

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ»

Ραφτοπούλου Μαριάνθη

**Η Οικιακή Λατρεία στη Μακεδονία κατά τους
ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους**

Διπλωματική εργασία

Επόπτες καθηγητές: **κκ. Γ. Λώλος και Ι. Λεβέντη** (Επίκουροι Καθηγητές)

Αξιολογητής καθηγητής: **κ. Α. Μαζαράκης – Αινιάν** (Καθηγητής)

ΒΟΛΟΣ 2014

Ευχαριστώ τους επιβλέποντες καθηγητές μου για την καθοδήγησή τους, καθώς και όλους όσους με στήριξαν ψυχικά ώστε να ολοκληρωθεί η παρούσα εργασία.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	9
1. Οι θεοί της αρχαίας ελληνικής οικίας μέσα από τις μαρτυρίες των γραπτών πηγών.	11
2. Η περιοχή της Αρχαίας Μακεδονίας, οι περιφέρειες και οι πόλεις της έως και τη ρωμαϊκή περίοδο.	15
3. Η αστική οικία στη Μακεδονία κατά τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους.	19
4. Η αγροικία στη Μακεδονία κατά τους ελληνιστικούς και τους ρωμαϊκούς χρόνους	23
5. Οικιακή λατρεία στη Μακεδονία κατά την ελληνιστική περίοδο. Οι αρχαιολογικές μαρτυρίες	25
5.A. <u>Άνω Μακεδονία</u>	
• Ελίμεια	
5.1. Αγ. Κωνσταντίνος Δήμητρας Γρεβενών, Αγροικία	25
5.2. Παναγιά Διπόρου Γρεβενών, Αγροικία	28
5.3. Αιανή Κοζάνης, Αστική Οικία	30
5.4. Πολύμυλος Κοζάνης, Κτηριακό Συγκρότημα	31
• Ορεστίδα	

5.5. «Μπουφάρι» ή Άγιος Αθανάσιος Απιδέας Βοΐου, Αστικό οικιστικό συγκρότημα	31
5.6. Μικρή Σάντα Ημαθίας, Αγροικία;	32
5.7. Νησί Αγ. Αχιλλείου Φλώρινας, Οικιακό (;) Ιερό	33
• Εορδαία	
5.8. Πέτρες Φλώρινας (Αρχαία Κέλλη), Αστικές Οικίες	34
5.9. Φιλώτας Φλώρινας, Αγροικία	35
5.B. <u>Κάτω Μακεδονία</u>	
• Βοττιαία (Πέλλα)	
5.10. Τομέας I, Οικία I-4	37
5.11. Τομέας I, Αποθήκη οικίας	38
5.12. Τομέας IV, Αστική Έπαυλη, «Οικία του Ποσειδώνα	39
5.13. Τομέας IV, Αστική Έπαυλη, «Οικία των Κονιαμάτων»	40
5.14. Τομέας IV, Αστική Οικία (Οικόπεδο ιδιοκτησίας Σγουράκη)	42
5.15. Αστική Οικία (Οικόπεδο ιδιοκτησίας Δεληγιαννάκη)	43
5.16. Αστική Οικία (Οικόπεδο ιδιοκτησίας Παππά)	43
• Μυγδονία (Θεσσαλονίκη)	
5.17. Αρχαία Λητή, Αστική Οικία	52
5.18. Θέση «Ασπροβάλτα», Αγροικία	53

• Ηδονίς	
5.19. Αμφίπολη, Αστική Οικία	55
5.20. Αμφίπολη, Αστικό Οικιστικό Συγκρότημα.	56
5.21. Αμφίπολη, Αστική Οικία (Οικόπεδο ιδιοκτησίας Κυπριανίδη)	56
5.22. Αμφίπολη, Αστική Οικία (Οικόπεδο ιδιοκτησίας Τομπουλίδη)	60
5.23. Θάσος, Λιμένας, Αστική Οικία; (Οικόπεδο ιδιοκτησίας Τσούπρα)	61
6. Οικιακή λατρεία στη Μακεδονία κατά τη ρωμαϊκή περίοδο. Οι αρχαιολογικές μαρτυρίες	64
6.A. <u>Ελεύθερες και Ατελείς πόλεις</u>	
• Θάσος (Λιμένας)	
6.1. Αστική Οικία (Κτήριο Α)	64
6.2. Αστικό Κτίριο (Β)	65
6.B. <u>2η Μερίδα</u>	
6.3. Χαλκιδική, Αρχαία Κασσάνδρεια, Αστική Έπαυλη	65
• Θεσσαλονίκη (Μυγδονία)	
6.4. Αρχαιολογικός Χώρος Παλατιανού, Αστική Οικία (Κτίσμα V)	67
6.5. Αρχαιολογικός Χώρος Παλατιανού, Αστική Οικία (Κτίσμα VI)	68

6.6. Αρχαιολογικός Χώρος Παλατιανού, Αστικό Κτήριο (Κτίσμα ΙΧ)	69
6.7. Αρχαιολογικός Χώρος Παλατιανού, Αστικό Κτήριο (Κτίσμα Χ)	70
• Αρχαία Λητή (Μυγδονία)	
6.8 Αστικά Κτήρια (Οικόπεδο Τσώντσια.)	71
6.9. «Αγροικία Α» (Αγροτική Έπαυλη)	72
6.10. «Αγροικία Δ» (Αγροτική Έπαυλη)	73
6.Γ. <u>3η Μερίδα</u>	
• Δίον (Πιερία)	
6.11. Αστική Έπαυλη, «Το σπίτι του Ζωσά»	74
6.12. Αστική Έπαυλη, «Το σπίτι Λήδας»	74
6.13. Αστική Έπαυλη «Οικία της Υδραύλεως»	76
6.14. Αστική Έπαυλη, «Έπαυλη του Διονύσου»	76
6.Δ. <u>4η Μερίδα</u>	
• Εορδαία	
6.15. Αρχαιολογικός Χώρος «Άσπρης πόλης», Κτηριακό Συγκρότημα	79

7. Οι θεοί -προστάτες της αρχαίας ελληνικής οικίας στη Μακεδονία	80
7.A. <u>Οι θεοί του «κατωφλιού της οικίας»: Ερμής, Εκάτη και Απόλλων Αγιεύς</u>	80
7.B. <u>Ο θεοί της αυλής της οικίας: Ζευς Έρκειος και Ερμής</u>	81
7.Γ. <u>Οι θεοί που προστάτευαν το εσωτερικό της οικίας: Εστία, Ζευς Κτήσιος, Ερμής Κερδώος</u>	82
Εστία	82
Ζευς Κτήσιος	83
Ερμής Κερδώος	84
8. Άλλοι θεοί - προστάτες της αρχαίας ελληνικής οικίας στη Μακεδονία	87
8.1 <u>Ολύμπιοι Θεοί</u>	87
Αθηνά	87
Άρτεμις – Μεγάλη Μητέρα των Θεών	88
Αφροδίτη	89
Διόνυσος	90
8.2. <u>Άλλοι Θεοί, Λαϊκές Θεότητες, Ήρωες και Προσωποποιήσεις</u>	91
Ασκληπιός	91
Ηρακλής	92
Θεότητες γονιμότητας και καρποφορίας - Χθόνια Θεότητα	93
Δαίμων	93

8.3. <u>Θεότητες συνδεδεμένες με τα φυσικά στοιχεία της θέσης ίδρυσης των οικιών</u> <u>(Ζευς Ύψιστος-Ασκληπιός- Ποσειδών)</u>	94
8.4. <u>Θεότητες ανατολικής καταγωγής</u>	95
Ίσις	95
Κυβέλη	96
Μεγάλη Μητέρα των θεών	97
8.5. <u>Συλλατρεία Θεοτήτων</u>	97
9. Χώροι με κατάλοιπα λατρείας στην Μακεδονική οικία των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων	100
10. Κατασκευές και αντικείμενα που χρησιμοποιούνται στην άσκηση της οικιακής λατρείας στη Μακεδονία	105
10.A. <u>Κατασκευές με τελετουργική χρήση</u>	105
Τελετουργικές πυρές σε λάκκους	105
Βωμοί	106
Λατρευτικές Κόγχες – Λατρευτικές Αψίδες	109
Ναΐσκος	110
Λάκκοι –Αποθέτες	110
10.B. <u>Αντικείμενα με τελετουργική χρήση</u>	112
Τράπεζες προσφορών	112

Προτομές	113
Ειδώλια	115
Θυμιατήρια	118
Τελετουργικά αγγεία	119
Μικρογραφικά αγγεία	120
10.Γ. <u>Αντικείμενα με αναθηματικό χαρακτήρα</u>	121
Γλυπτά - Ανάγλυφα	121
Ελάσματα	122
10.Δ. <u>Αντικείμενα με μαγικό -αποτροπαϊκό χαρακτήρα</u>	122
Ειδώλιο	122
Περίπτα	123
Πελέκεις	123
11.Ο πολλαπλός χαρακτήρας των κατασκευών και των αντικειμένων στο αρχαίο μακεδονικό σπίτι: κατασκευές και αντικείμενα καθημερινής οικιακής χρήσης που χρησιμοποιούνται ως σύνεργα οικιακής λατρείας και οικιακών θρησκευτικών τελετουργιών	124
11.Α. <u>Κατασκευές</u>	124
Εστία	124
Θρανίο	128
Ψηφιδωτό δάπεδο	129

11.Β. <u>Αντικείμενα</u>	130
Αγγεία που χρησιμοποιούνται για τη μεταφορά και την έκχυση υγρών, λεκάνες και περιρραντήρια	130
Λύχνοι	132
Κουδουνάκια	133
Αγνύθες	134
12. Ο αμφιλεγόμενος χαρακτήρας της οικιακής πλαστικής των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Η περίπτωση της Μακεδονίας.	136
Συμπεράσματα – Επίλογος	144
Συνομογραφίες	148
Βιβλιογραφία	149
Παράρτημα	
Εικόνες	
Σχέδια	
Χάρτες	
Κατάλογος Εικόνων	
Κατάλογος Σχεδίων	
Κατάλογος Χαρτών	
Πίνακες	

Εισαγωγή

Στην παρούσα μελέτη θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε τον τρόπο έκφρασης της λατρείας προς το θείο των κατοίκων της Μακεδονίας στους ιδιωτικούς τους χώρους κατά τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους μέσα από τις μαρτυρίες των αρχαιολογικών καταλοίπων. Μέσα στο πλαίσιο αυτό θα εξετάσουμε τις περιπτώσεις των οικιών της Μακεδονίας, -αστικών και αγροτικών συγκροτημάτων- στις οποίες εντοπίστηκαν ίχνη λατρείας, θα αναζητήσουμε την ταυτότητα των θεών στους οποίους απευθύνονταν οι λατρευτικές τελετουργίες, θα προσδιορίσουμε –εάν είναι δυνατόν- τους χώρους των οικιών στους οποίους ελάμβαναν χώρα οι θρησκευτικές τελετές και τέλος θα αναφερθούμε στις κατασκευές και στα αντικείμενα που χρησιμοποιούνταν κατά τη διάρκειά τους.

Προκειμένου να προχωρήσουμε στον κυρίως κορμό της εργασίας μας, πρέπει καταρχάς να διευκρινιστεί η έννοια του όρου «λατρεία». Ως «λατρεία» νοείται η δημιουργία της προσωπικής σχέσης του ανθρώπου με το θείο, η οποία επιτυγχάνεται διαμέσου ενός τελετουργικού που συμπεριλαμβάνει ποικίλες ψυχοσωματικές δραστηριότητες όπως προσευχές, θυσίες, ύμνους, ψαλμωδίες, μουσική και χορό που λαμβάνουν χώρα σε ένα συγκεκριμένο τόπο και για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα.

Ποια είναι η διαφορά μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής λατρείας; Η λατρεία μιας ή περισσότερων θεοτήτων χαρακτηρίζεται ως δημόσια όταν τελείται από ένα συγκεκριμένο άτομο ή μια ομάδα ανθρώπων σε ένα δημόσιο χώρο, είτε αυτός είναι το εσωτερικό ενός δημοσίου κτηρίου, όπως ο ναός, είτε η ύπαιθρος χώρα, ενώ η λατρεία χαρακτηρίζεται ως ιδιωτική όταν λαμβάνει χώρα μέσα στα πλαίσια της ιδιωτικής οικίας, στο χώρο της αυλής ή σε κάποιο δωμάτιο. Οι αρχαίες γραπτές πηγές φανερώνουν ότι η ιδιωτική λατρεία καθορίζονταν από τρεις παράγοντες: την επίσημη λατρεία της κάθε πόλης, τους νόμους της και την παράδοση¹.

Ποιές είναι οι απαρχές της ιδιωτικής λατρείας στον ελλαδικό κόσμο; Το ερώτημα αυτό επιχειρεί να απαντήσει ο Zimmer αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι «η εμφάνιση γλυπτών μορφών αποσκοπούσε καταρχάς στο να μεταφέρει στην ιδιωτική περιοχή παραστάσεις της θεότητας. Έτσι, η λατρεία του θείου, η οποία πρωτίτερα

¹ Hardiman 2005, 261, υποσ. 37-9.

εκφραζόταν μόνο σε δημόσια ιερά, απέκτησε ιδιωτικό χαρακτήρα. Αυτή η λειτουργία δεν χάθηκε ποτέ εντελώς έως το τέλος της ελληνιστικής περιόδου, αλλά περιβλήθηκε με μορφολογικά και διακοσμητικά στοιχεία». Έτσι λοιπόν, ο ίδιος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι μέσω των εικόνων θεοτήτων σε λίθο ή των φθηνότερων ομοιωμάτων τους σε πηλό, ο μύθος και η θρησκεία εισήχθη σε όλα τα ελληνικά σπίτια και συνετέλεσε στην διαμόρφωση μια «ενιαίας συνείδησης με ελληνικά χαρακτηριστικά που αποτέλεσε την ιδεολογική βάση για τα κράτη του μεσογειακού κόσμου²». Από τα παραπάνω λοιπόν, συνειδητοποιούμε τη συμβολή της οικιακής λατρείας στον «εξελληνισμό» της Μεσογείου, καθώς η εισαγωγή της ιδιωτικής λατρείας στην αρχαία Ελλάδα είχε ως συνέπεια τη σταδιακή διαμόρφωση μιας «κοινής θρησκευτικής γλώσσας» σε όλο τον μεσογειακό κόσμο, η οποία συνετέλεσε με τη σειρά της στη διαμόρφωση μιας ενιαίας «ελληνικής συνείδησης» για όλα τα μεσογειακά έθνη.

Συνοψίζοντας, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι, παρά τη συμβολή της οικιακής λατρείας στη διάδοση της αρχαίας ελληνικής θρησκείας και κατ' επέκταση του «ελληνικού πνεύματος» σε όλη τη λεκάνη της Μεσογείου, η μελέτη της - τουλάχιστον όσον αφορά στην περιοχή της Μακεδονίας- δεν έχει αρκούντως απασχολήσει την επιστημονική έρευνα. Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να αναδείξει μέσω της μελέτης των αρχαιολογικών καταλοίπων, κάποιες πτυχές της οικιακής λατρείας που ασκούνταν στη Μακεδονία των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων και να προσθέσει με τον τρόπο αυτό ένα μικρό λιθαράκι στην γενικότερη έρευνα της οικιακής λατρείας στον ελλαδικό χώρο.

² Zimmer 2005, 618.

1. Οι θεοί της αρχαίας ελληνικής οικίας μέσα από τις ματυρίες των γραπτών πηγών.

Σύμφωνα με τις πληροφορίες που μας παρέχει η αρχαία ελληνική γραμματεία, στον αρχαίο ελληνικό κόσμο υπήρχαν συγκεκριμένες θεότητες που είχαν υπό την προστασία τους τον αρχαίο ελληνικό οικό³. εκτός από την Εστία που ήταν ο κύριος αποδέκτης της λατρείας στα πλαίσια του σπιτιού, ως «οικιακές θεότητες» θεωρούνται ο Ζευς, ο Ερμής, η Εκάτη και ο Απόλλων Αγιεύς⁴.

Οι θεοί που λατρεύονταν στο κατώφλι της αρχαίας ελληνικής οικίας ήταν ο Ερμής⁵, ο Απόλλων Αγιεύς και η «θεά – μάγισσα» Εκάτη⁶, καθώς οι ένοικοι των σπιτιών θεωρούσαν ότι οι συγκεκριμένοι θεοί είχαν αποτροπαϊκές δυνάμεις που κρατούσαν το «κακό» με οποιαδήποτε μορφή του (αρρώστια, εχθροί κ.α.) μακριά από την είσοδο της οικίας. Ο χώρος λατρείας τους βρισκόταν, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των πηγών μπροστά από τα κατώφλια των οικιών, σε οικιακά ιερά και βωμούς⁷. Επίσης, τόσο η αρχαία ελληνική γραμματεία, όσο και οι παραστάσεις των αρχαίων ελληνικών αγγείων μας πληροφορούν ότι οι θεοί Απόλλων Αγιεύς και Ερμής λατρεύονταν στα κατώφλια των οικιών με αγάλματα τύπου ερμαϊκών στηλών⁸.

³ Η Χρυσοστόμου (2000, 218, υποσ. 113-4) σημειώνει ότι σύμφωνα με τις λαϊκές θρησκευτικές δοξασίες που ανθούσαν ιδιαίτερα στα ελληνιστικά χρόνια, οι θεότητες που προστάτευαν τον αρχαίο ελληνικό οικό εξακολουθούσαν να κυριαρχούν και μετά την καταστροφή των σπιτιών.

⁴ Η Swinford (2006, 14-24, 53) παραθέτει διάφορες αρχαίες πηγές σχετικές με τις οικιακές θεότητες του αρχαίου ελληνικού οίκου. Για περαιτέρω βιβλιογραφία σχετικά με τις γραπτές πηγές που αναφέρονται στην οικιακή λατρεία πρβλ. Hardiman 2005, 257-8, υποσ. 21

⁵ Οι γραπτές πηγές (Θουκυδίδης και Πλάτων) χαρακτηρίζουν τον Ερμή ως «θεό της εξώθυρας και του κατωφλιού της οικίας» (πυλαῖο, θυραῖο, στροφαῖο). Swinford 2006, 23, υποσ. 63.

⁶ Στις «Σφήκες» του Αριστοφάνη (στ. 799-804) υπάρχει η αναφορά ότι οικιακά ιερά αφιερωμένα στην Εκάτη στήνονταν στα κατώφλια των σπιτιών. Επίσης, σε ένα χωρίο του Θεοφράστου (*Char.* 16.7) γίνεται λόγος για ένα πολύ θεοσεβούμενο άνθρωπο, ο οποίος εξάγνιζε συχνά το σπίτι του, επειδή είχε την πεποίθηση ότι το «μάγευε» η Εκάτη. Στηριζόμενος στο γεγονός ότι οι αρχαίοι Έλληνες φοβόντουσαν τις μαγικές δυνάμεις της συγκεκριμένης θεάς, ο Rose προτείνει την άποψη ότι τα ιερά της θεάς τοποθετούνταν εκτός σπιτιού, στα πλησιέστερα σταυροδρόμια. Sharpe 2014, 171, υποσ. 132-3.

⁷ *Ο.π.* 2006, 22, υποσ. 59-62.

⁸ Ο Hardiman (2005, 259, υποσ. 31 και 260, υποσ. 32-3) σημειώνει ότι οι θεοί Ερμής και Απόλλων Αγιεύς που απεικονίζονται με τη μορφή ερμαϊκών στηλών ως «ορόσημα», συναντώνται τόσο στη ιδιωτική όσο και στη δημόσια σφαίρα, καθώς ήταν οι θεοί που οριοθετούσαν το χώρο ανάμεσα σε δύο σύνορα. Η Sharpe (2014, 170, υποσ. 122) συμφωνεί με τον προαναφερθέντα μελετητή και συμπληρώνει ότι οι μεγάλοι μεγέθους ερμαϊκές στήλες στήνονταν τόσο στα κατώφλια (Θουκ. 6.27), όσο και στις αυλές των σπιτιών προκειμένου να προσφέρουν προστασία στο νοικοκυριό από τις «κακές» δυνάμεις. Η ίδια ερευνήτρια (2014, 171) εκφράζει επίσης την άποψη ότι στο εσωτερικό

Ο Ζευς Έρκειος⁹ εθεωρείτο προστάτης του «έρκου», της περιφραγμένης περιοχής του περιβόλου ή της αυλής της οικίας και σύμφωνα με τους ερευνητές είτε λατρευόταν με τη μορφή γλυπτικών ή πήλινων απεικονίσεων σε οικιακά ιερά που ήταν τοποθετημένα στην αυλή της οικίας, ή ήταν μια ανεικονική θεότητα που συμβολιζόταν από τον βωμό που τοποθετούνταν στο κέντρο της αυλής¹⁰. Εκτός από τον Δία Έρκειο, από τον Αθήναιο πληροφορούμαστε ότι στον αύλειο χώρο της οικίας ήταν συνήθης η τοποθέτηση ερμαϊκών στηλών που προσέφεραν στο σπιτικό προστασία από κακές δυνάμεις¹¹.

Ακόμη, η κατεξοχήν θεότητα που προστάτευε την αρχαία ελληνική οικία ήταν η Εστία, καθώς σύμφωνα με τον Διόδωρο Σικελιώτη η συγκεκριμένη θεά «εφηύρε την κατασκευή της οικίας, γι' αυτό και διαθέτει ιερό μέσα σε κάθε σπίτι, στο οποίο λατρεύεται και δέχεται θυσίες»¹². Επίσης, ο «Ομηρικός Ύμνος προς την Αφροδίτη» μας πληροφορεί ότι ο Δίας επιτρέπει στη συγκεκριμένη θεά να τοποθετήσει την κατοικία της στο κέντρο του σπιτιού (μέσω οΐκω) εξαιτίας της άρνησής της να παραμείνει εσαεί παρθένος. Ακόμη, ο Πλάτωνας στον «Φαίδρο» σημειώνει ότι η Εστία είναι η μοναδική ολύμπια θεότητα που δεν εγκαταλείπει ποτέ τη θέση της μέσα στον οίκο¹³. Η Εστία λοιπόν, ήταν η θεά που προστάτευε την οικία και τους ενοίκους της και εγγυόταν για την ευημερία τους¹⁴, και είχε ως σύμβολό της την κατασκευή της εστίας, που χαρακτηρίζεται από τους μελετητές ως το «ιερό κέντρο» του σπιτιού ή ως «ομφαλός»¹⁵ του. Σύμφωνα με την αρχαία ελληνική γραμματεία η εστία, εκτός από κατασκευή θέρμανσης του χώρου και ετοιμασίας του καθημερινού φαγητού, λειτουργούσε παράλληλα και ως «οικιακός βωμός»: η Κλυταιμνήστρα στον «Αγαμέμνονα» του Αισχύλου αναφέρεται σε «θύματα» που

επιτοίχιων αψιδών στα κατώφλια των οικιών πιθανώς τοποθετούνταν αγαλματίδια ή ειδώλια ερμαϊκών στηλών από χαλκό, μόλυβδο, ξύλο ή πηλο. Τέλος, ο Hardiman (2005, 259, υποσ.31), βασιζόμενος σε γραπτές πηγές (Αριστ. *Θεσμ.* 489), εκφράζει την άποψη ότι ο Ερμής μπορεί να συναντάται παράλληλα και ως «ανεικονική» θεότητα.

⁹ Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Αθηναίοι στρατιώτες όταν επέστρεφαν από την εκστρατεία προσέφεραν τιμές στον Ζευ Έρκειο. Swinford 2006, 21, υποσ. 57.

¹⁰ Πρβλ τις υποσ. 434 και 435 της παρούσας εργασίας.

¹¹ Sharpe 2014, 170 (Ath. 10.437b). Για τον αποτροπαϊκό χαρακτήρα των ερμαϊκών στηλών πρβλ. την υποσ. 8 στην παρούσα εργασία. Τμήματα ερμαϊκών στηλών έχουν έρθει στο φως στους αύλειους χώρους δύο οικιών στις υστεροκλασικές πόλεις Όλυνθο και Ερέτρια (*Ο.π.* 2014, 170-1, υποσ. 128) · ωστόσο κατάλοιπά τους δεν έχουν έρθει στο φως στις οικίες της Μακεδονίας των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων.

¹² Swinford 2006, 14 (Διοδωρ. Σικελ. 5.68.1.).

¹³ Ξενίδου-Schild 2009, 64.

¹⁴ Schuller 2005, 589.

¹⁵ Swinford 2006, 14.

περιμένουν να θυσιαστούν στην κεντρική εστία του παλατιού¹⁶. Επίσης, ο «*Ομηρικός ύμνος προς την Αφροδίτη*» μας πληροφορεί ότι η θεά Εστία έχει τιμητική θέση στο καθημερινό παρασκευασμένο στην εστία οικογενειακό γεύμα, το οποίο αρχίζει και τελειώνει με θυσία και με επίκληση προς τη συγκεκριμένη θεά, ενώ ο Αριστοτέλης ονομάζει τα μέλη μιας οικογένειας ὄμοκάπους ή ὄμοκάπνους, ανθρώπους δηλαδή που τρώνε στο ίδιο τραπέζι και ανασαίνουν τον ίδιο καπνό¹⁷.

Μια άλλη πολύ σημαντική ιδιότητα του Διός ως προστάτη του αρχαίου ελληνικού οίκου ήταν αυτή του «Κτησίου» που προστάτευε τα υπάρχοντα του νοικοκύρη του σπιτιού. Ο χώρος λατρείας του ήταν η αποθήκη της οικίας, στην οποία φυλάσσονταν οι διάφορες προμήθειες για τη διατροφή και τις άλλες ανάγκες των ενοίκων της. Ο Αντικλείδης¹⁸ αναφέρει ότι προς τιμήν του Δία Κτησίου μέσα σε αγγείο τυλιγμένο με ύφασμα και λευκό μαλλί τοποθετούνταν η λεγόμενη «πανσπερμία», ένα μείγμα που αποτελούνταν από νερό, λάδι και καρπούς της γης. Οι επιστήμονες θεωρούν ότι το συγκεκριμένο αγγείο ήταν ο «καδίσκος», ένα σκεύος καθημερινής χρήσης που χρησιμοποιούνταν παράλληλα ως τελετουργικό αγγείο, αλλά και ως σύμβολο του θεού¹⁹. Επίσης, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των πηγών υπήρχαν οικιακοί βωμοί αφιερωμένοι στη λατρεία του Διός Κτησίου και προς τιμήν του γινόταν και οικιακές λατρευτικές τελετές που περιελάμβαναν θυσίες, σπονδές και καύση θυμιάματος²⁰. Ακόμη, από τις γραπτές πηγές είναι γνωστές και άλλες εκφάνσεις του Δία ως θεού που λατρευόταν εντός της οικίας όπως ο *Ζευς Εφέστιος* που προστάτευε την εστία του σπιτιού, ο *Ξένιος Ζευς*, ο θεός της φιλοξενίας, ο *Ζευς Πατρώος*, ο θεός που προστάτευε τους προγόνους των ιδιοκτητών της οικίας και ο *Ζευς Μειλίχιος*, ο «γλυκός» θεός της ευγένειας²¹. Όπως συμπεραίνουμε από τα παραπάνω, οι αρχαίοι Έλληνες προσέτρεχαν στις πιο προσωπικές τους στιγμές, μέσα στον ιδιωτικό χώρο της οικίας τους, στη λατρεία του παντοδύναμου θεού του Ολύμπου, προκειμένου να έχει υπό τη σκέπη του όχι μόνο τους ίδιους, αλλά και τους προγόνους τους.

¹⁶ Swinford 2006, 49, υποσ.164. Για άλλες μαρτυρίες γραπτών πηγών που αφορούν γενικότερα στην τέλεση θυσιών στα πλαίσια οικιακής λατρείας πρβλ. *Ο.π.*2006,49, υποσ.162-3.

¹⁷ *Πολ.* 1252b, 15. Ξενίδου – Schild, 2009 67.

¹⁸ *Ath.* 11.473b-c.

¹⁹ Για περισσότερες πληροφορίες από αρχαίες γραπτές πηγές σχετικά με το συγκεκριμένο αγγείο πρβλ. Swinford 2006, 19, υποσ.45-7. Για τις απόψεις των επιστημόνων σχετικά με τη χρήση του καδίσκου, το περιεχόμενό του και το συμβολισμό του πρβλ. την ενότητα «Ζευς Κτήσιος» του κεφ. 7.

²⁰ Swinford 2006,20, υποσ.48-9. Πέρα από τις μαρτυρίες της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, λίγες είναι οι επιγραφικές μαρτυρίες που αναφέρονται στον Δία Κτήσιο *Ο.π.*2006,20, υποσ.50-1.

²¹ Hardiman 2005,260.

Τέλος, οι κύριοι των αρχαίων ελληνικών οίκων προσέτρεχαν στον Ερμή με την ιδιότητά του ως «Κερδώου», ως θεού δηλαδή της καλοτυχίας και της κερδοφορίας, προκειμένου να «αυγατίσουν» τα υπάρχοντά τους. Φιλολογικές μαρτυρίες μας πληροφορούν ότι ο Ερμής με την συγκεκριμένη προσωνομία λατρεύονταν στο εσωτερικό του αρχαίου ελληνικού σπιτιού με τη μορφή «απεικονίσεων του σε λίθο», πιθανώς ερμαϊκών στηλών σε μικρό μέγεθος ή αγαλμάτων και αγαλματιδίων²².

Στη συνέχεια της εργασίας θα προσπαθήσουμε να ερευνήσουμε την οικιακή λατρεία της Μακεδονίας των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων μέσα από τις αρχαιολογικές μαρτυρίες, προκειμένου να προσπαθήσουμε να επιβεβαιώσουμε τις πληροφορίες των γραπτών πηγών που αφορούν στους «ενοικίδιους» θεούς, μέσα από την έρευνα των αρχαιολογικών καταλοίπων.

²² Ο Αθήναιος (11.460e) μνημονεύει ένα χωρίο του κωμικού ποιητή του 4^{ου} αι. Ευβούλου, σχετικά με μια λίθινη «εικόνα» του Ερμή σε κυλικείο. Sharpe 2014, 170.

2. Η περιοχή της Αρχαίας Μακεδονίας, οι περιφέρειες και οι πόλεις της έως και τη ρωμαϊκή περίοδο.

Οι «Μακεδνοί» ή «Μακεδόνες» ήταν φυλή των Δωριέων που εγκαταστάθηκε στη Μακεδονία γύρω στο 2.000 π.Χ. και επεκτάθηκε σταδιακά σε βάρος των γειτονικών ιλλυρικών και θρακικών φύλων σε αντίθεση με τα υπόλοιπα δωρικά φύλα που κατέβηκαν στην νότια Ελλάδα το 12^ο αιώνα π.Χ.. Η αρχική κοιτίδα του Μακεδονικού βασιλείου ήταν η περιοχή της Ημαθίας με πρωτεύουσα τις Αιγές και η σταδιακή επέκταση των ορίων του βασιλείου περιέλαβε την Πιερία στα ανατολικά και τις περιοχές Ελίμεια και Ορεστίδα στα δυτικά και Εορδαία στα βορειοδυτικά. Έως και τα μέσα του 6^{ου} αιώνα π.Χ. τα όρια της Μακεδονίας απλώθηκαν ανατολικά του Αξιού έως και την πεδιάδα του Ανθεμούνα, νοτιοανατολικά της Θεσσαλονίκης. Στο τέλος του 5^{ου} αιώνα, μετά τη λήξη των Μηδικών, το Μακεδονικό βασίλειο περιελάμβανε την περιοχή ανάμεσα στον Όλυμπο και τον άνω ρου του Αλιάκμονα στα δυτικά έως τον ποταμό Στρυμόνα στα ανατολικά²³ (χαρ. αρ. 1).

Η αρχαία Μακεδονία χωριζόταν αρχικά σε δύο ευρύτερες γεωγραφικές περιοχές: στην «Κάτω Μακεδονία» (σημερινή Κεντρική Μακεδονία) που περιελάμβανε τις πεδινές περιοχές της Πιερίας και της Ημαθίας και εκτεινόταν βορειοανατολικά του Ολύμπου και ανατολικά των Πιερίων ορέων και στην «Άνω Μακεδονία» (σημερινή Δυτική Μακεδονία) που περιελάμβανε αντίστοιχα τις ανατολικές οροσειρές της Πίνδου, τον Άνω Αλιάκμονα και την περιοχή στα νοτιοανατολικά των λιμνών Αχρίδος και Πρεσπών²⁴. Η Κάτω Μακεδονία ή «*παρά θάλασσαν Μακεδονία*» αποτελούνταν από τις περιοχές Βοττιαία, Πιερία, Αλμωπία, Μυγδονία, Αμφαξίτις και Ανθεμούς²⁵ και η Άνω Μακεδονία ή «*άνω Αλιάκμονα*» περιελάμβανε τις αντίστοιχες περιοχές Ελίμεια, Ορεστίδα, Λυγκηστίδα και Πελαγονία²⁶. Επίσης, η Ανατολική Μακεδονία ή «*η πέραν του Στρυμόνος*

²³ Αδάμ - Βελένη 2009, 1, υποσ. 1.

²⁴ Βοκοτοπούλου (Λεύκωμα Αρχαία Μακεδονία) 1988, 10. Για τις αρχαίες πηγές που αναφέρουν τα γεωγραφικά όρια της Μακεδονίας και το διαχωρισμό των περιοχών σε «Άνω» και «Κάτω Μακεδονία» πρβλ. Χατζηνικολάου 2007, 40, υποσ. 10-14.

²⁵ Για την γεωγραφική κάλυψη των παραπάνω περιοχών και τις σημαντικότερες αρχαίες πόλεις που περιλαμβάνονταν σ' αυτές πρβλ. Κανατσούλης 1964, 2-3 και Τουράτσογλου 1996, εικ. 1.

²⁶ Η Εορδαία που ανήκε γεωγραφικά στην Άνω Μακεδονία, αρχικά υπαγόταν στην Κάτω. Η νεότερη έρευνα προσθέτει στις παραπάνω περιοχές και τις Δασσαρήτιδα, Δερρίοπο, Τυμφαία και Ατιτανία που εντάχθηκαν αργότερα στη ρωμαϊκή επαρχία της Μακεδονίας. Χατζηνικολάου 2007, 40, υποσ. 14 με

Μακεδονία» ήταν περιοχή που ανήκε αρχικά στη Θράκη και αργότερα με την κατάκτηση της περιοχής από τον Φίλιππο Β', προσαρτήθηκε στη Μακεδονία και περιελάμβανε την Κρηστωνία (Γρηστωνία), τη Βισαλτία, την Οδομαντική, την Ηδωνίδα, τη Πιερίδα²⁷. Τέλος, ενσωματώθηκαν στη Μακεδονία κατά τη βασιλεία του Φιλίππου Β' η Χαλκιδική, στην οποία υπήρχαν πολυάριθμες ελληνικές αποικίες, καθώς και τμήμα της Παιονίας που βρισκόταν βορείως των περιοχών Αμφαζάτιδος και Κρηστωνίας²⁸ (χαρ. αρ. 2).

Μετά την κατάκτηση της Μακεδονίας από τους Ρωμαίους, η περιοχή χωρίστηκε σε τέσσερις αβασίλευτες διοικητικές και φορολογικές περιφέρειες τις λεγόμενες «μερίδες»²⁹, με κέντρα την Αμφίπολη, τη Θεσσαλονίκη, την Πέλλα και την Πελαγονία³⁰ (χαρ. αρ. 3). Πλέον, οι Μακεδόνες δεν είχαν δικό τους στρατό, αλλά διατήρησαν την εσωτερική αυτονομία, τις συνήθειες και τους νόμους τους³¹. Μετά από διάστημα είκοσι χρόνων, το 148 μ.Χ. και ως συνέπεια της καταστολής μιας επανάστασης εναντίον των Ρωμαίων, η Μακεδονία χάνει οριστικά την ελευθερία της

βιβλιογραφικές αναφορές. Επίσης, η Χατζηνικολάου (2007, 41-56) κάνει εκτεταμένη αναφορά στις περιοχές Ελίμεια, Εορδαία, Ορεσιτίδα, Λυγκηστίδα όσον αφορά στις μαρτυρίες των αρχαίων πηγών σχετικά με αυτές, στα γεωγραφικά τους όρια, στις σημαντικότερες αρχαίες θέσεις και στις νέες θέσεις που η έρευνα συμπεριλαμβάνει σ' αυτές.

²⁷ Κανατσούλης 1964,4.

²⁸ Για την γεωγραφική κάλυψη των παραπάνω περιοχών και τις σημαντικότερες αρχαίες πόλεις που περιλαμβάνονταν σ' αυτές πρβλ. Κανατσούλης 1964,4-5.

²⁹ Ο Νίγδελος στην ηλεκτρονική ιστοσελίδα του Ιδρύματος του Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα (<http://www.imma.edu.gr/imma/history/03.html#sthash.DIHJ24Fm.dpuf>) τονίζει ότι ο χωρισμός της Μακεδονίας από τους Ρωμαίους σε τέσσερις αυτοδιοικούμενες περιφέρειες, τις «μερίδες» (regiones), εξυπηρετούσε πρωτίστως την πολιτική διάσπασή της. Για τον καθορισμό των μερίδων ελήφθησαν υπόψη τα ιστορικά σύνορα των περιοχών, με εξαίρεση την Παιονία, που -αν και ενιαία φυλετικά- διαμελίσθηκε. Ο ίδιος σημειώνει ότι «η πρώτη μερίδα εκτεινόταν από τον ποταμό Νέστο έως τον Στρυμόνα, περιελάμβανε όμως και τις περιοχές της Βισαλτίας, οι οποίες βρισκόταν δυτικά του Στρυμόνα και της Σιντικής. Η δεύτερη μερίδα περιελάμβανε τα μεταξύ του Στρυμόνα και του Αξιού εδάφη, ενώ προς βορράν, στο ύψος του μέσου ρου του Αξιού, προστέθηκε η Ανατολική Παιονία. Η τρίτη μερίδα οριοθετούνταν δυτικά του Αξιού, ανατολικά του Βερμίου και βόρεια του Πηγειού, με ασαφές το βόρειο όριο της, ενώ στα εδάφη της προστέθηκε ένα τμήμα της Δυτικής Παιονίας που εκτεινόταν κατά μήκος του Αξιού. Τέλος, η τέταρτη μερίδα περιελάμβανε (από νότο προς βορράν) τα εδάφη της Εορδαίας, της Ελίμειας, της Λυγκηστίδος, της Δερριόπου, της Πελαγονίας και της Δυτικής Παιονίας που συνόρευε με τους Δαρδάνους. Για την πολιτική οργάνωση των μερίδων γνωρίζουμε μόνο ότι στις πρωτεύουσές τους (Αμφίπολη, Θεσσαλονίκη, Πέλλα και Πελαγονία) συνέρχονταν συνελεύσεις, συγκεντρώνονταν οι φόροι και εκλέγονταν οι άρχοντές τους (ο Διδώρος αναφέρει ότι κάθε μία μερίδα είχε τον αρχηγό της)». Επίσης, ορισμένοι ερευνητές εκφράζουν την άποψη ότι η σύγκλητος επέτρεψε στους Μακεδόνες να συστήσουν ένα κοινό συμβούλιο, το «συνέδριο» (βλ. Λίβιος 45, 32) για την κεντρική διοίκηση όλης της Μακεδονίας.

Επίσης, για το ίδιο θέμα πρβλ. Κανατσούλης 1964,89 και Τουράτσογλου 1996, εικ. 35.

³⁰ Carrié- Ferrary- Scheid 1976,139.

³¹ Κανατσούλης 1964,90.

και μετατρέπεται σε ρωμαϊκή επαρχία μαζί με την Ήπειρο, κάποια ιλλυρικά εδάφη της Αδριατικής, καθώς και μικρό τμήμα της Β. Θεσσαλίας³².

Οργανωμένα αστικά κέντρα συναντάμε στην Μακεδονία από τον 4^ο αιώνα π.Χ., από την περίοδο δηλαδή που η ισχύς των Μακεδόνων επιβάλλεται και στην υπόλοιπη Ελλάδα μέσω του μεγάλου Μακεδόνα βασιλιά Φιλίππου Β'. Τα αστικά κέντρα δημιουργούνται με τρεις τρόπους: α) με την σταδιακή ανάπτυξη και την επικοινωνία μικρών αγροτικών οικισμών, β) με τη συνοίκηση πολλών μικρών οικισμών -όπως π.χ. στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης- και γ) με την ίδρυση μιας νέας πόλης³³ από κάποιον ηγεμόνα για οικονομικούς ή στρατιωτικούς λόγους – όπως είναι η περίπτωση της πόλης των Φίλιππων που ιδρύθηκε από τον Φίλιππο Β', ή της Κασσάνδρειας στη Χαλκιδική που ιδρύθηκε από τον Κάσσανδρο³⁴.

Οι πόλεις της Μακεδονίας³⁵ από τον 5^ο αι. π.Χ. και εξής χαρακτηρίζονται από εσωτερική διοικητική αυτονομία³⁶, άλλα όχι και από πολιτική αυτοτέλεια, όπως οι αντίστοιχες πόλεις – κράτη της νότιας Ελλάδας, καθώς είναι πολιτικά εξαρτώμενες από την κεντρική εξουσία που την ασκούσε ο βασιλιάς³⁷. Το διοικητικό κέντρο του κράτους των Μακεδόνων ήταν η πρωτεύουσα, το ρόλο της οποίας κατείχε έως και τον 4^ο αιώνα η πόλη των Αιγών, και κατόπιν, γύρω στο 400 π.Χ., μεταφέρθηκε για λόγους πολιτικούς και γεωγραφικούς στην παραλιακή πόλη Πέλλα. Μετά την μετατροπή της Μακεδονίας σε ρωμαϊκή επαρχία, πρωτεύουσα και έδρα του ρωμαίου διοικητή της επαρχίας έγινε η Θεσσαλονίκη, ενώ στις υπόλοιπες πόλεις της επαρχίας η διοίκηση γίνονταν από όργανα της τοπικής αυτοδιοίκησης. Οι πόλεις της Μακεδονίας ως ρωμαϊκής επαρχίας που εξακολουθούσαν να διατηρούν την

³² Βοκοτοπούλου 1988,12· για τη Μακεδονία, μετά την μετατροπή της σε ρωμαϊκή επαρχία πρβλ. Κανατσούλης 1964,92. Στο αντικείμενο της παρούσας εργασίας δεν συμπεριλαμβάνονται οι μη μακεδονικές περιοχές, οι οποίες εντάχθηκαν κατά τη ρωμαϊοκρατία της διευρυμένης ρωμαϊκής επαρχίας της Μακεδονίας. Για τα παραπάνω εδάφη πρβλ. Τουράτσογλου 1996, εικ.35.

³³ Για το σχεδιασμό της οικιστικής πολιτικής μιας νέας πόλης από τους αρχαίους Έλληνες με τη χρήση ενός προκαθορισμένου τύπου σπιτιού και την προσαρμογή του από τους Ρωμαίους πρβλ. Sewell 2010, 38-49.

³⁴ Σιγανίδου 1988,36.

³⁵ Για την ιστορία και την εξέλιξη της διοίκησης της Μακεδονίας πρβλ. Κανατσούλης 1964, 1-139.

³⁶ Σε επιγραφές διαφόρων περιοχών της Μακεδονίας αναφέρεται ότι στις εκάστοτε πόλεις υπήρχαν σώματα που στήριζαν τις κοινωνικές δομές, όπως ήταν η βουλή, ο δήμος, οι άρχοντες και το ιερατείο. Σιγανίδου 1988,36.

³⁷ Στη Μακεδονία τις βασιλικές αποφάσεις στα σημαντικά ζητήματα του κράτους επικύρωνε η συνέλευση των «εν όπλοις Μακεδόνων» ή «κοινή των Μακεδόνων εκκλησία» στην οποία μετείχαν οι στρατευμένοι πολίτες, ενώ στις εκτός πρωτεύουσας πόλεις τη διοικητική εξουσία ασκούσε επίσης ο βασιλιάς, μέσω ενός διοικητικού αξιωματούχου, του «επιστάτη». Σιγανίδου 1988, 36.

αυτονομία τους και την εσωτερική τους οργάνωση διακρίνονται σε α) «υπήκοους», β) «αυτόνομους» ή «ελεύθερες», γ) «coloniae» και δ) «municipia»³⁸.

³⁸ Στην πρώτη κατηγορία ανήκαν οι περισσότερες μακεδονικές πόλεις που ήταν τμήματα της ρωμαϊκής επαρχίας της Μακεδονίας, στη δεύτερη ανήκαν πόλεις που δεν υπάγονταν στην εν λόγω επαρχία (όπως η Θεσσαλονίκη, η Αμφίπολη και όλες οι πόλεις της Άνω Μακεδονίας κ.α.) και στις δύο τελευταίες ανήκαν οι Στόβοι (municipium), η Πέλλα, οι Φίλιπποι και η Κασσάνδρεια (coloniae). Κανατσούλης 1964,92, 104-5.

3. Η αστική οικία στη Μακεδονία κατά τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους.

Η αστική οικία στη Μακεδονία των ελληνιστικών χρόνων βρίσκει τον καλύτερο αντιπρόσωπό της στις οικίες της Πέλλας, καθώς από τα χρόνια της βασιλείας του Φιλίππου Β' και εξής στην πρωτεύουσα του Μακεδονικού βασιλείου συναντάμε εξαιρετικά δείγματα οικιστικής αρχιτεκτονικής³⁹ πιο συγκεκριμένα, οι ελληνιστικές οικίες της προαναφερθείσας πόλης είναι ενδεικτικές της οικιστικής αρχιτεκτονικής που επικρατούσε στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο κατά το 2^ο αι. π.Χ.³⁹ και καλύπτουν το χρονικό κενό που υπήρχε μεταξύ των παλαιότερα ανασκαμμένων οικιών που ήρθαν στο φως σε πόλεις του 4^{ου} αι. π.Χ., όπως στην Όλυνθο και αντίστοιχων ανασκαμμένων οικιών που αποκαλύφθηκαν σε υστεροελληνιστικές πόλεις, όπως στη Δήλο.

Οι κατοικίες της Πέλλας⁴⁰ των υστεροκλασικών και ελληνιστικών χρόνων ακολουθώντας τα πρότυπα της μακεδονικής οικιστικής αρχιτεκτονικής, χαρακτηρίζονται από τη λιτή εξωτερική όψη και από την αυλή ως κεντρικό πυρήνα διαμόρφωσης του εσωτερικού χώρου, γύρω από την οποία είναι διατεταγμένοι οι χώροι διαβίωσης⁴¹ (**εικ. αρ. 1**). Πιο συγκεκριμένα, τα πιο πλούσια σπίτια καταλάμβαναν έκταση 1.000 – 3.160 τ.μ. (**σχ. αρ. 1**), τα μικρότερα που ακολουθούν τον τύπο «σπιτιού με παστάδα», είχαν έκταση 100-125 τ.μ.⁴², ενώ δε λείπουν και οι κατοικίες μεσαίου μεγέθους που παρουσίαζαν έκταση περίπου 400 τ.μ.⁴³. Τα σπίτια

³⁹ Σιγανίδου 1982, 36.

⁴⁰ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την πόλη της Πέλλας των υστεροκλασικών – ελληνιστικών χρόνων πρβλ. Σιγανίδου 1982,31-6 · Λιλιμπάκη – Ακαμάτη 2002, 407, υποσ. 2 · Λιλιμπάκη – Ακαμάτη 2009, 169-182· Λιλιμπάκη – Ακαμάτη 2009, 26-35· Αδάμ – Βελένη 2009, 2 υποσ. 8-10.

⁴¹ Σύμφωνα με τη Σιγανίδου (1982,34), όλα σχεδόν τα δωμάτια είχαν έξοδο προς την αυλή και μόνο τα γωνιακά επικοινωνούσαν με την αυλή με προθάλαμο.

⁴² Τα σπίτια της Πέλλας ήταν κατανεμημένα στον πολεοδομικό ιστό της πόλης ανάλογα με το μέγεθος και την πολυτέλεια· οι πολυτελείς οικίες της Πέλλας βρίσκονταν στο κέντρο της αρχαίας πόλης, στα νότια της Αγοράς και ανήκαν σε μέλη της ανώτερης πολυάριθμης τάξης του κράτους των Μακεδόνων. Η Σιγανίδου (1982, 34) επικαλείται τη μαρτυρία του ιστορικού Λιβίου (XL7,8) που αναφέρει ότι τα παιδιά του βασιλιά Φιλίππου Ε', Περσέας και Δημήτριος ζούσαν σε δικά τους σπίτια και όχι στα ανάκτορα, και σημειώνει ότι τα σπίτια των συγκεκριμένων βασιλοπαιδών πιθανώς να έμοιαζαν με τις ανεσκαμμένες επαύλεις της Πέλλας. Αντίθετα, τα μικρότερα σπίτια είχαν αποκαλυφθεί νοτιότερα, καθώς και στο βορειοανατολικό τμήμα της αρχαίας πόλης, που ήρθε στο φως μέσα στον σύγχρονο οικισμό.

⁴³ Στα μεσαίου μεγέθους σπίτια της Πέλλας, τα οποία έχουν αποκαλυφθεί στο οικοδομικό τετράγωνο της «Οικίας των Κονιαμάτων» η αυλή χωρίς περιστύλιο βρισκόταν στα νότια και στο βόρειο άκρο της υπήρχε πλατύς στεγασμένος διάδρομος (παστάδα) που καταλάμβανε ολόκληρο το πλάτος της οικίας

ήταν προσβάσιμα από τους δρόμους που περιέβαλαν τα οικοδομικά τετράγωνα⁴⁴ και είχαν κύρια είσοδο με πρόθυρο, συνήθως στην ανατολική πλευρά. Ο προσανατολισμός τους στα νότια και η ύπαρξη δευτέρου ορόφου, συνήθως στο βόρειο τμήμα⁴⁵, εξασφάλιζαν τις πλέον ευνοϊκές κλιματολογικές συνθήκες κατοίκησης (**σχ. αρ. 2**). Η κεντρική αυλή που εξασφάλιζε το φωτισμό και τον αερισμό των δωματίων, περιβαλλόταν από στοές με δωρική ή ιωνική κιονοστοιχία⁴⁶, (**εικ. αρ. 2**) ενώ σε κάποιες περιπτώσεις υπήρχε μόνο μία στοά (παστάς) βορείως της αυλής.

Τα σπίτια ήταν απέρριπτα εξωτερικά και η τοιχοδομία τους ήταν λίθινη στο κάτω τμήμα (έως το ύψος των 0,60-0,70 μ.) και πλίνθινη στο υπόλοιπο. Οι τοίχοι ήταν επιχρισμένοι εσωτερικά και εξωτερικά με υπόλευκο κονίαμα, ενώ συχνά τα κονιάματα στο εσωτερικό των δωματίων έφεραν χρώματα σε ζώνες (κόκκινο, κίτρινο, βαθύ γαλάζιο) ή και πιο σύνθετες διακοσμήσεις σε επίσημα δωμάτια⁴⁷. Επίσης φυτική και γεωμετρική διακόσμηση με γαλάζιο και κόκκινο χρώμα έφεραν και τα λίθινα αρχιτεκτονικά μέλη (κιονόκρανα επίκρανα κ.α.) των οικιών. Η κεράμωση αποτελούνταν από πήλινες κεραμίδες λακωνικού και κορινθιακού τύπου⁴⁸.

Στην αυλή κτίζονταν κρήνες, πηγάδια και υπόγειες δεξαμενές με κλιμακωτές καθόδους που επικοινωνούσαν με τις υδροδοτικές σήραγγες της πόλης. Οι ανδρώνες, τα πολυτελή δωμάτια φιλοξενίας, βρίσκονταν στο ισόγειο και είχαν τοίχους διακοσμημένους με πολύχρωμα κονιάματα και δάπεδα με θαυμάσια ψηφιδωτά⁴⁹ (**εικ.**

και χωριζόταν από την αυλή με δύο ή περισσότερες κολόνες ή πεσσούς. Πίσω από την παστάδα υπήρχαν τα καθημερινά δωμάτια της οικίας. Οι ανδρώνες διαμορφώνονταν στα δεξιά ή στα αριστερά της αυλής. Σύμφωνα με τη Σιγανίδου (1982, 36) τα συγκεκριμένα σπίτια ανήκαν σε πολίτες της μεσαίας τάξης της πρωτεύουσας του μακεδονικού βασιλείου.

⁴⁴ Σε κάθε οικοδομικό τετράγωνο υπήρχαν από δύο έως οκτώ κατοικίες –ανάλογα με το μέγεθός τους– στον άξονα Β-Ν και συνήθως καταλάμβαναν ολόκληρο το πλάτος του. Λιλιμπάκη – Ακαμάτη-Ακαμάτης- Α. Χρυσοστόμου- Π. Χρυσοστόμου 2011,113. Η Σιγανίδου (1982,34, εικ.3) εκφράζει την άποψη ότι τα «κανονικά» οικοδομικά τετράγωνα έδωσαν και στις οικίες μορφή «κανονική».

⁴⁵ Δεύτερο όροφο που χρησίμευε για τη διαμονή της οικογένειας διέθεταν οι μεγάλες οικίες πλούσιων ιδιοκτητών. Λιλιμπάκη – Ακαμάτη-Ακαμάτης- Α. Χρυσοστόμου- Π. Χρυσοστόμου 2011,116.

⁴⁶ Οι αυλές που είχαν έκταση έως 30 τ.μ. στις μικρότερες κατοικίες και ως 500 τ.μ. στις μεγαλύτερες, διέθεταν πηγάδια και κρήνες. Λιλιμπάκη – Ακαμάτη-Ακαμάτης- Α. Χρυσοστόμου- Π. Χρυσοστόμου 2011,113. Σε ορισμένες περιπτώσεις οικιών υπήρχαν δύο αυλές, στοιχείο γνωστό και από οικίες που αποκαλύφθηκαν σε άλλα μέρη της Ελλάδας. Λιλιμπάκη – Ακαμάτη 2009, 30.

⁴⁷ Διώροφη πρόσοψη οικίας διακοσμημένη κατά το Α' Πομπηϊανό στυλ με τα τυπικά δομικά στοιχεία της κατασκευασμένα με χρωματισμένα κονιάματα, αποδίδεται σε εσωτερικό τοίχο αίθουσας της «Οικίας των κονιαμάτων». Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το Α' Πομπηϊανό στυλ της συγκεκριμένης αίθουσας πρβλ. Λιλιμπάκη – Ακαμάτη-Ακαμάτης- Α. Χρυσοστόμου- Π. Χρυσοστόμου 2011,115· Λιλιμπάκη – Ακαμάτη 2009, 31.

⁴⁸ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την κεράμωση της στέγης και τα σφραγίσματα των κεραμίδων πρβλ. Λιλιμπάκη – Ακαμάτη-Ακαμάτης- Α. Χρυσοστόμου- Π. Χρυσοστόμου 2011,115-6.

⁴⁹ Για μια συνοπτική παρουσίαση των ψηφιδωτών της Πέλλας πρβλ. Λιλιμπάκη – Ακαμάτη 2009, 34-5.

3 α-γ), ενώ οι χώροι καθημερινής διαβίωσης ήταν άκρως λειτουργικοί. Οι χώροι υγιεινής βρίσκονταν σε γειτνίαση με τους δρόμους, ενώ υπήρχαν μαγειρία για την προπαρασκευή των γευμάτων και αποθήκες για τη φύλαξη των αγαθών⁵⁰. Η τέλεση της οικιακής λατρείας στα σπίτια της Πέλλας γινόταν στις αυλές και σε δωμάτια που είτε ήταν αφιερωμένα αποκλειστικά στη λατρεία (οικιακά ιερά) ή είχαν άλλη κύρια χρήση και διέθεταν εντός τους ένα μικρό χώρο λατρείας⁵¹.

Όσον αφορά στα ρωμαϊκά σπίτια της Μακεδονίας συναντούμε δύο περιπτώσεις οικιών: αυτές που προϋπήρχαν στην ελληνιστική ή και σε προγενέστερες αυτής περιόδους και μετασκευάστηκαν στα ρωμαϊκά χρόνια⁵² και εκείνες που πρωτοκατασκευάστηκαν κατά την ρωμαϊκή περίοδο⁵³.

Οι ρωμαϊκές οικίες της Μακεδονίας⁵⁴, ακολουθούσαν τα πρότυπα της ελληνιστικής οικιστικής αρχιτεκτονικής και άνηκαν στον τύπο της οικίας που διέθετε κεντρική αυλή και αίθριο γύρω από την οποία αναπτύσσονται στοές και δωμάτια⁵⁵ (σχ. αρ. 3). Στις μεσοαστικές οικίες η αυλή / αυλές ήταν στρωμένες από λίθινες ή πήλινες πλάκες και διέθεταν σε πολλές περιπτώσεις κτιστή δεξαμενή. Τα δάπεδα των δωματίων ήταν διαμορφωμένα από πατημένο πηλόχωμα, ενώ οι τοίχοι που αποτελούνταν από πλιθιά⁵⁶ ήταν επιχρισμένοι με κονίαμα που έφερε σε ορισμένες

⁵⁰ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τους χώρους υγιεινής των οικιών της Πέλλας, με την υδροδότηση και το αποχετευτικό τους σύστημα καθώς και για τα μαγειρία και τις αποθήκες, πρβλ. Λιλιμπάκη – Ακαμάτη-Ακαμάτης- Α. Χρυσοστόμου- Π. Χρυσοστόμου 2011,115-6· Λιλιμπάκη – Ακαμάτη 2009, 31.

Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον εξοπλισμό των σπιτιών της Πέλλας πρβλ. Λιλιμπάκη – Ακαμάτη 2009, 33-4 .

⁵¹ Λιλιμπάκη – Ακαμάτη-Ακαμάτης- Α. Χρυσοστόμου- Π. Χρυσοστόμου 2011,113-4· Λιλιμπάκη – Ακαμάτη-Ακαμάτης- Α. Χρυσοστόμου- Π. Χρυσοστόμου 2011,115· Λιλιμπάκη – Ακαμάτη 2009, 33-4.

⁵² Όσον αφορά στα σπίτια της Πέλλας, οι επισκευές και οι τροποποιήσεις του αρχικού σχεδίου των σπιτιών της βεβαιώνουν άλλοτε τη διαχρονική οικιακή χρήση και άλλοτε την αλλαγή χρήσης, καθώς μετά την επικράτηση των Ρωμαίων στην Πέλλα το 168 π.Χ., τμήματα των οικιών που γειτνίαζαν κυρίως με τους δρόμους, μετατρέπονται σε εργαστήρια-καταστήματα. Λιλιμπάκη – Ακαμάτη-Ακαμάτης- Α. Χρυσοστόμου- Π. Χρυσοστόμου 2011,117.

⁵³ Ο Sewell (2010, 46-8) περιγράφει δύο τύπους ρωμαϊκών οικιών: το σπίτι που βασιζόταν στο πρότυπο της αρχαιοελληνικής οικίας με προστάδα και χρησιμοποιούταν από πολίτες κατώτερης κοινωνικής τάξης, και την έπαυλη που διέθετε επιστεγασμένη κεντρική αυλή με ορθογώνιο άνοιγμα (atrium) στο κέντρο της, προκειμένου τα νερά της βροχής να συγκεντρώνονται σε επιδαπέδια δεξαμενή (impluvium). Στο πίσω μέρος του αιθρίου υπήρχε τετράγωνο -συνήθως- δωμάτιο με ανοικτή την πλευρά που έβλεπε προς την αυλή και συνδεόταν με την υποδοχή των προσκεκλημένων από τον ιδιοκτήτη του σπιτιού (tablinum). Στις δύο πλευρές του αιθρίου αναπτύσσονταν δύο «πτέρυγες» δωματίων (alae).

⁵⁴ Χρησιμοποιώ τις περιπτώσεις των οικιών που μελετώ προκειμένου να συνοψίσω τα χαρακτηριστικά της ρωμαϊκής οικίας στην περιοχή της Μακεδονίας, καθώς δεν ήταν δυνατόν κατά την έρευνά μου στη παρούσα βιβλιογραφία να βρω κάποια ειδική μελέτη για τις οικίες στη Μακεδονία κατά τη ρωμαϊκή περίοδο.

⁵⁵ Εκτός από την κεντρική αυλή, τα πολυτελή σπίτια διέθεταν περισσότερους υπαίθριους χώρους.

⁵⁶ Η θεμελίωση των τοίχων ήταν πετρόκτιστη και η ανωδομή αποτελούταν από ψημένα πλιθιά

περιπτώσεις χρώμα⁵⁷. Επίσης, από τις ρωμαϊκές οικίες δεν έλειπαν τα οπτάνια, οι αποθήκες και οι χώροι υγιεινής και τα ενδαιτήματα, ενώ η στέγασή τους γινόταν από κεραμίδες.

Όσον αφορά στις επαύλεις⁵⁸, αυτές εκτός από τα δωμάτια διαμονής της οικογένειας, του υπηρετικού προσωπικού και τους βοηθητικούς χώρους, διέθεταν και πολυτελείς αίθουσες (τρικλίνια) με περίτεχνα ψηφιδωτά δάπεδα⁵⁹ για την παράθεση επίσημων γευμάτων. Επίσης, κάποιες από αυτές, διέθεταν καταστήματα, εργαστήρια και ενσωματωμένα λουτρικά συγκροτήματα⁶⁰ (**εικ. αρ. 4**). Στους υπαίθριους χώρους των πολυτελών αυτών οικιών υπήρχαν πηγάδια, αναβρυτήρια⁶¹ και κρήνες⁶² και στα περίστωα των αίθριων στήνονταν αγάλματα⁶³.

⁵⁷ Κεφαλίδου –Μοσχάκης 1998, 43, 13.

⁵⁸ Οι αστικές επαύλεις της Μακεδονίας φαίνεται ότι ακολουθούσαν την διαρρύθμιση των *villae urbanae* που κυριάρχησαν στην ανατολική Μεσόγειο από τον 3^ο αι. μ.Χ. και εξής. Τα οικοδομήματα αυτού του είδους διέθεταν λιτή πρόσοψη με κεντρική θύρα πλαισιωμένη από καταστήματα (*tabernae*), δύο ή περισσότερες εσωτερικές αυλές - αίθρια με κήπους, δωμάτια υποδοχής, δεξιώσεων, διημέρευσης της οικογένειας, βοηθητικά δωμάτια και οικιακά ιερά. Στις πολυτελέστερες επαύλεις υπήρχε και βιβλιοθήκη, «οίκος», εξέδρα, ιδιωτικά λουτρά κ.α. Για μια γενική θεώρηση των αστικών επαύλεων της υστερορωμαϊκής περιόδου πρβλ. Μπούγια 2008, 207.

⁵⁹ Πρβλ. τα ψηφιδωτά δάπεδα των δωματίων της Έπαυλης του Διονύσου στο Δίον. Παντερμαλής 1999, 153-203.

⁶⁰ Παντερμαλής 1999, 153.

⁶¹ Παντερμαλής 1999, 153-203.

⁶² Μισαηλίδου – Δεσποτίδου – Γερμένης 2011, 412.

⁶³ Πρβλ. τις γλυπτικές απεικονίσεις θεών στο περίστωο του αιθρίου της έπαυλης της Αρχαίας Κασσάνδρειας Χαλκιδικής στον αρ. 3 του κεφαλαίου 6.

4. Η αγροικία στη Μακεδονία κατά τους ελληνιστικούς και τους ρωμαϊκούς χρόνους.

Οι πρώτες γνωστές αγροικίες⁶⁴ ανάγονται στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. και προέκυψαν από το μοίρασμα της γης από τον Φίλιππο τον Β΄ στην ανώτερη τάξη των αξιωματούχων του, τους «εταίρους»⁶⁵. Η Αδάμ – Βελένη χαρακτηρίζει το διαμοιρασμό της γης ως «πρωτόλειο σύστημα φεουδαρχικού τύπου», καθώς ο βασιλιάς με αυτό τον τρόπο εκμεταλλεύεται τους φυσικούς πόρους της μακεδονικής γης και παράλληλα εποπτεύει τις περιοχές του βασιλείου του μέσω των εταίρων⁶⁶. Το πρωτογενές αυτό σύστημα φεουδαρχίας ενισχύθηκε από τον Μέγα Αλέξανδρο και γιγαντώθηκε κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, στη διάρκεια των οποίων η διανομή της γης στους πλούσιους ρωμαίους γαιοκτήμονες έγινε με πιο οργανωμένο τρόπο, με συνέπεια την εγκαθίδρυση σε όλη την αυτοκρατορία τεράστιων σε έκταση αγροκτημάτων που περιελάμβαναν εγκαταστάσεις και καλλιεργήσιμη γη, των γνωστών *latifundia*.

Οι αγροικίες των προχριστιανικών χρόνων απαντώνται τόσο στην κεντρική, όσο και στην ανατολική και δυτική Μακεδονία. Πρόκειται για μεγάλα αγροτικά συγκροτήματα με αγροκτήματα γύρω τους, που διέθεταν εκτός από τα ενδιαίτηματα της οικογένειας του γαιοκτήμονα και των υπηρετών της, σταυλικές εγκαταστάσεις, μονάδες εκμετάλλευσης της γης, καθώς και μονάδες παραγωγής, αποθήκευσης και / ή μεταποίησης αγροτικών ή κτηνοτροφικών προϊόντων⁶⁷ (**εικ. αρ. 5, σχ. αρ. 4**). Η αρχιτεκτονική και χωροταξική τους οργάνωση υποδηλώνει ότι πρόκειται για μόνιμες εγκαταστάσεις που συνδύαζαν την άνετη διαβίωση των ιδιοκτητών τους με την

⁶⁴ Ο χαρακτηρισμός «αγροικία» ή «αγροτικό συγκρότημα» είναι συμβατικός, καθώς στις πηγές δε υπάρχει αναφορά για την ονομασία αυτού του τύπου των οικιών όσον αφορά στους προ-ρωμαϊκούς χρόνους. Στα ρωμαϊκά χρόνια υπάρχει η ονομασία “*villa rustica*” (αγροτική έπαυλη) για το δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας. Αδάμ- Βελένη 2009, 4 υποσ.14.

⁶⁵ Για τις αγροικίες στην Κεντρική Μακεδονία πρβλ. και Αδάμ-Βελένη, Π. -Πουλάκη, Ε.- Τζανάβαρη, Κ. 2003. *Αρχαίες αγροικίες σε σύγχρονους δρόμους, Κεντρική Μακεδονία*. Αθήνα.

⁶⁶ Αδάμ- Βελένη 2009, 4, υποσ.13.

⁶⁷ Περισσότερα για την εξειδίκευση των αγροικών όσον αφορά στα παραγόμενα προϊόντα πρβλ. Αδάμ- Βελένη 2009, 5. Επίσης, σημειώνουμε ότι οι αγροικίες των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων είτε διαχειρίζονταν από το γαιοκτήμονα είτε ελέγχονταν από το αστικό κέντρο της περιοχής. Ακόμη, οι αγροτικές επαύλεις των αυτοκρατορικών χρόνων συγκέντρωναν μιας μεγάλης κλίμακας αγροτική παραγωγή που έφτανε για να τροφοδοτήσει τον αστικό πληθυσμό και απασχολούσε ένα μεγάλο ανθρώπινο δυναμικό εργατών (απελεύθερους, δούλους, ελεύθερους εργάτες). Αδάμ- Βελένη 2009, 5 υποσ.17 και 8.

εκμετάλλευση του αγροκτήματος⁶⁸. Τα παραπάνω συγκροτήματα παρουσίαζαν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά: ιδρύονταν σε θέσεις που περιβάλλονταν από μεγάλες πεδινές εκτάσεις πρόσφορες για καλλιέργεια, τις οποίες και κατόπτευαν. Επίσης, τα σημεία στα οποία χτίζονταν ήταν θέσεις στρατηγικού ενδιαφέροντος και παράλληλα κομβικά οδικά σημεία με εύκολη πρόσβαση σε εμπορευματικούς σταθμούς και σε λιμάνια⁶⁹. Ακόμη, οι συγκεκριμένες εγκαταστάσεις παρουσίαζαν μεγάλη έκταση που κυμαινόταν ανάμεσα στα 2-4 στρέμματα, ενώ σε πολλές περιπτώσεις διέθεταν οχυρωματική αυτάρκεια για αυτοάμυνα (ισχυρούς περιβόλους, εφοδιασμένους ενίοτε και με πύργους). Τέλος, τα οικοδομικά υλικά και ο τρόπος κατασκευής τους κατά κανόνα δε διέφεραν από αυτά των αστικών οικιών.

Η αρχιτεκτονική διαμόρφωση των υστεροκλασικών και ελληνιστικών αγροτικών συγκροτημάτων χαρακτηρίζεται από μια περίκλειστη από δωμάτια εσωτερική αυλή με περίστωα, όπως ακριβώς και συμβαίνει και με τις αστικές οικίες⁷⁰ (σχ. αρ. 5), ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις ένα πυργόσπιτο δεσπόζει στο κέντρο του συγκροτήματος⁷¹ (σχ. αρ. 6, εικ. αρ. 5). Ορισμένες μεγάλες αγροικίες των ρωμαϊκών χρόνων της Μακεδονίας, οι λεγόμενες «αγροτικές επαύλεις», διέθεταν εκτός από την εσωτερική αυλή –περίστυλη ή μη- και τρικλίνιο⁷² (σχ. αρ. 7-8), ενώ η πολυτέλεια των χώρων διαμονής γίνεται φανερή από τα ψηφιδωτά δάπεδα και τα επιτοίχια κονιάματα που έχουν έρθει στο φως⁷³.

Μετά τη σύντομη επισκόπηση των αγροικιών της Μακεδονίας, θα αναφερθούμε διεξοδικότερα στα αγροτικά συγκροτήματα ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων της Μακεδονίας, στα οποία μαρτυρούνται υλικά κατάλοιπα που έχουν σχέση με οικιακή λατρεία.

⁶⁸ Αδάμ- Βελένη 2009, 8.

⁶⁹ Σημειώνουμε ότι σε ορισμένες περιπτώσεις ένα σύνολο αγροτικών συγκροτημάτων ήταν συγκεντρωμένο σε μια περιοχή που βρίσκονταν σε κοντινή απόσταση από πόλη, όπως π.χ. το παράδειγμα των αγροικιών της Αρχαίας Λητής. Για τις συγκεκριμένες αγροικίες πρβλ τους αρ. 9 και 10 του κεφαλαίου 6.

⁷⁰ Η Αδάμ-Βελένη (2009, 4) σημειώνει ότι ορισμένα από τα συγκροτήματα των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων «διατηρούν ένα πιο καθαρό αγροτικό χαρακτήρα και παρεκκλίνουν από τη μορφή του τυπικού ελληνικού σπιτιού».

⁷¹ Το κεντρικό πυργόσπιτο ή ορισμένα από τα διώροφα δωμάτια χρησιμοποιούνται ως ενδιαιτήματα της οικογένειας του γαιοκτήμονα, στην υπηρεσία της οποίας υπήρχε μεγάλος αριθμός δούλων. Οι δούλοι απασχολούνταν είτε με οικιακές εργασίες ή και με την καλλιέργεια της γης. Επιφορτισμένοι επίσης με την καλλιέργεια της γης ήταν και ελεύθεροι πολίτες που προέρχονταν από τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις.

⁷² Το τρικλίνιο αποτελεί ιταλική επιρροή μια περίπτωση αγροτικής έπαυλης στην εργασία μας που διέθετε τρικλίνιο είναι η «Αγροικία Δ» της Αρχαίας Λητής (πρβλ. τον αρ.10 του κεφαλαίου 6).

⁷³ Η Αδάμ-Βελένη (2009, 8) σημειώνει ότι στα συγκροτήματα της Μακεδονίας των αυτοκρατορικών χρόνων δεν παρατηρείται η πολυτέλεια των αγροτικών επαύλεων της Δύσης (δαιδαλώδης διαρρύθμιση, εσωτερικές αυλές, impluvia, κήποι, δενδροστοιχίες, αγάλματα κτλ.).

5. Οικιακή λατρεία στη Μακεδονία κατά την ελληνοιστική περίοδο. Οι αρχαιολογικές μαρτυρίες.

Τη θεοσέβεια των Μακεδόνων στους ιδιωτικούς τους χώρους μαρτυρούν από τα υστεροκλασικά ακόμη χρόνια τα ίχνη οικιακής λατρείας που ήρθαν στο φως κατά την ανασκαφή της καλύτερα ερευνημένης πόλης της Μακεδονίας, της Ολύνθου, καθώς πλήθια ειδώλια και προτομές θεοτήτων αποκαλύφθηκαν «*σχεδόν σε κάθε νοικοκυριό*»⁷⁴. Τα υλικά κατάλοιπα οικιακών τελετουργιών που ήρθαν στο φως κατά την ελληνοιστική και ρωμαϊκή περίοδο στις περιοχές της Μακεδονίας αποκαλύπτουν την απρόσκοπτη συνέχεια των θρησκευτικών ιεροπραξιών στα οικήματα των αρχαίων Μακεδόνων και μετά τα υστεροκλασικά χρόνια, έως και την ύστερη αρχαιότητα.

Θα ξεκινήσουμε τη μελέτη των Μακεδονικών ελληνοιστικών οικιών στις οποίες έχουμε αρχαιολογικές μαρτυρίες οικιακής λατρείας, από την περιοχή της Άνω Μακεδονίας, κινούμενοι από τα δυτικά και το νότο προς τα ανατολικά και το βορρά.

5. Α. Άνω Μακεδονία

Ελίμεια

5.1. Αγ. Κωνσταντίνος Δήμητρας Γρεβενών⁷⁵, Αγροικία

Στη θέση «Αγ. Κωνσταντίνος Δήμητρας» και συγκεκριμένα σε πλάτωμα που βρίσκεται επάνω από χαράδρα στην οποία ρέει ο ποταμός Αλιάκμων (**χαρ. αρ. 4**),

⁷⁴ Zimmer 2005, 611.

⁷⁵ Το συγκεκριμένο τμήμα του νομού Γρεβενών στο οποίο ανήκουν οι θέσεις «Αγ. Κωνσταντίνος» Δήμητρας και «Παναγιά» Διπόρου αποδίδεται από ορισμένους μελετητές στην περιοχή της αρχαίας Ελίμειας, από άλλους στην αρχαία Τυμφαία, ενώ υπάρχει και η άποψη ότι οι δυο παραπάνω αρχαίες περιοχές ταυτίζονται -ιδίως κατά την ελληνοιστική περίοδο-. Χατζηνικολάου 2007,42, υποσ.25-6.

ήρθαν στο φως τρεις νησίδες οικημάτων⁷⁶ (σχ. αρ. 9), η μία εκ των οποίων ερμηνεύθηκε ως συγκρότημα αγροικίας εμβαδού 750 τ.μ. που χρονολογείται στην ελληνιστική περίοδο⁷⁷ και παρουσιάζει ίχνη οικιακής λατρείας (σχ. αρ. 10). Σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα, η συγκεκριμένη πολυτελής οικία προοριζόταν για μόνιμη εγκατάσταση των ενοίκων της και τους προσέφερε μια άνετη διαβίωση. Ένα ακόμη κτήριο πιθανώς ελληνιστικών χρόνων που ανασκάφηκε πλησίον της αγροικίας ήταν προορισμένο για να καλύψει τις λειτουργικές ανάγκες της αγροικίας, καθώς ερμηνεύθηκε ως συγκρότημα «...υπαίθριων και ημιυπαίθριων χώρων που εξυπηρετούσαν διάφορες εργασίες αγροτικής οικονομίας με άσκηση γεωργίας και κτηνοτροφίας, ανάγκες σταυλισμού και τροφοπαρασκευαστικές διαδικασίες»⁷⁸, ενώ ένα τρίτο κτήριο ερμηνεύθηκε ως βασιλική.

Το συγκρότημα της αγροικίας⁷⁹ αποτελείται από έντεκα δωμάτια -χώρους που αναπτύσσονταν γύρω από αίθριο με κεντρική αυλή⁸⁰. Η είσοδος του συγκροτήματος βρισκόταν στο νότο. Γύρω από το αίθριο αποκαλύφθηκαν τρεις είσοδοι που οδηγούσαν σε ισάριθμα δωμάτια⁸¹. Οι ανασκαφείς μπόρεσαν να ταυτίσουν τη χρήση συγκεκριμένων δωματίων: δύο γειτονικά δωμάτια «είχαν τη λειτουργία ανδρών»⁸², ένα άλλο ήταν πιθεώνας⁸³, ένα τέταρτο δωμάτιο που επικοινωνούσε με την αυλή ήταν

⁷⁶ Ο ποταμός Αλιάκμων βρίσκεται στα βόρεια-βορειοανατολικά του εν λόγω πλατώματος. Για τις τρεις νησίδες οικημάτων (αγροικία ελληνιστικών χρόνων, κτήριο προορισμένο να καλύψει τις λειτουργικές ανάγκες της αγροικίας και βασιλική με μεταγενέστερο του ναού νεκροταφείο) που αποκαλύφθηκαν στο εν λόγω πλάτωμα πρβλ. Καραμήτρου - Μεντεσίδη - Θεοδώρου 2011, 114 κ.ε.

⁷⁷ Η χρονολόγηση της αγροικίας στους ελληνιστικούς χρόνους και συγκεκριμένα στους 3^ο και 2^ο αι. π.Χ. προκύπτει τόσο από την κεραμική όσο και από τα δύο νομίσματα (του Κοινού των Θεσσαλών - 196 π.Χ.) που ήρθαν στο φως κατά την ανασκαφή της. Σύμφωνα με τις συγγραφείς του άρθρου, η συνέχιση της ανασκαφής αναμένεται να δώσει ακριβέστερα χρονολογικά πλαίσια. *Ο.π.* 2011, 117, 121, 126, Σχ.2.

⁷⁸ Εντός του χώρου της αγροικίας εντοπίστηκε και μεταγενέστερος κλίβανος καθώς και έξι ταφές βυζαντινών χρόνων. *Ο.π.* 2011, 126-7. Το τρίτο κτήριο που ανασκάφηκε στο πλάτωμα ερμηνεύθηκε ως βασιλική με μεταγενέστερο του ναού νεκροταφείο.

⁷⁹ Οι τοίχοι της οικίας που εδράζονταν στο φυσικό χαλικώδες έδαφος της περιοχής αποτελούνταν στο κάτω τμήμα τους από λασπόχτιστη αργολιθοδομή, με πλίνθινη ανωδομή και επιχρίονταν από κονιάματα. Η κεράμωση της στέγης ήταν κατασκευασμένη από κεραμίδες κορινθιακού τύπου. *Ο.π.* 2011, 117-9.

⁸⁰ Η αυλή, εσωτερικών διαστάσεων 156,25 τ.μ., ήταν πλακοστρωμένη από πήλινες πλάκες και ένα τμήμα της ήταν στεγασμένο.

⁸¹ Πρόκειται για τα δωμάτια Γ, Η, Θ. Η καταστροφή των υπόλοιπων τοίχων δεν επέτρεψε στους ανασκαφείς την αποκάλυψη ή μη και άλλων εισόδων.

⁸² Τα γειτονικά δωμάτια Β και Γ αποτελούνταν από τοίχους επιχρισμένους με κονιάματα που έφεραν χρώμα και μαρμάρινα πλακίδια –πιθανόν μίμηση ορθομαρμάρωσης-. Τα κατασκευαστικά στοιχεία των τοίχων τους, καθώς και το γεγονός ότι επικοινωνούσαν απευθείας με την κεντρική αυλή οδηγούν τους ανασκαφείς να τα ταυτίσουν με ανδρών. *Ο.π.* 2011, 120.

⁸³ Εντός του δωματίου Δ αποκαλύφθηκαν εννέα πίθι τοποθετημένοι μέσα στο έδαφος. *Ο.π.* 2011, 121.

προορισμένο για οικοτεχνικές δραστηριότητες⁸⁴ και τέλος, υπήρχε και το οπτάνιο (μαγειρίο)⁸⁵ (σχ. αρ. 10).

Στο δωμάτιο Β που ερμηνεύτηκε ως ανδρώνας ήρθε στο φως πήλινο τραπέζι⁸⁶ με κάθετο περιχέλωμα στην περιφέρειά του που το καθιστά όμοιο με «ταπί» (εικ. αρ. 6-7). Παρόλο που παρόμοια δισκοειδή τραπέζια χρησιμοποιούνταν σε ιερά – οικιακά και δημόσια-, δε βρέθηκαν εντός του δωματίου άλλα στοιχεία που να επιτρέπουν την απόδοση του συγκεκριμένου τραπεζιού σε οικιακές θρησκευτικές τελετουργίες⁸⁷. Αυτό βέβαια δεν αποκλείει την πιθανότητα το μικρό αυτό τραπέζι να χρησιμοποιούνταν σε οικιακές τελετουργίες⁸⁸, όπως άλλωστε και πολλά άλλα οικιακά αντικείμενα καθημερινής χρήσης που αναλύονται σε άλλο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας⁸⁹.

Ένα ακέραιο μικρό πήλινο θυμιατήριο⁹⁰ πιθανώς υποδηλώνει την τέλεση οικιακής λατρείας στον βοηθητικό χώρο Ια-Ιβ που βρισκόταν στη νοτιοανατολική γωνία της αγροικίας. Πρόκειται για δωμάτιο με διαστάσεις 6,30 x 7,50 μ. που διαιρείται μέσω μιας μεσοτοιχίας σε δύο μακρόστενους χώρους ίσου πλάτους 2,90 μ. Η ερμηνεία του συγκεκριμένου δωματίου ως «βοηθητικού χώρου» προκύπτει από την ποιότητα κατασκευής του δαπέδου που αποτελούνταν από παχύ κονίαμα εντός του οποίου υπήρχαν και μικρά κομμάτια κεραμιδιών εν είδει πήλινων ψηφίδων, από τα κατασκευαστικά στοιχεία του τοίχου που είχε τη λειτουργία μεσοτοιχίας, καθώς και από το γεγονός ότι στο χώρο Ιβ εντοπίστηκε πίθος. (εικ. αρ. 8 α-β)⁹¹ Ακόμη, η πιθανότητα το συγκεκριμένο δωμάτιο να χρησιμοποιούνταν από γυναίκες ενισχύεται

⁸⁴ Στο δωμάτιο ΣΤ ήρθαν στο φως μολύβδινο σταθμίο και 46 αντικείμενα τα οποία ερμηνεύθηκαν ως ελάσματα που συγκρατούσαν δίχτυα ψαρέματος σύμφωνα με παράλληλα παραδείγματα από τα Στάγειρα και τη Βεργίνα. *Ο.π.* 2011, 122, υποσ. 16-7.

⁸⁵ Πρόκειται για το δωμάτιο ΙΑ. *Ο.π.* 2011, 124.

⁸⁶ Το τραπέζι είχε διάμετρο 0,96-0,98 μ. και το περιχέλωμά του ύψος 0,05 μ.

⁸⁷ *Ο.π.* 2011, 120. Για παράλληλο παράδειγμα οικιακής τράπεζας προσφορών από την Πέλλα πρβλ. τον αρ. 14 του παρόντος κεφαλαίου και την ενότητα «Τράπεζες προσφορών» του κεφαλαίου 10.

⁸⁸ Το συγκεκριμένο τραπέζι δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως «τελετουργικό» με την έννοια ότι δεν εντοπίστηκαν περίξ του αντικείμενα που θα μπορούσαν να σχετίζονται με οικιακές τελετουργίες όπως ειδώλια, θυμιατήρια κ.α. ωστόσο ο Nilsson, βασιζόμενος σε μαρτυρίες των πηγών (1954, 77-8, υποσ.1) κάνει λόγο για την ιερότητα του τραπεζιού γενικώς στην αρχαία Ελλάδα, στο οποίο ελάμβαναν χώρα οι ορκωμοσίες.

⁸⁹ Πρβλ. το κεφάλαιο 11 της παρούσας εργασίας.

⁹⁰ Καραμήτρου-Μεντεσιδη – Θεοδώρου 2011, εικ. 14. Παράλληλα παραδείγματα θυμιατηρίων έχουν αποκαλυφθεί και στον Πολύμυλο Κοζάνης πρβλ. Καραμήτρου –Μεντεσιδη ΑΕΜΘ 20, 2006, 854.

⁹¹ Καραμήτρου-Μεντεσιδη – Θεοδώρου 2011, εικ. 1,13. Για την ερμηνεία των συγκεκριμένων δαπέδων ως βοηθητικών χώρων πρβλ. Westgate 2007, 314, 34.2 b. Ο τοίχος της μεσοτοιχίας αυτής (9 α) ήταν λεπτότερος (0,50 μ πλάτος) από μεσοτοιχίες άλλων δωματίων και δεν επιχρίονταν με κονίαμα. Οι Καραμήτρου-Μεντεσιδη – Θεοδώρου (2011, 124) αναφερόμενες στη συγκεκριμένη μεσοτοιχία κάνουν λόγο για την «πρόχειρη» κατασκευή της.

από το ότι εδώ βρέθηκαν θραύσματα ενός χάλκινου κατόπτρου⁹². Επίσης ίχνη που πιθανόν σχετίζονται με οικιακή λατρεία αποκαλύφθηκαν σε δωμάτιο που βρισκόταν δυτικά του προαναφερθέντος βοηθητικού χώρου και επικοινωνούσε με αυτόν⁹³. Το συγκεκριμένο δωμάτιο ερμηνεύτηκε ως οπτάνιο⁹⁴ εξαιτίας της κεντρικής κυκλικής εστίας⁹⁵ και της μεγάλης ποσότητας κεραμεικής (άβαφης, μελαμβαφούς και ερυθροβαφούς) που αποκαλύφθηκε εντός του (εικ. αρ. 9 α-β). Οικιακή λατρεία είναι πιθανό να τελούνταν στο δωμάτιο, καθώς στα κινητά ευρήματα που προήλθαν από αυτό συγκαταλέγονται ένα ακόμα θυμιατήρι⁹⁶, δύο τμήματα ειδωλίων⁹⁷ και τμήματα ανάγλυφων σκύφων, οι παραστάσεις των οποίων συσχετίζονται από τις Καραμήτρου – Θεοδώρου με τη μυθολογία γύρω από το θεό Απόλλωνα⁹⁸.

5.2. Παναγιά Διπόρου Γρεβενών⁹⁹, Αγροικία

Αρχαιολογικές μαρτυρίες πιθανής οικιακής λατρείας ήρθαν στο φως σε οικία με δύο φάσεις (υστεροελληνιστική – ρωμαϊκή)¹⁰⁰ που ανασκάφηκε στη θέση «Παναγιά Διπόρου» πλησίον του ποταμού Αλιάκμονα και ερμηνεύτηκε πιθανώς ως

⁹² Ο.π. 2011, 124.

⁹³ Ο βοηθητικός χώρος Ια – Ιβ είχε δύο εισόδους: η μία βρισκόταν στη νοτιοδυτική γωνία που επικοινωνούσε με το γειτονικό δωμάτιο ΙΑ μέσω δύο λίθινων σκαλοπατιών – καθώς το δάπεδο του χώρου Ια – Ιβ ήταν χαμηλότερα από αυτό του ΙΑ- και η άλλη στην αντίστοιχη βορειοδυτική γωνία.

⁹⁴ Πρόκειται για το δωμάτιο ΙΑ διαστάσεων 9,20 Χ 5,0 μ. Το δάπεδό του -ίχνη του οποίου ήρθαν στο φως στη βορειοδυτική γωνία του- ήταν διαμορφωμένο από ποταμίσιες κροκάλες λίθους «κολυμβητές» σε κονίαμα.

⁹⁵ Η εστία διαμέτρου 2,10 μ. ήταν κατασκευασμένη από επάλληλα στρώματα βοτσάλων, χώματος και πατημένου πηλοχώματος και οριοθετούνταν από πλακαρές πέτρες. Για την εστία που θεωρείται ως το «θρησκευτικό κέντρο του σπιτιού και σύμβολο της προστάτριας του αρχαίου ελληνικού οίκου θεάς Εστίας πρβλ. την ενότητα «Εστία» του κεφαλαίου 11.

⁹⁶ Οι Καραμήτρου-Μεντεσιδή – Θεοδώρου (2011, 124, εικ.16) αναφέρουν ότι το συγκεκριμένο θυμιατήρι είναι «το τρίτο της ανασκαφής», χωρίς να δίνουν καμία περαιτέρω πληροφορία γι' αυτό.

⁹⁷ Οι Καραμήτρου-Μεντεσιδή – Θεοδώρου (2011, 126) σημειώνουν ότι «δύο από τα τρία τμήματα ειδωλίων που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή της αγροικίας προέρχονται από αυτό το δωμάτιο», χωρίς ωστόσο να ταυτίζουν τα ειδώλια αυτά, ούτε να αναφέρουν από πιο χώρο της αγροικίας προέρχεται το τρίτο τμήμα του ειδωλίου.

⁹⁸ Οι σκύφοι φέρουν μυθολογική παράσταση αρμάτων που σέρνουν κύκνοι. Σύμφωνα με αρχαίες γραπτές πηγές, οι κύκνοι που ύμνησαν τη γέννηση του Απόλλωνα σέρνουν το άρμα του. Ο.π. 2011, 124.

⁹⁹ Για την αρχαία γεωγραφική ενότητα στην οποία εντασσόταν το συγκεκριμένο τμήμα του νομού Γρεβενών πρβλ. την υποσ. 58 της παρούσας εργασίας.

¹⁰⁰ Εντός της οικίας λειτουργούσαν πιθεώνες με πρόχειρη στέγαση πρωιμότερων της ελληνιστικής φάσης χρόνων. Η χειροποίητη κεραμική, οι φολίδες πυριτόλιθου καθώς και ένα νόμισμα κοπής Ιουστιανίνου (527 μ.Χ) που βρέθηκαν ανάμεσα στα κινητά ευρήματα της ανασκαφής, μαρτυρούν τη μακρά χρήση του χώρου από τα προϊστορικά έως και τα βυζαντινά χρόνια. Ο.π. 2011, 98-99.

εποχιακή αγροτοποιομενική εγκατάσταση¹⁰¹ (χαρ. αρ. 4). Κατά την υστεροελληνιστική φάση η οικία διέθετε είσοδο στα δυτικά που οδηγούσε σε κεντρικό χώρο - διάδρομο, εκατέρωθεν του οποίου αποκαλύφθηκαν τέσσερα δωμάτια που επικοινωνούσαν με αυτόν με θυραία ανοίγματα, εκ των οποίων τα δύο ταυτίστηκαν με τροφοπαρασκευαστικές διαδικασίες και με πιθεώνα¹⁰². Η δεύτερη φάση του σπιτιού που χρονολογείται στους ρωμαϊκούς χρόνους, είναι ξεκάθαρη στο ανατολικό – νοτιοανατολικό κυρίως τμήμα του, καθώς εξωτερικά της οικίας εντοπίστηκαν ίχνη λιθόστρωτης αυλής με μικρούς και μεγάλους πλακαρούς λίθους, ενώ στο ανατολικό τμήμα του κεντρικού χώρου – διαδρόμου προστέθηκαν δύο νέα δωμάτια¹⁰³ (σχ. αρ. 11, εικ. αρ. 10).

Βορείως της οικίας εντοπίστηκε πιθεώνας και βορείως αυτού εντοπίστηκαν λίγα κατάλοιπα κτηρίου και κάποιοι ακόμη πίθοι¹⁰⁴, ενώ λίγα λείψανα που παραπέμπουν σε οικοτεχνικές δραστηριότητες αποκαλύφθηκαν σε άλλο σημείο της ανασκαφής¹⁰⁵ (σχ. αρ. 12).

Τέλος σε ένα τρίτο σημείο της ανασκαφής, ανατολικά ενός πιθανώς ημιυπαίθριου χώρου¹⁰⁶ εντοπίστηκε ρηχή κοιλότητα¹⁰⁷ που οριοθετείται στα βόρεια από λίθους οριζόντια τοποθετημένους σε ημικυκλική διάταξη. Εντός του λάκκου εντοπίστηκε κεραμική σε αρκετή ποσότητα, κυρίως τροχήλατη, αλλά και χειροποίητη, καθώς και πυραμιδόσχημες αγνύθες. Τα ευρήματα που εντοπίστηκαν στον παραπάνω αποθέτη και πιθανώς να είχαν σχέση με οικιακή λατρεία ήταν τα

¹⁰¹ Η συγκεκριμένη οικία (Κτήριο Α) βρισκόταν στον άξονα ΒΑ-ΝΔ, με διαστάσεις 13,42 X 14,70 μ. και εμβαδόν 192,27 τ.μ. Καραμήτρου- Μεντεσίδη 2011,93-100, εικ.21, Σχ. 6. Σε κοντινή απόσταση από αυτή, στις παραποτάμιες του Αλιάκμονα αρχαιολογικές θέσεις «Παναγιά Διπόρου» και «Κτίου Διπόρου» Γρεβενών αποκαλύφθηκαν τμήματα του διοικητικού κέντρου – πόλης της περιοχής. *Ο.π.* 2011, 93, εικ.1. Για την γεωγραφική εγγύτητα ορισμένων αγροτικών συγκροτημάτων με τις γειτονικές πόλεις πρβλ. την υποσ. 52 στην παρούσα εργασία.

¹⁰² Πρόκειται για το διάδρομο Α και τα δωμάτια Α και Β που αποκαλύφθηκαν στα βορειοανατολικά του καθώς και τα αντίστοιχα Γ και Δ στα νοτιοδυτικά. Στο δάπεδο του δωματίου Α εντοπίστηκε κυκλική κατασκευή τροφοπαρασκευαστικής χρήσης από πλακαρούς λίθους, ενώ το Δωμάτιο Β αποτελούσε τον πιθεώνα του σπιτιού. Τα δωμάτια της οικίας ήταν κτισμένα από λασπόχτιστη αργολιθοδομή και η στέγασή της γινόταν με κεραμίδες κορινθιακού και λακωνικού τύπου.

¹⁰³ Πρόκειται για τα δωμάτια Ε και ΣΤ. Στο Δωμάτιο Ε, κάτω από δάπεδο με ασβεστοκονίαμα αποκαλύφθηκε ένας λάκκος (Λάκκος 14) που μάλλον συνδέεται με πρωιμότερες φάσεις της οικίας και μέσα στον οποίο εντοπίστηκαν λίγη τροχήλατη κεραμική και αρκετά οργανικά κατάλοιπα ζώων (οστά δόντια, κέρατα). Εντός του Δωματίου ΣΤ, αποκαλύφθηκε δεύτερη κυκλική κατασκευή τροφοπαρασκευαστικής χρήσης από πλακαρούς λίθους που επιστρώονταν από πηλόχωμα. Η συγκεκριμένη κατασκευή χρονολογείται πριν από την τελευταία φάση της οικίας.

¹⁰⁴ *Ο.π.* 2011, 99.

¹⁰⁵ *Ο.π.* 2011,100.

¹⁰⁶ Στην τομή Γ6, (τετρ. ΙΧ, Χ) αποκαλύφθηκε αποσπασματικά σωζόμενος τοίχος από αργολιθοδομή μήκους 9 μ. στον άξονα ΒΔ - ΝΑ και στο εσωτερικό του προς νότο ήρθε στο φως στρώμα καταστροφής από κεραμίδες στέγης. *Ο.π.* 2011,100.

¹⁰⁷ Πρόκειται για τον Λάκκο 7, διαμέτρου 3 μ. *Ο.π.* 2011,100.

τμήματα ζωόμορφου ειδωλίου, πιθανώς βοοειδούς, και μια κεφαλή γυναικείου ειδωλίου ελληνιστικών χρόνων¹⁰⁸ (σχ. αρ. 12).

5.3. Αιανή Κοζάνης, Αστική Οικία

Ο αρχαιολογικός χώρος του λόφου της «Μεγάλης Ράχης» βρίσκεται πλησίον της κωμόπολης της Αιανής και 1,5 χλμ. βορειοανατολικά της επαρχιακής οδού Κοζάνης – Καισαρειάς (χαρ. αρ. 5,6). Στο λόφο έχουν αποκαλυφθεί τα κατάλοιπα πόλης των κλασικών – ελληνιστικών χρόνων με δημόσια κτήρια και ιδιωτικές κατοικίες¹⁰⁹ (σχ. αρ. 13). Τα πήλινα ειδώλια και οι μήτρες των ειδωλίων που εντοπίστηκαν στην αρχαία πόλη παρέχουν σαφείς ενδείξεις λατρείας των θεοτήτων Αθηνάς, Κυβέλης, Διονύσου, Σατύρων, Αφροδίτης και Έρωτα¹¹⁰.

Σε ανασκαφική τομή στο νότιο πλάτωμα του αρχαιολογικού χώρου εντοπίστηκε το ελληνιστικό «Σπίτι με τις Σκάλες»¹¹¹ (εικ. αρ. 11, σχ. αρ. 13). Ένα δωμάτιο στη συγκεκριμένη οικία ερμηνεύτηκε ως «χώρος εργαστηριακός, αποθήκευσης αγαθών και δωμάτιο οικιακής λατρείας¹¹²», καθώς στο εσωτερικό του εντοπίστηκαν ευρήματα που δικαιολογούν τον τριπλό χαρακτήρα του: καταρχάς η ορθογώνια εστία του δωματίου εκτός από το ότι ζεστάνει το χώρο και αποτελούσε κατασκευή παρασκευής φαγητού, ήταν, όπως θα δούμε στο ειδικό κεφάλαιο της εργασίας αυτής, το σύμβολο της θεάς Εστίας – της κατεξοχήν θεάς – προστάτριας του αρχαίου ελληνικού οίκου-. Επίσης, στο δωμάτιο εντοπίστηκαν και άλλα αντικείμενα που χρησίμευαν στην αποθήκευση και παρασκευή τροφής όπως τρία πιθάρια in situ,

¹⁰⁸ Ο.π.2011, 100. Για τους λάκκους – αποθέτες πρβλ. την ενότητα «Λάκκοι – Αποθέτες» του κεφαλαίου 10.

¹⁰⁹ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον αρχαιολογικό χώρο πρβλ. Καραμήτρου –Μεντεσιδή 1996,16 -27. Οι ιδιωτικές κατοικίες παρουσίαζαν διαδοχικές οικιστικές φάσεις. Χωρίζονταν μεταξύ τους με μεσοτοιχίες ή στενά δρομάκια. Οι τοίχοι τους ήταν χτισμένοι με αργολιθοδομή και τα δάπεδά τους αποτελούνταν από πατημένο χώμα ή από πηλόχωμα και πετραδάκια. Οι χώροι των κατοικιών, λόγω της κλίσης του εδάφους, κατανέμονταν σε διαφορετικά επίπεδα: κλίμακες με λίθινα σκαλοπάτια οδηγούσαν στα άνω δωμάτια, των οποίων όμως η πίσω όψη ήταν υπόγεια. Τα σπίατα είχαν μικρές αλές, δωμάτια με εστίες, αποθηκευτικούς χώρους με πιθεώνες, εργαστήρια με λίθινους χειρόμυλους στις γωνίες. Επίσης, εντός των οικιών εντοπίζονταν συχνότατα κεραμικοί φούρνοι και υπολείμματα επεξεργασίας μετάλλων. Κάποια από τα κοινά που έφεραν οι εσωτερικοί τοίχοι των δωματίων ήταν επιχρωματισμένα. Η κεράμωση της στέγης γινόταν από κεράμους όλων των τύπων, ορισμένες από τις οποίες ήταν και γραπτές. Ο.π. 1996,21 -22.

¹¹⁰ Ο.π. 1996, 24, εικ. αρ. 32- 34.

¹¹¹ Ο.π. 1996, εικ. αρ. 6, 12, 13 στις σσ. 18, 25 και 26 αντίστοιχα.

¹¹² Ο.π. 1996,23 και Καραμήτρου –Μεντεσιδή 1989, 45.

αμφορείς και μικρότερα πήλινα αγγεία, σιδερένια ξέστρα για τη σκάφη της ζύμης, αλλά και ειδώλια γυναικείων μορφών καθώς και ειδώλια Κυβέλης¹¹³ που δικαιολογούν την πιθανή άσκηση οικιακής λατρείας μέσα σ' αυτό (εικ. αρ. 12 α-β).

5.4. Πολύμυλος Κοζάνης, Κτηριακό Συγκρότημα

Στην αρχαία πόλη¹¹⁴ που βρίσκεται κοντά στον σύγχρονο οικισμό του Πολυμύλου¹¹⁵, ήρθε στο φως κτηριακό συγκρότημα που παρουσιάζει κατάλοιπα οικιακής λατρείας. Συγκεκριμένα, εντός του συγκροτήματος αποκαλύφθηκε δωμάτιο με βωμό-εστία που ερμηνεύτηκε ως οικιακό ιερό¹¹⁶, καθώς στα κινητά ευρήματα του δωματίου συμπεριλαμβάνονται αναθηματικά ανάγλυφα Διός Υψίστου και Αθηνάς Παρθένου¹¹⁷ και περιρραντήριο.

Ορεστίδα

5.5. «Μπουφάρι» ή Άγιος Αθανάσιος Απιδέας Βοΐου, Αστικό οικιστικό συγκρότημα

Σε οικισμό ελληνιστικών χρόνων που ήρθε στο φως στη θέση «Μπουφάρι» ή Άγιος Αθανάσιος Απιδέας Βοΐου¹¹⁸, στο νότιο τμήμα της αρχαίας Ορεστίδας, αποκαλύφθηκε συγκρότημα τριών συνεχόμενων κατοικιών που χτίστηκε βάσει ενιαίου αρχιτεκτονικού σχεδίου και διέθετε μεγάλη ημιυπαίθρια αυλή, μεσοτοιχίες

¹¹³ Το ένα εκ των ειδωλίων Κυβέλης χρονολογείται στο α' μισό του 2^{ου} αι. π.Χ. *Ο.π.* 1996,47, εικ. 34.

¹¹⁴ Η συγκεκριμένη πόλη παρουσιάζει ανάπτυξη από την ελληνιστική περίοδο και συνεχίζει στα ρωμαϊκά και στα πρώιμα βυζαντινά χρόνια, ενώ υπάρχουν ίχνη κατοίκησης από τους προϊστορικούς χρόνους. Χατζηνικολάου 2007, 325.

¹¹⁵ Ο Πολύμυλος είναι σύγχρονος ορεινός οικισμός που βρίσκεται στα όρια του νομού Κοζάνης με αυτόν της Ημαθίας. Πλησίον του διέρχεται η Νέα Εγνατία Οδός.

¹¹⁶ *Ο.π.* 2007, 325, αρ. 260, εικ. 260.

¹¹⁷ *Ο.π.* 2007, 325, αρ. 261, 262, 148, εικ. 261, 262. Πρόκειται για αδημοσίετα ανάγλυφα. *Ο.π.* 2007, 67, υποσ. 27 και 148, υποσ. 472.

¹¹⁸ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα γεωγραφικά όρια του συγκεκριμένου οικισμού που βρίσκεται στο σύγχρονο Δ. Τσοτυλίου του ν. Κοζάνης πρβλ. Καραμήτρου –Μεντεσιδη 1999,172.

και ενισχυμένους εξωτερικούς τοίχους¹¹⁹ (σχ. αρ. 14). Το συγκρότημα χρονολογείται στα ελληνιστικά χρόνια –πρώιμα ρωμαϊκά χρόνια, αλλά η χρήση του συνεχίζεται και στη βυζαντινή περίοδο, ενώ αποκαλύφθηκαν στον περιβάλλοντα χώρο και ίχνη κατοίκησης που χρονολογούνται στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού – Πρώιμη Εποχή Σιδήρου¹²⁰. Στο στρώμα καταστροφής της βορειοανατολικής γωνίας της μεσαίας οικίας (εικ. αρ. 13-14) εντοπίστηκε σύνολο αντικειμένων που κατά τη Χατζηνικολάου δικαιολογεί την άσκηση οικιακής λατρείας¹²¹: πρόκειται για χάλκινο ειδώλιο Ηρακλή, τμήματα μαρμάρινου αγαλματίου γυναικείας μορφής που κρατά μήλα, μήτρες πήλινων ειδωλίων, τμήματα τριών πήλινων θυμιατηρίων και νομίσματα. Το παραπάνω σύνολο αντικειμένων που χρονολογείται από τον 3^ο αι. π.Χ. και μετά, αποκαλύφθηκε ατάκτως ειρημένο πάνω και κάτω από ορθογώνια μαρμάρινη πλάκα¹²² (εικ. αρ. 15 α-δ).

5.6. Μικρή Σάντα Ημαθίας, Αγροκία;

Αποθέτες με πήλινα ειδώλια, ανάμεσά τους και πήλινη προτομή Διονύσου¹²³, πλούσια κεραμική που χαρακτηρίζεται από τη συγγραφέα του άρθρου Στεφανή ως

¹¹⁹ Οι τοίχοι του συγκροτήματος ήταν κατασκευασμένοι από λάσπη και αργολιθοδομή. Το συγκρότημα διέθετε εισόδους που οδηγούσαν στις τρεις οικίες, εκ των οποίων η είσοδος που οδηγούσε στη μεσαία οικία χαρακτηρίζεται από την ανασκαφέα ως «μνημειακή» *Ο.π.* 1999,173, εικ. αρ.22-28 στις σσ. 322-324.

¹²⁰ *Ο.π.* 1999,173.

¹²¹ Χατζηνικολάου 2007, 326.

¹²² Καραμήτρου –Μεντεσιδή 1999,173-4, εικόνες αρ.30-33 στις σσ. 325-327. Σημειώνουμε επίσης ότι η Χατζηνικολάου (2007, 327, υποσ. 1421) κάνει λόγο για ένα ανάγλυφο που αποκαλύφθηκε αρκετά παλαιότερα στη θέση «Μπουφάρυ» ή Άγιος Αθανάσιος Απιδέας Βοΐου, το οποίο και συσχετίζει με κάθε επιφύλαξη με το προαναφερθέν σύνολο. Πρόκειται για τμήμα μαρμάρινου (;) αναγλύφου με παράσταση φιδιού που ελίσσεται σε κορμό δένδρου, και το οποίο η προαναφερθείσα ερευνήτρια συνδέει με τη λατρεία του Ασκληπιού, με το δίδυμο Αρτέμιδος – Απόλλωνα και με περιπτώσεις Αλεξανδρολατρείας. Η Χατζηνικολάου (2007, 327) σημειώνει ότι δεν είναι δυνατό να διευκρινιστεί αν το συγκεκριμένο ανάγλυφο (αρ. 281) σχετίζεται με το συγκεκριμένο χώρο οικιακής λατρείας, καθώς αυτός αποκαλύφθηκε σε σχετικά πρόσφατες ανασκαφικές έρευνες που διεξήχθησαν κατά τα έτη 1992 και 1994.

¹²³ Στεφανή 2004 β, 556, εικ.12. Σημειώνουμε ότι διονυσιακή λατρεία (πήλινη κεφαλή του Βάκχου, προτομή του συνοδού του θεού Πάνα, προτομές σατύρων και τράγων και ομοιώματα φαλλών) και λατρεία Αφροδίτης εντοπίστηκαν σε οικοδομικό συγκρότημα που η ίδια συγγραφέας ταύτισε με Μητρώο στην κοντινή θέση της Λευκόπετρας Βερμίου. Στεφανή 2013 199-122. (Το ίδιο συγκρότημα σε προηγούμενα άρθρα της η Στεφανή (2004 α, 531-543, και 2003, 559-567) το είχε ερμηνεύσει ως οικιστικό συγκρότημα με οικιακά ιερά αφιερωμένα στην Αφροδίτη, την Κυβέλη και το Διόνυσο).

«καλής ποιότητας», σπάνια νομίσματα και μεταλλικά αντικείμενα αποκαλύφθηκαν πλησίον ελληνιστικού εργαστηριακού συγκροτήματος που περικλειόταν από περίβολο στη θέση «Κρυονέρι» Μικρής Σάντας Βερμίου (**σχ. αρ. 15, εικ. αρ. 16**)· τα παραπάνω κτίσματα σύμφωνα με τη Στεφανή, εξυπηρετούσαν ένα μεμονωμένο αγροτικό συγκρότημα ή τον ευρύτερο οικισμό¹²⁴. Η συγγραφέας χαρακτηρίζει το υλικό των αποθετών ως «αχρηστευμένο» -δικαιολογώντας έτσι την απόρριψή του σε αυτούς-¹²⁵. Σύμφωνα με τα παραπάνω, δεν αποκλείω το ενδεχόμενο η προτομή Διονύσου και τα ειδώλια μέσα στους αποθέτες να είναι αποτυχημένα προϊόντα εργαστηριακής παραγωγής ή τελετουργικά αντικείμενα θρησκευτικών ιεροπραξιών που τοποθετήθηκαν μέσα σ' αυτούς για φύλαξη ή ως αχρηστευμένο υλικό μετά από την φθορά τους (**εικ. αρ. 17**) .

5.7. Νησί Αγ. Αχιλλείου Φλώρινας, Οικιακό (;) Ιερό

Στον αρχαίο οικισμό της Λύκας, στο νησί του Αγίου Αχιλλείου Φλώρινας (**χαρ. αρ. 7**) αποκαλύφθηκε ένα κλειστό σύνολο αντικειμένων που χρονολογείται από τα ελληνιστικά χρόνια και εξής. Το παραπάνω σύνολο περιείχε επτά χάλκινα νομίσματα, τρία πήλινα θυμιατήρια και αργυρά ελάσματα στα οποία, παρά τον προχωρημένο βαθμό διάβρωσής τους, αναγνωρίζονται τμήμα παράστασης ιωνικού κίονα, γυναικείας μορφής και ανθρώπινων οφθαλμών¹²⁶. Ο ανασκαφέας εκφράζει την άποψη ότι τα παραπάνω αντικείμενα θα μπορούσαν να δηλώσουν μια τελετουργική πράξη, που πιθανώς σχετίζεται με τη λατρεία κάποιας θεότητας· ωστόσο, η περιορισμένη μέχρι στιγμής ανασκαφική έρευνα δε μπορεί να προσδιορίσει αν πρόκειται για κάποιο δημόσιο ή ιδιωτικό ιερό¹²⁷.

¹²⁴ Για τον αρχαιολογικό χώρο στη συγκεκριμένη θέση πρβλ. Στεφανή 2004 β, 550-2.

¹²⁵ Στεφανή 2004 β, 552.

¹²⁶ Ανασκαφική τομή II. Χατζηνικολάου 2007, 326 (αρ. 281 α,β, εικ. 281 α,β).

¹²⁷ Ο.π.2007, 326.

5.8. Πέτρες Φλώρινας (Αρχαία Κέλλη), Αστικές Οικίες

Ίχνη οικιακής λατρείας έχουν έρθει στο φως σε δωμάτια ιδιωτικών κατοικιών στον αρχαιολογικό χώρο των Πετρών που ταυτίζεται με την αρχαία πόλη Κέλλη και βρίσκεται στα βορειοανατολικά του νομού Φλώρινας, σε μικρή απόσταση από το χώρο του Αμυνταίου και 1,5 χλμ. από το σύγχρονο οικισμό των Πετρών (σχ. αρ. 16, εικ. αρ. 18). Η ακμή της πόλης τοποθετείται μετά τα μέσα του 2^{ου} αιώνα π.Χ. και διαρκεί μέχρι τον επόμενο αιώνα, ενώ η καταστροφή επέρχεται στα μέσα του 1ου αιώνα π.Χ. και εγκαταλείπεται μετά τα μέσα του ίδιου αιώνα¹²⁸ (σχ. αρ. 17).

Στον όροφο των δίπατων οικιών της πόλης¹²⁹ (σχ. αρ. 18), και συγκεκριμένα σε δωμάτια τα οποία η ανασκαφέας Αδάμ – Βελένη ερμήνευσε ως «γυναικωνίτες» όπου ήταν στημένοι οι αργαλειοί για την κατασκευή του ρουχισμού της οικογένειας, θα υπήρχε κατά την άποψή της μια «γωνιά λατρείας», καθώς συχνά στη στρωματογραφία του ορόφου εντοπίστηκαν συγκεντρωμένα ειδώλια, κυρίως γυναικείων μορφών και θεοτήτων¹³⁰». Οι θεότητες που λατρεύονταν γενικότερα στην αρχαία Κέλλη¹³¹, ήταν ο πατέρας των θεών Δίας, η Άρτεμις και ο Ηρακλής Κυναγίδας -ίσως λόγω της πυκνής βλάστησης άρα και του άφθονου κυνηγιού που θα υπήρχε στην παραπάνω θέση-, η θεά E(v)νοδία -προφανώς εξαιτίας της γειννίας της πόλης με την Εγνατία οδό-, η ανατολικής καταγωγής θεά Κυβέλη, η Αφροδίτη με τον Έρωτα και ο Διόνυσος με το θιάσό του -λόγω της εκτεταμένης καλλιέργειας των

¹²⁸ Για τα ίχνη πρωιμότερης εγκατάστασης στη θέση κατά την εποχή του σιδήρου και στα υστεροκλασικά χρόνια (από το τέλος 4^{ου} έως και τον πρώιμο 3^ο αιώνα π.Χ.) πρβλ. Αδάμ – Βελένη 2000, 38-42, Εικ.2.

¹²⁹ Οι ιδιωτικές κατοικίες της Κέλλης ήταν κατά κανόνα διώροφες. Στο νότιο πλάτωμα της πόλης, λόγω της κλίσης του εδάφους, συχνά τα σπίτια διαμορφώνονταν διώροφα από τη μια πλευρά και ισόγεια από την άλλη. Ήταν κτισμένα με λασπόκτιστη αργολιθοδομή έως το ύψος του 1,00 μ. και με ωμόπλινθους στην ανωδομή. Τα δάπεδα του ισόγειου διαμορφώνονταν συνήθως από πηλό και σπανιότερα από κονίαμα απλό ή υδραυλικό. Τα δάπεδα του ορόφου κατασκευάζονταν επίσης με δοκάρια ξύλων, πάνω από τα οποία τοποθετείται καλά πατημένος πηλός. Τα σπίτια διέθεταν στο ισόγειο τους τους βοηθητικούς χώρους, τα εργαστήρια και τους πιθεώνες που χρησιμοποιούνταν και ως δωμάτια προπαρασκευής της τροφής και στον όροφο τα δωμάτια διαβίωσης των ενοίκων, τον ανδρώνα και τον γυναικωνίτη. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις ιδιωτικές κατοικίες των Πετρών Φλώρινας πρβλ. *Ο.π.* 2000, 50-60.

¹³⁰ Σημειώνουμε ότι πλήλιστα ειδώλια εντοπίστηκαν και στο δεύτερο όροφο οικιών της Ολύθνου. Sharpe 2014, 173, υποσ. 155.

¹³¹ Σύμφωνα με την Αδάμ- Βελένη σημαντικές πληροφορίες για τη θρησκευτική ζωή των κατοίκων της πόλης αντλούνται από τα ειδώλια, τις επιγραφές και τα αγάλματα που έχουν βρεθεί κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής έρευνας ή ως τυχαία ευρήματα. *Ο.π.* 2000, 72-4.

αμπελιών στην περιοχή- και τέλος η Αθηνά ως Παρθένος, εξαιτίας της επιρροής που είχε ασκηθεί από την πρωτεύουσα Πέλλα στη συγκεκριμένη πόλη.

Μόνο μια περίπτωση δωματίου – οικιακού ιερού έχει αποκαλυφθεί στη συγκεκριμένη πόλη· ένας ανεξάρτητος μικρός ισόγειος χώρος 3,5 μ² ήρθε στο φως δίπλα στην είσοδο του «Σπιτιού του Ιόλλα»¹³² που ερμηνεύεται ως μικρό ιδιωτικό ιερό προσαρτημένο στην οικία. Στο εσωτερικό του δωματίου αποκαλύφθηκαν οκτώ ακέραια ειδώλια γυναικείων θεοτήτων και πέντε χάλκινα κουδούνια μικρού μεγέθους που πιθανώς ήταν τοποθετημένα σε επιτοίχιο ράφι ή αναρτημένα¹³³ (εικ. αρ. 19 α-β). Ένα ακόμη πιθανό στοιχείο της ιερότητας του μικρού αυτού δωματίου είναι το γεγονός ότι στο δάπεδό του, μεγάλες αργές πέτρες κάλυπταν ένα σκελετό αλόγου¹³⁴.

5.9. Φιλώτας Φλώρινας, Αγροικία

Τμήμα αγροικίας¹³⁵ υστεροελληνιστικών –ρωμαϊκών χρόνων με ίχνη οικιακής λατρείας εντοπίστηκε στη θέση «Αμπέλια – Ορνιθώνες», 1,5 χλμ. νοτιοανατολικά της σύγχρονης κοινότητας «Φιλώτας» (σχ. αρ. 19). Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκαν δύο μεγάλα δωμάτια, εκ των οποίων το πρώτο λειτουργούσε ως πιθεώνας, ενώ τα ισχνά λείψανα του δευτέρου δεν επέτρεψαν στους ανασκαφείς να προσδιορίσουν ούτε τις διαστάσεις, αλλά ούτε και τη χρήση του (εικ. αρ. 20). Οι δύο αυτοί χώροι αποτελούσαν τμήμα μεγαλύτερου οικοδομήματος ή οικοδομικού συνόλου, το οποίο εκτεινόταν προς τα ανατολικά¹³⁶. Οι τοίχοι της οικίας ήταν κτισμένοι με αργολιθοδομή στο κάτω τμήμα τους, ενώ η ανωδομή θα ήταν πιθανότατα πλίνθινη.

Τόσο οι κατοικία όσο και οι πιθανές αγροτικές -οικοτεχνικές δραστηριότητες που ελάμβαναν χώρα στον υπαίθριο χώρο της περικλείονταν από μεγάλο περίβολο¹³⁷ που ήταν κατασκευασμένος αμελώς στο κατώτερο τμήμα του από αργολιθοδομή με λάσπη ως συνδετικό υλικό. Ο χώρος μεταξύ οικίας και περιβόλου, πιθανόν ήταν

¹³² Το συγκεκριμένο σπίτι ήρθε στο φως στο Νότιο πλάτωμα του οικισμού. Χατζηνικολάου 2008, 326.

¹³³ Χατζηνικολάου 2008, 326, αρ. 263-276, εικ. 264-276 και Αδάμ – Βελένη 2000, 59-60, εικ. 44,45.

¹³⁴ Ο.π. 2000, 59-60.

¹³⁵ Ζιώτα – Μοσχάκης 1999, Σχ. 2, Εικ.5.

¹³⁶ Η κάτοψη της οικίας δεν αποκαλύφθηκε πλήρως, καθώς η σωστική ανασκαφική έρευνα περιορίστηκε στο χώρο που απαιτούσαν οι ανάγκες της χάραξης του νέου οδικού άξονα Πτολεμαΐδας – Φλώρινας. Ζιώτα – Μοσχάκης 1999, 48.

¹³⁷ Ο συγκεκριμένος περίβολος που ήρθε στο φως σε μήκος 129 μ., θα κάλυπτε, σύμφωνα με τους ανασκαφείς, χώρο εμβαδού μεγαλύτερου των τεσσάρων στρεμμάτων.

ημιυπαίθριος¹³⁸ και προορίζονταν για οικοτεχνικές δραστηριότητες¹³⁹. Επίσης, εξωτερικώς του περιβόλου της οικίας και σε κοντινή απόσταση από αυτόν εντοπίστηκαν κλίβανοι ελληνοιστικών και πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων που θα ανήκαν σύμφωνα με τους ανασκαφείς σε κάποιο κεραμικό εργαστήριο¹⁴⁰.

Στα κινητά ευρήματα της οικίας και του χώρου εντός του περιβόλου της, κυριαρχεί η άφθονη κεραμική¹⁴¹ και ξεχωρίζουν τα ειδώλια γυναικείων μορφών, σατύρου και Ηρακλή που χρονολογούνται στην υστεροελληνιστική – πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο¹⁴² και υποδηλώνουν την πιθανή άσκηση οικιακής λατρείας.

Τέλος, βορείως του περιβόλου αποκαλύφθηκαν εννέα λάκκοι-αποθέτες που ανοίχθηκαν στο φυσικό έδαφος¹⁴³. Το περιεχόμενό τους (μεγάλος αριθμός ακέραιων αγγείων¹⁴⁴, κόκαλα ζώων, κέρατα ελαφιού, πολλά σιδερένια καρφιά και σύνδεσμοι) και το γεγονός ότι στον ίδιο χώρο που ήρθαν στο φως οι λάκκοι αποκαλύφθηκαν και δύο ακέραιοι πίθοι καλυμμένοι με πέτρινα επιθήματα, οδήγησε τους ανασκαφείς Ζιώτα και Μοσχάκη να υποστηρίξουν ότι προορισμός τους ήταν αποθηκευτικός. Η ύπαρξη προτομών¹⁴⁵ και πήλινων ειδωλίων μέσα σ' αυτούς πιθανόν υποδηλώνει θρησκευτικές πρακτικές εντός της αγροικίας (**εικ. αρ. 21**).

¹³⁸ Ο χαρακτηρισμός «ημιυπαίθριος» που αποδίδεται από τους ανασκαφείς στον χώρο μεταξύ οικίας και περιβόλου δικαιολογείται από τα τμήματα χάλκινων και σιδερένιων συνδέσμων που ήρθαν στο φως και προέρχονται πιθανώς από πρόχειρες ξύλινες κατασκευές. *Ο.π.* 1999, 49.

¹³⁹ Τα κινητά ευρήματα του χώρου (δύο πίθοι in situ και σιδερένια εργαλεία) επιβεβαιώνουν αυτή την άποψη. *Ο.π.* 1999, 49.

¹⁴⁰ *Ο.π.* 1999, 50-1. Οι Ζιώτα - Μοσχάκης (1999, 48) χαρακτηρίζουν το συγκεκριμένο συγκρότημα κτηρίων ως «κατοικία», ωστόσο υποθέτω ότι τα παραπάνω κατάλοιπα ανήκαν σε μια αγροικία, καθώς οι παραπάνω συγγραφείς δεν κάνουν λόγο για κάποιον οικισμό στον οποίο θα άνηκε η οικία. Αντιθέτως τα αρχαιολογικά λείψανα που ανακαλύφθηκαν πλησίον της (ίχνη ημιυπαίθριων χώρων, λάκκοι – αποθέτες, πίθοι, κλίβανοι) συνάδουν με αγροτικές και οικοτεχνικές δραστηριότητες που θα είχαν ως στόχο την εξασφάλιση της αυτάρκειας των ενοίκων της εν λόγω αγροικίας. Παρόμοιες εγκαταστάσεις αγροικιών έχουν αποκαλυφθεί και σε άλλες θέσεις της Μακεδονίας όπως στις θέσεις «Αγ. Κωνσταντίνος Δήμητρας», «Παναγιά Διπόρου» στα Γρεβενά πρβλ. τους αρ. 1 και 2 του παρόντος κεφαλαίου.

¹⁴¹ Πρόκειται για αγγεία καθημερινής χρήσης υστεροελληνιστικών και πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων, τμήματα αγγείων της κατηγορίας terra sigillata και για ανάγλυφους «μεγαρικούς σκύφους» με φυτική διακόσμηση, ή με θέματα εμπνευσμένα από τη μυθολογία, τον τρωικό πόλεμο και με ερωτικές σκηνές. *Ο.π.* 1999, 49-50.

¹⁴² Τα νομίσματα που προέκυψαν από την ανασκαφή επιβεβαιώνουν την χρονολόγηση της οικίας στις παραπάνω περιόδους. *Ο.π.* 1999, 50.

¹⁴³ Οι περισσότεροι από τους αποθέτες ήταν κυκλικής διατομής με διάμετρο που έφτανε τα 1,30μ. Τα τοιχώματά τους ήταν διαμορφωμένα με επιμέλεια και το βάθος τους έφτανε τα 2,00 μ.

¹⁴⁴ Στο εσωτερικό των αποθετών αποκαλύφθηκαν διάφορα είδη αγγείων: δύο κρατήρες, ο ένας με ανάγλυφη διακόσμηση και ο δεύτερος με διακόσμηση τύπου «Δυτικής κλιτύς», πινάκια, σκυφίδια, κύλικα, μικρά χειροποίητα αποθηκευτικά αγγεία. *Ο.π.* 1999, 50.

¹⁴⁵ *Ο.π.* 1999, 50, Εικ.7. Περαιτέρω στοιχεία για τα εν λόγω ειδώλια δεν αναφέρονται στο άρθρο.

5. Β. Κάτω Μακεδονία

Βοττιαία (Πέλλα)

5.10. Κάτω Πόλη, Τομέας Ι, Οικία Ι-4¹⁴⁶

Στον ανασκαφικό τομέα Ι της αρχαίας Πέλλας ήρθε στο φως μεγάλο τμήμα αστικής οικίας (σχ. αρ. 20, 21 εικ. αρ. 22). Η οικία ακολουθούσε τη χαρακτηριστική διαρρύθμιση των αρχαίων ελληνικών οικιών με την εσωτερική επιμήκη αυλή που περικλειόταν στις τέσσερις πλευρές της από στοές που στηρίζονταν σε πεσσούς με επίκрана. Εκατέρωθεν της αυλής ανοίγονταν τα δωμάτια της βόρειας και νότιας πτέρυγας που επικοινωνούσαν με αυτή μέσω θυραίων ανοιγμάτων¹⁴⁷. Η κεντρική είσοδος της οικίας βρισκόταν στη δυτική πλευρά και οδηγούσε σε επίμηκες πρόθυρο με δωμάτια εκατέρωθέν του, που συνεχίζονταν έως και τη δυτική στοά της εσωτερικής αυλής. Τέσσερις μικρότερες θύρες οδηγούσαν από το δρόμο απευθείας σε δύο ζεύγη δωματίων που ήταν απομονωμένα από το υπόλοιπο κτήριο και βρίσκονταν εκατέρωθεν βορείως και νοτίως του προθύρου¹⁴⁸. Εντός του ενός εκ των δωματίων, το οποίο ο Μακαρόνας ερμηνεύει ως κατάστημα¹⁴⁹, ενώ η Διαμαντούρου πιθανώς ως οικιακό ιερό¹⁵⁰, ήρθαν στο φως τρία ειδώλια Αθηνάς που έφεραν κράνος με λοφίο και κέρατα βοδιού εκατέρωθέν του και χρονολογούνται στο 2^ο αιώνα π.Χ. Η ύπαρξη κεράτων βοδιού στην κεφαλή των ειδωλίων της Αθηνάς δικαιολογείται από το γεγονός ότι στην Πέλλα η θεά Αθηνά λατρευόταν όχι μόνο ως πολεμική θεότητα, αλλά και ως προστάτιδα των βοοειδών που ήταν βασική πηγή διατροφής των

¹⁴⁶ Χρυσοστόμου 2000, 218.

¹⁴⁷ Η διαρρύθμιση των δωματίων είναι τέτοια, ώστε τα δωμάτια της βόρειας πτέρυγας να αντιστοιχούν με αυτά της νότιας, όχι μόνο ως προς τη διάρθρωση, αλλά και ως προς τις διαστάσεις, με εξαίρεση τον κεντρικό χώρο της βόρειας πτέρυγας, ο οποίος αντιστοιχεί με δύο δωμάτια της νότιας. Η βόρεια πτέρυγα θα διέθετε και δεύτερο όροφο στον οποίο θα οδηγούσε ξύλινη κλίμακα από μικρό χώρο νοτίως της ΒΑ γωνίας ακραίου δωματίου. Η στέγαση της οικίας γίνονταν από κεράμους λακωνικού και κορινθιακού τύπου. Μακαρόνας 1967α, 388-391 Σχ.2, Πιν.468 και Μακαρόνας 1967, 413-4, Σχ.1, Πιν. 466.

¹⁴⁸ Η απομόνωση των συγκεκριμένων δωματίων από τα υπόλοιπα της οικίας και το γεγονός ότι επικοινωνούσαν απευθείας με το δρόμο και οδήγησε τον Μακαρόνα (1967α, 338 και 1967β, 414), στην πιθανή ερμηνεία τους ως καταστήματα.

¹⁴⁹ Πρόκειται για το δωμάτιο Θ.

¹⁵⁰ Παλακωνσταντίνου - Διαμαντούρου 1971, 39. Η Χρυσοστόμου (2000, 218, υποσ. 118) υποστηρίζει ότι ο Μακαρόνας χαρακτήρισε τον συγκεκριμένο χώρο ως «κατάστημα», επειδή είναι αποκομμένος από το υπόλοιπο οικοδόμημα· ωστόσο, η ίδια πιστεύει ότι πρέπει να δοθεί μια πειστική ερμηνεία για την ύπαρξη των ειδωλίων σ' αυτόν, καθώς δεν πρόκειται για χώρο εμπορίας ειδωλίων ή προτομών, αφού σε μια τέτοια περίπτωση θα υπήρχε σωρία των παραπάνω ευρημάτων μέσα σ' αυτόν.

κατοίκων της.¹⁵¹ **(εικ. αρ. 23)**. Επίσης στον ίδιο χώρο αποκαλύφθηκαν μια γυναικεία προτομή και μια προτομή Σατύρου. Ύστερα από τα παραπάνω, είναι πιθανόν κατά τη γνώμη μου, στο συγκεκριμένο δωμάτιο να ασκούνταν οικιακές τελετουργίες, καθώς η ύπαρξη περισσότερων του ενός ειδωλίων Αθηνάς -επίσημης προστάτιδας της πόλης- συνηγορεί περισσότερο υπέρ του λατρευτικού και όχι τόσο του διακοσμητικού τους χαρακτήρα. Ωστόσο, τα ευρήματα του δωματίου που αναφέρει ο Μακαρόνας στην περιληπτική έκθεση δημοσίευσης της οικίας είναι ελάχιστα για να στηρίξουν τον αποκλειστικό τελετουργικό χαρακτήρα του δωματίου.

Τέλος, ανάμεσα στα πλούσια κινητά ευρήματα της συγκεκριμένης οικίας¹⁵² που χρονολογούνται έως και τη ρωμαϊκή περίοδο¹⁵³, ήρθε στο φως και ένα μεγάλο πλήθος αντικειμένων που υποδηλώνουν την άσκηση οικιακής λατρείας: 350 πήλινα ειδώλια και τμήματα κεφαλών γυναικείων πήλινων ειδωλίων, κουροτρόφων, παιδικών μορφών κ.α.¹⁵⁴, ειδώλια Σατύρων, ένα ευμεγέθες ειδώλιο Κυβέλης, καθώς και ένα χάλκινο κουδουνάκι με κρίκο ανάρτησης¹⁵⁵ που ίσως σχετίζεται με οικιακή λατρεία.

5.11. Κάτω Πόλη, Τομέας Ι, Αποθήκη οικίας

Σε απόσταση 65 περίπου μ. από τη νοτιοανατολική γωνία της παραπάνω οικίας και πλησίον της οδού που οδηγεί στον οικισμό «Παλαιά Πέλλα» εντοπίστηκε

¹⁵¹ Τα ειδώλια είχαν ύψος 0,41 μ. Μακαρόνας 1967α, 338, 340, Πιν. 393 α-γ. Το ένα εξ αυτών των ειδωλίων που βρίσκεται στο Μουσείο Πέλλας (E 3795) εδράζεται σε ψηλή στρογγυλή βάση, φέρει πέπλο με απόπτυγμα ζωσμένο ψηλά, κάτω από το στήθος, όπου διακρίνεται γοργόνειο, και η περικεφαλαία του έχει κέρατα βοδιού στις δύο πλευρές. Σιγανίδου – Ακαμάτη 1988, 346, αρ. 305. Επίσης, η Διαμαντούρου εκφράζει την υπόθεση ότι τα μη σωζόμενα σήμερα σύμβολα που θα κρατούσε στα χέρια της το ειδώλιο της Αθηνάς ήταν δόρυ στο αριστερό και Νίκη στο αντίστοιχο δεξί.

¹⁵² Στα κινητά ευρήματα της οικίας συμπεριλαμβάνονται πλήθος μεταλλικών αντικειμένων, νομίσματων (Αλεξάνδρου και ρωμαϊκών χρόνων), πλήθος σφραγισμάτων αμφορέων, πήλινων και μολύβδινων αγνυθών, χάλκινο αγαλμάτιο ανδρικής μορφής, χρυσό περίαπτο με εργασία filigrane και κεραμική (ερυθρόμορφη, μελαμβαφής, δυτικής κλιτύος, μεγαρικών σκύφων, lacrimateria). Μακαρόνας 1967β, 414.

¹⁵³ Ήρθε στο φως και αργυρό ρωμαϊκό νόμισμα των δημοκρατικών χρόνων. Μακαρόνας 1967, 338, Πιν. 387 ε-ς.

¹⁵⁴ Το σύνολο των ακέραιων και των τμημάτων ειδωλίων ανέρχεται σε 200 στην ανασκαφική περίοδο του 1964 και σε 150 στην αντίστοιχη περίοδο του 1965. Μακαρόνας 1967α, 338· Μακαρόνας 1967β, 414.

¹⁵⁵ Το κουδουνάκι έχει ύψος 0,082 μ.. Ο.π. 1967α, Πιν. 396 β.

χώρος που ερμηνεύθηκε από τον ανασκαφέα Μακαρόνα ως «αποθήκη οικίας», καθώς εντός του αποκαλύφθηκαν τρεις πίθοι και διάφορα άλλα λαξεύματα¹⁵⁶.

Κάτω από τοίχο του παραπάνω δωματίου εντοπίστηκε λάκκος - αποθέτης¹⁵⁷ με ενδιαφέρον περιεχόμενο: ελληνιστική κεραμική¹⁵⁸ δώδεκα λύχνοι, τριάντα έξι αγνύθες, δώδεκα ενσφράγιστες λαβές αμφορέων, δύο σιδερένιες κλείδες¹⁵⁹, ενενήντα επτά χάλκινα νομίσματα και τρία αργυρά¹⁶⁰. Εντός του αποθέτη υπήρχαν και αντικείμενα που σχετίζονταν με λατρεία όπως ένα θυμιατήριο, αποτμήματα πήλινου περιρραντηρίου και γύρω στα τριάντα θραύσματα πήλινων ειδωλίων¹⁶¹.

5.12. Τομέας IV, Αστική Έπαυλη, «Οικία του Ποσειδώνα»

Ακόμη μία αστική οικία ελληνιστικών χρόνων με προστάδα¹⁶², η περίφημη «Οικία του Ποσειδώνα»¹⁶³, αποκαλύφθηκε νοτίως της δημοσίας οδού της αρχαίας Πέλλας (σχ. αρ. 1). Στη μικρότερη από τις δύο περιστυλές αυλές¹⁶⁴ που ήρθε στο φως στο δυτικό τμήμα της οικίας τελούνταν οικιακές ιεροπραξίες, καθώς στο κέντρο της αποκαλύφθηκαν δύο τετράγωνοι λίθοι που άνηκαν πιθανώς σε βωμό¹⁶⁵ (εικ. αρ. 24, 25).

Στην ανατολική πτέρυγα της οικίας που αποτελείται από μια σειρά δωματίων, ήρθαν στο φως δύο γειτονικοί χώροι που επικοινωνούσαν και ερμηνεύθηκαν από τον

¹⁵⁶ Ο.π. 1967α,340, Πιν. 397 β-γ.

¹⁵⁷ Ο αποθέτης είχε πλάτος 0,70 μ. και μήκος 2,20 μ.

¹⁵⁸ Εντός του αποθέτη υπήρχε μικρή ποσότητα μελαμβαφούς κεραμικής, όστρακα με διακόσμηση της κατηγορίας Δυτικής Κλιτύος, τρία περγαμινά συγκολλημένα πινάκια, μαγαρικός σκύφος και πήλινο μελανοδοχείο. Μακαρόνας 1967α, 340, Πιν. 396 δ.

¹⁵⁹ Ο.π. 1967α, 340, Πιν. 396 δ.

¹⁶⁰ Το ένα από τα αργυρά νομίσματα χρονολογείται στα χρόνια μετά τον βασιλιά της Μακεδονίας Περσέα. Ο.π. 1967β, Πιν. 387 ζ-η.

¹⁶¹ Στο δωμάτιο εντοπίστηκαν σποραδικά κεραμίδες προερχόμενες από κεράμωση στέγης με σφραγίσματα Πέλλης, Βασιλικά και Βα(σιλέως) Αντι(γόνου). Ο.π. 1967α,340.

¹⁶² Η προστάδα ή το πρόθυρο της οικίας αποκαλύφθηκε σύμφωνα με τον ανασκαφέα Μακαρόνα (1962, 79) μετά τη βόρεια στοά της μικρότερης από τις δύο αυλές της οικίας.

¹⁶³ Στο γειτονικό οικοδομικό τετράγωνο δυτικά της «Οικίας του Ποσειδώνα», αποκαλύφθηκε η «Οικία των Κονιαμάτων». Για τη συγκεκριμένη οικία πρβλ. τον αρ.13 του παρόντος κεφαλαίου.

¹⁶⁴ Στη μικρότερη αυλή της οικίας το περιστύλιο έφερε κτιστούς τετράγωνους πεσσούς και ανάμεσα τους κτιστά στηθαία και περιβαλλόταν από στοές, ενώ η δεύτερη μεγαλύτερη αυλή περιοριζόταν στα βόρεια από πεσσοστοιχία και στα νότια από στυλοβάτη. Ο.π. 1962, Πιν. 64 α. Οι χώροι που αποκαλύφθηκαν γύρω από τις προαναφερθείσες αυλές δεν είναι σαφείς, καθώς έχουν υποστεί μεγάλη καταστροφή. Από τα δωμάτια της οικίας ο ανασκαφέας Μακαρόνας (1962, 79, Πιν. 62α) κάνει ιδιαίτερο λόγο για δύο, των οποίων τα δάπεδα διακοσμούσαν από ψηφιδωτό.

¹⁶⁵ Μακαρόνας 1962, 79, Πιν. 62α.

ανασκαφέα Μακαρόνα ως «οικιακό ιερό με μικρό πρόδομο» με διαστάσεις 4,10 x 1,46 μ. όσον αφορά στον πρόδομο, και με αντίστοιχες διαστάσεις 4,10 x 2,40 μ. όσον αφορά στον λατρευτικό χώρο¹⁶⁶. Σε μικρή απόσταση έξω από την πόρτα του προδόμου αποκαλύφθηκε χάλκινο αγαλμάτιο Ποσειδώνα¹⁶⁷ (**εικ. αρ. 26, 27**). Μέσα στο λατρευτικό δωμάτιο εντοπίστηκαν τα θραύσματα κυκλικής πλάκας τράπεζας από μελανόφαιο σχιστόλιθο που πιθανώς θα εδραζόταν σε ένα κεντρικό πόδι. Η άνω επιφάνεια του τραπέζιού είναι διακοσμημένη με εγχάρακτους μαιάνδρους, σπειρομαιάνδρους, γιρλάντες και άλλα θέματα από τον φυτικό κόσμο που γεμίζονται με λευκή υαλόμαζα¹⁶⁸ (**εικ. αρ. 28**).

5.13. Τομέας IV, Αστική Έπαυλη, «Οικία των Κονιαμάτων»

Η «Οικία των Κονιαμάτων¹⁶⁹» που χρονολογείται στα τέλη του 3^{ου} – αρχές του 2^{ου} αι. π.Χ., ήρθε στο φως στο οικοδομικό τετράγωνο¹⁷⁰ που βρίσκεται νοτίως μιας άλλης πολυτελούς έπαυλης, της «Οικίας της Ελένης»¹⁷¹ (**σχ. αρ. 1**). Η είσοδος με το πρόθυρο βρισκόταν στα ανατολικά της συγκεκριμένης οικίας που παρουσίαζε την τυπική μορφή του πολυτελούς σπιτιού με κεντρική περίστυλη αυλή¹⁷² (**εικ. αρ.**

¹⁶⁶ Μακαρόνας 1962, 79-80. Πιν. 62β, 64β.

¹⁶⁷ Πρόκειται για την ελληνιστική επανάληψη του γνωστού Ποσειδώνα του Λατερανού. Μακαρόνας 1962, 80, Πιν. 65 α. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με το συγκεκριμένο αγαλματίδιο πρβλ. σ. 135, υποσ. 753 παρούσας εργασίας.

¹⁶⁸ Μακαρόνας 1962, 81, Πιν. 65 β · Σιγανίδου 1982,34, εικ.7. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με το συγκεκριμένο τραπέζι πρβλ. την ενότητα «Τράπεζα προσφορών» του κεφαλαίου 10.

¹⁶⁹ Για τις προηγούμενες δημοσιεύσεις σχετικά με την ανασκαφή της συγκεκριμένης οικίας πρβλ. Λιλιμπάκη – Ακαμάτη 2002, 407 υποσ. 2. Παλαιότερες έρευνες στην «Οικία των Κονιαμάτων» αποκάλυψαν την οικοδομική φάση του α' μισού του 4^{ου} αι. π.Χ. Λιλιμπάκη – Ακαμάτη 2002, 409-10, υποσ. 15 · Σιγανίδου 1983, 48-9. Για περισσότερες πληροφορίες όσον αφορά στη συγκεκριμένη οικία πρβλ. Σιγανίδου 1982,34-6, Σχ.1.

¹⁷⁰ Το συγκεκριμένο οικοδομικό τετράγωνο περιελάμβανε πιθανώς οκτώ οικίες εμβαδού 500-1125 τ.μ. από τις οποίες μεγαλύτερη φαίνεται να είναι η «Οικία των Κονιαμάτων» με εμβαδό 1.000 τ.μ .

Λιλιμπάκη – Ακαμάτη 2009, 177 · Λιλιμπάκη – Ακαμάτη 2002, 407-9. Στο νότιο τμήμα του συγκεκριμένου τετραγώνου έχει αποκαλυφθεί η ελληνιστική οικία του αγρού Σγουράκη. Για τη συγκεκριμένη οικία πρβλ. τον αρ. 14 του παρόντος κεφαλαίου.

¹⁷¹ Οι Σιγανίδου - Λιλιμπάκη – Ακαμάτη (1996, 20-27) κάνουν αναλυτική παρουσίαση των δυο μεγάλων πολυτελών οικιών, της «Οικίας του Διονύσου» και της «Οικίας της Ελένης» που χτίστηκαν γύρω στο 325-300 π.Χ., η πρώτη στα νότια της Αγοράς της αρχαίας πόλης και η δεύτερη δυτικότερα της.

¹⁷² Για περισσότερες πληροφορίες όσον αφορά στην κεντρική αυλή της οικίας που περιβάλλεται από στοές πρβλ. Σιγανίδου 1982, 35.

29). Ένας μακρύς διάδρομος, διακοσμημένος με έγχρωμα κονιάματα¹⁷³ οδηγούσε στην αύλειο θύρα της στοάς. Το αξιοσημείωτο στην πλούσια αυτή οικία είναι το γεγονός ότι οι εσωτερικοί τοίχοι τριών δωματίων της καλύπτονταν από κονιάματα που έφεραν γραπτή και ανάγλυφη διακόσμηση· αναλυτικότερα, στους εσωτερικούς τοίχους του προθαλάμου¹⁷⁴ του ανδρώνα, αποδιδόταν έως και το ύψος της οροφής διώροφη πρόσοψη οικίας διακοσμημένη σύμφωνα με το Α΄ Πομπηϊανό στυλ¹⁷⁵ (**εικ. αρ. 30**). Οι τοίχοι επίσης του ανδρώνα διακοσμούνταν από απομίμηση λευκών ορθοστατών που επιστέφονταν με λευκό καταλυπτήρα¹⁷⁶. Τέλος, η ανοικτή πλευρά ενός δωματίου στα νότια του περιστυλίου που ερμηνεύθηκε ως εξέδρα, έφερε κίονα μεταξύ δύο παραστάδων που διακοσμούνταν με ερυθρά κονιάματα¹⁷⁷. Τα υπόλοιπα δωμάτια του σπιτιού ταυτίστηκαν με «ενδιαιτήματα» ή «διαιτητήρια» (καθημερινά δωμάτια του σπιτιού), με «θαλάμους» (κρεβατοκάμαρες), με «οπτάνιο» (κουζίνα) και τέλος με χώρους υγιεινής¹⁷⁸.

Η τέλεση οικιακών ιεροπραξιών στη συγκεκριμένη οικία υποδηλώνεται από μια βάση βωμού με τμήμα διακοσμητικής έλικας που αποκαλύφθηκε στη δυτική πλευρά της κεντρικής τετράγωνης περίστυλης αυλής¹⁷⁹ (**εικ. αρ. 31**). Επίσης, πιθανή λατρεία προς τιμήν της Αφροδίτης ίσως ελάμβανε χώρα στη βορειοδυτική γωνία της βόρειας στοάς του περιστυλίου, όπου εντοπίστηκαν δύο ειδώλια Αφροδίτης και Έρωτα¹⁸⁰ (**εικ. αρ. 32 α-β**). Ακόμη, στο δυτικό τμήμα της οικίας αποκαλύφθηκαν δύο μεγάλες αίθουσες που στο κέντρο τους φέρουν μεγάλες τετράγωνα εστίες¹⁸¹, οι οποίες, σύμφωνα με τη Σιγανίδου, εκτός από την καθημερινή χρήση τους ως κατασκευές που θέρμαιναν το χώρο αποτελούσαν και τόπους λατρείας της θεάς

¹⁷³ Το πλάτος του διαδρόμου ήταν 3 μ. *Ο.π.* 1982, 34-5, *εικ.* 4.

¹⁷⁴ Ο προθάλαμος έχει διαστάσεις 7 x 7 μ. Επειδή η μία πλευρά του δωματίου ήταν ανοικτή προς το βόρειο τμήμα της αυλής και έφερε δύο δωρικούς κίονες ανάμεσα σε παραστάδες, η Σιγανίδου (1982,35) ονομάζει το συγκεκριμένο δωμάτιο «εξέδρα».

¹⁷⁵ Αποκαταστάθηκε ο ένας από τους εσωτερικούς τοίχους του δωματίου, στον οποίο αποδίδεται με ανάγλυφα κονιάματα και χρώμα η διώροφη πρόσοψη οικίας έως υψ. 5μ. . Σιγανίδου 1982, 34-5, *εικ.* 5, Σιγανίδου - Λιλιμπάκη - Ακαμάτη 1996, 27, *εικ.* 12-3· Λιλιμπάκη - Ακαμάτη-Ακαμάτης- Α. Χρυσοστόμου- Π. Χρυσοστόμου 2011,115· Λιλιμπάκη - Ακαμάτη 2009, 31.

Σύμφωνα με τη Walter-Καρύδη (1996,45, *εικ.* 19), αυτού του είδους η διακόσμηση που είναι γνωστή ως Α΄ Πομπηϊανό στυλ, αποτελεί προσπάθεια οπτικής εξομοίωσης των πολυτελών δωματίων της ιδιωτικής οικίας με το εσωτερικό των δημοσίων κτηρίων, στα οποία παρατηρούμε συχνά λίθινες ή μαρμάρινες επιτοιχίες κιονοστοιχίες ή πεσσοστοιχίες.

¹⁷⁶ Σιγανίδου 1982, 35, *εικ.* 4 .

¹⁷⁷ *Ο.π.* 1982, 35 · Σιγανίδου 1983, 48.

¹⁷⁸ *Ο.π.* 1982, 35-6.

¹⁷⁹ *Ο.π.* 1982, 33, *εικ.* 3.

¹⁸⁰ Εντοπίστηκαν τμήματα ειδωλίων που συγκολλώμενα απέδωσαν πήλινο ειδώλιο έρωτα στηριγμένο σε πεσσίσκο, υψ. 0,375 μ. και πήλινο ειδώλιο Αφροδίτης επάνω σε ελλειπτική ψηλή βάση που στηριζόταν επίσης σε πεσσίσκο, υψ. 0,465 μ. Σιγανίδου 1987,302-3, Πιν. 128 β-γ.

¹⁸¹ Σιγανίδου 1983, 48.

Εστίας¹⁸², της προστάτιδας του αρχαίου ελληνικού οίκου¹⁸³. Ακόμη, η ίδια σημειώνει ότι «στο δάπεδο ενός δωματίου που βρισκόταν στο δυτικό τμήμα της οικίας, αποκαλύφθηκε στημένη μια γυναικεία προτομή», χωρίς ωστόσο να διευκρινίζει εάν το δωμάτιο αυτό είναι το ίδιο με κάποιο εκ των δύο στα οποία αποκαλύφθηκαν οι εστίες ή πρόκειται για κάποιο άλλο χώρο¹⁸⁴ (**εικ. αρ. 33 α-β**). Τέλος, η Σιγανίδου κάνει λόγο και για ένα πήλινο περίαπτο σιληνού που εντοπίστηκε ανάμεσα στα κινητά ευρήματα της συγκεκριμένης οικίας¹⁸⁵ (**εικ. αρ. 34**).

5.14. Τομέας IV, Αστική Οικία (Οικόπεδο ιδιοκτησίας Σγουράκη)

Τμήμα υστεροελληνιστικής οικίας¹⁸⁶ με παστάδα¹⁸⁷, ήρθε στο φως πιθανόν στο ίδιο οικοδομικό τετράγωνο της «Οικίας με τα κονιάματα»¹⁸⁸ (**σχ. αρ. 21**).

Από τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής (αγγεία καθημερινής χρήσης, άβαφα και μελαμβαφή, σιδερένιοι και μολύβδινοι σύνδεσμοι και πλήθος οστράκων), ξεχωρίζει πήλινη κεφαλή Ηρακλή¹⁸⁹, έργου εξαιρετικής τέχνης, σύμφωνα με την ανασκαφέα Σιγανίδου¹⁹⁰ (**εικ.αρ. 35**) και πήλινο ομοίωμα σταφυλιού με

¹⁸² Για την εστία ως χώρο λατρείας της θεάς Εστίας πρβλ. την ενότητα «εστία» του κεφαλαίου 11.

¹⁸³ *Ο.π.* 1983, 48. Η Σιγανίδου στην περιληπτική δημοσίευσή της δε παραθέτει περαιτέρω στοιχεία προκειμένου να δικαιολογήσει την άποψή της ότι οι εστίες ήταν χώροι λατρείας της θεάς Εστίας· προφανώς εννοεί ότι η εστία γενικότερα στο αρχαίο ελληνικό σπίτι ήταν το ιερό σύμβολο της ομώνυμης θεάς, όπως θα δούμε και αναλυτικότερα στο κεφάλαιο 11.

¹⁸⁴ Το ύψος της προτομής είναι 0,30 μ. *Ο.π.* 1983, 48, Πιν. 59 α. Παράλληλα της συγκεκριμένης προτομής συναντάμε στις προτομές που αποκαλύφθηκαν σε οικιακά ιερά της ελληνιστικής οικίας που ήρθε στο φως στο οικόπεδο του Γ. Παππά. Για τις προτομές της συγκεκριμένης οικίας πρβλ. τον αρ. 16 του παρόντος κεφαλαίου.

¹⁸⁵ Η Σιγανίδου (1987, 302, Πιν. 128στ) αναφέρει ότι το πήλινο περίαπτο σιληνού εντοπίστηκε ανάμεσα σε κονιάματα.

¹⁸⁶ Η οικία ανασκάφηκε στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Σγουράκη, νοτίως του αρχαιολογικού χώρου της Πέλλας. Είναι όμοια περίπου στις διαστάσεις και στη μορφή με αυτή που είχε φέρει στο φως κατά το 1913-4 ο καθηγητής Γ. Οικονόμου. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την οικία που ανέσκαψε ο Οικονόμου πρβλ. ΠΑΕ (1914/5) Χρον. Γ. Οικονόμου. Σιγανίδου 1988,320.

Κατά την ανασκαφική έρευνα του έτους 1976 είχε αποκαλυφθεί κάτω από το δάπεδο ενός δωματίου της οικίας του οικοπέδου Σγουράκη θησαυρός 307 αργυρών νομισμάτων, ροδιακών στο σύνολό τους, αλλά και μικρός αριθμός των λεγόμενων «αυτόνομων» που χρονολογούνται στα 187-168 π.Χ. Σιγανίδου 1988, 320.

¹⁸⁷ Η παστάδα αποκαλύφθηκε βορείως της αυλής της οικίας.

¹⁸⁸ Σιγανίδου 1983,50· Λιλιμπάκη – Ακαμάτη 2002, 408, υποσ. 13-4.

¹⁸⁹ Στην Πέλλα ήταν διαδεδομένη η λατρεία του Ηρακλή ως μυθικού γενάρχη των Μακεδόνων. Για τη λατρεία των θεών Διονύσου και Ηρακλή στην πόλη της Πέλλας πρβλ. τις ενότητες «Διόνυσος» και «Ηρακλής» του κεφαλαίου 8.

¹⁹⁰ Η κεφαλή έχει ύψος 0,08 μ. Σιγανίδου 1988, 320· Σιγανίδου 1983, 50, Πιν. 60 β.

προσαρμοσμένη κωμική ενδεδυμένη ανδρική μορφή στην πίσω επιφάνειά του ¹⁹¹. Παρόμοια παραδείγματα δύο περιτίμητων σταφυλιών, εκ των οποίων το ένα φέρει στην πίσω κοίλη επιφάνειά του ανάγλυφο φίδι έχουν αποκαλυφθεί σε οικία της Πέλλας και συνδέονται με την οικιακή λατρεία του Διονύσου που ήταν ένας από τους τιμώμενους θεούς στην φημισμένη για την αμπελουργία πόλη της Πέλλας ¹⁹².

5.15. Αστική Οικία (Οικόπεδο ιδιοκτησίας Δεληγιαννάκη)

Ανάμεσα στα κινητά ευρήματα οικίας ελληνιστικών χρόνων ¹⁹³ που αποκαλύφθηκε στην πόλη της Πέλλας ¹⁹⁴ υπάρχει και πήλινη γυναικεία προτομή που ίσως να σχετίζεται με οικιακές τελετουργίες ¹⁹⁵. Επίσης, ένα άλλο ενδιαφέρον εύρημα που ήρθε στο φως από την ανασκαφή της οικίας ήταν τμήμα μαρμάρινης φιάλης με ανάγλυφη φυτική διακόσμηση που πιθανώς αποτελούσε τμήμα περιρραντηρίου ¹⁹⁶ (εικ. αρ. 36 α-β).

5.16. Αστική Οικία (Οικόπεδο ιδιοκτησίας Παππά)

Ένα καλό παράδειγμα οικιακής λατρείας συναντάμε στην ελληνιστική οικία που αποκαλύφθηκε εν μέρει ¹⁹⁷ στα βορειοανατολικά της αρχαίας Αγοράς της Πέλλας

¹⁹¹ Το ειδώλιο έχει ύψος 0,075 μ. Χρυσοστόμου, 2000, 202, υποσ. 26.

¹⁹² Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τα πήλινα σταφύλια από την ελληνιστική οικία του Οικ. Παππά της Πέλλας, καθώς και για άλλα ελληνιστικά και ρωμαϊκά παραδείγματα από τη Βεργίνα, τη Δήλο, την Ιωνία, την Ταρσό τη Δωδώνη και τη Χαλκίδα πρβλ. τον αρ. 16 του παρόντος κεφαλαίου.

¹⁹³ Ανάμεσα στα χάλκινα νομίσματα που προέκυψαν από την ανασκαφή (Πέλλης, Θεσσαλονίκης και Αμφίπολης) βρέθηκαν και νομίσματα Φιλίππου Ε.

¹⁹⁴ Αναλυτικότερα, αποκαλύφθηκε χώρος διαστάσεων 3 X 3,5 μ. και τμήματα τριών άλλων χώρων στα ανατολικά και νότια του στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Δεληγιαννάκη. Οι τοίχοι της οικίας ήταν χτισμένοι με αργολιθοδομή και ήταν επιχρισμένοι με κονίαμα που έφερε ερυθρό και κίτρινο χρώμα. Σιγανίδου 1988, 364.

¹⁹⁵ Το ύψος της προτομής είναι 0,195 μ. Ο.π. 1988, Πιν. 225 γ.

¹⁹⁶ Ο.π. 1988, Πιν. 225 β. Για τη χρήση των περιρραντηρίων στην οικιακή λατρεία και στις οικιακές θρησκευτικές τελετουργίες πρβλ. την ενότητα «Αγγεία που χρησιμοποιούνται για τη μεταφορά και την έκχυση υγρών, λεκάνες και περιρραντήρια» του κεφαλαίου ΙΙ.

¹⁹⁷ Το μεγαλύτερο τμήμα της αυλής και η ανατολική πτέρυγα της οικίας βρίσκεται κάτω από την παλαιά οικοδομή του ιδιοκτήτη του οικοπέδου κ. Γεωργίου Παππά. Χρυσοστόμου 2000, 197.

και χρονολογείται στον 2^ο αι. π.Χ.¹⁹⁸ (σχ. αρ. 22). Η εν λόγω οικία ακολουθεί τον κλασικό τύπο των οικιών της Πέλλας με τα δωμάτια να οργανώνονται γύρω από την κεντρική περίστυλη αυλή¹⁹⁹. Γύρω από τις στοές της αυλής και σε επικοινωνία με αυτές αποκαλύφθηκαν έξι δωμάτια²⁰⁰ (σχ. αρ. 23, εικ. αρ. 37). Η τοιχοδομία της οικίας αποτελείται στο κατώτερο τμήμα από εναλλάξ μεγάλους και μικρούς λιθοπλίνθους και στο ανώτερο από ωμή πλινθοδομή. Η στέγασή της γινόταν από κεραμίδια λακωνικού τύπου.

Ευρήματα που πιστοποιούν την τέλεση οικιακής λατρείας έχουν έρθει στο φως στα δωμάτια Α, Β και Δ, καθώς και στην αυλή της οικίας²⁰¹ (εικ. αρ. 37). Αναλυτικότερα, κοντά στο δυτικό εξωτερικό τοίχο του δωματίου Α²⁰² ήρθε στο φως ένας κυβόλιθος με αναθύρωση που πιθανώς θα στήριζε την οριζόντια πλάκα μιας τράπεζας²⁰³ (εικ. αρ. 38). Ακόμη, μέσα στο συγκεκριμένο δωμάτιο αποκαλύφθηκαν ένα δωρικό κιονόκρανο που θα τοποθετούνταν σε κτιστό υποστήριγμα²⁰⁴, αγγεία για την προπαρασκευή και το σερβίρισμα του φαγητού όπως χύτρες, τμήματα αμφορέων, τμήματα οινοχόης, πινάκια, λεκανίδες, καθώς και αγγεία που σχετιζόνταν με τον κόσμο των γυναικών, όπως τμήματα πυξίδας και ένα μυροδοχείο²⁰⁵. Τέλος, ένας

¹⁹⁸ Η καταστροφή του κτηρίου επήλθε από τον σεισμό του 1^{ου} αι. π.Χ. που έπληξε και την μεγάλη εμπορική Αγορά της πόλης. *Ο.π.* 2000, 226, υποσ.190 με βιβλιογραφικές αναφορές.

¹⁹⁹ *Ο.π.* 2000, Σχ.1 και 2, Πιν. 55 α. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την αρχιτεκτονική δομή των οικιών στην Πέλλα και την οργάνωση των χώρων της, πρβλ. σσ. 15-7 της παρούσας εργασίας.

Στην οικία δε διαπιστώθηκε β' φάση, ούτε και υπήρξαν στοιχεία που αποδεικνύουν την ύπαρξη β' ορόφου. Για περισσότερες πληροφορίες για τη συγκεκριμένη οικία πρβλ. *Ο.π.* 2000, 197-9.

²⁰⁰ Πρόκειται για τα δωμάτια Α έως Δ στα δυτικά και Ε και ΣΤ στα βόρεια. Τα δωμάτια Β έως Δ πιθανώς αποτελούσαν ένα ενιαίο σύνολο, καθώς η κύρια είσοδος γινόταν μέσω του Γ, το οποίο επικοινωνούσε μέσω ανοιγμάτων στους τοίχους με τα δύο εκατέρωθεν δωμάτια Β και Γ. *Ο.π.* 2000, 206.

²⁰¹ Η Χρυσοστόμου (2000, 220, υποσ. 124) θεωρεί ότι το συγκεκριμένο κτήριο αποτελεί ιδιωτική κατοικία, επισημαίνει όμως και το γεγονός ότι στις ιδιωτικές κατοικίες γίνονταν και συγκεντρώσεις ιδιωτικών θρησκευτικών ομάδων. Για τα δωμάτια του σπιτιού πρβλ. την προηγούμενη υποσημείωση.

²⁰² Το δωμάτιο Α ήταν ένας ορθογώνιος χώρος διαστάσεων 4 X 4,35 μ. Το θυραίο άνοιγμα που προορίζονταν για δίφυλλη θύρα θα πρέπει να βρίσκονταν στον ανατολικό του τοίχο, ενώ σε όλο τον χώρο του δωματίου αποκαλύφθηκαν λιωμένοι αργοί λίθοι που απετέλεσαν το υπόστρωμα του ηλόχριστου δαπέδου του.

²⁰³ *Ο.π.* 2000, 201, υποσ.10, Πιν. 55β. Για ανάλογα παραδείγματα τραπεζιών σε χώρους οικιακής λατρείας πρβλ. την ενότητα «Τράπεζα προσφορών του κεφαλαίου 10.

²⁰⁴ *Ο.π.* 2000, 205, αρ. 25. Το κτιστό υποστήριγμα θα πρέπει να συναποτελούσαν λιγστοί κτιστοί λίθοι. Χρυσοστόμου 2000, 199.

²⁰⁵ Για την αναλυτική περιγραφή των αγγείων και τα παράλληλά τους πρβλ. *Ο.π.* 2000, 203-4, αρ. 13-23 με βιβλιογραφικές αναφορές. Για τη χρησιμοποίηση των λεκανών και των αγγείων μεταφοράς και την έκχυση υγρών στην οικιακή λατρεία πρβλ. την ενότητα «Αγγεία που χρησιμοποιούνται για τη μεταφορά και την έκχυση υγρών, λεκάνες και περιρραντήρια» του κεφαλαίου 11. Επίσης, μέσα στο δωμάτιο ήρθαν στο φως χάλκινα νομίσματα και διάφορα άλλα αντικείμενα όπως δισκοειδές υφαντικό βάρος, πυραμιδωτή αγνήθα, μολύβδινο σταθμίο και σιδερένια στλεγγίδα. Για την αναλυτική περιγραφή των παραπάνω αντικειμένων πρβλ. *Ο.π.* 2000, 205, αρ. 27-30.

πέλεκυς από μαύρο λίθο που βρέθηκε εντός του δωματίου Α, σύμφωνα με την ανασκαφέα Χρυσοστόμου «θυμίζει τους προϊστορικούς, είναι όμως γνωστό ότι και στους μεταγενέστερους χρόνους χρησιμοποιούνταν πελέκεις αυτού του τύπου και ως μαγικά αντικείμενα²⁰⁶» (εικ. αρ. 39).

Εκτός από τα παραπάνω αντικείμενα, μέσα στο δωμάτιο Α ήρθαν στο φως και πήλινα ειδώλια που φαίνεται ότι σχετίζονται με οικιακή λατρεία²⁰⁷: δύο κουλουριασμένα φίδια²⁰⁸, δύο ομοιώματα περιτίμητων σταφυλιών, εκ των οποίων το δεύτερο ακέραιο παράδειγμα φέρει στην πίσω κοίλη επιφάνειά του ένα ανάγλυφο φίδι²⁰⁹, δύο ομοιώματα αυγών²¹⁰ και τμήματα από τα κάτω άκρα πήλινου ειδωλίου ανδρικής μορφής που ερμηνεύτηκε -με μεγάλη επιφύλαξη από τη Χρυσοστόμου βάσει ενός παράλληλου παραδείγματος- ως απεικόνιση των ποδιών του θεού «Διονύσου»²¹¹ (εικ. αρ. 40 α-ζ). Επίσης, εντός του δωματίου αποκαλύφθηκαν και

Τα νομίσματα που αποκαλύφθηκαν στο στρώμα καταστροφής του δωματίου και στο υπερκείμενό του στρώμα σε αντιστοιχία με τα ειδώλια και την κεραμεική χρονολογούν το συγκεκριμένο δωμάτιο στο 2^ο αι. π.Χ. *Ο.π.* 2000, 205-6, αρ. 31-8.

²⁰⁶ *Ο.π.* 2000, 205, αριθμ. 24, υποσ. 41 με βιβλιογραφικές αναφορές, Πιν. 59 δ. Για την συμβολική απεικόνιση του Διονύσου από τον πέλεκυ πρβλ. την ενότητα «Πελέκεις» του κεφ. 10.

²⁰⁷ Η Χρυσοστόμου (2000, 219) εκφράζει την άποψη ότι τα ειδώλια του δωματίου Α δεν ήταν διακοσμητικά αντικείμενα λόγω της σπανιότητας των τύπων τους σε συνδυασμό με τη χαμηλή ποιότητά τους.

²⁰⁸ Περιπτώσεις πήλινων ομοιωμάτων φιδιών έχουν αποκαλυφθεί σε ιερά όπως στο ταφικό ιερό της Εννοδίας στο δυτικό νεκροταφείο των Φερών που χρονολογείται στο α' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ., στο ναό της Δέσποινας στη Λυκοσούρα (180-176 π.Χ.) και στο Ιερό της Μητέρας των Θεών στη Βεργίνα. Επίσης πήλινα φίδια έχουν έρθει στο φως στο νεκρομαντείο του Αχέροντα, στον αρχαίο οικισμό των Νερόμυλων της Αλμωπίας και στα Κομνηνά της Θράκης, ενώ ένα παράδειγμα βρίσκεται και στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης που χρονολογείται στο μεταίχμιο ελληνοιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Τέλος, τυπολογικά κοντά στα παραδείγματα της συγκεκριμένης οικίας βρίσκεται ένα χάλκινο φίδι του 2^{ου} αι. μ.Χ. από την Έφεσο, το οποίο ερμηνεύεται ως εικόνα του Γλύκωνα ή ως «οικουρός όφις». Για την αναλυτική περιγραφή των πήλινων φιδιών της οικίας και τα παράλληλά τους πρβλ. *Ο.π.* 2000, 201-2, αριθμ. 1-2, υποσ. 12-19, με βιβλιογραφικές αναφορές, Πιν. 57 β.

²⁰⁹ Παράλληλα παραδείγματα πήλινων περιτίμητων σταφυλιών, κοίλων στην πίσω τους πλευρά που χρονολογούνται στα ελληνοιστικά χρόνια προέρχονται από τη Βεργίνα, τη Δήλο, την Ιωνία, την Ταρσό τη Δωδώνη και ένα ρωμαϊκό παράδειγμα προέρχεται από τη Χαλκίδα. Πιο κοντά στα σταφύλια της παρούσας οικίας βρίσκονται το παράδειγμα από την οικία του αγρού Σγουράκη, στην πίσω πλευρά του οποίου υπάρχει ενδεδυμένη κωμική ανδρική μορφή (για τη συγκεκριμένη οικία πρβλ. τον αρ. 14 του παρόντος κεφαλαίου), και τα αντίστοιχα από το εστιατόριο των κτηρίων του τομέα VI της Πέλλας. Για την αναλυτική περιγραφή των πήλινων σταφυλιών της οικίας του οικ. Γ. Παππά και τα παράλληλά τους πρβλ. *Ο.π.* 2000, 202, αριθμ. 3-4, υποσ. 20-27 με βιβλιογραφικές αναφορές, Πιν. 57 δ-ε.

²¹⁰ Για την αναλυτική περιγραφή των πήλινων αυγών και τα παράλληλά τους πρβλ. *Ο.π.* 2000, 202, αριθμ. 5-6, Πιν. 57 στ και 57 ζ. Παράλληλα πήλινων αυγών σε οικίες δε μαρτυρούνται, ενώ ως ταφικά κτερίσματα υπάρχουν πήλινα και λίθινα παραδείγματα αλλά ακόμη και αληθινά αυγά. Για την κτέριση των τάφων με αυγά πρβλ. την υποσ. 222 του παρόντος κεφαλαίου. Τέλος, πήλινα παραδείγματα αυγών αποκαλύφθηκαν στο ιερό της Μητέρας των θεών στη Βεργίνα. *Ο.π.* 2000, 202, υποσ. 29 με βιβλιογραφικές αναφορές· Δρούγου 1998, 41-50.

²¹¹ Για την αναλυτική περιγραφή των συγκεκριμένων πήλινων ειδωλίων και για το παράλληλο της αποσπασματικά σωζόμενης ανδρικής μορφής πρβλ. *Ο.π.* 2000, 203, αριθμ. 10, 12, υποσ. 32 με βιβλιογραφικές αναφορές, Πιν. 58 γ.

άλλα πήλινα ειδώλια²¹², που δεν φαίνεται με την πρώτη ματιά να έχουν κάποια σύνδεση με οικιακή λατρεία, όπως παιδί που ιππεύει άλογο²¹³ (**εικ. αρ. 41**), τμήματα βοοειδούς, μικρός φαλλός και πόδι πετεινού (;) ²¹⁴, ωστόσο, όπως θα δούμε στη συνέχεια, πιθανόν συνδέονται και αυτά με οικιακές ιεροπραξίες, σύμφωνα με την προαναφερθείσα ερευνήτρια.

Από τα ειδώλια που σχετίζονται με οικιακή λατρεία στο δωμάτιο Α ξεχωρίζουν τα ειδώλια των φιδιών (**εικ. αρ. 40 α-β**). Το φίδι, όταν εντοπίζεται σε σπίτια, θεωρείται «φύλακας του σπιτιού, σημάδι καλής τύχης και ευημερίας²¹⁵» και συνδέεται με τη λατρεία του Δία – Κτησίου²¹⁶. Εκτός από την περίπτωση να συνδέονται τα φίδια μας με την παραπάνω λατρεία, η Χρυσοστόμου εκφράζει και μια δεύτερη άποψη σύμφωνα με την οποία ίσως αποτελούσαν ένα ζευγάρι φιδιών αρσενικού και θηλυκού, και άρα πιθανώς συμβόλιζαν τους ιδιοκτήτες της οικίας²¹⁷. Μια τρίτη, -και πιθανότερη κατά την παραπάνω ερευνήτρια- ερμηνεία του ζεύγους των φιδιών είναι ότι αποτελούσαν τα σύμβολα του Διόνυσου Ζαγρέα -του θεού-φιδιού των ορφικοδιονυσιακών μυστηρίων που προσφέρει ευγονία- και της συντρόφου του, της ορφικής Περσεφόνης²¹⁸.

Επίσης, τα ομοιώματα περίτμητων σταφυλιών πιθανόν να συμβόλιζαν σύμφωνα με τη Χρυσοστόμου τον Διόνυσο - Βότρυ²¹⁹ ή συνδέονταν με την καλλιέργεια του περίφημου «Πελλαίου οίνου»²²⁰ (**εικ. αρ. 40 γ-δ**). Ακόμη, το πλαστικά αποδοσμένο φίδι που διακοσμεί την πίσω κοίλη επιφάνεια του δεύτερου

²¹² Για την αναλυτική περιγραφή των ειδωλίων και τα παράλληλά τους πρβλ. *Ο.π.* 2000, 203, αρ. 8 (τμήματα βοοειδούς), αρ. 10, Πιν. 58 γ (μικρός φαλλός) και αρ. 11, Πιν. 58 γ (πόδι πετεινού (;)).

²¹³ Τα παιδιά που συντροφεύονται από ζώα είναι δημοφιλή θέματα στην ελληνιστική πλαστική. *Ο.π.* 2000, 203, αρ. 7, υποσ. 30, Πιν. 57 η-θ .

²¹⁴ Ανάμεσα στα ειδώλια εντοπίστηκε και πολύ αποσπασματικό τμήμα κεφαλής ειδωλίου που δεν επιτρέπει την περαιτέρω ερμηνεία του. Για την αναλυτική περιγραφή του συγκεκριμένου ειδωλίου πρβλ. *Ο.π.* 2000, 203, αρ.9.

²¹⁵ *Ο.π.* 2000, 220, υποσ. 126-8 με βιβλιογραφικές αναφορές.

²¹⁶ Για τον προστάτη της οικίας Δία – Κτήσιο πρβλ. την ενότητα «Ζευς – Κτήσιος» του κεφαλαίου 7.

²¹⁷ Φίδια με λοφίο και γενειάδα απεικονίζονται και σε θρησκευτικού περιεχομένου τοιχογραφίες της Πομπηίας που πλησιάζουν βωμό. Τα συγκεκριμένα φίδια θεωρούνται αρσενικά και ερμηνεύονται από ορισμένους ερευνητές ως συμβολισμοί του *pater familias* της οικογένειας ή των προγόνων του που αναγεννώνται μέσα από τον *pater familias*, ο οποίος βρίσκεται εν ζωή. *Ο.π.* 2000, 221, υποσ. 134-5 με βιβλιογραφικές αναφορές. Όσον αφορά στην περιγραφή των αρσενικών φιδιών με βάση τις αρχαίες πηγές πρβλ. *Ο.π.* 2000, 221, υποσ. 137 με βιβλιογραφικές αναφορές.

²¹⁸ Για τη θρησκευτική παράδοση του Διόνυσου – Ζαγρέα και τη σύνδεση της Περσεφόνης με το Διόνυσο στα πλαίσια των μυστηριακών μυστηρίων πρβλ. *Ο.π.* 2000, 221-2, υποσ. 138-143 με βιβλιογραφικές αναφορές.

²¹⁹ Για τον Διόνυσο – Βότρυ και τη σύνδεση του με το σταφύλι και τον τρύγο μέσω των μυστηριακών λατρειών, καθώς και τους συμβολισμούς του από ομοιώματα σταφυλιών και προσωπείων σε Δήλο και Νάξο, πρβλ. *Ο.π.* 2000, 222, υποσ. 144-151 με βιβλιογραφικές αναφορές.

²²⁰ Για τα αρχαιολογικά δεδομένα και τις γραπτές πηγές που μαρτυρούν την ταύτιση της Πέλλας ως μια από τις κατεξοχήν αμπελοουργικές πόλεις, πρβλ. την υποσ. 475 της παρούσας εργασίας.

περίμητου σταφυλιού, ίσως προσωποποιεί τη θεότητα του «Αγαθού Δαίμονα» που φέρνει πλούτο και ευτυχία και ταυτίζεται με το Διόνυσο από την ελληνιστική περίοδο και εξής²²¹. Σύμφωνα λοιπόν με τη Χρυσοστόμου η ύπαρξη του φιδιού στην πίσω επιφάνεια του σταφυλιού πιθανόν «να έχει ευεργετική και προστατευτική σημασία». Ακόμη, τα ομοιώματα των αυγών συνδέονταν με τα ορφικοδιονυσιακά μυστήρια, συμβόλιζαν την αθανασία της ψυχής και θεωρούνταν ως πηγή ζωής²²² (**εικ. αρ. 40 ε-ζ**), ενώ ο τύπος του ειδωλίου του παιδιού που ιππεύει το άλογο μπορεί να είχε σχέση σύμφωνα με την Thompson με το διονυσιακό κύκλο και να συμβόλιζε το Διόνυσο και τον Αρποκράτη²²³ (**εικ. αρ. 41**). Ακόμη, το ειδώλιο του βοοειδούς, εκτός από τη σύνδεσή του με τον τοπικό μύθο της πέλλης βοός²²⁴, σχετιζόταν και με μύθο από τον κύκλο του Διονύσου²²⁵. Τέλος, ο μικρός φαλλός²²⁶ και το πόδι πετεινού²²⁷ επίσης συνδέονταν με τη λατρεία του προαναφερθέντος θεού.

Το δεύτερο δωμάτιο στο οποίο εντοπίστηκαν κατάλοιπα που πιστοποιούν την τέλεση οικιακής λατρείας είναι το δωμάτιο Β²²⁸ (**εικ. αρ. 37**). Εντός του δωματίου αποκαλύφθηκε ένας προχειροκτισμένος τοίχος²²⁹ που χρησίμευε πιθανώς ως θρανίο πάνω στο οποίο ήταν τοποθετημένα τμήμα ειδωλίου και προτομών, τα οποία

²²¹ Για τη λατρεία του φιδιού στο διονυσιακό κύκλο πρβλ. Χρυσοστόμου 2000, 223, υποσ. 155 με βιβλιογραφικές αναφορές.

²²² *Ο.π.* 2000, 223, υποσ. 158-9 με βιβλιογραφικές αναφορές. Για την κτέριση των τάφων με αληθινά αυγά ή με ομοιώματά τους και τη σύνδεση των αυγών με τα διονυσιακά και ορφικά μυστήρια πρβλ. *Ο.π.* 2000, 202, υποσ. 28 με βιβλιογραφικές αναφορές. Καραπάνου –Κατακούτα 123, υποσ. 99. Η Χρυσοστόμου (2000, 224, υποσ. 165-6 με βιβλιογραφικές αναφορές) ερμηνεύει την παρουσία δυαδικότητας ομοιωμάτων σταφυλιών και αυγών στο δωμάτιο υποστηρίζοντας ότι «με την αύξηση του αριθμού από ένα σε δύο πιθανότατα επεκτείνεται η σημασία του συμβόλου και αυξάνεται η δύναμή του».

²²³ *Ο.π.* 2000, 223, υποσ. 160 με βιβλιογραφικές αναφορές.

²²⁴ Για τον μύθο της «πέλλης βοός» πρβλ. *Ο.π.* 2000, 223, υποσ. 161 με βιβλιογραφικές αναφορές. Για την Πέλλα ως φημισμένη βοοτρόφα περιοχή πρβλ. την υποσ. 464 της παρούσας εργασίας. Επίσης, σημειώνουμε ότι σε οικία της Πέλλας (Οικοδόμημα Ι-4, αρ. 11 του παρόντος κεφαλαίου) ήρθαν στο φως τρία ειδώλια Αθηνάς που έφεραν κράνος με λοφίο και κέρατα βοδιού· πρόκειται για άλλη μια αναφορά στην Πέλλα ως περιοχή στην οποία ήταν ανεπτυγμένη η βοοτροφία.

²²⁵ *Ο.π.* 2000, 223, υποσ. 162 με βιβλιογραφικές αναφορές.

²²⁶ Για τη σχέση του Διονύσου με το σύμβολο του φαλλού πρβλ. Μπακαλάκης, Γ. «Ιερό Διονύσου και φαλλικά δρώμενα στη Θεσσαλονίκη», Αρχαία Μακεδονία ΙΙΙ, 31-43.

²²⁷ Πήλινα πόδια πετεινού που βρέθηκαν ανάμεσα σε σύνολο ειδωλίων που σχετίζονταν με τη χθόνια υπόσταση του Διονύσου ήρθαν στο φως σε αποθέτη της Ερέτριας του τέλους του 4^{ου} αι. π.Χ. Ο συγκεκριμένος αποθέτης περιελάμβανε ειδώλια ανάλογα με αυτά που αποκαλύφθηκαν στο δωμάτιο Α της οικίας μας: ειδώλια Διονύσου με χειρονομία ευλογίας, Νίκης, γυναικείας μορφής, ποδιών πετεινού και αυγών. Επίσης, σε χορηγικό μνημείο από τη Δήλο με αναθηματική επιγραφή στον Διόνυσο απεικονίζεται φανταστικό ζώο με σώμα πετεινού και κεφάλι φαλλού. *Ο.π.* 2000, 223, υποσ. 163 με βιβλιογραφικές αναφορές.

²²⁸ Το συγκεκριμένο δωμάτιο έχει διαστάσεις 3,25 x 4,35 μ. Παρόμοια με το δωμάτιο Α, ως υπόστρωμα πιθανώς πηλόχρηστου δαπέδου χρησίμευε η στρώση μικρών αργών λίθων που αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,90 μ.

²²⁹ Πρόκειται για τον τοίχο 4.

βρέθηκαν πεσμένα στο πάτωμα²³⁰. Αναλυτικότερα, στο παραπάνω δωμάτιο αποκαλύφθηκε τμήμα γυναικείας προτομής και συνανήκοντα τμήματα μιας αντίστοιχης ανδρικής²³¹ (εικ. αρ. 42, 43 α-δ) · σύμφωνα με την αποκατάσταση που προτείνει η Χρυσοστόμου, η γυναικεία προτομή θα απεικόνιζε μια θεά έως το ύψος της μέσης με τους βραχιόνες κολλητούς κατά μήκος του κορμού²³². Το κεφάλι²³³ της μορφής θα έκλινε ελαφρώς προς τα δεξιά, θα φορούσε χιτώνα ζωσμένο κάτω από το στήθος με πλούσιες πτυχώσεις, και στα χέρια της, τα οποία θα αποδίδονταν πλαστικά έως το ύψος των βραχιόνων²³⁴, θα έφερε βραχιόλια. Όσον αφορά στην ερμηνεία της μορφής, η Χρυσοστόμου υποστηρίζει ότι πιθανώς πρόκειται για την Αφροδίτη²³⁵ ή την Περσεφόνη²³⁶ που στην Πέλλα η λατρεία τους ήταν κυρίαρχη και συνδεόταν με την αντίστοιχη λατρεία του Διονύσου²³⁷.

²³⁰ Για τη χρησιμοποίηση των θρανίων στην οικιακή λατρεία της Μακεδονίας πρβλ. την ενότητα «Θρανίο» του κεφαλαίου 11. Η Χρυσοστόμου (2000, 206, υποσ. 54) δίνει και ανάλογα παραδείγματα θρανίων στη Morgantina με βιβλιογραφικές αναφορές.

²³¹ Για τους τύπους των προτομών γενικότερα και τους επιστημονικούς όρους που τις προσδιορίζουν πρβλ. *Ο.π.* 2000, 207-10, υποσ. 59- 78 με βιβλιογραφικές αναφορές.

Για την αναλυτική περιγραφή των προτομών του δωματίου Β και για τα παράλληλά τους πρβλ. *Ο.π.* 2000, 207-9, αριθμ. 39-46, υποσ. 61-67 με βιβλιογραφικές αναφορές, Πιν. 61 α-β, 61γ-ε και 62 α-γ.

²³² Η πίσω πλευρά της μορφής θα ήταν αδιαμόρφωτη και το συνολικό ύψος της προτομής θα ξεπερνούσε κατά πολύ τα 0,30 μ.

²³³ Τα μαλλιά της προτομής στο πίσω μέρος της κεφαλής της είναι δεμένα σε απλό κότσο. Στο άνω τμήμα του κεφαλιού της σώζονται ένα πλεκτό στεφάνι, τμήμα ενός δεύτερου άνθινου και ένα ψηλό και απλό διάδημα.

²³⁴ Η συγκεκριμένη προτομή ανήκει στην κατηγορία των προτομών που συναντώνται κατά την πρώιμη ελληνιστική περίοδο, σύμφωνα με την οποία αποδίδονται πλαστικά ο κορμός της μορφής και τα χέρια έως το επίπεδο των βραχιόνων που είναι κολλητοί σ' αυτόν. *Ο.π.* 2000, 209, υποσ. 69-71. Για ένα γενικότερο σχολιασμό των προτομών πρβλ. την ομόθυμη ενότητα του κεφαλαίου 11.

²³⁵ Η λατρεία της Αφροδίτης στην Πέλλα, εκτός από το ιερό στα βόρεια της εμπορικής αγοράς στο οποίο υπήρχε συλλατρεία της με την Μητέρα των Θεών, ανιχνεύεται και σε οικίες (πρβλ. την περίπτωση πιθανής λατρείας της συγκεκριμένης θεάς στην «Οικία των Κονιαμάτων», αρ. 13 παρόντος κεφαλαίου) και σε τάφους των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Για την Αφροδίτη ως χθόνια θεότητα πρβλ. *Ο.π.* 2000, 225, υποσ. 177 με βιβλιογραφικές αναφορές και την επόμενη υποσημείωση της παρούσας εργασίας.

²³⁶ Οι γυναικείες ταφικές προτομές της Πέλλας ερμηνεύονται ως απεικονίσεις της Αφροδίτης ή της Περσεφόνης, ενώ είναι γνωστή η σύνδεση της δεύτερης θεότητας με τα διονυσιακά μυστήρια. *Ο.π.* 2000, 226, υποσ. 186 με βιβλιογραφικές αναφορές. Επίσης, σύμφωνα με τη Χρυσοστόμου (2000, 226, υποσ. 187 με βιβλιογραφικές αναφορές), «η παρουσία του Διονύσου στο Θεσμοφόριο της Πέλλας, επιβεβαιώνει τη σχέση του με τον θεό του Κάτω Κόσμου, με τον οποίο ταυτίζεται μερικές φορές και τη σύνδεσή του με τις προστάτιδες θεές της γεωργίας, της ευφορίας και της γονιμότητας σε μια πόλη, όπως η Πέλλα, με κύρια οικονομία τη γεωργία.»

²³⁷ Είναι αξιοσημείωτο ότι τα ταφικά ειδώλια της Αφροδίτης στη γειτονική πόλη της Βέροιας φέρουν και διονυσιακά στοιχεία (πρβλ. *Ο.π.* 2000, 225, υποσ. 178-9 με βιβλιογραφικές αναφορές), ενώ η σχέση της Αφροδίτης με το Διόνυσο πιστοποιείται και από υστεροελληνιστικό αναθηματικό βωμίσκο από την περιοχή της Λάρισας που αφιερώνεται στο Διόνυσο Μακεδονικό από δύο ιέρειες της Αφροδίτης. Γαλλής 1977, 419.

Τέλος η Χρυσοστόμου (2000, 225-6) θέτει τον προβληματισμό για το αν υπήρξε συμφυρμός της Αφροδίτης με τη Μητέρα των Θεών, αν συμπεριλαμβάνουν οι συγκεκριμένες θεότητες μυστηριακά στοιχεία στη λατρεία τους και άρα εάν υπάρχει συσχετισμός της Αφροδίτης με το Διόνυσο ως θεό των Μυστηρίων.

Από τα σωζόμενα θραύσματα της ανδρικής προτομής διακρίνουμε ένα φιδόμορφο βραχιόλι το οποίο διακοσμούσε πιθανόν το δεξιό καρπό της καθώς και τμήματα των δακτύλων των χεριών (εικ. αρ. 43 γ). Σύμφωνα με την αποκατάστασή της από τη Χρυσοστόμου, η μορφή θα έφερε τους βραχίονες κατά μήκος του κορμού, η πίσω πλευρά της ήταν αδιαμόρφωτη και τα χέρια της θα αποδίδονταν πλαστικά έως και τα δάχτυλα²³⁸. Η ίδια ερευνήτρια, συγκρίνοντας την προτομή μας με παράλληλα ειδώλια και προτομές του Διονύσου τόσο από την περιοχή της Πέλλας, όσο και από την Πριήνη, Αμισό και Δήλο, συμπεραίνει ότι αυτή ερμηνεύεται ως απεικόνιση του θεού Διονύσου. Η ίδια ερευνήτρια θεωρεί ότι στην παραπάνω ερμηνεία συνηγορεί και η χειρονομία της μορφής που ερμηνεύεται από τη Χρυσοστόμου ως «ευλογία» ή «αποτροπαϊκή κίνηση των δακτύλων του δεξιού χεριού» που φορά φιδόμορφο βραχιόλι²³⁹. Επίσης, η ίδια εκφράζει την άποψη ότι η η προτομή μας θα απέδιδε το θεό ως γενειοφόρο μορφή με μακριά μαλλιά, ενδεδυμένη με χιτώνα και στεφανωμένη με άνθινο στεφάνι²⁴⁰. Επειδή στη συγκεκριμένη απεικόνιση του Διονύσου παρατηρούμε ότι ενυπάρχουν τόσο γυναικεία στοιχεία (ένδυμα- στεφάνι)²⁴¹ όσο και ανδρικά (γένι – μουστάκι)²⁴², η Χρυσοστόμου θεωρεί ότι ίσως η συγκεκριμένη προτομή να αποτελεί απεικόνιση του Διονύσου ως «Ψευδάνωρος» -επίθετο που συναντούμε σε γραπτές πηγές και επιγραφές της Μακεδονίας και το οποίο σχετίζεται με την ιδιότητα του θεού ως καθοδηγητή των γυναικών από την παιδική ηλικία στην ωριμότητα και το γάμο μέσα από τελετές ενήβωσης²⁴³. Ύστερα από τα παραπάνω η Χρυσοστόμου καταλήγει στο τελικό συμπέρασμα ότι ο Διόνυσος με την

²³⁸ Σημειώνουμε ότι τα χέρια της προαναφερθείσας γυναικείας προτομής αποδίδονταν έως το ύψος των βραχιόνων. Η Δάφφα- Νικονάνου (1973, 115) εκφράζει την άποψη ότι χθόνιες γυναικείες θεότητες, αλλά και ανδρικές, όπως ο Διόνυσος, απεικονίζονται σε μορφή προτομής σα να ανεβαίνουν από τη γη, για να τονιστεί ακριβώς η σχέση τους με αυτή.

²³⁹ Ανδρικές προτομές που τα χέρια τους αποδίδονται έως και το ύψος των δακτύλων και προέρχονται από την Πριήνη, την Αμισό της Μ. Ασίας και τη Δήλο, σύμφωνα με την έρευνα απεικονίζουν το θεό Διόνυσο ως «Βότρυ» και «Ταύρο». Για τα παράλληλα των προτομών του Διονύσου από την Πέλλα και τις παραπάνω περιοχές πρβλ. *Ο.π.* 2000, 209-10, υποσ. 73-8 με βιβλιογραφικές αναφορές.

²⁴⁰ Για την ερμηνεία της προτομής πρβλ. *Ο.π.* 2000, 224-5, υποσ. 168-174 με βιβλιογραφικές αναφορές.

²⁴¹ Το άνθινο στεφάνι σχετίζεται με τον κόσμο των γυναικών, καθώς στεφάνια αυτού του είδους συναντάμε στις γυναικείες προτομές και τα γυναικεία ειδώλια.

²⁴² Παράλληλη προτομή Διονύσου στην οποία συνδυάζονται ανδρικά και γυναικεία στοιχεία υπάρχει στην Πομπηία. *Ο.π.* 2000, 224, υποσ. 170 με βιβλιογραφικές αναφορές. Επίσης, στην αγγειογραφία συναντούμε την απεικόνιση του θεού με προσώπειο και ξοανόμορφο σώμα που καλύπτεται από επιπρόσθετο ένδυμα. Το ζόανο του Διονύσου χρησιμοποιούταν στα πλαίσια μιας συγκεκριμένης γιορτής στην οποία τον κύριο ρόλο είχαν οι γυναίκες. *Ο.π.* 2000, 224, υποσ. 170 με βιβλιογραφικές αναφορές.

²⁴³ Στοιχεία αυτού του αρχετύπου μεταβολής κατάστασης ίσως συνδέονται και με τον κύκλο των Διονυσιακών μυστηρίων, με τα οποία μπορούν να συσχετιστούν και τα ειδώλια του δωματίου Α. *Ο.π.* 2000, 225, υποσ. 173-4 και 228, υποσ. 201-2 με βιβλιογραφικές αναφορές.

προαναφερθείσα γυναικεία μορφή που ερμηνεύεται ως «Αφροδίτη» ή «Περσεφόνη», αποτελούν ένα θεϊκό ζεύγος²⁴⁴.

Πλησίον των παραπάνω προτομών ήρθε στο φως μικρό χειροποίητο αγγείο που «με τις δύο του λαβές και με το ψηλό του πόδι πλησιάζει το σχήμα του κανθάρου, του αγγείου που κατ' εξοχήν συνδυάζεται με το διονυσιακό κόσμο²⁴⁵ (εικ. αρ. 44). Τέλος, στο παραπάνω δωμάτιο αποκαλύφθηκαν τα συνανήκοντα τμήματα κεφαλιού μιας γυναικείας προτομής που φέρει διάδημα και πιθανόν συνανήκον τμήμα στεφανιού²⁴⁶. Εκτός από τα παραπάνω αντικείμενα που συνδέονται με την τέλεση οικιακής λατρείας, στο δωμάτιο εντοπίστηκαν και αγνύθες –οι οποίες εκτός από την καθημερινή οικιακή τους χρήση συναντώνται και ως αναθήματα σε ιερά²⁴⁷–.

Το τελευταίο δωμάτιο στο οποίο αποκαλύφθηκαν τμήματα προτομών είναι το Δ, το οποίο ήρθε στο φως εν μέρει (εικ. αρ. 37). Αναλυτικότερα, μέσα στο δωμάτιο αποκαλύφθηκαν τμήματα δύο πολύ αποσπασματικά σωζόμενων προτομών που δεν επιτρέπουν την περαιτέρω ταύτισή τους και ένα τμήμα άκρου αριστερού χεριού από το οποίο λείπουν και τμήματα των δακτύλων²⁴⁸. Ολοκληρώνοντας την ενότητα των προτομών από τη συγκεκριμένη οικία, σημειώνουμε ότι οι παραπάνω μορφές εντάσσονται στο σύνολο των προτομών που έχουν αποκαλυφθεί στην Πέλλα σε οικίες²⁴⁹ και σε τάφους του 4^{ου} αι. π.Χ. από το ανατολικό νεκροταφείο της πόλης²⁵⁰, καθώς και σε άλλες περιοχές της Μακεδονίας, όπως στις υστεροκλασικές πόλεις της Ολύνθου²⁵¹ και της Τραγίλου²⁵², στην Μικρή Σάντα Ημαθίας, στη Φλώρινα, στην

²⁴⁴ Ο.π. 2000, 226, υποσ. 188 με βιβλιογραφικές αναφορές.

²⁴⁵ Η Χρυσοστόμου (2000, 210) παρατηρεί ότι «η ποιότητα του πηλού του κανθάρου είναι ίδια με των άλλων κομματιών (των πήλινων προτομών), οι αναλογίες του όμως είναι κάπως μεγάλες για να κρατιέται από το χέρι της προτομής, χωρίς όμως και να αποκλείεται». Για την περιγραφή του συγκεκριμένου αγγείου και για παράλληλα ειδωλίων και προτομών Διονύσου που κρατούν κάνθαρο πρβλ. Ο.π. 2000, 208, 210, αρ. 46, Πιν. 62 γ, υποσ. 79-80.

²⁴⁶ Ο.π. 2000, 210-11, υποσ. 812 και 226, αρ. 47, Πιν. 62 ε, αρ. 48, Πιν. 62 δ.

²⁴⁷ Ο.π. 2000, 211, αρ. 49, υποσ. 83. Επίσης στο δωμάτιο Β ήρθαν στο φως μια σιδερένια πεταλόσχημη λαβή και ένα χάλκινο νόμισμα Πέλλας. Ο.π. 2000, 211, αρ. 50-1.

²⁴⁸ Ο.π. 2000, 212, αρ. 62 – 64. Η Χρυσοστόμου (2000, 226) εκφράζει την άποψη ότι τα τμήματα της γυναικείας προτομής αρ. 47-48 από το Δωμάτιο Β και της αντίστοιχης ανδρικής αρ. 62-4 από το Δωμάτιο Δ «αν και αποσπασματικά, φαίνονται να επαναλαμβάνουν το θεϊκό ζεύγος (των προτομών του Διονύσου και της θεϊκής συντρόφου του που είχαν αποκαλυφθεί στο Δωμάτιο Β αρ. 39 και αρ.41-45 αντίστοιχα), για να επιτείνουν την προστασία του, όπως και τα ζεύγη ειδωλίων του Δωματίου Α».

²⁴⁹ Παράλληλα παραδείγματα προτομών των οποίων η απόδοση της μορφής φτάνει έως και τη μέση συναντώνται σε χώρους της «Οικίας των κονιαμάτων», της «Οικίας Ι-4», και της ελληνιστικής οικίας που αποκαλύφθηκε στο οικοπέδο Δεληγιαννάκη για τις παραπάνω οικίες πρβλ. τους αρ. 13, 10, 15 του παρόντος κεφαλαίου.

²⁵⁰ Χρυσοστόμου 2000, 206 -7, υποσ. 56 με βιβλιογραφικές αναφορές. Στα παραδείγματα των συγκεκριμένων προτομών ελλείπει η πίσω πλευρά.

²⁵¹ Για τον σχολιασμό των προτομών που αποκαλύφθηκαν σε οικίες της Ολύνθου πρβλ. Χρυσανθάκη – Naggle 2009, 60, υποσ.6-10 με βιβλιογραφικές αναφορές

²⁵² Χρυσανθάκη-Nagle 2009, 60-1, υποσ.11-15.

περιοχή «Φιλώτας» και στην αρχαία πόλη των Πετρών²⁵³, καθώς και στη Χαλκιδική²⁵⁴. Ακόμη, εντός του δωματίου Δ ήρθαν στο φως κεραμική και άλλα αντικείμενα²⁵⁵. Τέλος, το πιο ενδιαφέρον στοιχείο του δωματίου ήταν η ύπαρξη ημικυκλικής κατασκευής που ερμηνεύθηκε από τη Χρυσοστόμου ως «θεμέλιο αποθηκευτικού χώρου»²⁵⁶ με παρόμοιες κατασκευές να έχουν αποκαλυφθεί και στο Μητρώο της Βεργίνας²⁵⁷ (**εικ. αρ. 45**).

Επίσης, στην περιοχή της βόρειας στοάς του αύλειου χώρου, αποκαλύφθηκαν διάφορα ευρήματα που είναι δυνατόν να συνδεθούν με οικιακή λατρεία, όπως ειδώλια, τμήμα αγάλματος και αγγεία με διάτρητο πυθμένα. Αναλυτικότερα, αποκαλύφθηκε ειδώλιο γυναικείας ενδεδυμένης μορφής που σύμφωνα με τη Χρυσοστόμου «θυμίζει το γυναικείο ειδώλιο που κρατά θυμιατήρι από το Θεσμοφόριο της Πέλλας²⁵⁸» (**εικ. αρ. 46**), τμήμα από την πίσω πλευρά αδιάγνωστης προτομής και δύο κάλυκες που προέρχονται από θυμιατήρια –πλαστικές μορφές Σατύρων²⁵⁹. Επίσης, κοντά στο κατώφλι του δωματίου Γ αποκαλύφθηκε τμήμα μαρμάρινου αγάλματος σχεδόν σε φυσικό μέγεθος· πρόκειται για τμήμα πλίνθου που φέρει το αριστερό πόδι ανδρικής μορφής και κορμό δένδρου για στήριγμα²⁶⁰ (**εικ. αρ. 47**). Ακόμη, πιθοειδή αγγεία με διάτρητο πυθμένα που πιθανώς συνδέονται σύμφωνα με τη Χρυσοστόμου με οικιακές ιεροπραξίες είχαν τοποθετηθεί σκοπίμως, όπως η ίδια ισχυρίζεται, σε βαθύνσεις του εδάφους δίπλα από το θυραίο τοίχο του δωματίου Ε και γενικότερα στην αυλή του κτηρίου²⁶¹.

²⁵³ Για τις προτομές από την Ημαθία και τη Φλώρινα πρβλ. την ενότητα «Προτομές» του κεφαλαίου 10.

Η Χρυσανθάκη-Nagle (2009, 59-60) σημειώνει ότι προτομές έχουν αποκαλυφθεί και σε αποθήκες ή απορριμματικούς χώρους καθώς και σε εργαστήρια ή καταστήματα στις πόλεις Όλυνθος, Πέλλα και Πέτρες Φλώρινας.

²⁵⁴ Χρυσοστόμου 2000, 206, υποσ. 55 με βιβλιογραφικές αναφορές.

²⁵⁵ Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά σωζόμενα αγγεία όπως: μακεδονικός αμφορέας, μεγαρικός σκύφος, πινάκια, χύτρα, ένα μικρό λίθινο επίκρανο και ένα δωρικό κιονόκρανο, αγνύθες και σφονδύλια καθώς και χάλκινα νομίσματα. *Ο.π.* 2000, 212-4, αρ. 65-78.

²⁵⁶ Η κατασκευή αποτελούνταν από αρχιτεκτονικό υλικό σε β' χρήση και αποκαλύφθηκε στη γωνία των δύο τοίχων (5 και 6) του συγκεκριμένου δωματίου. *Ο.π.* 2000, 212, Πιν. 55β

²⁵⁷ *Ο.π.* 2000, 212, υποσ. 88.

²⁵⁸ *Ο.π.* 2000, 216, αρ. 89, Πιν. 63 γ, υποσ. 102.

²⁵⁹ *Ο.π.* 2000, 216, αρ. 90, α-γ, υποσ. 103.

²⁶⁰ *Ο.π.* 2000, 217, αρ. 99, Πιν. 64 α. Πρβλ. υποσ. 105 στην ίδια σελίδα για ανάλογα παραδείγματα αγαλμάτων στις αυλές των οικιών της Δήλου.

²⁶¹ *Ο.π.* 2000, 216-7, αρ. 96-98. Για τη χρήση στην οικιακή λατρεία αγγείων που χρησιμοποιούνται για τη μεταφορά και την έκχυση υγρών πρβλ. την ενότητα «Αγγεία που χρησιμοποιούνται για τη μεταφορά και την έκχυση υγρών, λεκάνες και περιρραντήρια» του κεφαλαίου 11.

Στην περιοχή της βόρειας στοάς του αύλειου χώρου αποκαλύφθηκαν εκτός από τα παραπάνω αντικείμενα που ίσως έχουν σχέση με οικιακή λατρεία και διάφορα άλλα, όπως τμήματα αρχιτεκτονικών μελών (επίκρανα, τμήμα επίστεψης στέγης), αγνύθες, ψηφίδα δαχτυλιδιού και χάλκινα νομίσματα. *Ο.π.* 2000, 217, αρ. 100-7.

Ύστερα από τα παραπάνω, η προαναφερθείσα ερευνήτρια καταλήγει στο τελικό συμπέρασμα ότι η λατρεία των ενοίκων της συγκεκριμένης οικίας σχετιζόταν με το Διόνυσο - θεό των μυστηρίων και τη θεϊκή σύντροφό του, υποστηρίζοντας ότι τόσο οι προτομές του θεϊκού ζευγαριού, όσο και τα διάφορα διονυσιακά σύμβολα (φίδια, σταφύλια, αυγά κ.α.) που αποκαλύφθηκαν εντός της οικίας, χρησιμοποιούνταν «στα πλαίσια της αναθηματικής θρησκείας ως σύμβολα για να εξασφαλιστούν οι διάφορες δυνάμεις που χαρίζουν ευημερία και ευτυχία²⁶²» στους ανθρώπους που διέμεναν στο συγκεκριμένο σπίτι. Τέλος, το πλήθος των αντικειμένων που σχετίζονται με τη διονυσιακή μυστηριακή λατρεία και ο εντοπισμός τους σε διάφορους χώρους του σπιτιού καθιστά πιθανό το ενδεχόμενο κατά τη γνώμη μου, ότι η οικία -πέρα από το γεγονός ότι κατοικούνταν από μύστες του Διονύσου- υπήρξε και τόπος φιλοξενίας ίσως κάποιων ευρύτερων θρησκευτικών ομάδων – οπαδών των διονυσιακών μυστηρίων.

Μυγδονία (Θεσσαλονίκη)

5.17. Αρχαία Λητή, Αστική Οικία

Τμήμα ελληνιστικής οικίας²⁶³ ήρθε στο φως στο βόρειο όριο της αρχαίας πόλης της Λητής²⁶⁴ και σε απόσταση 5 μ. περίπου από τον οχυρωματικό περίβολό της (σχ. αρ. 24).

²⁶² Ο.π. 2000, 227, υποσ. 193.

²⁶³ Πρόκειται για την «οικία Α». Τζαναβάρη – Φίλης 2005, Σχ. 1, εικ. 8. Τα οικοδομικά κατάλοιπά της χρονολογούνται σε τρεις οικοδομικές φάσεις. Η κεραμική και τα νομίσματα μαρτυρούν ότι η χρήση των χώρων της καλύπτει τη χρονική περίοδο από τον 4^ο έως τα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ., οπότε και εγκαταλείπεται εξαιτίας της κατάκτησης της περιοχής από τους Ρωμαίους. Η εν λόγω οικία χωρίζεται από την όμορη οικία Β από αποχετευτικό διάδρομο (περίστασις), πλάτους 2 μ. Σημειώνουμε ότι η οικία Β παρουσιάζει την ίδια χρονολόγηση, τις ίδιες οικοδομικές φάσεις και παρόμοιο τρόπο εγκατάλειψης με την Α. Μόνο κάποια τμήματα των παραπάνω οικιών ήρθαν στο φως, καθώς τα οικοδομικά τους κατάλοιπα επεκτείνονται πέρα από τα όρια της ανασκαφής. Περισσότερα για τις δύο οικίες πβλ. Ο.π. 2005, 160, υποσ. 35.

²⁶⁴ Η αρχαία πόλη Λητή εντασσόταν στην πλούσια επαρχία της Μυγδονίας που εκτεινόταν στον χώρο που ορίζεται δυτικά από τον ποταμό Αξιό και ανατολικά από τις λίμνες Κορώνεια και Βόλβη και εντοπίζεται στους λόφους και την πεδιάδα που απλώνεται αμέσως μετά την έξοδο από τα στενά του Δερβενίου. Η πόλη ιδρύθηκε στα χρόνια της βασιλείας του Φιλίππου Β' στα πλαίσια των μαζικών μεταφορών πολιτών από το παλαιό βασίλειο της Μακεδονίας στις νεοϊδρυμένες πέρα από τον Αξιό πόλεις. Χρωστά την ανάπτυξή της στον Κάσσανδρο, ο οποίος μετά το 316 π.Χ. επιχειρεί στα πλαίσια της οικοδομικής πολιτικής του την ίδρυση και το συνοικισμό πόλεων της Μακεδονίας, καθώς και την

Στην επίχωση του δυτικού δωματίου της οικίας αποκαλύφθηκαν προτομές γυναικείας θεότητας με την χαρακτηριστική ψηλή στεφάνη στα μαλλιά, μπροστά από την οποία προβάλλονται λουλούδια που χρονολογούνται στα ύστερα ελληνιστικά χρόνια²⁶⁵ (εικ. αρ. 48). Οι παραπάνω προτομές ερμηνεύονται βάσει παραλλήλων από τους Τζαναβάρη –Φίλη ως Άρτεμις ή ως Άρτεμις - Εν(ν)οδία ή ως Μητέρα των Θεών²⁶⁶. Πέρα από τα παράλληλα, οι συγκεκριμένες ερμηνείες των παραπάνω προτομών είναι παραπάνω από εύλογες, καθώς η Άρτεμις, η Εν(ν)οδία θεά και η Μητέρα των Θεών εντάσσονταν στις επίσημες λατρείες θεοτήτων της πόλης της αρχαίας Λητής²⁶⁷.

5.18. Θέση «Ασπροβάλτα», Αγροικία

Ένα αυτόνομο και καλά οργανωμένο αγροτικό συγκρότημα υστεροκλασικών ελληνιστικών χρόνων²⁶⁸ συνολικής έκτασης πάνω από 3,5 στρέμματα, ήρθε στο φως

ανάπτυξη των ήδη οργανωμένων πόλεων. Μετά την μετατροπή της Μακεδονίας το 148 π.Χ. σε επαρχία της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, η Λητή ως πόλη υποτελής, παραμένει μια αυτοδιοικούμενη αστική κοινότητα με βουλή εκλεγμένους άρχοντες και εκκλησία του δήμου. Η οικονομική ανάπτυξη της πόλης στα ρωμαϊκά χρόνια συνδέεται με τη διέλευση της Εγνατίας από την περιοχή και με τη γειτνίασή της με την πρωτεύουσα της επαρχίας της Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη. Από τα τέλη του 4^{ου} - αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ. έως και τα αυτοκρατορικά χρόνια η Λητή ελέγχει μια εκτεταμένη αγροτική περιφέρεια από την οποία προέρχεται και μεγάλο μέρος του πλούτου της. Περισσότερα για την αρχαία Λητή πρβλ. Ο.π. 2005, 155-166, Ο.π. 2009, 369-383 και Τζαναβάρη 2013, 83-93.

²⁶⁵ Ο.π. 2005, 162, εικ. 9. Η Τζαναβάρη (2013, 88, εικ. 6) θεωρεί ότι οι προτομές είναι προϊόντα τοπικού εργαστηρίου κοροπλαστικής τέχνης.

²⁶⁶ Οι Τζαναβάρη – Φίλης (2005, 162, υποσ. 36-7) σημειώνουν ότι σε δημόσια ή ιδιωτικά οικοδομήματα του ευρύτερου μακεδονικού χώρου έχουν έρθει στο φως αντίστοιχα ευρήματα των όψιμων ελληνιστικών χρόνων που ερμηνεύονται ως Άρτεμη, ή ως Άρτεμη - Εν(ν)οδία, ή ως Μητέρα των Θεών.

Όσον αφορά στις προτομές που απεικονίζουν γυναικείες θεότητες και έρχονται στο φως σε ιδιωτικούς χώρους, οι προαναφερθέντες μελετητές θεωρούν ότι έχουν προφυλακτικό χαρακτήρα ή ότι συνδέονται με την άσκηση ιδιωτικής λατρείας.

²⁶⁷ Στην πόλη της αρχαίας Λητής λατρεύονται οι εξής θεότητες: η Δήμητρα και η Κόρη, η Άρτεμη - που ήταν η κόρη της Λητούς από την οποία προέρχεται άλλωστε το θεοφόρο όνομα της πόλης-, οι αιγύπτιοι θεοί Σάραπης και Ίσιδα και ο Διόνυσος. Περισσότερα για τις λατρείες της αρχαίας Λητής πρβλ. Ο.π. 2005, 159, υποσ. 26-9 και 166, υποσ. 49.

Επίσης, μαρτυρίες για τη λατρεία της Μητέρας των θεών αποτελούν ορισμένα κινητά ευρήματα που ήρθαν στο φως από τον ευρύτερο χώρο της αρχαίας Λητής, όπως είναι ένα αγαλμάτιο της ένθρονης θεάς των ελληνιστικών χρόνων, το επάνω τμήμα ενός πήλινου ειδωλίου που επίσης απεικόνιζε τη θεά ένθρονη με τύμπανο και πυργωτό στέμμα στα μαλλιά και τμήματα ειδωλίων της εν λόγω θεάς, -ανάμεσα τους και ένα στο οποίο η θεά παριστάνεται όρθια, πλαισιωμένη από δύο λιοντάρια-. Για τα προαναφερθέντα ειδώλια που αποκαλύφθηκαν στην επίχωση δύο ρωμαϊκών αγροτικών επαύλεων («Αγροικία Α» και «Αγροικία Δ») οι οποίες ανασκάφηκαν στο *territorium* της αρχαίας πόλης πρβλ. τους αρ. 9 και 10 του κεφαλαίου 6.

²⁶⁸ Οι λύχνοι της ανασκαφής μας δίνουν ένα χρονολογικό πλαίσιο ανάμεσα στο τέλος του 4^{ου} αι. π.Χ. έως τα χρόνια του Αντιγόνου Γονατά· το πλαίσιο αυτό ενισχύεται από νομίσματα που χρονολογούνται

στις χαμηλές υπώρειες του Κερδύλιου Όρους με θέα στο Στρυμονικό κόλπο που απλώνεται μπροστά του και εποπτεία στην πεδινή λωρίδα γης ανάμεσα στη θάλασσα και το όρος²⁶⁹ (σχ. αρ. 6 και 25).

Στο συγκρότημα, που ήταν θεμελιωμένο πάνω στο φυσικό βράχο²⁷⁰ και κτισμένο στο μεγαλύτερο μέρος του με αργούς λίθους, διαπιστώθηκαν τρεις κύριες οικοδομικές φάσεις με μικρή απόσταση μεταξύ τους. Στην πρώτη οικοδομική φάση το κύριο κτήριο του συγκροτήματος ήταν μικρών διαστάσεων, τετράγωνης κάτοψης και διέθετε μια επιμήκη εσωτερική αυλή στην οποία ανοίγονταν δωμάτια στα ανατολικά και στα νότια²⁷¹. Στη δεύτερη φάση το προαναφερθέν κτήριο απέκτησε μεγαλύτερες διαστάσεις και κεντρική θέση, καθώς περιβαλλόταν από υπαίθριους πλακοστρωμένους διαδρόμους περιμετρικώς της πρώην παστάδας· στους διαδρόμους ανοίγονταν πτέρυγες με δωμάτια στις τρεις πλευρές (βόρεια, ανατολικά και δυτικά) στις οποίες θα υπήρχε και δεύτερος όροφος. Στα ανατολικά και βόρεια του κτηρίου ανοίγονταν δύο αυλές που προορίζονταν πιθανώς για την εκτροφή και το σταβλισμό ζώων²⁷². Επίσης, προστέθηκαν χώροι στα νότια για βοηθητικές χρήσεις, εκ των οποίων ο ένας ταυτίστηκε με οπτάνιο και οι δύο άλλοι χώροι, στους οποίους εντοπίστηκαν κλίβανοι, είχαν εργαστηριακή χρήση και προορίζονταν για την επεξεργασία μετάλλων. Στην τρίτη οικοδομική φάση, στην είσοδο του κεντρικού κτηρίου προστέθηκε μικρός στεγασμένος προθάλαμος που προεξείχε του τοίχου του συγκροτήματος, τόσο για την προστασία των εισερχομένων στο κτήριο όσο για και να προσδώσει μνημειακότητα. Στα δυτικά του συγκροτήματος υπήρχε πεταλόσχημος χώρος από αργούς λίθους, -πιθανώς κάποιο μαντρί ή στάνη²⁷³, ενώ στα νοτιοανατολικά και νοτιοδυτικά του αποκαλύφθηκαν δύο χώροι με ναόσχημη

από την εποχή του Φιλίππου Β' έως και το 240-230 π.Χ. Σύμφωνα με τη Βελένη (2003,172) το συγκρότημα πρέπει να ιδρύθηκε στους χρόνους του Φιλίππου Β', -ο οποίος στα πλαίσια της εποικιστικής πολιτικής του, εγκαθιστούσε στην υπαίθρο χώρα εταίρους και τους μοιράζε γη, προκειμένου να έχει τον έλεγχο των κατακτημένων εδαφών-, ενώ η εγκατάλειψη του συγκροτήματος πρέπει να συνδυαστεί με την παρουσία των Γαλατών στη Μακεδονία.

²⁶⁹ Η αγροικία μας αποκαλύφθηκε στο 85° χλμ. της Ε.Ο. Θεσ/νίκης – Καβάλας, 2 χλμ. ανατολικά της Ασπροβάλλας, σε θέση γνωστή με το τοπωνύμιο «Λιοτόπι του Ρουχτσέλι». Πλησίον του συγκεκριμένου αγροτικού συγκροτήματος ήρθαν στο φως και άλλες τρεις αγροικίες.

²⁷⁰ Είναι χαρακτηριστικό ότι τα δάπεδα του κτηρίου αποτελούνταν από πατημένο χώμα ή από το φυσικό βράχο που ευθυγραμμίστηκε.

²⁷¹ Οι διαστάσεις του κτηρίου είναι 11,65 X 6,60 μ. Για περισσότερες πληροφορίες όσον αφορά στην α' φάση του κτηρίου πρβλ. Βελένη 2003,168.

²⁷² Για περισσότερες πληροφορίες όσον αφορά στην β' φάση του κτηρίου πρβλ. Ό.π. 2003,169-71,

Σχ.1-2.

²⁷³ Ό.π. 2003,171.

κάτοψη –που ίσως αποτελούσαν κτήρια φρουρών για την προστασία του συγκροτήματος-²⁷⁴.

Πολύ κοντά στο νοτιοανατολικό ναόσχημο κτήριο υπήρχε αποθήκη²⁷⁵ που περιβαλλόταν από κυκλική αργολιθοδομική κατασκευή (**σχ. αρ. 6 και 25**) · η Βελένη θεωρεί ότι ίσως πρόκειται για ένα υπαίθριο χώρο λατρείας, χωρίς να αποκλείει το ενδεχόμενο η κατασκευή να είχε και κάποια χρήση πιο πρακτικής φύσεως (αλώνι). Τέλος, η παραπάνω ερευνήτρια εκφράζει και την άποψη ότι η κατασκευή ίσως συνδύαζε τις δύο παραπάνω χρήσεις: την αγροτική και παράλληλα τη λατρεία θεοτήτων γονιμότητας και καρποφορίας²⁷⁶.

Ηδονίς

5.19. Αμφίπολη, Αστική Οικία

Στο νοτιοδυτικό τμήμα της αρχαίας Αμφίπολης, αποκαλύφθηκε τμήμα «σημαντικής», όπως σημειώνει ο ανασκαφέας Λαζαρίδης, οικίας²⁷⁷ ελληνιστικών χρόνων²⁷⁸. Στην επίκωση ενός επίσημου δωματίου της οικίας που έφερε διακόσμηση σύμφωνα με το α' πομπηιανό στυλ²⁷⁹ αποκαλύφθηκαν μεγάλη ποσότητα κεραμικής²⁸⁰, αποτμήματα λύχνων, κεφαλή μικρού ειδωλίου γυναίκας και ακέφαλος κορμός μαρμάρινου αγαλματιδίου Αφροδίτης²⁸¹ που ήταν διακοσμητικά αντικείμενα ή σχετίζονταν με οικιακές ιεροπραξίες (**εικ. αρ. 49**).

²⁷⁴ *Ο.π.* 2003,170.

²⁷⁵ Το περιεχόμενο του αποθέτη δεν αναφέρεται στο εν λόγω άρθρο.

²⁷⁶ *Ο.π.* 2003,170.

²⁷⁷ Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών ερευνήθηκε μόνο ένα δωμάτιο της οικίας, καθώς μεγάλο τμήμα της είχε καταστραφεί από μηχανικό εκσκαφέα.

²⁷⁸ Τα ευρήματα της ανασκαφής χρονολογούν την οικία στον 2^ο αι. π.Χ., σύμφωνα όμως με τον ανασκαφέα Λαζαρίδη (1984,49) είναι πιθανό η διάρκεια κατοίκησης του σπιτιού να συνεχίστηκε και στον 1^ο αι. π.Χ.

²⁷⁹ Οι εσωτερικοί τοίχοι του δωματίου διακοσμούνταν από το κάτω τμήματους προς την οροφή από απομίμηση πολύχρωμης ορθομαρμάρωσης, από τοιχογραφίες που απέδιδαν πίνακες οι οποίοι χωρίζονταν από ιωνικούς κίονες, και τέλος από τρεις ζώνες με γεωμετρική διακόσμηση και απομίμηση φλεβώσεων μαρμάρου. Στην επίκωση του δωματίου αποκαλύφθηκαν επίσης αποτμήματα κονιαμάτων με απομιμήσεις αρχιτεκτονικών στοιχείων και ανάγλυφων διακοσμητικών θεμάτων. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη διακόσμηση του δωματίου πρβλ. Λαζαρίδης 1984,48-9, Πιν. 29 α-β, 30 α, 31 β, 32 α.

²⁸⁰ Πρόκειται για όστρακα αγγείων μελαμβαφή, ερυθροβαφή, τεφρόχρα και αβαφή.

²⁸¹ Ο κορμός είχε ύψος 0,09 μ. *Ο.π.* 1984,49, Πιν. 32β.

5.20. Αμφίπολη, Αστικό Οικιστικό Συγκρότημα

Συγκρότημα με πιθανό οικιστικό χαρακτήρα²⁸² του 3^{ου}-2^{ου} αιώνα π.Χ.²⁸³ με λιθόστρωτη αυλή και εννέα χώρους ερευνήθηκε μερικώς σε ελληνοιστική συνοικία²⁸⁴ της αρχαίας πόλης της Αμφίπολης (σχ. αρ. 26). Οι τοίχοι του συγκροτήματος ήταν κτισμένοι στο κάτω τμήμα τους από ακανόνιστους πωρόλιθους τοπικής προέλευσης, ενώ η ανωδομή του αποτελούνταν από αργούς λίθους με συνδετικό υλικό τη λάσπη. Η στέγασή του γινόταν με κεραμίδες λακωνικού τύπου, ενώ τα δάπεδα ήταν κατασκευασμένα από στρώσεις πηλού. Δύο από τα δωμάτια του συγκροτήματος ερμηνεύθηκαν ως χώροι «αποθήκευσης και προπαρασκευής για τις καθημερινές ανάγκες των κατοίκων της»²⁸⁵. Από την πολύ μικρή ομάδα ειδωλίων που προέκυψαν από τους παραπάνω χώρους, με οικιακές τελετουργίες πιθανώς σχετίζονται δύο πλήηνα ειδώλια: ένα κεφάλι Αθηνάς και ένας μικρός ερωτιδέας πάνω σε δελφίνο²⁸⁶ (εικ. αρ. 50 α-β).

5.21. Αμφίπολη, Αστική Οικία (Οικόπεδο ιδιοκτησίας Κυπριανίδη)

Η παρακάτω οικία στην οποία έχουν αποκαλυφθεί λείψανα οικιακών ιεροπραξιών ανήκει σε ελληνοιστική συνοικία της αρχαίας Αμφίπολης που αποκαλύφθηκε στην πλαγιά των λόφων βορείως της αρχαίας Ακρόπολης και σχεδόν

²⁸² Κατά τη δημοσίευση της εν λόγω μελέτης δεν είχε ολοκληρωθεί η ανασκαφική έρευνα του συγκροτήματος, ώστε να έχουν οι ανασκαφείς του κατασταλαγμένη άποψη σχετικά με τον χαρακτήρα του. Ο πιθανός οικιστικός χαρακτήρας του συγκροτήματος προέρχεται κατά τη γνώμη μου, από το χαρακτήρα των κινητών ευρημάτων που προήλθαν από την ανασκαφή του. Για τη γενικότερη «εικόνα» του συγκροτήματος πρβλ. Περιστέρη-Ζωγράφου-Νταράκης 2008, Σχ. 2, εικ.2.

²⁸³ Η κεραμική που έδωσαν οι δύο χώροι αποθήκευσης και προπαρασκευής τροφής του συγκροτήματος χρονολογείται στο 3^ο – 2^ο αι. π.Χ., ενώ και τριάντα τρία χάλκινα νομίσματα που εντοπίστηκαν στους ίδιους χώρους χρονολογούνται στον 3^ο αι. π.Χ. Περιστέρη-Ζωγράφου-Νταράκης 2008,168-9.

²⁸⁴ Η εν λόγω συνοικία εκτεινόταν από τη βορειοδυτική είσοδο του σημερινού οικισμού της Αμφίπολης έως και τα μισά περίπου της διαδρομής ως τον βυζαντινό πύργο. *Ο.π.* 2008,165.

²⁸⁵ Η συγκεκριμένη ερμηνεία οφείλεται στην εύρεση πολλών ορυγμάτων στους χώρους αυτούς που προορίζονταν για την τοποθέτηση αποθηκευτικών αγγείων και στην ανεύρεση πλήθους τμημάτων πίθων και αμφορέων. *Ο.π.* 2008,168.

²⁸⁶ *Ο.π.* 2008,169, εικ. 12 α –β. Ειδικότερη αναφορά στα ειδώλια δε γίνεται στο εν λόγω άρθρο.

Επίσης οι δύο αυτοί χώροι απέδωσαν και άλλα κινητά ευρήματα όπως λύχνους, ομφαλωτά πινάκια, σκυφίδια, κανθάρους με διακόσμηση «δυτικής κλιτύος», θασίτικους αμφορείς, πήλινες αγνύθες και σφονδύλια, σιδερένιες αιχμές βελών και σιδερένια άγκιστρα. *Ο.π.* 2008, 168-9.

σε επαφή με τον βόρειο εσωτερικό περίβολο του τείχους²⁸⁷ (**εικ. αρ. 51**). Το συγκεκριμένο σπίτι παρουσίαζε διαχρονική κατοίκηση από τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. έως και τα χρόνια του Αυγούστου²⁸⁸. Η διάταξη των χώρων γινόταν γύρω από δύο αυλές διαφορετικού μεγέθους και χαρακτήρα· η μεγάλη ορθογώνια κεντρική αυλή με ψηφιδωτό δάπεδο και πηγάδι στη νότια πλευρά της που εξυπηρετούσε προφανώς τη δημόσια ζωή, αποτελούσε τον πυρήνα του κτηρίου, ενώ η μικρότερη λιθόστρωτη αυλή που βρισκόταν στο νοτιοδυτικό τμήμα του²⁸⁹ εξυπηρετούσε την ιδιωτική ζώνη. Η πρόσβαση στην κεντρική αυλή γινόταν μέσω ενός φαρδιού λιθόστρωτου δρόμου από τα ανατολικά και ενός στενού διαδρόμου από τα βόρεια²⁹⁰ (**σχ. αρ. 27 και εικ. αρ. 52**).

Οι λατρευτικές πρακτικές που ελάμβαναν χώρα στο κτήριο τεκμαίρονται από την εύρεση αρκετών καύσεων σε διάφορα σημεία τόσο στο εσωτερικό της αυλής όσο και στη στοά που βρισκόταν στα νότιά της· αναλυτικότερα, στο βορειοδυτικό τμήμα της αυλής εντοπίστηκε εκτεταμένη καύση η οποία περιείχε κάρβουνα, καμένα κονιάματα ερυθρού χρώματος, όστρακα και οστά ζώων. Επίσης, δύο παρόμοιες καύσεις ήρθαν στο φως σε χώρο στα νότια της κεντρικής αυλής²⁹¹, ενώ μια τελευταία καύση που περιείχε όστρεα και ένα ειδώλιο αποκαλύφθηκε στην επίχωση της αυλής νοτιοανατολικά του χώρου 3²⁹². Επίσης, ένας μαρμάρινος βωμίσκος βρέθηκε σε χώρο λίγο βορειότερα της αυλής²⁹³ (**σχ. αρ. 27**).

Μια από τις προστάτιδες θεές της οικίας πρέπει να ήταν η Κυβέλη, καθώς ίχνη της λατρείας της εντοπίστηκαν σε διάφορους χώρους του σπιτιού. Αναλυτικότερα, νοτίως της κεντρικής αυλής, στον ίδιο χώρο²⁹⁴ όπου βρέθηκαν και κάποιες από τις προαναφερθείσες καύσεις, εντοπίστηκε πρόχειρα διαμορφωμένη

²⁸⁷ Στην αρχαία Αμφίπολη έχουν έρθει στο φως και δύο άλλες συνοικίες: η πρώτη που αποκαλύφθηκε στην ακρόπολη και κατοικήθηκε από τον 4ο αι. έως τον 3ο αι. π.Χ. και η δεύτερη που είναι η αρχαιότερη (η πρώτη οικοδομική φάση των κτηρίων χρονολογείται στο β' μισό του 5ου-α' μισό του 4ου αι. π.Χ.) ήρθε στο φως εσωτερικά του ανατολικού τείχους της αρχαίας πόλης και της πύλης ΣΤ'. Για τις τρεις συνοικίες της Αμφίπολης πρβλ. Μάλαμα –Σαλονικιός 2004, 145-8, σχ. 1.

²⁸⁸ Μόνο ένα τμήμα της οικίας έχει ερευνηθεί ανασκαφικώς στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Κυπριανίδη. *Ο.π.* 2004, σχ. 2, εικ. 1. Για την συνολική έκταση της οικίας δεν μπορούμε να βγάλουμε κανένα ασφαλές συμπέρασμα, καθώς κανένας εξωτερικός τοίχος του κτηρίου δεν έχει μέχρι στιγμής αποκαλυφθεί, ενώ οι ήδη αποκαλυφθέντες εσωτερικοί τοίχοι δείχνουν να συνεχίζονται προς όλες τις κατευθύνσεις.

²⁸⁹ Πρόκειται για το χώρο 3.

²⁹⁰ *Ο.π.* 2004, 148.

²⁹¹ Πρόκειται για καύσεις επάνω στο ψηφιδωτό δάπεδο στο δυτικό τμήμα του χώρου 4. *Ο.π.* 2004, 151.

²⁹² *Ο.π.* 2004, 151.

²⁹³ Ο βωμίσκος ήρθε στο φως στον χώρο 15, που διαμορφώνεται στα βόρεια της αυλής και στα ανατολικά του βόρειου διαδρόμου. *Ο.π.* 2004, 151. Για τη σύνδεση των αύλειων βωμών με τον Δία Έρκειο πρβλ. την ενότητα «Ζευς Έρκειος» του κεφαλαίου 7.

²⁹⁴ Πρόκειται για το χώρο 4. Η κατασκευή ήρθε σε επαφή με το νότιο τοίχο. *Ο.π.* 2004, 154, εικ. 6.

κόγχη από όρθια τοποθετημένα κεραμίδια στέγης (**εικ. αρ. 53**). Μολονότι στο εσωτερικό της δεν βρέθηκαν αντικείμενα που να σχετίζονται με τη λατρεία, οι ανασκαφείς Μάλαμα και Σαλονικιός θεωρούν ότι σύμφωνα με άλλες παράλληλες κόγχες, η συγκεκριμένη κόγχη θα περιείχε ειδώλια Κυβέλης²⁹⁵.

Επίσης, σε χώρους που ερμηνεύθηκαν ως ο ανδρώνας του σπιτιού²⁹⁶ (**εικ. αρ. 54**) εντοπίστηκαν ειδώλιο ένθρονης Κυβέλης²⁹⁷, κεφάλια ειδωλίων της ίδιας θεάς, ειδώλια άλλων θεοτήτων²⁹⁸ και τελετουργικά αντικείμενα²⁹⁹ (πήλινο ομοίωμα βωμού³⁰⁰, αγνύθες³⁰¹ και πολύμυξοι λύχνοι³⁰²) τα οποία σύμφωνα με τους Μάλαμα και Σαλονικιό «συνηγορούν στη λατρεία της θεάς ως προστάτιδας του οικογενειακού βίου»³⁰³ (**εικ. αρ. 55 α-δ**).

Ακόμη, ένα μαρμάρινο αγαλμάτιο Ασκληπιού ελληνιστικών χρόνων που εντοπίστηκε στο διάδρομο εξωτερικά του ανδρώνα³⁰⁴ που οδηγούσε στην αυλή υποδηλώνει πιθανή λατρεία του θεού στη συγκεκριμένη οικία (**εικ. αρ. 56**). Η λατρεία του Ασκληπιού στη συγκεκριμένη οικία δικαιολογείται από τους Μάλαμα και Σαλονικιό από το άφθονο νερό που υπήρχε εντός του οικοπέδου όπου

²⁹⁵ Παρόμοιες κόγχες λατρευτικού χαρακτήρα που περιείχαν ειδώλια Κυβέλης εντοπίστηκαν σε ένα υπαίθριο λαϊκό ιερό στην σημερινή θέση «Κούκλες» που βρισκόταν πλησίον της Πύλης Ε του ανατολικού τείχους της Αμφίπολης. *Ο.π.* 2004, 151.

²⁹⁶ Οι Μάλαμα και Σαλονικιός (2004, 150) θεωρούν ότι οι χώροι 8, 11 και 11 α θα αποτελούσαν αρχικά ένα ενιαίο δωμάτιο· πρόκειται για τον ανδρώνα του σπιτιού που βρισκόταν σε περίοπτη θέση, στη δυτική πλευρά της κεντρικής αυλής και είχε πρόσβαση σε αυτή. Το δάπεδό του διακοσμούταν από ψηφιδωτό δάπεδο που περιθέονταν από υπερυψωμένη ζώνη-δάπεδο πλάτους 1μ. από αργούς λίθους και η οποία ήταν προορισμένη για την τοποθέτηση δώδεκα κλινών. Σε κάποια μεταγενέστερη φάση το δωμάτιο αυτό χωρίστηκε σε τρεις άνισους χώρους, έναν επιμήκη ανατολικό και δυο μικρότερους στα δυτικά με χαμηλά τοιχία-θρανία ύψους 0,20μ.

Σημειώνουμε επίσης ότι στο κέντρο του χώρου 8 που αποτέλεσε μεταγενέστερα τμήμα του ανδρώνα του κτηρίου, κάτω από το υπόστρωμα του ασβεστοκονιάματος του ψηφιδωτού δαπέδου, αποκαλύφθηκε εστία διαμέτρου 0,50μ. *Ο.π.* 2004, 151. Για την εστία που αποτελούσε στην αρχαία ελληνική θρησκεία σύμβολο της ομώνυμης θεάς και το θρησκευτικό κέντρο της αρχαία ελληνικής οικίας πρβλ. την ενότητα «Εστία» του κεφαλαίου 11.

²⁹⁷ Τρία ένθρονα ειδώλια Κυβέλης αποκαλύφθηκαν και σε χώρους της αστικής οικίας του όμορου οικοπέδου ιδιοκτησίας Τομπουλίδη. Σύμφωνα με την πρόταση της ανασκαφώς Ζωγράφου, τα οικοδομικά κατάλοιπα του οικοπέδου ιδιοκτησίας Τομπουλίδη ανήκουν στο ίδιο οικιστικό σύνολο με αυτά που ήρθαν στο φως στο οικοπέδο Κυπριανίδη· για τα οικοδομικά κατάλοιπα του οικοπέδου Τομπουλίδη πρβλ. τον αρ. 23 του παρόντος κεφαλαίου. Παράλληλα ενθρόνων ειδωλίων Κυβέλης έχουν εντοπιστεί σε σπίτια και άλλων ελληνιστικών πόλεων όπως στην Πριήνη, τη Δήλο, την Ολβία του Εύξεινου Πόντου κ.α. *Ο.π.* 2004, 151, εικ. 7.

²⁹⁸ Τα ειδώλια της Κυβέλης και των άλλων θεοτήτων εντοπίστηκαν στο χώρο 11 α. *Ο.π.* 2004, 151, εικ. 8.

²⁹⁹ Τα τελετουργικά αντικείμενα εντοπίστηκαν στο χώρο 11. *Ο.π.* 2004, 151.

³⁰⁰ Παράλληλοι μικροί βωμίσκοι αφιερωμένοι στην οικιακή λατρεία εντοπίστηκαν σε οικίες της Πριήνης πρβλ. *Ο.π.* 2004, 151, εικ. 9, υποσ. 9.

³⁰¹ Για τις αγνύθες στην οικιακή λατρεία πρβλ. την ενότητα «Αγνύθες» του κεφαλαίου 11.

³⁰² *Ο.π.* 2008, 151, εικ. 10 υποσ. 10· Howland 1958, 106, τύποι 34B-35 B, εικ. 43, 45.

³⁰³ *Ο.π.* 2004, 151.

³⁰⁴ Το αγαλμάτιο του Ασκληπιού εντοπίστηκε εξωτερικά του ανατολικού τοίχου του χώρου 8 που αποτελούσε μαζί με τους χώρους 11 και 11 α τον ανδρώνα της οικίας.

ανασκάφηκε η οικία καθώς, όπως είναι γνωστό, το νερό αποτελεί απαραίτητο στοιχείο για τις λατρευτικές και θεραπευτικές πρακτικές που συναντάμε στα ιερά του Ασκληπιού-, καθώς και από το γεγονός ότι η λατρεία του συγκεκριμένου θεού στην Αμφίπολη ήταν πολύ σημαντική ιδιαίτερα κατά την ελληνιστική περίοδο³⁰⁵.

Μια τρίτη θεότητα που πιθανώς λατρευόταν στην συγκεκριμένη οικία ήταν η Άρτεμις, καθώς δίπλα στην προαναφερθείσα πρόχειρα κατασκευασμένη κόγχη νοτίως της αυλής -σε επιφανειακό όμως στρώμα- εντοπίστηκε ακέφαλο όρθιο άγαλμα γυναικείας θεότητας που φορά πέπλο και ιμάτιο και πιθανώς ταυτίζεται, σύμφωνα με τους Μάλαμα και Σαλονικιό, με τη θεά Άρτεμη³⁰⁶ (εικ. αρ. 57). Οι προαναφερθέντες ερευνητές εκφράζουν την άποψη ότι τα μικρά σε ύψος αγαλματίδια (όπως αυτά της Αρτέμιδος και του Ασκληπιού) που διακοσμούσαν τους κήπους και τις αυλές των ιδιωτικών σπιτιών εξυπηρετούσαν κατά κανόνα τις ανάγκες της οικιακής λατρείας έχοντας κυρίως θρησκευτικό και λατρευτικό χαρακτήρα³⁰⁷. Η λατρεία της Αρτέμιδος στη συγκεκριμένη οικία ενισχύεται και από το γεγονός ότι σε χώρο που αποτέλεσε σε προγενέστερη φάση τον ανδρώνα του κτηρίου, ήρθε στο φως χρυσό περίαπτο – έλασμα με παράσταση Αρτέμιδος Ταυροπόλου³⁰⁸.

Τέλος, σε ένα άλλο χώρο³⁰⁹ του σπιτιού, στα νοτιοδυτικά της κεντρικής αυλής βρέθηκαν ειδώλια γυναικείων μορφών σε λάκκους-αποθέτες· οι ανασκαφείς υποστηρίζουν ότι ο συγκεκριμένος χώρος ήταν αρχικά πιθεώνας που απέκτησε αργότερα θρησκευτικό χαρακτήρα, καθώς οι λάκκοι που προορίζονταν για την τοποθέτηση πίθων μετατράπηκαν σε αποθέτες ειδωλίων, με στόχο να προστατευθεί ο λατρευτικός χαρακτήρας των συγκεκριμένων αντικειμένων³¹⁰ (σχ. αρ. 27).

Ύστερα από τα παραπάνω, οι ανασκαφείς καταλήγουν στο τελικό συμπέρασμα ότι η οικία του 4^{ου} αι π.Χ. στέγασε κατά τους μετέπειτα ελληνιστικούς

³⁰⁵ Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι ο ιερέας του Ασκληπιού ήταν παράλληλα και επώνυμος άρχων της πόλης. Ό.π. 2004, 151, υποσ. 11 και 152

³⁰⁶ Ό.π. 2004, 151, εικ. 11, υποσ. 11.

³⁰⁷ Ό.π. 2004, 151.

³⁰⁸ Το περίαπτο εντοπίστηκε στο μεταγενέστερο δυτικό τοίχο του χώρου 8 που αποτελούσε σε προγενέστερη φάση τον ανδρώνα του κτηρίου μαζί με τους χώρους 11 και 11 α. Ό.π. 2004, 151.

³⁰⁹ Πρόκειται για το χώρο 5.

³¹⁰ Οι Μάλαμα Σαλονικιός (2004, 151) σημειώνουν ότι δε βρέθηκαν ίχνη πίθων εντός των λάκκων-αποθετών, γι' αυτό και υποστηρίζουν την αλλαγή χρήσης του χώρου από καθαρά αποθηκευτικό σε θρησκευτικό. Τη θρησκευτική σημασία του χώρου ίσως υποδηλώνουν ένα πολύμυξο λυχνάρι του τύπου κορόνα και η μεγάλη ποσότητα πήλινων και μολύβδινων αγνυθών που εντοπίστηκαν στο εσωτερικό του.

και ρωμαϊκούς χρόνους τις θρησκευτικές ανάγκες των ιδιοκτητών της για τη λατρεία διαφόρων θεοτήτων³¹¹.

5.22. Αμφίπολη, Αστική Οικία (Οικόπεδο ιδιοκτησίας Τομπουλίδη)

Το τμήμα οικιστικού συνόλου που αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Τομπουλίδη ίσως αποτελεί τη συνέχεια της προαναφερθείσας οικίας που ήρθε στο φως στο όμορο οικόπεδο ιδιοκτησίας Δ. Κυπριανίδη (σχ. αρ. 28). Τα παραπάνω οικόπεδα αποτελούσαν τμήμα της ίδιας συνοικίας ελληνιστικών χρόνων που εκτεινόταν στην εσωτερική πλευρά του τείχους, το οποίο περιέβαλε στη βόρεια πλαγιά του λόφου την ακρόπολη της Αρχαίας Αμφίπολης³¹². Πρόκειται για ένα οικιστικό σύνολο οργανωμένο γύρω από ορθογώνιες αυλές με τρεις τουλάχιστον διαδοχικές οικοδομικές φάσεις³¹³. Στους έξι χώρους της οικίας που επικοινωνούσαν μεταξύ τους με θυραία ανοίγματα³¹⁴, αποκαλύφθηκαν έξι δάπεδα από διαφορετικό υλικό (ψηφιδωτό, βοτσαλωτό, πηλόχωμα και τρία με κονίαμα) (σχ. αρ. 29). Οι τοίχοι ήταν επιχρισμένοι με χρωματιστά κονιάματα³¹⁵. Η στέγαση αποτελούνταν από κεράμους λακωνικού τύπου που στηρίζονταν σε ξύλινες δοκούς.

Εντός της οικίας αποκαλύφθηκε μικρή ομάδα ειδωλίων· ανάμεσά τους ξεχωρίζουν τρία ευμεγέθη ένθρονα ειδώλια Κυβέλης, εκ των οποίων το ένα φέρει

³¹¹ *Ο.π.* 2004, 153.

³¹² Η ανασκαφείας Ζωγράφου (2010, 370, υποσ. 47, εικ. 14) διατυπώνει τη θεωρία ότι τα οικοδομικά λείψανα που αποκαλύφθηκαν στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Τομπουλίδη ανήκουν στο ίδιο οικιστικό σύνολο με αυτά που ανασκάφηκαν στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Δ. Κυπριανίδη, «καθώς τα κοινά κατασκευαστικά χαρακτηριστικά, η ταυτόσημη χρονολογική ακολουθία στις οικοδομικές φάσεις και η ομοιογένεια των κινητών ευρημάτων απλά επιβεβαιώναν διαρκώς τη σχέση των δύο οικοπέδων..... Τα κοινά ανασκαφικά δεδομένα των τριών οικοπέδων Γ.Δ. Κυπριανίδη, Β. Τομπουλίδη, Γ.

Κυπριανίδου, καθιστούν επιβεβλημένη την ένταξή τους σε ένα οικιστικό σύνολο, που οργανώθηκε στη βόρεια κλιτύ του λόφου της Ακρόπολης, στα χρόνια του ισχυρού μακεδονικού βασιλείου και έζησε απρόσκοπτα τουλάχιστον μέχρι τα μέσα ή τα τέλη του 1^{ου} αι. π.Χ.»· ωστόσο, η κάτοψη του φερόμενου ως «ενιαίου» οικιστικού συνόλου δεν έχει ολοκληρωθεί, ώστε η έρευνα να καταλήξει σε ασφαλή συμπεράσματα σχετικά με το εάν τα οικοδομικά λείψανα που αποκαλύφθηκαν στα παραπάνω οικόπεδα άνηκαν σε μία ή σε παραπάνω από μια οικίες.

³¹³ Τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής (αντιπροσωπευτικά δείγματα από όλες τις βασικές κατηγορίες αγγείων καθημερινής χρήσης και διακοσμημένης κεραμικής, και λιγότερα χάλκινα, γυάλινα και οστρίνα μικροαντικείμενα) χρονολογούνται από τον 4^ο έως τον 1^ο αι. π.Χ. *Ο.π.* 2010, 366-8.

³¹⁴ Ήρθαν στο φως λίθινα κατώφλια με υποδοχές για θυρόφυλλα. *Ο.π.* 2010, 365-6.

³¹⁵ Οι εσωτερικοί τοίχοι της οικίας έφεραν κονιάματα με λευκό, ερυθρό, μελανό και κάποια με κίτρινο και πράσινο χρώμα. Κονιάματα με χρώμα πιθανώς να έφεραν και οι εξωτερικοί τοίχοι της οικίας. *Ο.π.* 2010, 365, υποσ. 17.

παράσταση της θεάς που πλαισιώνεται από λατρευτές σε μικρότερη κλίμακα³¹⁶ (**εικ. αρ. 58**). Επίσης, ανάμεσα στο σύνολο των οικιακών λύχνων που ήρθαν στο φως³¹⁷ ξεχωρίζει τμήμα περιχειλώματος λύχνου με ανάγλυφη απεικόνιση γυναικείας μορφής, την οποία η ανασκαφέας Ζωγράφου ερμηνεύει πιθανώς ως θεά³¹⁸. Ίσως ο συγκεκριμένος λύχνος έχει σχέση με τις λατρευτικές τελετές που ελάμβαναν χώρα εντός της οικίας (**εικ. αρ. 59**).

5.23. Θάσος, Λιμένας, Αστική Οικία; (Οικόπεδο ιδιοκτησίας Τσούπρα)

Τμήμα κτηρίου ελληνιστικών χρόνων³¹⁹ που ερμηνεύεται από τον ανασκαφέα του ως «οικία»³²⁰ αποκαλύφθηκε στην περιοχή μεταξύ της αψίδας του Καρακάλλα και του αρχαίου ωδείου της αρχαίας πόλης της Θάσου³²¹ (**χαρ. αρ. 8, σχ. αρ. 30, εικ. αρ. 60**).

³¹⁶ *Ο.π.* 2010,369-70. Το ειδώλιο της Κυβέλης με τους λατρευτές εντοπίστηκε στο χώρο 1. *Ο.π.* 2010,370. *εικ.*13. Σημειώνουμε ότι λατρεία Κυβέλης εντοπίστηκε και στην οικία του όμορου οικόπεδου Δ. Κυπριανίδη, *πρβλ.* τον αρ. 21 του παρόντος κεφαλαίου.

³¹⁷ Ο κύριος όγκος των λύχνων της οικίας χρονολογείται από τα μέσα του 2^{ου} έως τις αρχές του 1^{ου} αι. π.Χ. *Ο.π.* 2010,368, *εικ.*11.

³¹⁸ Ο συγκεκριμένος λύχνος παρουσιάζει σαφή ιταλικά πρότυπα και χρονολογείται στο τέλος του 1ου αι. π.Χ. ή στους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες. Ζωγράφου 2010, 368, 369, *εικ.*11.

³¹⁹ Από τα κινητά και ακίνητα ευρήματα ο ανασκαφέας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το κτήριο έχει κτιστεί κατά την ελληνιστική περίοδο με πιθανή τοποθέτηση της έναρξης λειτουργίας του κτηρίου τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ., ενώ από τα νομίσματα προκύπτει μια συνέχεια της χρήσης του από τα μέσα του 4^{ου} αι.π.Χ έως τον 1^ο αι.π.Χ και από τον 3^ο αι. μ.Χ. μέχρι τον 4^ο αι. μ.Χ. Σαλωνίδης 1999, 579.

³²⁰ Ο Σαλωνίδης (1999, 573, υποσ. 3-4, 577) θεωρεί ότι το κτήριο που ήρθε στο φως εντός του οικοπέδου Τσούπρα, το οποίο χαρακτηρίζει ως «οικία», συνδέεται με τα ανασκαφικά δεδομένα των όμορων οικοπέδων Γαλάνη και Τρικούπη στα οποία αποκαλυφθεί τμήμα κτηρίου ελληνιστικής περιόδου. Ο Λιούλιας, συμφωνεί μαζί του ότι τα οικοδομικά λείψανα εντός του οικοπέδου Τσούπρα αποτελούν τμήμα ενός κτηρίου το οποίο επεκτείνεται και στα όμορα οικόπεδα Στίγγα, Γαλάνη, Τρικούπη και Βογιατζή. (Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα οικοδομικά λείψανα των συγκεκριμένων οικοπέδων *πρβλ.* Λιούλιας 2010, 35, υποσ. 197-200). Επίσης, ο ίδιος μελετητής (2010,35-6 με υποσημειώσεις), αντίθετα με την πρόταση του Σαλωνίδη, συμφωνεί με τη θεωρία του παλαιότερου ερευνητή Salviat, ότι τα οικοδομικά λείψανα του οικοπέδου Τσούπρα που επεκτείνονται και στα προαναφερθέντα όμορα οικόπεδα, δεν ανήκουν σε οικία, αλλά στο Ασκληπιείο της Θάσου. Ωστόσο, ο Λιούλιας (2010, 35) παρατηρεί ότι «η αποσπασματικότητα και ορισμένες φορές η ασάφεια των αναφορών και ο κατακερματισμός των τοπογραφικών σχεδίων καθιστούν ιδιαίτερα δύσκολη, σχεδόν αδύνατη, την συνολική θεώρηση των ανασκαφέντων οικοπέδων και την παρεπόμενη μελέτη της κάτοψης του κτηρίου».

³²¹ Μπροστά από την πρόσοψη του κτηρίου περνούσε πλακοστρωμένη οδός που οδηγούσε από το Ηράκλειο μέσω της Πύλης του Καρακάλλα προς την Αρχαία Αγορά και αποτελούσε μια από τις κεντρικές οδούς της αρχαίας πόλης. Για περισσότερες πληροφορίες *πρβλ.* Μπόνιας 1999, 587-589 και *Ο.π.* 1999, 573-584.

Το κτήριο διέθετε πρόπυλο προς την πλευρά του δρόμου που πιθανώς συνδεόταν με την κυρίως είσοδό³²² του με κάποια ξυλοκατασκευή, ενώ μεταξύ του προπύλου και της εισόδου υπήρχε ημιυπαίθρια πλακοστρωμένη περιοχή³²³.

Η κυρίως είσοδος³²⁴ οδηγούσε σε ένα μικρό προθάλαμο και μέσω ενός διαδρόμου κατέληγε σε ένα περιστύλο χώρο³²⁵ με δάπεδο από μικρούς αργούς λίθους. Επίσης, ήρθε στο φως τμήμα δεύτερου μικρού περιστύλου αιθρίου με αρράβδωτους κίονες που στήριζαν ξύλινη υπερκατασκευή και με δάπεδο από μαρμάρινες πλάκες. Τέλος, αποκαλύφθηκε και μικρός αποθηκευτικός χώρος με θασιακούς αμφορείς κρασιού, ενώ η χρήση των υπολοίπων δωματίων του σπιτιού δεν έχει ακόμη ερμηνευθεί³²⁶.

Η ανωδομή της πρόσοψης του κτηρίου που δημιουργούσε ένα είδος προεξοχής προς την πλευρά του δρόμου, ήταν κατασκευασμένη με μαρμάρινους δόμους κατά το ισοδομικό σύστημα³²⁷. Οι εσωτερικοί τοίχοι του κτηρίου ήταν κατασκευασμένοι από αργολιθοδομή, ενώ δεν ήρθαν στο φως περαιτέρω στοιχεία σχετικά με τα κατασκευαστικά στοιχεία των δαπέδων των δωματίων του³²⁸.

Ανάμεσα στα κινητά ευρήματα της ανασκαφής³²⁹ ήρθαν στο φως και αντικείμενα που σχετίζονται σύμφωνα με τον Λιούλια με τη λατρεία του Ασκληπιού: πρόκειται για τμήματα γλυπτών, και πιο συγκεκριμένα δύο βραχίονες, ένα πόδι και μια κεφαλή πολύ κακής διατήρησης που ερμηνεύτηκαν από τον ανασκαφέα ως

³²² Η είσοδος του κτηρίου, υπερυψούται του δημόσιου δρόμου, καθώς αποκαλύφθηκε κλίμακα με μαρμάρινες βαθμίδες που οδηγούσαν στο μαρμάρινο κατώφλι της. *Ο.π.* 1999, 573-4, εικ.1.

³²³ *Ο.π.* 1999, 577.

³²⁴ Το δωμάτιο που χτίστηκε δυτικά της εισόδου κατά τη ρωμαϊκή περίοδο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς στο δάπεδό ή σε κάποιον από τους τοίχους του έφερε επικάλυψη από γυαλί. *Ο.π.* 1999, 574.

³²⁵ Στο συγκεκριμένο περιστύλιο ανήκαν πιθανώς δύο τμήματα ιωνικού επιστυλίου που αποκαλύφθηκαν μπροστά από την πρόσοψη του κτηρίου. *Ο.π.* 1999, 574, εικ.1.

³²⁶ Συνολικά οι εσωτερικοί χώροι – διαμερίσματα του κτηρίου είναι οκτώ.

³²⁷ Ο Σαλωνίδης (1999, 576) θεωρεί πιθανό ο τοίχος του κτηρίου να συνδέεται με το τμήμα του κτηρίου που βρέθηκε στην Πύλη του Καρακάλλα και υποστηρίζει ότι η συνολική πρόσοψή του υπολογίζεται στα 50 έως 70 μ. και το πιθανό συνολικό εμβαδό γύρω στα 2500 τ.μ.

³²⁸ Για περαιτέρω στοιχεία σχετικά με την αρχιτεκτονική διαρρύθμιση και τα κατασκευαστικά στοιχεία του κτηρίου πρβλ. *Ο.π.* 1999, 573-6.

³²⁹ Η κεραμεική του κτηρίου αντιπροσωπεύεται από τμήματα αγγείων που καλύπτουν τις περιόδους από την αρχαϊκή έως και την παλαιοχριστιανική περίοδο, ενώ ανάμεσα στα αγγεία υπάρχουν και καλά παραδείγματα εισηγμένα από την Αττική. Επίσης ήρθαν στο φως και τμήματα αντικειμένων από χαλκό όπως: δίσκος ζυγού, τμήματα τοιχωμάτων αμφορέα και άλλων αγγείων, λαβή λέβητα με διακόσμηση ροδάκων, τρία κλειδιά, τρεις εφηλίδες και όρπη με ολόγλυφη παράσταση ποντικιού. Τέλος, αποκαλύφθηκαν δύο δαχτυλίδια, το ένα εκ των οποίων είναι σφραγιστικό και φέρει στη σφενδόνη δύο κεφαλές με διακόσμηση δύο Νικών, ανά μία σε κάθε κεφαλή καθώς και τριακόσια πενήντα νομίσματα. *Ο.π.* 1999, 578-80.

λατρευτικά αναθήματα για την ίαση των συγκεκριμένων μερών του σώματος³³⁰, ενώ ανάθημα πιθανώς προς τον ίδιο θεό αποτελούσε και ένα γυναικείο στήθος λαξευμένο σε μικρή πλάκα-βάση³³¹.

Επίσης, στην είσοδο του κτηρίου ήρθαν στο φως δύο ανάγλυφες βάσεις μη σωζόμενων σήμερα αγαλμάτων: η πρώτη εικονίζει το θεό Πάνα³³², ενώ πλησίον της εντοπίστηκε και θραύσμα δεύτερης βάσης με ανάγλυφο τμήμα χεριού γυναικείας μορφής κάτω από τον καρπό³³³. Τέλος, ανάμεσα στα κινητά ευρήματα του κτηρίου ήρθε στο φως μεγάλο τμήμα πήλινης βάσης περιρραντηρίου με οπές ανάρτησης³³⁴.

Συνοψίζοντας την παρουσίαση των ανασκαφικών δεδομένων στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Τσούπρα, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι μέσα στο κτήριο γινόταν ιεροπραξίες που σχετίζονταν πιθανότατα με τη λατρεία του Ασκληπιού. Το πρόβλημα της ερμηνείας του κτηρίου, δηλαδή το εάν πρόκειται για κάποια μεγάλων διαστάσεων έπαυλη, όπως υποστηρίζει ο ανασκαφέας Σαλωνίδης –οπότε έχουμε οικιακή λατρεία³³⁵-, ή το εάν πρόκειται ένα δημόσιο ιερό του Ασκληπιού –όπως είναι και το πιθανότερο-, δεν μπορεί να λυθεί προς το παρόν, καθώς τα αρχαιολογικά κατάλοιπα που έχουν έρθει στο φως είναι ακόμη αποσπασματικά.

³³⁰ Ο Σαλωνίδης (1999, 577) χαρακτηρίζει τα συγκεκριμένα γλυπτά ως «αναθήματα» σε κάποια θεότητα, χωρίς να την προσδιορίζει, ενώ ο Λιούλιας (2010, 36) θεωρεί ότι πρόκειται για αναθήματα προς τον Ασκληπιό.

³³¹ Σύμφωνα με τον Λιούλια (2010, 36, υποσ.205), το συγκεκριμένο αντικείμενο παραπέμπει σε αναθήματα προς τον Ασκληπιό.

Ο ίδιος μελετητής (2010 35-6 με υποσημειώσεις), με βάση τα παραπάνω αντικείμενα και σε συνδυασμό με δύο ημίεργα αγάλματα Ασκληπιού που έχουν αποκαλυφθεί στο όμορο οικόπεδο Βογιατζή υποστηρίζει ότι στο εν λόγω οικόπεδο δεν αποκαλύφθηκε οικία, αλλά τμήμα του Ασκληπιείου της Θάσου για περισσότερες πληροφορίες πρβλ. την υποσ. 320 της παρούσας εργασίας.

³³² Η βάση έφερε διαστάσεις 0,70 x 0,40 x 0,40 μ. και η ανάγλυφη παράστασή της είχε ύψος 0,54 μ. *Ο.π.* 1999, 577-8, εικ.6.

³³³ *Ο.π.* 1999, 578.

³³⁴ *Ο.π.* 1999, 579.

³³⁵ Για τα αναθηματικά ανάγλυφα που παραπέμπουν σε οικιακή λατρεία του Ασκληπιού πρβλ. την υποσ. 651 της παρούσας εργασίας.

6. Οικιακή λατρεία στη Μακεδονία κατά τη ρωμαϊκή περίοδο.

Οι αρχαιολογικές μαρτυρίες

Παρά τις πολιτικές και διοικητικές αλλαγές που συνέβησαν στην περιοχή της Μακεδονίας κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, στον τομέα των θρησκευτικών πεποιθήσεων, φαίνεται ότι οι Μακεδόνες παρέμειναν σταθεροί, καθώς στους ιδιωτικούς τους χώρους συνέχισαν να λατρεύουν τους ίδιους «πατροπαράδοτους» θεούς. Ας δούμε λοιπόν τις περιπτώσεις ρωμαϊκών οικιών στις οποίες έχουν αποκαλυφθεί λείψανα οικιακής λατρείας ξεκινώντας από τα ανατολικά³³⁶ (χαρ. αρ. 3) :

6.Α. Ελεύθερες και Ατελείς πόλεις³³⁷

Θάσος (Λιμένας)

6.1. Αστική Οικία (Κτήριο Α)

Τμήματα δύο όμορων κτηρίων (Κτήρια Α και Β)³³⁸ που παρουσιάζουν υλικά κατάλοιπα οικιακής λατρείας αποκαλύφθηκαν στους δυτικούς πρόποδες της ακρόπολης της αρχαίας πόλης της Θάσου και πιο συγκεκριμένα νοτιοδυτικώς του Ωδείου του οικισμού (χαρ. αρ. 8, εικ. αρ. 61).

Η ανασκαφέας Κουκούλη-Χρυσανθάκη ερμηνεύει το κτήριο Α ως ιδιωτική οικία που χρονολογείται στους ρωμαϊκούς χρόνους³³⁹. Αναλυτικότερα, ηρθε στο φως

³³⁶ Ξεκινούμε τη μελέτη των οικιών που παρουσιάζουν αρχαιολογικές μαρτυρίες οικιακής λατρείας από τα ανατολικά προς τα δυτικά, προκειμένου να είμαστε σύμφωνοι με το χωρισμό της Μακεδονίας από τους Ρωμαίους σε τέσσερις μερίδες από τα ανατολικά προς τα δυτικά. Για τη γεωγραφική κάλυψη των μερίδων αυτών πρβλ. τις υποσ. 29-30 της παρούσας εργασίας.

³³⁷ Η Θάσος, όπως και άλλες ελληνικές πόλεις (τα Άβδηρα, η Μαρώνεια, η Αίνος, η Σαμοθράκη και το Βυζάντιο) δεν περιλήφθηκαν στις μακεδονικές μερίδες και παρέμειναν «ελεύθερες» και ατελείς. Carrié- Ferrary- Scheid 1976,139. Για τις «ελεύθερες» πόλεις της ρωμαϊκής επαρχίας της Μακεδονίας πρβλ. την υποσ. 38 της παρούσας εργασίας.

³³⁸ Τα τμήματα των δύο κτηρίων ήρθαν στο φως σε δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα εντός του οικοπέδου ιδιοκτησίας Ζήδρου. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1985, 283-5, Πιν. 136 α.

³³⁹ Η Κουκούλη-Χρυσανθάκη (1985, 283-4) ερμηνεύει το κτήριο ως οικία, που η τελευταία του φάση με την πλακόστρωτη αυλή χρονολογείται στους ρωμαϊκούς χρόνους, αλλά σημειώνει ότι η αρχική κατασκευή της είναι αρχαιότερη. Προσθέτει επίσης ότι σε αρχαιότερη φάση της οικίας θα ανήκε και η δυτική πλευρά του κτηρίου με την επιμελημένη τοιχοδομία. Επίσης, η κεραμική που προέκυψε από την ανασκαφή της οικίας συνηγορεί στη χρονολόγησή της στους ρωμαϊκούς χρόνους.

η δυτική πρόσοψη του κτηρίου προς το δρόμο που ήταν χτισμένη με μεγάλους μαρμαροπλίνθους σε ψευδοϊσοδομικό σύστημα, η πλακοστρωμένη εσωτερική αυλή³⁴⁰ και τμήμα δωματίου που επικοινωνούσε με την αυλή. Με οικιακές λατρευτικές πρακτικές συνδεόταν μαρμάρινος βωμίσκος που ήρθε στο φως στην προαναφερθείσα αυλή της οικίας.

6.2. Αστικό Κτίριο (B)

Από το ρωμαϊκό³⁴¹ κτήριο B έχει αποκαλυφθεί μέχρι στιγμής μόνο μικρό τμήμα της βορειοδυτικής γωνίας του. Η τοιχοποιία του αποτελούταν από μαρμαρίνες πλίνθους σε δεύτερη χρήση και σποραδικά από τμήματα κεράμων. Με οικιακές ιεροπραξίες πιθανώς συνδεόταν τετράγωνος βωμός – εσχάρα(;) που ήρθε στο φως εκτός της βορειοδυτικής πλευράς του κτηρίου.

6.B. 2η Μερίδα³⁴²

6.3. Χαλκιδική, Αρχαία Κασσάνδρεια, Αστική Έπαυλη

Μνημειακή³⁴³ αστική οικία του 3^{ου} αι. μ.Χ.³⁴⁴ αποκαλύφθηκε σε μικρή απόσταση από το Μητρώο της αρχαίας πόλης Κασσάνδρειας³⁴⁵ (**σχ. αρ. 3, εικ. αρ. 62**). Η είσοδος της έπαυλης βρισκόταν στα ανατολικά, ενώ τον πυρήνα του κτηρίου

³⁴⁰ Στη δυτική πλευρά της αυλής ήρθε στο φως λίθινο κατώφλι δίφυλλης πόρτας που οδηγούσε από την αυλή εκτός της οικίας.

³⁴¹ Τα τμήματα των κτηρίων A και B ήρθαν στο φως σε δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα εντός του οικοπέδου ιδιοκτησίας Ζήδρου. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1985, 283-5, Πιν. 136α. Το κτήριο B σύμφωνα με τις μαρτυρίες των νομισμάτων που αποκαλύφθηκαν κατά την ανασκαφική του έρευνα, χρονολογείται στους ρωμαϊκούς χρόνους αλλά είναι μεταγενέστερο του κτηρίου A.

³⁴² Δεν εντόπισα οικιακά ιερά στις περιοχές που συγκαταλέγονταν στην 1^η ρωμαϊκή μερίδα.

³⁴³ Το εμβαδό της οικίας υπολογίστηκε από τους ανασκαφείς περισσότερο από 400 τ.μ. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου –Γερμένης 2011, 411, Σχ.1, εικ.2.

³⁴⁴ *Ο.π.* 2011, 416. Η καταστροφή του σπιτιού μπορεί να συνδέεται με την γοθτική εισβολή στη Μακεδονία στα μέσα του 3^{ου} αι. μ.Χ. *Ο.π.* 2011, 418, υποσ.18.

³⁴⁵ Το οικοπέδο ιδιοκτησίας Ιω. Μαντζούκα στο οποίο ανασκάφηκε η έπαυλη βρίσκεται στο νότιο τμήμα του οικισμού της νέας Ποτιδαιας, κοντά στην ακτή του Θερμαϊκού κόλπου. Στην περιοχή αυτή έχουν κατά καιρούς αποκαλυφθεί αρχαιότητες της αρχαίας Ποτιδαιας και της μετέπειτα Κασσάνδρειας. *Ο.π.* 2011,411, υποσ.1. Σημειώνουμε ότι κατά τον Λίβιο, η Κασσάνδρεια στα πρώτα χρόνια της ρωμαϊοκρατίας ήταν η δεύτερη σημαντική πόλη της δεύτερης μερίδας μετά τη Θεσσαλονίκη. Περισσότερα για την αρχαία Κασσάνδρεια *Ο.π.* 2011,417-8.

αποτελούσε μια κεντρική τετράστυλη δεξαμενή³⁴⁶ με περιμετρικό στηθαίο (impluvium)³⁴⁷ και δάπεδο με ψηφιδωτό από μαρμάρινα πλακίδια λευκού και γκριζού χρώματος (opus sectile)³⁴⁸, η οποία περιβαλλόταν από στοά³⁴⁹ και ορθογώνια δωμάτια. Τα δυτικά δωμάτια της έπαυλης ήταν μεγαλύτερα και τα νότια μικρότερα, ενώ τα βόρεια σώζονταν πιο αποσπασματικά. Στο δυτικό τμήμα της έπαυλης αποκαλύφθηκαν τέσσερις μεγάλοι χώροι, εκ των οποίων ο ένας ερμηνεύτηκε πιθανώς ως τρικλίνιο ή αίθουσα συμποσίων³⁵⁰. Από τους τρεις αρχικούς χώρους που αποτελούσαν το νότιο τμήμα της έπαυλης, οι δύο δυτικοί ενώθηκαν σε ένα στην τελευταία φάση του κτηρίου και διαμόρφωσαν το δωμάτιο που χρησίμευε ως οπτάνιο και παράλληλα ως χώρο αποθήκευσης αντικειμένων καθημερινής χρήσης και αμφορέων. Τέλος, στο βόρειο τμήμα του κτηρίου αποκαλύφθηκε δωμάτιο - χώρος υγιεινής.

Οικιακή λατρεία τελούνταν στην κεντρική τετράστυλη δεξαμενή του κτηρίου, καθώς σχεδόν στο κέντρο της σώζεται λίθινη τραπεζιόσχημη βάση για τη στήριξη περιρραντηρίου ή βωμού³⁵¹ (**εικ. αρ. 63**). Επίσης, στο χώρο της στοάς που περιέβαλε την παραπάνω δεξαμενή ήρθαν στο φως³⁵² ακέφαλο μαρμάρινο αγαλμάτιο Άρτεμις³⁵³ και μαρμάρινο πλακίδιο με ανάγλυφη παράσταση ανακεκλιμένου Ηρακλή που κρατά ρόπαλο³⁵⁴ (**εικ. αρ. 64 α -β**) · οι ανασκαφείς εκφράζουν την άποψη ότι τα συγκεκριμένα αντικείμενα που χρονολογούνται στο 1^ο μισό του 3^{ου} αι. μ.Χ. ίσως προέρχονται από κάποιο χώρο οικιακής λατρείας³⁵⁵ της έπαυλης. Τέλος, ανάμεσα στα

³⁴⁶ Στις τέσσερις γωνίες της δεξαμενής σώζονται ισάριθμες λίθινες βάσεις για την έδραση των κιόνων που στήριζαν την ανωδομή της στοάς. *Ο.π.* 2011,411.

³⁴⁷ Οι ανασκαφείς θεωρούν πιθανό ότι το κτήριο στην αρχική του φάση αποτελούσε ελληνιστική οικία με περίστυλη αυλή και αργότερα η αυλή μετατράπηκε σε impluvium. Έπαυλη με τετράστυλο impluvium και άλλα έντονα ρωμαϊκά στοιχεία, που χρονολογείται περίπου την ίδια εποχή αποκαλύφθηκε στα Λευκάδια Νάουσας, στην αρχαία Μιέζα. *Ο.π.* 2011,415, υποσ. 12.

³⁴⁸ Δάπεδα με παράλληλη διακόσμηση βρίσκουμε σε οικίες της Δήλου του 1^{ου} αι. π.Χ. και σε οικία στη Μιέζα της Χαλκιδικής. *Ο.π.* 2011,415, εικ.3, υποσ. 10,11.

³⁴⁹ Στη στοά οδηγεί ένας διάδρομος (IB) έκκεντρα τοποθετημένος σε σχέση με τη δεξαμενή, ο οποίος πλαισιώνεται αριστερά και ίσως δεξιά από δωμάτια. *Ο.π.* 2011,411.

³⁵⁰ Πρόκειται για το χώρο «ΣΤ». *Ο.π.* 2011,412, υποσ.4.

³⁵¹ *Ο.π.* 2011,411.

³⁵² Οι Μισαηλίδου-Δεσποτίδου –Γερμένης (2011, 417) σημειώνουν ότι τα συγκεκριμένα αντικείμενα εντοπίστηκαν στη στοά, λίγο επάνω από το στρώμα καταστροφής του συγκεκριμένου χώρου και θεωρούν ότι το σημείο αποκάλυψής τους δεν ήταν πολύ μακρύτερα από την αρχική τους θέση. Επίσης εκφράζουν την άποψη ότι πιθανόν κατά την αρχαιότητα να έγινε προσπάθεια τα συγκεκριμένα αντικείμενα να ανασυρθούν από τα ερείπια, αλλά για άγνωστη αιτία εγκαταλείφθηκαν, εκτός από το κεφάλι της Άρτεμις, το οποίο δε βρέθηκε.

³⁵³ Το αγαλμάτιο παρουσιάζει σωζόμενο ύψος 0,85μ. *Ο.π.* 2011,417, εικ.16

³⁵⁴ *Ο.π.* 2011,417, εικ.17

³⁵⁵ Οι Μισαηλίδου-Δεσποτίδου –Γερμένης (2011,417, υποσ.16) υποστηρίζουν την άποψη ότι τα συγκεκριμένα ευρήματα προέρχονται από οικιακό ιερό της έπαυλης, προβάλλοντας το επιχειρήμα ότι τα μικρά μεγέθη του αγαλματίου και του αναγλύφου ενισχύουν την άποψη ότι τα αντικείμενα αυτά

ευρήματα της ανασκαφής³⁵⁶ ήρθαν στο φως και τμήματα πήλινων ειδωλίων που πιθανώς συνδέονταν με οικιακές ιεροπραξίες³⁵⁷.

Θεσσαλονίκη (Μυγδονία)

6.4. Αρχαιολογικός Χώρος Παλατιανού, Αστική Οικία (Κτίσμα V)

Εντός της ρωμαϊκής πόλης του Παλατιανού³⁵⁸ και συγκεκριμένα στα νότια ενός αναλήματος αποκαλύφθηκε κτίσμα που σύμφωνα με την ανασκαφέα Χατζηπολυχρόνη είχε τα χαρακτηριστικά ιδιωτικής οικίας³⁵⁹ (σχ. αρ. 31). Το κεντρικό του τμήμα καταλάμβανε εσωτερικός υπαίθριος χώρος που περιβαλλόταν κατά μήκος της ανατολικής και της δυτικής του πλευράς από δυο σειρές δωματίων. Τα δάπεδα των δωματίων αυτών αποτελούνταν από πατημένο πηλόχωμα και ο υπαίθριος χώρος από λίθινες πλάκες. Οικιακή λατρεία σύμφωνα με την ανασκαφέα πιθανώς τελούνταν στο βορειοανατολικό τμήμα του υπαίθριου χώρου «όπου αποκαλύφθηκε μικρό, σχεδόν τετράγωνο λιθόστρωτο που σύμφωνα με την

προέρχονται από οικιακό ιερό, χωρίς όμως να αποκλείουν και το ενδεχόμενο ότι είχαν καθαρά διακοσμητικό χαρακτήρα. Επίσης, θεωρούν ότι οι απεικονίσεις σε λίθο και πηλό κυρίως της Αρτέμιδος, αλλά και του Ηρακλή συναντώνται συχνά σε οικιακά ιερά της όψιμης αρχαιότητας, καθώς η Άρτεμις λατρεύεται από τους πλούσιους ιδιοκτήτες πολυτελών οικιών επειδή παραπέμπει στην αριστοκρατική συνήθεια του κυνηγιού και ο Ηρακλής αντίστοιχα, επειδή συνδέεται με τη ζωή στο γυμνάσιο της ίδιας τάξης. Η ίδια άποψη για την λατρεία αγαλματίων Αρτέμιδος και Ηρακλή από πλούσιους ιδιοκτήτες επαύλεων που σχετίζονται με τις συνήθειες της αριστοκρατικής τάξης τους υποστηρίζεται από την Stirling 2008, 131.

³⁵⁶ Τα ευρήματα της ανασκαφής περιλαμβάνουν ακέραια αγγεία τύπου terra sigillata και καθημερινής χρήσης, λύχνους, πήλινα βλήματα, ενσφράγιστες λαβές αμφορέων, δύο λίθινες σφαίρες, σιδερένια κλείθρα, οστέινα αντικείμενα, ασημένια και χάλκινα νομίσματα κ.α. *Ό.π.* 2011, 416-7.

³⁵⁷ Οι ανασκαφείς δεν δίνουν περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα συγκεκριμένα αντικείμενα. *Ό.π.* 2011, 416.

³⁵⁸ Ο νοτιοανατολικός τομέας του αρχαιολογικού χώρου του Παλατιανού που συμπεριλαμβάνει τα κτήρια της παρούσας εργασίας, βρίσκεται μεταξύ του ήδη αποκατεστημένου τμήματος της αρχαίας πόλης και του δρόμου κίνησης των επισκεπτών. Τα κτίσματα που ανασκάφηκαν ήταν συνεχόμενα με κούνους διαχωριστικούς τοίχους και είχαν κατασκευαστεί όλα μαζί στα πλαίσια ανακατάταξης της πόλης στις αρχές του 2^{ου} αι. μ.Χ. και σε αρκετές περιπτώσεις συνδυάζονταν ο οικιστικός με τον εμπορικό ή τον εργαστηριακό χαρακτήρα του. Από τα ανασκαφικά ευρήματα των παραπάνω κτηρίων προκύπτουν σημαντικές πληροφορίες για τη ρωμαϊκή πόλη του Παλατιανού και τη ζωή των κατοίκων της κατά τη διάρκεια ακμής της πόλης από τον 1^ο έως και τα τέλη του 3^{ου} αι. μ.Χ. Αναγνωστοπούλου – Χατζηπολυχρόνη 2006, 73 κ.ε., Σχ. 1.

³⁵⁹ *Ό.π.* 2006, 74-6, Σχ. 1. Η κάτοψη της οικίας συνεχιζόταν εκτός των ορίων της ανασκαφής γι' αυτό δεν είναι γνωστή η συνολική έκταση και η μορφή του. *Ό.π.* 2006, 74.

ανασκαφέα Χατζηπολυχρόνη ίσως χρησίμευε ως βάση οικιακού βωμού³⁶⁰. Επίσης, σημειώνουμε ότι στα κινητά ευρήματα της οικίας που χρονολογούνται στον 1^ο έως και 3^ο αι. μ.Χ.³⁶¹ συμπεριλαμβάνονται και αποτμήματα πήλινων ειδωλίων³⁶² που πιθανώς σχετίζονταν με οικιακές ιεροπραξίες.

6.5. Αρχαιολογικός Χώρος Παλατιανού, Αστική Οικία (Κτίσμα VI)

Το νοτιότερο από τα κτίσματα που αποκαλύφθηκαν ανατολικά του προαναφερθέντος αναλήμματος, ήταν το κτίσμα VI που βρισκόταν σε επαφή με την ανατολική πλευρά του αναλημματικού τοίχου³⁶³ και χρονολογείται στον 2ο έως 3ο αι. μ.Χ.³⁶⁴ (**εικ. αρ. 65**). Κεντρική θέση στο παραπάνω ακανόνιστου σχήματος κτίσμα είχε ο υπαίθριος χώρος³⁶⁵, γύρω από τον οποίο ήταν παραταγμένα τα δωμάτια³⁶⁶ στη νότια, ανατολική και δυτική πλευρά. Το δάπεδο του υπαίθριου χώρου βρισκόταν χαμηλότερα από τα υπόλοιπα δωμάτια, γι' αυτό η πρόσβαση σ' αυτά γινόταν με τη χρήση μίας ή δύο βαθμίδων.

³⁶⁰ *Ο.π.* 2006,74.

³⁶¹ Τα κινητά ευρήματα συμπεριλαμβάνουν θραύσματα πήλινων και γυάλινων αγγείων, τμήματα λύχνων, οστέινα και μεταλλικά αντικείμενα, ακέραιη μήτρα κατασκευής πήλινου τροχού, τμήμα πήλινου πλακιδίου με παράσταση αγριόχοιρου και νομίσματα (χάλκινα ρωμαϊκά του 1^{ου} – 3^{ου} αι. μ.Χ. και λίγα ελληνιστικά). Σημειώνουμε ότι σε όλους τους χώρους υπήρχαν ευρήματα προγενέστερων φάσεων κατοίκησης από την πρώιμη εποχή του σιδήρου έως και την ελληνιστική περίοδο. *Ο.π.* 2006,76.

³⁶² *Ο.π.* 2006,76. Η ανασκαφέας δεν κάνει κάποια ειδική αναφορά στα ειδώλια που αποκαλύφθηκαν εντός της παρούσας οικίας, ωστόσο επειδή συνήθως τα ειδώλια είναι τα κατεξοχήν αντικείμενα που χρησιμοποιούνται στην οικιακή λατρεία, υποθέτουμε ότι τα συγκεκριμένα αντικείμενα είναι δυνατόν να σχετίζονται με οικιακές θρησκευτικές τελετές.

³⁶³ *Ο.π.* 2006,76-7, Σχ.1. Η ανασκαφέας Χατζηπολυχρόνη (2006,74) αποφεύγει να χαρακτηρίσει το κτίσμα V ως «οικία», καθώς, όπως αναφέρει στον πρόλογό της για τα κτίσματα του νοτιοανατολικού τομέα του Παλατιανού, η χρήση τους δεν ήταν πάντα σαφής και σε αρκετές περιπτώσεις φάνηκε ότι συνδυάζονταν ο οικιστικός με τον εμπορικό ή τον εργαστηριακό τους χαρακτήρα. Ωστόσο, θεωρώ ότι μάλλον το κτίσμα V πρέπει να ερμηνευθεί ως οικία, καθώς παρουσιάζει την κλασική αρχιτεκτονική διαρρύθμιση των χώρων της οικίας με το κεντρικό αίθριο, γύρω από το οποίο διαμορφώνονται οι πτέρυγες με τα δωμάτια. Για την αρχιτεκτονική διαρρύθμιση των ρωμαϊκών οικιών πρβλ. σσ. 17-8 της παρούσας εργασίας.

³⁶⁴ Ανάμεσα στα κινητά ευρήματα του κτηρίου εντοπίστηκαν ενενήντα νομίσματα, ο κύριος όγκος των οποίων χρονολογείται στον 2^ο-3^ο αι. μ.Χ., αλλά και νομίσματα προηγούμενων περιόδων κατοίκησης. Επίσης, σε όλη την έκτασή του εντοπίστηκαν οικοδομικά και κινητά ευρήματα από προγενέστερες περιόδους που εκτείνονταν από την πρώιμη εποχή σιδήρου έως και την ελληνιστική περίοδο. *Ο.π.* 2006,77.

³⁶⁵ Ο κεντρικός υπαίθριος χώρος πιθανόν να διέθετε περιστύλιο, καθώς εντοπίστηκαν δύο μικρά τμήματα τετράγωνου πλακόστρωτου από πήλινες πλάκες που χρησίμευαν σύμφωνα με την ανασκαφέα ως βάσεις ξύλινων αρράβδωτων κιόνων. *Ο.π.* 2006,76

³⁶⁶ Το μόνο δωμάτιο που η χρήση του ερμηνεύθηκε από την ανασκαφέα, ήταν το βορειοδυτικό που ταυτίστηκε με εργαστήριο. *Ο.π.* 2006,76, εικ.6.

Ανάμεσα στα κινητά ευρήματα³⁶⁷ της οικίας εντοπίστηκαν τμήματα ειδωλίων και ένα ειδώλιο χθόνιας γυναικείας θεότητας³⁶⁸ (**εικ. αρ. 66**). Επίσης, σε αποθέτη που αποκαλύφθηκε στο βορειοανατολικό δωμάτιο του σπιτιού ήρθαν στο φως χάλκινο λυχνάρι με τμήμα από το λυχνοστάτη του και πήλινο προσωπίο³⁶⁹, αντικείμενα που ίσως σχετίζονταν με οικιακές ιεροπραξίες (**εικ. αρ. 67 α-β**).

6.6. Αρχαιολογικός Χώρος Παλατιανού, Αστικό Κτήριο (Κτίσμα ΙΧ)

Το κτίσμα ΙΧ³⁷⁰ που είναι ίδιας χρονολόγησης³⁷¹ με τα προηγούμενα που εξετάσαμε, ήρθε στο φως βορειότερα από αυτά, παρουσίαζε τραπεζιόσχημη κάτοψη και η διαρρύθμιση των χώρων του είχε γίνει σε κλιμακωτά επίπεδα λόγω της έντονης καταφορικής κλίσης του βράχου στο οποίο εδραζόταν³⁷². Το δυτικό τμήμα του κτηρίου χωριζόταν σε δύο μέρη: το βορειοδυτικό, που χωριζόταν σε δύο δωμάτια που επικοινωνούσαν μεταξύ τους και το νοτιοδυτικό, που περιελάμβανε τρία δωμάτια³⁷³. Το αντίστοιχο ανατολικό τμήμα του κτηρίου καταλάμβανε ένας ενιαίος μακρόστενος χώρος³⁷⁴.

Αρχαιολογικές μαρτυρίες τέλεσης θρησκευτικών τελετουργιών έχουμε στο βορειοδυτικό δωμάτιο του αντίστοιχου βορειοδυτικού τμήματος του κτηρίου, εντός του οποίου ήρθαν στο φως κτιστό χαμηλό θρανίο και μικρός πλακόστρωτος χώρος αποτελούμενος από πήλινες πλάκες και κατακόρυφα τοποθετημένους κεράμους που

³⁶⁷ Τα ευρήματα περιελάμβαναν πήλινα και γυάλινα αγγεία, λυχνάρια, σιδερένια εργαλεία, χάλκινα κλειδιά, τμήματα μυλόλιθων και ένα ασυνήθιστο λίθινο περίαπτο σε μορφή ποδιού. *Ο.π.* 2006,76-7, εικ.7.

³⁶⁸ *Ο.π.* 2006,77.

³⁶⁹ *Ο.π.* 2006,77, εικ. 8 και 9.

³⁷⁰ Για την ερμηνεία του συγκεκριμένου κτηρίου από την ανασκαφέα πρβλ. την υποσ. 363 της παρούσας εργασίας.

³⁷¹ Σε δωμάτιο του νοτιοδυτικού τμήματος του κτηρίου εντοπίστηκε θησαυρός πενήντα οκτώ χάλκινων νομισμάτων του 2^{ου} - 3^{ου} αι. μ.Χ. Επίσης, εντοπίστηκαν και άλλα νομίσματα, τα περισσότερα εκ των οποίων παρουσιάζουν την ίδια χρονολόγηση, ενώ βρέθηκαν και λίγα που χρονολογούνται στην ελληνιστική περίοδο. *Ο.π.* 2006,80. Επίσης, κάτω από τους τοίχους του ρωμαϊκού κτίσματος εντοπίστηκαν και τοίχοι ελληνιστικής περιόδου, ενώ σε όλα τα δωμάτια του κτηρίου ήρθαν στο φως κινητά ευρήματα ελληνιστικής και περιόδου εποχής του σιδήρου. *Ο.π.* 2006,79.

³⁷² *Ο.π.* 2006,78-9, Σχ.1.

³⁷³ Το δάπεδο του ενός από τα δωμάτια του νοτιοδυτικού τμήματος ήταν πλακόστρωτο, ενώ των υπόλοιπων δύο από πατημένο πηλό. *Ο.π.* 2006,79.

Η Χατζηπολυχρόνη σημειώνει ότι τα δωμάτια του δυτικού τμήματος είναι πιθανόν να άνηκαν όχι σε ένα, αλλά σε δύο διαφορετικά κτίσματα που είχαν κοινό τον ενιαίο χώρο του ανατολικού τμήματος. *Ο.π.* 2006,79.

³⁷⁴ Το δάπεδο του χώρου αυτού ήταν λιθόστρωτο. *Ο.π.* 2006,79.

θα οριοθετούσαν σύμφωνα με τους ανασκαφείς τη βάση μικρού οικιακού βωμού ή εστίας³⁷⁵.

6.7. Αρχαιολογικός Χώρος Παλατιανού, Αστικό Κτήριο (Κτίσμα X)

Το κτίσμα X³⁷⁶ που είναι ίδιας χρονολόγησης με τα προαναφερθέντα κτήρια³⁷⁷ ήταν το βορειότερο από τα κτίσματα της πόλης του Παλατιανού και χωριζόταν από το όμορο κτίσμα IX με ένα λιθόστρωτο δρόμο. Το κτήριο διαμορφωνόταν σε δύο επίπεδα, το καθένα από τα οποία χωριζόταν σε τρεις επιμέρους χώρους. Το ανατολικό τμήμα περιελάμβανε δύο εσωτερικούς χώρους: τον νότιο που περιείχε μια κτιστή αδιάγνωστη κυκλική κατασκευή και το βόρειο με ένα στενόμακρο δωμάτιο, ενώ το αντίστοιχο δυτικό τμήμα αποτελούνταν από δύο δωμάτια. Στα βόρεια των τελευταίων αυτών δωματίων υπήρχε ένας μεγάλος υπαίθριος χώρος³⁷⁸ που ήταν πλακοστρωμένος με πήλινες πλάκες και διέθετε κτιστή δεξαμενή στο βορειοανατολικό τμήμα του. Ανάμεσα στα κινητά ευρήματα³⁷⁹ του στρώματος καταστροφής της δεξαμενής εντοπίστηκε χάλκινο ειδώλιο Ερμή³⁸⁰ που πιθανώς χρησιμοποιήθηκε για την τέλεση οικιακών ιεροπραξιών.

³⁷⁵ Ο συγκεκριμένος πλακόστρωτος χώρος αποκαλύφθηκε στο κέντρο του δωματίου. *Ο.π.* 2006,79.

³⁷⁶ *Ο.π.* 2006, 80 κ.ε., υποσ. 4, Σχ.1. Η χρήση του συγκεκριμένου κτίσματος δεν είναι σαφής. Η ανασκαφέας Χατζηπολυχρόνη (2006,74) θεωρεί ότι στις περισσότερες περιπτώσεις κτισμάτων του νοτιοανατολικού τομέα του Παλατιανού «συνδυάζονταν ο οικιστικός με τον εμπορικό ή τον εργαστηριακό τους χαρακτήρα.»

³⁷⁷ Το συγκεκριμένο κτήριο παρουσιάζει προγενέστερες περιόδους κατοίκησης κατά την εποχή του σιδήρου και την ελληνιστική περίοδο. *Ο.π.* 2006, 80.

³⁷⁸ Ο υπαίθριος χώρος πιθανόν να διέθετε περιστύλιο, καθώς εντοπίστηκαν τρεις λίθινες πλάκες που χρησιμοποιούνταν σύμφωνα με την ανασκαφέα ως βάσεις ξύλινων κιόνων. *Ο.π.* 2006,81.

³⁷⁹ Τα ευρήματα του στρώματος καταστροφής της δεξαμενής περιελάμβαναν κεραμική, αγνήθες, τμήματα μολύβιθων, μεταλλικά μικροανατικείμενα, τμήματα λίθινης και μαρμάρινης λεκάνης, χάλκινα και ασημένια νομίσματα που χρονολογούνται από τον 2^ο αι. π.Χ. έως και τα αυτοκρατορικά χρόνια. *Ο.π.* 2006,81. Για τη χρησιμοποίηση των λεκανών στην οικιακή λατρεία πρβλ. την ενότητα «Αγγεία που χρησιμοποιούνται για τη μεταφορά και την έκχυση υγρών, λεκάνες και περιρραντήρια» του κεφαλαίου 11.

³⁸⁰ *Ο.π.* 2006,81.

6.8. Αστικά Κτήρια (Οικ. Τσώντσια)

Στην πόλη της Αρχαίας Λητής³⁸¹ και συγκεκριμένα στην ανατολική πλαγιά του λόφου Νεμπόις Κούλα που ορίζει από τα βόρεια τα στενά του Δερβενίου, αποκαλύφθηκαν οικοδομικά κατάλοιπα κτηρίων -πιθανώς οικιών- που καλύπτουν τέσσερις οικοδομικές φάσεις και χρήσεις των χώρων, και χρονολογούνται από τα μέσα του 2 ου αι. π.Χ. έως και τον 4 ο αι. μ.Χ.³⁸². Στον ίδιο χώρο αποκαλύφθηκαν τρεις εγκαταστάσεις για την παραγωγή και την αποθήκευση κρασιού διαφόρων οικοδομικών φάσεων που συμπεριλαμβάνουν πιθεώνα του 2ου αι. π.Χ. με δέκα κυκλικούς λάκκους για την τοποθέτηση πήλινων πιθαριών και δύο συγκροτήματα δεξαμενών των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων (3ος- 4ος αι. μ.Χ.)³⁸³ (σχ. αρ. 32).

Τρία τμήματα πλαστικών λαβών – αετών από μη σωζόμενα σήμερα τελετουργικά αγγεία³⁸⁴ που ήρθαν στο φως στο χώρο των οικοδομικών καταλοίπων των κτηρίων συνδέονταν με τη λατρεία του Δία Υψίστου που σχετίζεται με την τοπογραφία της αρχαίας θέσης στην πλαγιά του προαναφερθέντος λόφου³⁸⁵ (εικ. αρ. 68). Τέλος, το πιο ενδιαφέρον κινητό εύρημα της ανασκαφής σύμφωνα με τους Τζαναβάρη και Φίλη ήταν ένα πήλινο πλασμένο στο χέρι δύσμορφο ειδώλιο που ερμηνεύτηκε από τους ανασκαφείς κατ' αντιστοιχία με ανάλογα παραδείγματα από την Ευρώπη, ως δαίμονας – ξόρκι με αποτροπαϊκή λειτουργία, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι κίνδυνοι που απειλούσαν την παραγωγή³⁸⁶ (εικ. αρ. 69).

³⁸¹ Για πληροφορίες σχετικά με την αρχαία Λητή πρβλ. υποσ. 255 παρούσας εργασίας.

³⁸² Πρόκειται για την ανασκαφή εντός του οικοπέδου ιδιοκτ. Τσώντσια. Τζαναβάρη – Φίλης 2005, 162-4, Σχ.2. Σύμφωνα με τους Τζαναβάρη – Φίλη (2005, 163), τα τμήματα των σπιτιών του ανασκαφικού χώρου υπέστησαν καταστροφή από τις μεταγενέστερες οικοδομικές φάσεις.»

³⁸³ Τζαναβάρη 2013,89-90. Αναλυτικότερα τα κτήρια και οι οινοποιητικές εγκαταστάσεις παρουσιάζονται στο άρθρο των Τζαναβάρη – Φίλη (2009, 377-378).

³⁸⁴ Τζαναβάρη – Φίλης 2009, 377, εικ. 15. Παράλληλα των παραπάνω λαβών έχουν βρεθεί στο Παλατιανό του νομού Κιλκίς.

³⁸⁵ Τζαναβάρη – Φίλης 2005, 164, υποσ. 45.

³⁸⁶ Τζαναβάρη – Φίλης 2005, 164, υποσ. 44, εικ. 14. Η οικιακή λατρεία του «αγαθού δαίμονα» συναντάται σύμφωνα με τον Nilsson (1954, 80) και στην Κόρινθο. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον Αγαθό Δαίμονα πρβλ. την ομώνυμη ενότητα του κεφαλαίου 8.

6.9. «Αγροικία Α» (Αγροτική Έπαυλη)

Στην ανατολική πλαγιά του λόφου Νεμπόις Κούλα που ορίζει από τα βόρεια τα στενά του Δερβενίου και σε απόσταση 2 χλμ. από την πόλη της αρχαίας Λητής αποκαλύφθηκαν οικοδομικά κατάλοιπα τεσσάρων αγροτικών εγκαταστάσεων³⁸⁷ που απέχουν περίπου 350 μ. η μία από την άλλη, παρουσιάζουν χρονολογικό εύρος κατοίκησης από το β' μισό του 1^{ου} αι. π.Χ. έως και τα τέλη του 4^{ου} αι. μ.Χ.³⁸⁸ και ερμηνεύονται από τους ανασκαφείς τους Τζαναβάρη και Φίλη ως «αγροτικές επαύλεις»³⁸⁹ (σχ. αρ. 33).

Η ρωμαϊκή³⁹⁰ «Αγροικία Α»³⁹¹ (σχ. αρ. 7, 34 και εικ. αρ. 70) αποκαλύφθηκε βορειοδυτικώς της «Αγροικίας Δ» που θα εξετάσουμε στη συνέχεια. Η είσοδος της οικίας που διέθετε και μικρό χώρο - θυρωρείο βρισκόταν ανατολικά της κυρίας εισόδου του κτηρίου. Τον πυρήνα της οικίας που κάλυπτε έκταση 460 τ.μ., αποτελούσε η αυλή 100 τ.μ. που διαμορφώθηκε στο κέντρο και γύρω από την οποία αναπτύχθηκαν τα δωμάτια διαμονής και εστίασης³⁹². Στην αυλή γινόταν η προετοιμασία της παρασκευής του φαγητού και του ψωμιού. Τη νότια και δυτική πλευρά της πλαισίωνε συνεχής διάδρομος που πιθανότατα οδηγούσε σε κλιμακοστάσιο για την άνοδο στο δεύτερο όροφο, όπου θα υπήρχαν τα υπνοδωμάτια.

³⁸⁷ Οι ανασκαφικές δραστηριότητες αποκάλυψαν των συγκεκριμένων αγροτικών εγκαταστάσεων έλαβαν χώρα στα πλαίσια της διάνοιξης της σύγχρονης Εγνατίας οδού. Τζαναβάρη – Φίλης 2002, 153. Από την «Αγροικία Β» σώθηκαν τα κατάλοιπα δύο κτηρίων σε απόσταση 6 μ. περίπου μεταξύ τους. Το χρονολογικό εύρος της εγκατάστασης προσδιορίζεται στα τέλη του 1^{ου} αι. π.Χ. έως τα τέλη του 1^{ου} αι. μ.Χ. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την «Αγροικία Β» πρβλ. *Ο.π.* 2002, 153-5. Σχ. 2. Η «Αγροικία Γ» εντοπίζεται δυτικά της «Αγροικίας Β» και χρονολογείται και από τα πρώιμα ελληνιστικά έως τα όψιμα αυτοκρατορικά χρόνια (μέσα 1^{ου} αι. μ.Χ.) Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την «Αγροικία Γ» πρβλ. *Ο.π.* 2002, 155-6, Σχ.3, εικ. 3. Για την «Αγροικία Δ» πρβλ. τον αρ. 10 του παρόντος κεφαλαίου.

³⁸⁸ Τζαναβάρη – Φίλης 2009, 380.

³⁸⁹ Οι Τζαναβάρη και Φίλης (2002, 164) συμπεραίνουν ότι η συγκεκριμένες οικίες αποτελούσαν αγροτικές επαύλεις που ιδρύθηκαν αμέσως μετά την εγκατάσταση των Ρωμαίων στη Μακεδονία με σκοπό την εκμετάλλευση της εύφορης πεδιάδας της Αρχαίας Λητής.

³⁹⁰ Τα νομίσματα που αποκαλύφθηκαν εντός της οικίας μαρτυρούν δύο οικοδομικές φάσεις: η πρώτη χρονολογείται από μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ. (ίδρυση της οικίας) έως τα μέσα του 3^{ου} αι. μ.Χ. (προσωρινή εγκατάλειψη της οικίας που συνδέεται με τις Γοτθικές επιδρομές στη Βαλκανική) και η δεύτερη χρονολογείται αμέσως μετά και έως και την οριστική αιφνίδια εγκατάλειψή της κατά τη διάρκεια των βαρβαρικών επιδρομών στα τέλη του 4^{ου} αι. μ.Χ. Τζαναβάρη – Φίλης 2002, 160-1.

³⁹¹ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την «Αγροικία Α» πρβλ. *Ο.π.* 2002, 158-163, Σχ.5, εικ. 8. Τζαναβάρη – Φίλης 2009, 380-1, εικ. 9-10.

³⁹² Τζαναβάρη-Φίλης 2009. Από τα θυραία ανοίγματα του τοίχου Β στην αυλή οδηγούμαστε στα δωμάτια της βόρειας πτέρυγας. Στη βορειοανατολική γωνία της αυλής υπάρχουν δύο ακόμη δωμάτια με ανεξάρτητη πρόσβαση μέσω ενός μικρού διαδρόμου. Οι τοίχοι του κτηρίου είναι χτισμένοι από αργολιθοδομική και επιχρισμένοι εξωτερικά με κονίαμα, ενώ σε ορισμένους τοίχους υπήρχε η τεχνική του *opus mixtum* (εναλασσόμενες σειρές λίθων και πλιθιών). Τέλος, οι ρομβοειδείς αυλακίες στα κονιάματα των τοίχων της αυλής, οδηγούν τους Τζαναβάρη και Φίλη (2002, 158) να συμπεράνουν ότι αυτοί έφεραν ορθομαρμάρωση.

Στο δωμάτιο που βρισκόταν στη δυτική γωνία της βόρειας πτέρυγας φυλάσσονταν τα πολύτιμα σκεύη του σπιτιού, ενώ τα άλλα δυο δωμάτια της ίδιας πτέρυγας πιθανόν χρησιμοποιούνταν για τη διαμονή και εστίαση των ιδιοκτητών της οικίας. Τέλος, οι χώροι της νότιας πτέρυγας ήταν αφιερωμένοι σε λειτουργίες σχετικές με την αγροτική οικονομία: στη νοτιοανατολική πλευρά του κτηρίου αποκαλύφθηκε ληνός που αποτελείται από δίχωρη δεξαμενή επιχρισμένη με υδραυλικό κονίαμα και δυτικότερα υπήρχε ο πιθεώνας.

Στα τέλη του 3^{ου} αι. μ.Χ. το κτήριο επισκευάστηκε³⁹³ και στα ανατολικά προστέθηκε τρικλίνιο με τον κεντρικό του χώρο -που περιβαλλόταν από δωμάτια και στις δύο πλευρές- να απολήγει σε αψίδα. Το τρικλίνιο που αποτελούσε την επισημότερη αίθουσα του σπιτιού και τα εκατέρωθέν του δωμάτια ήταν αφιερωμένα στην υποδοχή των φιλοξενούμενων και την παράθεση γευμάτων.

Η ανασκαφέας Τζαναβάρη³⁹⁴ εκφράζει την άποψη ότι στην αγροικία λατρευόταν η Μεγάλη Μητέρα των θεών, καθώς ήρθαν στο φως τμήματα ειδωλίων της θεάς · μάλιστα, σε ένα χαρακτηριστικό τμήμα ειδωλίου η θεά παριστάνεται όρθια, πλαισιωμένη από δύο λιοντάρια³⁹⁵ (εικ. αρ. 71).

6.10. «Αγροικία Δ» (Αγροτική Έπαυλη)

Η ρωμαϊκή³⁹⁶ «Αγροικία Δ³⁹⁷» (σχ. αρ. 8, 35 και εικ. αρ. 72) συνίσταται από δύο κτήρια χτισμένα από αργολιθοδομή που σύμφωνα με τους ανασκαφείς «αποτελούσαν τμήματα ενός μεγαλύτερου ενιαίου αρχιτεκτονικού σχεδιασμού»³⁹⁸:

³⁹³ Η β' οικοδομική φάση του κτηρίου περιορίστηκε σε μικρές επεμβάσεις που δεν άλλαξαν την κάτοψή του.

³⁹⁴ Τζαναβάρη 2001,375, υποσ. 59.

³⁹⁵ Η λατρεία της συγκεκριμένης θεάς ήταν διαδεδομένη στην αρχαία Λητή, καθώς δύο προτομές που ερμηνεύονται ως Άρτεμη - Εν(ν)οδία» ή ως «Μητέρα των Θεών» έχουν αποκαλυφθεί σε αστική οικία της αρχαίας Λητής. Επίσης από τον ευρύτερο χώρο της αρχαίας Λητής προέρχεται ένα μαρμάρινο αγαλμάτιο της ένθρονης θεάς, ενώ πήλινο ειδώλιο της ένθρονης θεάς με πυργωτό διάδημα αποκαλύφθηκε στην «Αγροικία Δ» που θα δούμε στη συνέχεια. Για τα παραπάνω αντικείμενα πρβλ. τους αρ. 17 και 10 των κεφαλαίων 5 και 6 αντίστοιχα.

³⁹⁶ Τα κτήρια της εν λόγω εγκατάστασης σύμφωνα με τη χρονολόγηση των νομισμάτων και των λύχνων της ιδρύθηκαν στο β' μισό του 3^{ου} αι. μ.Χ. και εγκαταλείφθηκαν στα τέλη του 4^{ου} αι. μ.Χ. Τζαναβάρη – Φίλης 2002, 157-8, υποσ. 7,8· Τζαναβάρη – Φίλης 2009,383.

³⁹⁷ Η «Αγροικία Δ» αποκαλύφθηκε νοτίως της «Αγροικίας Γ». Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την πρβλ. «Αγροικία Δ» Ο.π. 2002, 156-8, Σχ.4, εικ. 4,5 και Ο.π. 2009,380-2, εικ. 9-10.

³⁹⁸ Ο.π. 2002, 157.

ένα δίχωρο κτίσμα στα δυτικά, που πιθανώς ερμηνεύτηκε ως το ιπποστάσιο της αγροικίας³⁹⁹, και το τρικλίνιο που αποκαλύφθηκε 1 μ. ανατολικά του⁴⁰⁰. Το πλακόστρωτο που αποκαλύφθηκε ανάμεσα στα δύο κτήρια ερμηνεύτηκε ως «ανοιχτός χώρος για την εκγύμναση των ίππων⁴⁰¹». Η αποκάλυψη ανάμεσα στα μικροευρήματα της ανασκαφής τμήματος πήλινου ειδωλίου της Μητέρας των Θεών με τειχόμορφο διάδημα στα μαλλιά εξυπηρετούσε, σύμφωνα με την ανασκαφέα Τζαναβάρη, «την οικιακή λατρεία της θεάς»⁴⁰² (**εικ. αρ. 73**).

³⁹⁹ Στο εσωτερικό του δίχωρου κτίσματος αποκαλύφθηκαν οστά ίππου με ταυτόχρονη ταφή ζεύγους ίππων εξωτερικά της νοτιοανατολικής γωνίας του τρικλινίου. *Ο.π.* 2002, εικ. 7 και *Ο.π.* 2009,382.

⁴⁰⁰ Το τρικλίνιο αποτελείται από τρεις ορθογώνιους χώρους, εκ των οποίων ο κεντρικός φέρει ημικυκλική ασπίδα.

⁴⁰¹ Σύμφωνα με τους Τζαναβάρη και Φίλη (2009, 383) «...τα δεδομένα αυτά μας επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι ο ιδιοκτήτης (της έπαυλης) ανήκε στην τάξη των ιππέων».

⁴⁰² Τζαναβάρη 2001, 375, εικ. 5, υποσ. 58-9, Τζαναβάρη – Φίλης 2002, 158, εικ. 6. Το τμήμα του συγκεκριμένου πήλινου ειδωλίου που σώζεται έως κάτω από το επίπεδο του στήθους, απεικονίζει τη θεά πιθανώς ένθρονη με πυργωτό στέμμα στα μαλλιά να κρατά τύμπανο στο αριστερό της χέρι. Παράλληλα ειδώλια που απεικονίζουν τη θεά να φέρει «τειχόμορφο» στέμμα στα μαλλιά έχουν αποκαλυφθεί στην ελληνιστική και τη ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο στον ευρύτερο βορειοελλαδικό χώρο (Αβδηρα, Παλατιανό Κιλκίς, Θεσσαλονίκη, Βεργίνα, Πετρες Φλώρινας και Πέλλα). Τζαναβάρη 2001, 375, υποσ. 58 με βιβλιογραφικές αναφορές.

Τμήματα ειδωλίων της εν λόγω θεάς, ανάμεσά τους και ένα στο οποίο η θεά παριστάνεται όρθια, πλαισιωμένη από δύο λιοντάρια ήρθαν στο φως στην «Αγροικία Α». Για την συγκεκριμένη αγροικία πρβλ. τον αρ. 9 του παρόντος κεφαλαίου. Τέλος, δύο προτομές που ερμηνεύονται ως Άρτεμη - Εν(ν)οδία ή ως Μητέρα των Θεών έχουν αποκαλυφθεί σε αστική οικία της αρχαίας Λητής, ενώ ένα μαρμάρινο αγαλμάτιο της ένθρονης «Μητέρας των θεών» προέρχεται επίσης από τον ευρύτερο χώρο της ίδιας πόλης. Για τα παραπάνω αντικείμενα πρβλ. τον αρ. 17 του κεφαλαίου 5.

6.Γ. 3η Μερίδα

Δίον⁴⁰³ (Πιερία)

6.11. Αστική Έπαυλη⁴⁰⁴, «Το σπίτι του Ζωσά» (Πιερία)

Πρόκειται για μια πολυτελή έπαυλη αυτοκρατορικών χρόνων, όπως αποδεικνύεται και από τα ψηφιδωτά δάπεδα που ήρθαν στο φως στα περισσότερα δωμάτιά της⁴⁰⁵. Στο νοτιοανατολικό δωμάτιο της οικίας αποκαλύφθηκε σύμφωνα με τον ανασκαφέα Παντερμαλή, λατρευτική κόγχη διαμορφωμένη σε τοίχο με βάθρο προορισμένο για την τοποθέτηση μικρού αγάλματος⁴⁰⁶ (**εικ. αρ. 74**).

6.12. Αστική Έπαυλη, «Το σπίτι Λήδας»

Η συγκεκριμένη έπαυλη που χρονολογείται επίσης στα αυτοκρατορικά χρόνια, είναι γνωστή ως «Σπίτι της Λήδας» και γειτνιάζε με το προαναφερθέν «Σπίτι του Ζωσά», καθώς χωριζόταν από αυτό με ένα στενό δρόμο. Στο συγκεκριμένο σπίτι πιθανώς θα λατρευόταν η θεά Ίσις, καθώς αποκαλύφθηκαν δύο πορτραίτα παιδιών

⁴⁰³ Το Δίον ως πόλη δημιουργήθηκε από τον Κάσσανδρο και ήκμασε κατά τη ρωμαϊκή περίοδο. Στα ρωμαϊκά χρόνια ήταν μια κραταιά πόλη που διέθετε τείχος με πύλες, σημαντικά ιερά όπως αυτό της Ίσιδος, της Δήμητρας και του Ολυμπίου Διός, πλακοστρωμένους δρόμους, ικανοποιητικό αποχετευτικό δίκτυο, δημόσια κτήρια, όπως οι «Μεγάλες Θέρμες», ακόμη και δημόσια αποχωρητήρια (βεσπασιανές). Είναι χαρακτηριστικό ότι η σπουδαιότητα της πόλης δε μειώθηκε στην παλαιοχριστιανική περίοδο, καθώς έχει έρθει στο φως η περίφημη επισκοπική βασιλική του Δίου. Παντερμαλής 1999, 205-6 για τις «Μεγάλες Θέρμες» πρβλ. *Ο.π.* 1999, 138-151, για τις βεσπασιανές 245- 252 και για την επισκοπική βασιλική 252-257.

⁴⁰⁴ Ο ανασκαφέας του Δίου Παντερμαλής (1999, 206) σημειώνει ότι οι κεντρικοί πυρήνες των επαύλεων που κτίστηκαν στα χρόνια της ακμής της πόλης κατά την αυτοκρατορική περίοδο ήταν τα τετράστυλα αίθρια και οι αυλές, ενώ η πολυτέλειά τους φανερώνεται από τα ψηφιδωτά δάπεδα και τον γλυπτό διάκοσμό τους. Επίσης, ορισμένες επαύλεις όπως η «Έπαυλη του Διονύσου», διέθεταν στην εξωτερική τους πλευρά πάνω στο δρόμο καταστήματα, αποθήκες και εργαστήρια.

Σημειώνουμε ότι επειδή οι οικίες του Δίου δεν είναι πλήρως δημοσιευμένες, στην παρούσα εργασία δε γίνεται εκτενής αναφορά στους χώρους των οικιών στις οποίες υπήρχαν κατάλοιπα οικιακών ιεροπραξιών.

⁴⁰⁵ *Ο.π.* 1999, 206 και 219 με εικόνες.

⁴⁰⁶ *Ο.π.* 1999, 217 με εικόνα. Λατρευτική αγίδα προσαρμοσμένη σε τοίχο δωματίου - οικιακού ιερού έχει αποκαλυφθεί και στην «Έπαυλη του Διονύσου» (πρβλ τον αρ. 14 παρόντος κεφαλαίου).

ρωμαϊκών χρόνων που φέρουν τη χαρακτηριστική κόμμωση των πιστών της θεάς⁴⁰⁷ (**εικ. αρ. 75**).

6.13. Αστική Έπαυλη «Οικία της Υδραύλεως»

Η «Οικία της Υδραύλεως» αποκαλύφθηκε μέσα στον πολεοδομικό ιστό της πόλης του Δίου. Πρόκειται για κτήριο που κτίστηκε σε δύο επίπεδα με υψομετρική διαφορά περίπου 1,50 μ., τα οποία επικοινωνούσαν μεταξύ τους με κτιστή πλίνθινη κλίματα. Ανάμεσα στα κινητά ευρήματα της ανασκαφής ήρθε στο φως μαρμάρινο αγαλμάτιο Ασκληπιού, το οποίο αποδίδει τον θεό στον αγαλματικό τύπο «Giustini» συνοδευόμενο από ένα ποντίκι⁴⁰⁸ (**εικ. αρ. 76**). Το συγκεκριμένο αγαλμάτιο σύμφωνα με τον Λιούλια σχετίζεται με τη διαδεδομένη στον ελλαδικό κόσμο οικιακή λατρεία του Ασκληπιού⁴⁰⁹· αλλωστε, η λατρεία του συγκεκριμένου θεού ήταν μια από τις σπουδαιότερες στην πόλη του Δίου με διάρκεια ζωής από τον 4^ο αι. π.Χ. έως και τα ρωμαϊκά χρόνια⁴¹⁰.

6.14. Αστική Έπαυλη, «Έπαυλη του Διονύσου»

Η «Έπαυλη του Διονύσου» που «οργανώθηκε» γύρω από ένα σύνολο αιθρίων ήταν το πολυτελέστερο οικιστικό συγκρότημα που αποκαλύφθηκε στην πόλη του Δίου και χρονολογείται στα αυτοκρατορικά χρόνια (**εικ. αρ. 4, 77**). Η όψη του

⁴⁰⁷ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα συγκεκριμένα πορτραίτα πρβλ. τις υποσ. 772-4 της παρούσας εργασίας. Η Ίσις αποτελούσε μια από τις επίσημες θεότητες της πόλης, καθώς στο Δίον η ανασκαφική σκαπάνη αποκάλυψε το ιερό της Ίσιδος του 2^{ου} αι. μ.Χ. Η θεά λατρευόταν στον κεντρικό τετράστυλο ιωνικό ναό ως Ίσις Λοχία, ως θεά δηλαδή που παραστεκόταν στις επίτοκες γυναίκες, αντικαθιστώντας την προγενέστερη λατρεία της Άρτεμης που έπαιζε τον ίδιο ρόλο. Ο μικρός ναός στα βόρεια του κεντρικού στέγαζε τη λατρεία της Υπολυμπιδίας Αφροδίτης, ενώ στα νότια του κεντρικού ναού υπήρχε ένας ναΐσκος αφιερωμένος στην Ίσιδα Τύχη. Παντερμαλής 1999, 89-90 με εικόνες.

⁴⁰⁸ Παντερμαλής 1998, 167, εικ.1.

⁴⁰⁹ Λιούλιας 2010, 82, υποσ. 447-8, Πιν.15δ, αρ.κατ.57. Για την άποψη του Λιούλια σχετικά με την οικιακή λατρεία του Ασκληπιού πρβλ. την υποσ. 759 της παρούσας εργασίας.

⁴¹⁰ Η λατρεία του Ασκληπιού ήταν μια από τις επίσημες λατρείες στο Δίον, καθώς ιερό του θεού υπήρχε στο Δίον ήδη από το β' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. Στην περιοχή των ιερών υπήρχε επίσης ενεπίγραφο βάθρο λατρευτικών αγαλμάτων Ασκληπιού και Υγείας, ενώ στο κτηριακό συγκρότημα των Θερών που χρονολογείται στην αυτοκρατορική περίοδο εντοπίστηκαν αγάλματα της οικογένειας του Ασκληπιού. Επίσης, μια χαμένη σήμερα επιγραφή διέσωζε κείμενο παιάνα προς τιμήν του, ενώ την απεικόνιση του θεού έχουμε σε νομίσματα του Δίου από την εποχή του Γορδιανού Γ'. Χατζηνικολάου 2010, 228-9 με υποσημειώσεις.

αναπτύσσεται κατά μήκος του ανατολικού δρόμου, όπου ήρθαν στο φως καταστήματα, αποθήκες και εργαστήρια, ενώ στην πίσω πλευρά του συγκροτήματος υπήρχαν κήποι και αυλές⁴¹¹. Η έπαυλη διέθετε πτέρυγα που αποτελούταν από λουτρικό συγκρότημα με αίθουσες θερμού και ψυχρού λουτρού, βεσπασιανές και χώρους αναψυχής και γειτνίαζε προς βορρά με ένα τετράστυλο αίθριο με πηγάδι (**εικ. αρ. 77α**). Το τετράστυλο αυτό αίθριο επικοινωνούσε με ένα δεύτερο αίθριο που οδηγούσε σε σειρά δωματίων με καταληκτικό χώρο το φερόμενο από τον ανασκαφέα ως «οικιακό ιερό του Διονύσου» (**εικ. αρ. 77β και αρ. 78**). Αμέσως βορειότερα αποκαλύφθηκε το τρίτο -και πολυτελέστερο- αίθριο του συγκροτήματος που διέθετε επίσης πηγάδι με μαρμάρινο προστομαίο στο κέντρο του. Στη βόρεια στοά αυτού του τελευταίου αιθρίου ήρθε στο φως ναΐσκος με δύο κορινθιακούς κίονες, που αποτελούσε σύμφωνα με τον ανασκαφέα Παντερμαλή το δεύτερο χώρο οικιακής λατρείας της έπαυλης⁴¹² (**εικ. αρ. 77γ**). Τέλος, στη νότια στοά του αιθρίου αποκαλύφθηκε επίσημος «οίκος» με ψηφιδωτό δάπεδο⁴¹³ και στην αντίστοιχη ανατολική υπήρχε η είσοδος που οδηγούσε στην αίθουσα των συμποσίων, το δάπεδο της οποίας κοσμούσαν από υψηλής ποιότητας ψηφιδωτό με διονυσιακό θέμα⁴¹⁴ (**εικ. αρ. 77δ**). Η καταστροφή αυτής της πολυτελούς έπαυλης επήλθε μετά από ισχυρό σεισμό.

Όπως προαναφέρθηκε, εντός της επαύλεως αποκαλύφθηκαν δύο πιθανοί χώροι που οικιακής λατρείας με πρώτο το ναΐσκο με τους δύο κορινθιακούς κίονες που αποκαλύφθηκε στη βόρεια στοά του πολυτελέστερου από τα αίθρια της έπαυλης⁴¹⁵ (**εικ. αρ. 77γ**). Το δεύτερο οικιακό ιερό της έπαυλης που ερμηνεύτηκε από τον ανασκαφέα Παντερμαλή «ως χώρος λατρείας του θεού Διονύσου» ήταν η αίθουσα με την αψίδα στην ανατολική της πλευρά που αποτελούσε το καταληκτικό

⁴¹¹ Για τους χώρους της «Έπαυλης του Διονύσου» πρβλ. Πανερμαλής 1999, 152-203 με εικόνες.

⁴¹² *Ο.π.* 1999, 154.

⁴¹³ Στο νότιο δωμάτιο του αιθρίου ήρθαν στο φως δύο γυναικείες κεφαλές. *Ο.π.* 1999, 165 με εικόνες: η πρώτη κεφαλή συνανήκει σε κορμό αγάλματος μετέωρης Νίκης (*Ο.π.* 1999, 162-3 με σχέδιο και εικόνες), ενώ ο κορμός της δεύτερης κεφαλής που ταυτίζεται με το πορτραίτο της Φαυστεϊνας της Νεότερης, γυναίκας του Μάρκου Αυρηλίου, δεν έχει σωθεί (ο Παντερμαλής υποθέτει ότι πιθανόν έχει συλληθεί). Σύμφωνα με τον ανασκαφέα Παντερμαλή (*Ο.π.* 1999, 165) τα αγάλματα πρέπει να ήταν στημένα εντός του ιδίου ή σε γειτνιάζοντες χώρους.

⁴¹⁴ Στο τρικλίνιο αποκαλύφθηκε ψηφιδωτό δάπεδο με θέμα το «Θαλάσσιο θρίαμβο του Διονύσου», στο οποίο ο θεός Διόνυσος απεικονίζεται όρθιος πάνω σε άρμα με παπποσύληνο· οδηγοί του άρματος είναι δύο θαλάσσιοι κένταυροι, ο ένας εκ των οποίων φέρει κρατήρα στον ώμο και ο άλλος ένα αγγείο με κάλυμμα. Το άρμα σέρνουν δύο πάνθηρες, που το σώμα τους μετατρέπεται στα κάτω άκρα σε θαλάσσιο κήτος. Η παράσταση αυτή πλαισιώνεται από έξι πίνακες με θεατρικά προσώπια που σύμφωνα με τον ανασκαφέα αποτελούν προσωπεία παντομίμας. *Ο.π.* 1999, 154, λεπτομέρεια εικόνας στη σ. 153, 174-183 με εικόνες.

⁴¹⁵ *Ο.π.* 1999, 154.

δωμάτιο μιας σειράς των αιθουσών που βρίσκονταν στην ανατολική πλευρά ενός δευτέρου αιθρίου στα νότια της αίθουσας συμποσίων (**εικ. αρ. 77β και αρ. 78**). Ο Παντερμαλής βάσισε την ερμηνεία που έδωσε στη συγκεκριμένη αίθουσα ως «χώρο λατρείας του Διονύσου» στην αποκάλυψη μέσα στην αψίδα ενός αγαλματίου του Διονύσου⁴¹⁶ και τον εντοπισμό στο μέσον της αίθουσας ψηφιδωτού δαπέδου που εικονίζει τον Διόνυσο ένθρονο και στεφανωμένο με κλαδιά κισσού, που κρατά σκήπτρο στο δεξί χέρι⁴¹⁷ (**εικ. αρ. 79, 80**). Επίσης, επάνω στο δάπεδο του δωματίου αποκαλύφθηκαν σκορπισμένα θραύσματα από άγαλμα πολεμιστή με κυκλική ασπίδα στο χέρι, που διακοσμείται με γοργόνειο. Η γυμνότητά του αποτελεί για τον ανασκαφέα ένδειξη ότι πρόκειται για θεό ή ήρωα⁴¹⁸ (**εικ. αρ. 81**). Τέλος, εκτός από την κύρια διακοσμητική χρήση, ίσως απειχούσαν σε δεύτερο επίπεδο και κάποια θρησκευτική χροιά⁴¹⁹, δυο μαρμάρινα αγαλμάτια που ήρθαν στο φως στην έπαυλη και συνδέονταν με τη θεματολογία του Ηρακλή: ένας κορμός μικρού αγάλματος Ηρακλή με ρόπαλο και λεοντή και με ένα ελάφι δίπλα του εντοπίστηκε σε δωμάτιο που διακοσμούνταν από ψηφιδωτό δάπεδο με κεφαλή Μέδουσας (**εικ. αρ. 82**) και τμήματα ενός άλλου αγαλματίου που αποκαλύφθηκαν στη βόρεια πτέρυγα του συγκροτήματος της έπαυλης· πρόκειται για τα χέρια του Έρωτα που σύμφωνα με τον Παντερμαλή προσπαθεί να λυγίσει το τόξο του Ηρακλή⁴²⁰ (**εικ. αρ. 83**).

⁴¹⁶ Ο Παντερμαλής (1999, 188-9, με εικόνες) σημειώνει ότι το αγαλμάτιο του Διονύσου βρέθηκε σπασμένο στην κόγχη του «δωματίου λατρείας».

⁴¹⁷ Ο.π.1999,186-90 με εικόνες. Για τον προβληματισμό της Welch σχετικά με την ερμηνεία του συγκεκριμένου δωματίου ως «οικιακού ιερού» πρβλ. την υποσ.

⁴¹⁸ Ο.π.1999, 191 με εικόνα.

⁴¹⁹ Μια από τις πιο διαδεδομένες επίσημες αλλά και οικιακές λατρείες της Μακεδονίας ήταν αυτή του Ηρακλή, καθώς ο συγκεκριμένος ήρωας ήταν για τους αρχαίους Μακεδόνες ο μυθικός γενάρχης τους. Για τις απεικονίσεις του Ηρακλή σε πηλό, μέταλλο ή λίθο που ήρθαν στο φως σε οικίες της ελληνιστικής και ρωμαϊκής Μακεδονίας πρβλ. την ενότητα «Ηρακλής» του κεφ. 8. Για τη λατρεία του Ηρακλή στην Άνω Μακεδόνια πρβλ. Χατζηνικολάου 2007, 237-252.

⁴²⁰ Περισσότερες πληροφορίες για τα συγκεκριμένα γλυπτά πρβλ. τις υποσ. 763-4 της παρούσας εργασίας.

6.Δ. 4η Μεριδα

6.15. Αρχαιολογικός Χώρος «Άσπρης πόλης», Κτηριακό Συγκρότημα (Εορδαία)

Στην περιοχή «Άσπρη πόλη»⁴²¹ της Εορδαίας ήρθαν στο φως τμήματα κτηρίου⁴²² ρωμαϊκών χρόνων⁴²³ μεγάλων διαστάσεων με δύο οικοδομικές φάσεις⁴²⁴. Πρόκειται για συγκρότημα δωματίων που αναπτύχθηκε γύρω από μια εσωτερική αυλή⁴²⁵ (**σχ. ρ. 36 και εικ. αρ. 84**). Η θεμελίωση του κτηρίου ήταν από αργολιθοδομή, ενώ από την ανωδομή του σώθηκαν ελάχιστα στοιχεία: ψημένες πλίνθοι και κονιάματα με επιχρισμένα με πορφυρό χρώμα. Η στέγαση του κτηρίου γινόταν από κεραμίδες διαφόρων τύπων.

Σε δωμάτιο νοτίως της κεντρικής αυλής του κτηρίου ήρθε στο φως χάλκινο ειδώλιο γυμνής ανδρικής μορφής, που απεικονίζει πιθανώς τον Ηρακλή⁴²⁶ και ίσως σχετίζεται με οικιακή λατρεία (**εικ. αρ. 85**). Επίσης, από τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής τελετουργική χρήση είναι πιθανό να είχαν δύο χάλκινα σχηματοποιημένα ειδώλια Ηρακλή⁴²⁷ και Κερδώου Ερμή⁴²⁸ αντίστοιχα.

⁴²¹ Για τον αρχαιολογικό χώρο της θέσης «Άσπρη πόλη» στην Αρχαία Εορδαία που βρίσκεται δυτικώς της σύγχρονης κοινότητας «Περδίκκας» του ν. Κοζάνης, 5 χλμ. βορείως της Πτολεμαΐδας, πρβλ. Κεφαλίδου –Μοσχάκης 1998, 39-40.

⁴²² Το συγκρότημα ήρθε στο φως εν μέρει. *Ο.π.* 1998, Σχ.1, εικ.2. Οι ανασκαφείς (Κεφαλίδου – Μοσχάκης 1998,42-3) εκφράζουν την άποψη ότι οι διαστάσεις του κτηρίου φανερώνουν ότι δεν πρόκειται για ένα απλό σπίτι, παρότι δε λείπουν τα στοιχεία του οικιακού εξοπλισμού (πιθάρια, αγνόθες, μαγειρικά σκεύη κτλ.) και διευκρινίζουν ότι ο χαρακτήρας του θα αποσαφηνιστεί με τη συνέχεια της ανασκαφικής έρευνας

⁴²³ Το συγκρότημα βρισκόταν σε χρήση, σύμφωνα με τα δεδομένα της κεραμικής και των νομισμάτων, κατά τον 1^ο μεταχριστιανικό αιώνα στα πλαίσια της Pax Romana του Αυγούστου. Η βίαιη καταστροφή του κτηρίου πρέπει να συνέβη στις αρχές του 2^{ου} αι. μ.Χ. *Ο.π.* 1998, 42 υποσ. 8. και 43.

⁴²⁴ Για τις οικοδομικές φάσεις του κτηρίου πρβλ. *Ο.π.* 1998, 40.

⁴²⁵ Γύρω από την αυλή ανασκάφηκαν έντεκα δωμάτια και αρκετοί άλλοι μικρότεροι χώροι. Από το σύνολο των δωματίων ερμηνεύθηκαν ως αποθηκευτικοί χώροι κάποια μικρά δωμάτια με διάδρομο ανάμεσά τους στη βορειοδυτική γωνία της αυλής. *Ο.π.* 1998, 40.

⁴²⁶ Αναφορά στο συγκεκριμένο ειδώλιο γίνεται στην υποσ. 629 της παρούσας εργασίας. Για τα παράλληλα του ειδωλίου που χρονολογούνται από τον 4^ο αι. π.Χ. έως και τα ρωμαϊκά χρόνια πρβλ. *Ο.π.* 1998, 41, υποσ. 7 με βιβλιογραφικές αναφορές.

⁴²⁷ *Ο.π.* 1998, 42. Αναφορά στο συγκεκριμένο ειδώλιο γίνεται στην υποσ. 629 της παρούσας εργασίας. Για τη λατρευτική χρήση των χάλκινων ειδωλίων σε ρωμαϊκές οικίες πρβλ. την υποσ. 630 της παρούσας εργασίας.

⁴²⁸ *Ο.π.* 1998, 42. Για το συγκεκριμένο ειδώλιο και για ένα δεύτερο χάλκινο ειδώλιο Ερμή από τη ρωμαϊκή πόλη του Παλατιανού Θεσσαλονίκης πρβλ. την υποσ. 629 της παρούσας εργασίας · για αντίστοιχα παραδείγματα ειδωλίων από το νομό Κοζάνης που απεικονίζουν τον συγκεκριμένο θεό πρβλ. *Ο.π.* 1998, 42, υποσ.11.

7. Οι θεοί -προστάτες της αρχαίας ελληνικής οικίας στη Μακεδονία.

7.A. Οι θεοί του «κατωφλιού της οικίας»: Ερμής, Εκάτη και Απόλλων Αγιεύς⁴²⁹.

Οι συγκεκριμένοι θεοί εκτός από προστάτες των οδών, των οδοιπόρων και του ταξιδιού, λατρεύονταν από τους ενοίκους των σπιτιών ως θεοί της οικίας με αποτροπαϊκές δυνάμεις, καθώς θεωρούνταν ως προστάτες εναντίον της αρρώστιας, των εχθρών και γενικότερα εναντίον κάθε τι «κακού»⁴³⁰. Κατά την Ξενίδου-Schild, η λατρεία του Ερμή ως θεού του κατωφλιού και της εξώθυρας εξηγείται από το ότι «ο συγκεκριμένος θεός ενσαρκώνει τόσο τη μετάβαση από μία κατάσταση σε μία άλλη όσο και την επαφή με τα ξένα, ως προς τον οίκο, στοιχεία»⁴³¹.

Παρά τις πληροφορίες των γραπτών πηγών που αναλύθηκαν στην πρώτη ενότητα της εργασίας μας σχετικά με τη λατρεία των παραπάνω θεών στο κατώφλι της οικίας, δεν έχουν ακόμη αποκαλυφθεί αρχαιολογικές μαρτυρίες που να τις επιβεβαιώνουν· ωστόσο, η Swinford υποθέτει ότι οι κατασκευές λατρείας των παραπάνω θεών ήταν βωμοί ή κόγχες με αποτροπαϊκά ειδώλια στο εσωτερικό τους

⁴²⁹ Εκτός από τον Απόλλωνα Αγιεία, οικιακή λατρεία τελούνταν και προς τιμή του *Απόλλωνα Πατρώου*, του θεού που προστάτευε μαζί με το *Δία Πατρώο* τους προγόνους των ιδιοκτητών της οικίας. Hardiman 2005,260.

⁴³⁰ Όσον αφορά στην Εκάτη, ο Schuller (2005, 589) θεωρεί ότι η λατρεία της είχε ως στόχο όχι τόσο την προστασία των ενοίκων της οικίας από το «κακό», αλλά κυρίως τον εξευμενισμό της, ώστε να μην προκαλέσει σ' αυτούς η θεά κάποια συμφορά. Η Λιλιμπάκη - Ακαμάτη (2009, 30) ισχυρίζεται ότι στην περιοχή της Μακεδονίας ειδώλια τρίμορφης Εκάτης συναντάμε σε οικιακά ιερά της Πέλλας, χωρίς όμως να δίνει περισσότερες πληροφορίες γι' αυτά ή για τις οικίες στις οποίες εντοπίστηκαν. Για τα αγάλματα και τα αγαλματίδια της Εκάτης που ήρθαν στο φως σε οικίες της Δήλου και γενικότερα στον ελλαδικό κόσμο πρβλ. Sharpe 2014, 171, υποσ. 135-7.

Εκτός από την Εκάτη, προστασία από το κακό προσέφεραν επίσης στο σπιτικό οι ερμαϊκές στήλες· πρβλ. σχετικά την υποσ. 8 της παρούσας εργασίας.

⁴³¹ Η Ξενίδου-Schild (2009, 64-71) αναλύει την αντιθετική και παράλληλα συμπληρωματική λειτουργία του Ερμή μέσα στον αρχαίο ελληνικό οίκο, ως θεού της κίνησης, της αλλαγής και του μεταβλητού στοιχείου στη ζωή των ανθρώπων με την Εστία που αντιπροσωπεύει τη σταθερότητα και τη μονιμότητα. Η συγγραφέας αναφέρεται και στη σχέση των παραπάνω θεών με τη λειτουργία των δύο φύλων στον αρχαίο ελληνικό οίκο, καθώς η Εστία συμβολίζει το «θηλυκό στοιχείο» που αντιπροσωπεύεται από τον αμετακίνητο, κλειστό και σαφώς οριοθετημένο χώρο της οικίας και επομένως σχετίζεται με το ρόλο της γυναίκας στην αρχαία ελληνική κοινωνία -της οποίας η δραστηριότητα περιορίζεται στα στενά όρια του οίκου-, σε αντίθεση με τον Ερμή που ταυτίζεται με το «αρσενικό στοιχείο», το οποίο αντιπροσωπεύει τις εκτός του οίκου υποθέσεις και μοιραία σχετίζεται με τον αντίστοιχο ρόλο του άνδρα, ο οποίος «οφείλει να αφήσει τον οριοθετημένο, ασφαλή χώρο της οικιακής εστίας και να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες, τους κινδύνους και το απρόβλεπτο του έξω κόσμου, αλλά και να δημιουργήσει σχέσεις με τα ξένα στοιχεία».

που στήνονταν στο κατώφλι του σπιτιού, αλλά δε σώθηκαν στις μέρες μας, καθώς ήταν φτιαγμένα από φθαρτά υλικά⁴³².

7.B. Ο θεοί της αυλής της οικίας: Ζευς Έρκειος⁴³³ και Ερμής.

Οι αρχαίες γραπτές πηγές αναφέρουν ότι οι Αθηναίοι ονόμαζαν την περιφραγμένη περιοχή του περιβόλου ή της αυλής της οικίας «έρκος»· το επίθετο λοιπόν «Έρκειος» αναφέρεται στην ιδιότητα του Δία ως προστάτη του περιβόλου και της περιφραγμένης αυλής της οικίας. Η Swinford εκφράζει την άποψη ότι ο συγκεκριμένος θεός λατρευόταν σε οικιακά ιερά που ήταν τοποθετημένα στην αυλή της οικίας⁴³⁴ (**εικ. αρ. 77γ**), ενώ ο Hardiman υποστηρίζει ότι εδώ έχουμε την περίπτωση μιας ακόμη ανεικονικής θεότητας που συμβολιζόταν από τον βωμό που τοποθετούνταν στο κέντρο της αυλής (**εικ. αρ. 25, 31**)· το τελετουργικό της λατρείας της συγκεκριμένης θεότητας -στο οποίο έπαιρναν μέρος όλα τα μέλη του σπιτιού⁴³⁵- περιελάμβανε θυσίες στον βωμό της αυλής. Στις αυλές των οικιών της Μακεδονίας έχουν εντοπιστεί βωμοί στους οποίους προφανώς γίνονταν θυσίες προς τιμήν Δία Ερκειού, ως θεού που προστάτευε το «έρκος» της οικίας, κατά πάσα πιθανότητα προς τιμήν της κατεξοχήν προστάτιδας του σπιτιού Εστίας, αλλά και άλλων θεών – «οικιακών» και μη· κατάλοιπα βωμών ακόμη και ακέραιοι βωμοί, έχουν αποκαλυφθεί σε οικίες των ελληνιστικών πόλεων Πέλλας (**εικ. αρ. 25**) και Αμφίπολης (**σχ. αρ. 27**), στη ρωμαϊκή οικία του Λιμένα Θάσου (**εικ. αρ. 61**), πιθανώς

⁴³² Για τους προβληματισμούς των επιστημόνων σχετικά με τις κατασκευές που προορίζονται για τη λατρεία των παραπάνω θεών πρβλ. Swinford 2006, 23, υποσ.65-8. Σε αντίθεση με τη Swinford, η Sharpe (2014, 171) υποθέτει ότι η Εκάτη ήταν μια ανεικονική θεότητα, καθώς οι γραπτές πηγές δεν αναφέρουν ειδώλια στο εσωτερικό των οικιακών ιερών που ήταν αφιερωμένα προς τιμήν της στα κατώφλια των σπιτιών. Sharpe 2014, 171 (πρβλ. και την υποσ. 8 παρούσας εργασίας).

⁴³³ Ο Δίας ως θεός που προστατεύει την αρχαία ελληνική οικία εμφανίζεται στις γραπτές πηγές με δύο επίθετα ως «Κτήσιος», δηλαδή ως προστάτης των αγαθών του σπιτιού και ως «Έρκειος», δηλαδή ως ο θεός που επαυξάνει την περιουσία του σπιτιού. Swinford 2006, 18-21, υποσ.41-53. Σύμφωνα με τον Schuller (2005, 589, υποσ. 658), ο Δίας Κτησίος είναι ο προστάτης των προμηθειών και της ευημερίας και ο Δίας Έρκειος είναι ο προστάτης γενικά του σπιτιού. Επίσης, ο ίδιος σημειώνει ότι ο Δίας λατρεύονταν με τις δύο παραπάνω ιδιότητες ιδίως στα ευκατάστατα σπίτια.

⁴³⁴ Swinford 2006, 21, υποσ.54-6,58.

⁴³⁵ Hardiman 2005, 259, υποσ.27-30.

στη ρωμαϊκή έπαυλη της Αρχαίας Κασσάνδρειας στη Χαλκιδική (**εικ. αρ. 63**), καθώς και σε οικία του Παλατιανού Θεσσαλονίκης⁴³⁶.

Εκτός από τη λατρεία του Δία Ερκειού, σύμφωνα με τις πληροφορίες που μας δίνει η αρχαία ελληνική γραμματεία, στον αύλειο χώρο της οικίας ήταν συνήθης η τοποθέτηση ερμαϊκών στηλών που προσέφεραν στο σπιτικό προστασία από κακές δυνάμεις· ωστόσο στις μακεδονικές οικίες των ελληνοιστικών και ρωμαϊκών χρόνων δεν έχουμε έως τώρα αρχαιολογικές μαρτυρίες που να τις επιβεβαιώνουν⁴³⁷.

7. Γ. Οι θεοί που προστάτευαν το εσωτερικό της οικίας: Εστία, Ζευς Κτήσιος, Ερμής Κερδώος.

Εστία

Όπως είδαμε και στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας όπου παρουσιάζονται οι γραπτές μαρτυρίες σχετικά με τους θεούς – προστάτες της αρχαίας ελληνικής οικίας, η Εστία ήταν για τους αρχαίους Έλληνες η κατεξοχήν προστάτρια του αρχαίου ελληνικού οίκου· πρόκειται για μια ανεικονική θεότητα που συμβολιζόταν από την εστία⁴³⁸, κατασκευή που είχε διπλή λειτουργία ως το «ιερό κέντρο» του σπιτιού και ως «οικιακός βωμός»⁴³⁹. Στην περιοχή της Μακεδονίας, μια κατασκευή που ερμηνεύεται ως «βωμός-εστία» προέρχεται από οικιακό ιερό κτηριακού συγκρότηματος στον αρχαίο οικισμό ελληνοιστικών-ρωμαϊκών χρόνων στον Πολύμυλο Κοζάνης. Στο συγκεκριμένο δωμάτιο ήρθαν επίσης στο φως και άλλα κατάλοιπα που συνδέονται με οικιακές τελετουργίες, όπως αναθηματικά ανάγλυφα Διός Υψίστου και Αθηνάς Παρθένου και περιρραντήριο. Επίσης, σε οπτάνια με εστίες ελληνοιστικών οικιών της Μακεδονίας στον Αγ. Κωνσταντίνο Δήμητρας

⁴³⁶ Για τους βωμούς ή τα κατάλοιπά τους που έχουν έρθει στο φως σε οικίες των παραπάνω περιοχών της Μακεδονίας πρβλ. την ενότητα «Βωμοί» στο κεφάλαιο 10.

⁴³⁷ Για τις μαρτυρίες της αρχαίας ελληνικής γραμματείας σχετικά με τις ερμαϊκές στήλες στον αύλειο χώρο της αρχαίας ελληνικής οικίας και για τα αρχαιολογικά κατάλοιπα ερμαϊκών στηλών σε υστεροκλασικές οικίες πρβλ. την υποσ. 11 στην παρούσα εργασία.

⁴³⁸ Η ανδρική έκφραση της θεότητας που σχετιζόταν με την εστία της οικίας ήταν ο Ζευς Εφέστιος.

⁴³⁹ Για το κτηριακό συγκρότημα το οποίο περιελάμβανε το εν λόγω δωμάτιο πρβλ. τον αρ. 4 του κεφαλαίου 5. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη χρήση της εστίας για οικιακές τελετουργίες και λατρευτικούς σκοπούς πρβλ. την ενότητα «Εστία» του κεφαλαίου 11.

Γρεβενών (εικ. αρ. 9β) και στην Αιανή Κοζάνης έχουν έρθει στο φως αρχαιολογικές μαρτυρίες οικιακών θρησκευτικών τελετών ⁴⁴⁰.

Αξίζει αναφερθεί ότι οι αρχαίοι Έλληνες θεωρούσαν την πόλη στην οποία ανήκαν ως μια ευρύτερη «οικογένεια»· συνεπώς, κατ' αναλογία με την οικιακή εστία, υπήρχε και η δημόσια εκδοχή της που έκαιγε υπό την σκέπη της θεάς Εστίας μέσα στο κτήριο του Πρυτανείου και προστάτευε την αρχαία ελληνική πόλη⁴⁴¹. Τέλος, κατά τη ρωμαϊκή περίοδο υπήρχε η ισοδύναμη της Εστίας, ρωμαϊκή θεότητα 'Vesta' που συνέχιζε να προστατεύει τον ρωμαϊκό οίκο· ωστόσο, οι μελετητές θεωρούν ότι η συγκεκριμένη επωνυμία αναφερόταν μόνο στην θεά και όχι στην κατασκευή της εστίας, όπως συνέβαινε στον αρχαίο ελληνικό κόσμο.⁴⁴²

Ζευς Κτήσιος

Σύμφωνα με τη Swinford, ομοιώματα του Διός Κτησίου τοποθετούνταν στις αποθήκες των οικιών μέσα στους καδίσκους, που ήταν εκτός από σκεύη καθημερινής χρήσης, τα λατρευτικά αγγεία και παράλληλα τα σύμβολα του θεού⁴⁴³. Αντίθετα, ο Hardiman υποστηρίζει ότι τα συγκεκριμένα αγγεία -που ήταν τυλιγμένα με ένα λευκό πανί- δεν περιείχαν ομοιώματα του θεού, αλλά τη λεγόμενη «πανσπερμία»⁴⁴⁴, ένα μείγμα από δημητριακά, ελαιόλαδο και νερό⁴⁴⁵. Εκτός από τον καδίσκο, ένα δεύτερο σύμβολο του συγκεκριμένου θεού ήταν ο «οικουρός όφις», το λεγόμενο «φιδόσπιτο» της νεώτερης λαϊκής παράδοσης⁴⁴⁶, που ήταν το ήμερο φίδι που προστάτευε το σπίτι και τα υπάρχοντά του και αποτελούσε διαχρονικά σημάδι καλής τύχης και

⁴⁴⁰ Για τις συγκεκριμένες οικίες πρβλ. τους αρ. 1 και 3 του κεφαλαίου 5.

⁴⁴¹ Swinford 2006,17-8, υποσ. 37-40· Nillson 1954,78.

⁴⁴² Hardiman 2005, 265-6, υποσ.56-8 και Nillson 1954,77.

⁴⁴³ Swinford 2006,18, υποσ. 43,44.

⁴⁴⁴ Ο Nilsson (1954, 79), επικαλούμενος τη μαρτυρία του Αντικλείδη (*Ath.* 11.473b-c) (για τη συγκεκριμένη μαρτυρία πρβλ. το κεφ. 1 της παρούσας εργασίας)εκφράζει την άποψη ότι το αγγείο με την πανσπερμία που ήταν προσφορά προς το Δία Κτησίω, προοριζόταν ουσιαστικά για το δεύτερο σύμβολο του συγκεκριμένου θεού, τον «οικουρό όφι». Επίσης, προσθέτει ότι ο ίδιος τύπος αγγείου υπάρχει και στη λατρεία των Διοσκούρων, υιών του Δία, που λατρεύονταν επίσης και ως θεοί – προστάτες της αποθήκης της οικίας.

⁴⁴⁵ Ο Hardiman (2005,258, υποσ.25) σημειώνει ότι ο καδίσκος με τις προσφορές ήταν τοποθετημένος με ένα μικρό βωμό στην αποθήκη της οικίας και στο δωμάτιο αυτό λατρεύονταν η συγκεκριμένη θεότητα με την τέλεση θυσιών. Επίσης, αντίθετα με την άποψη της Swinford (πρβλ. την προηγούμενη υποσημείωση) υποστηρίζει ότι δεν υπήρχαν λατρευτικά ομοιώματα του θεού μέσα στην οικία. Επίσης, ο ίδιος μελετητής (2005, 258-9, υποσ. 26) επικαλούμενος τη μαρτυρία του Αντιφώντα, εκφράζει την άποψη ότι απεικονίσεις του θεού στην πλαστική τέχνη θα υπήρχαν σε δημόσια κτήρια, καθώς ο θεός λατρευόταν και εκτός των στενών ορίων του οίκου.

⁴⁴⁶ Χρυσοστόμου 2000, 220, υποσ.127.

ευημερίας⁴⁴⁷. Δύο πήλινα ομοιώματα οικουρών όφρων με γενειάδα και λοφίο βρέθηκαν σε οικία της ελληνιστικής Πέλλας, στο δωμάτιο Α, ανάμεσα σε άλλα αντικείμενα που σχετίζονταν με τελετουργίες⁴⁴⁸, ενώ ζωγραφικές απεικονίσεις φιδιών που πλησιάζουν βωμό συναντούμε συχνότατα σε τοιχογραφίες οικιακών ιερών της Πομπηίας⁴⁴⁹. Κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, η λατρεία του Δία Κτησίου αντικαταστάθηκε από τους «*di Penates*», τους «φύλακες» της αποθήκης της οικίας που προστάτευαν τη σοδειά των δημητριακών του νοικοκύρη⁴⁵⁰.

Ερμής Κερδώος

Ο Ερμής στην αρχαία ελληνική θρησκεία είχε πολλαπλές ιδιότητες: εκτός από θεός του ταξιδιού και του κατοφλιού της οικίας, ήταν και ο θεός της καλοτυχίας⁴⁵¹, καθώς και αυτός «που ευνοούσε την κυκλοφορία του χρήματος». Επίσης ήταν ο θεός που προστάτευε τα κοπάδια του αφέντη της οικίας, τα οποία αποτελούσαν σύμφωνα

⁴⁴⁷ Ο Nilsson (1954, 79) εκφράζει την άποψη ότι η λατρεία του οικουρού όφρων ως προστάτη του κελαριού της αρχαίας ελληνικής οικίας προϋπήρχε της εισαγωγής του δωδεκάθεου, και με την εξέλιξη της θρησκείας -καθώς δεν λατρεύονταν πια θηριομορφικοί θεοί- ταυτίστηκε με το Δία. Για τη σύνδεση οικουρού όφρων και Δία πρβλ. Χρυσοστόμου 2000, 220, υποσ.129 με βιβλιογραφικές αναφορές. Η Χρυσοστόμου (2000, 220, υποσ.131 με βιβλιογραφικές αναφορές) σημειώνει ότι οι όφροι σχετίζονται και με τη λατρεία των υιών του Δία, των Διοσκουρών· προκειμένου να υποστηρίξει τη άποψή της, φέρνει το παράδειγμα των δύο όφρων που πλησιάζουν ένα μεγάλο αυγό από μια ανάγλυφη στήλη με Διόσκουρους από την Πελοπόννησο που χρονολογείται στον 1^ο αι. π.Χ. Επίσης, ο Nilsson (1954, 83-4) προσθέτει ότι οι ένοικοι της αρχαίας ελληνικής, αλλά και της ρωμαϊκής οικίας αφήναν στο βωμό τροφή – προσφορά προς τα «αγαθά φιδόσπιτα»· ωστόσο κατά τη ρωμαϊκή περίοδο η παλαιά αρχαιοελληνική δοξασία του «οικουρού όφρων» αντικαταστάθηκε από το ζεύγος αρσενικού και θηλυκού φιδιού που συμβόλιζαν τον *pater familias* και τη σύζυγό του.

⁴⁴⁸ Για τα παραδείγματα των φιδιών από την οικία του οικοπέδου Γ. Παππά που αποκαλύφθηκε στην Πέλλα και για τον προβληματισμό της Χρυσοστόμου σχετικά με το συμβολισμό τους πρβλ. τις υποσ. 215-218 στην παρούσα εργασία.

Τα συγκεκριμένα ομοιώματα θεωρούνται παράλληλα του ανάγλυφου όφρων σε ενεπίγραφη στήλη του 3^{ου} αι. π.Χ. από τις Θεσπιές της Βοιωτίας που αφιερώνεται στο Δία Κτήσιο. Για τη στήλη πρβλ. Harrison 1927, 297·Χρυσοστόμου 2000, 220, υποσ.130.

⁴⁴⁹ Hardiman 2005, 267-8, υποσ. 67· Χρυσοστόμου 2000, 221, υποσ.133-5 με βιβλιογραφικές αναφορές.

⁴⁵⁰ Ο.π. 2005, 266, υποσ. 59-61. Αργότερα οι ρωμαϊκοί θεοί της αποθήκης *Di penates* έγιναν οι θεοί της ευρύτερης οικίας που προσδιορίζονταν από τον ιδιοκτήτη του σπιτιού: στους *Di penates* μπορούσαν να ανήκουν η Vesta, ο Ποσειδώνας, η Αφροδίτη, η Τύχη, ο Ηρακλής κ.α. Nilsson 1954, 79-80. Φυλακτική προστασία επίσης προσέφεραν στην ρωμαϊκή οικία το δίδυμο των ανδρικών θεοτήτων που αποκαλούνται '*Lares*'. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις συγκεκριμένες θεότητες και τα οικιακά ιερά τους, τα '*lararia*' πρβλ. Hardiman 2005, 266-9, υποσ. 62-72' πρβλ. και Sharpe 2014, 177-8, υποσ. 195-200 για μια γενικότερη αναφορά στους οικιακούς θεούς των Ιταλιωτών Ρωμαίων). Αναφορά στους οικιακούς θεούς '*Lares*' γίνεται και στις υποσ. 526 και 528 της παρούσας εργασίας.

⁴⁵¹ Zimmer 2005, 611.

με την Ξενίδου-Schild «την πρώτη πηγή πλουτισμού»⁴⁵². Αυτή η τελευταία του ιδιότητα συνετέλεσε στο να θεωρηθεί με την πάροδο των χρόνων ο Ερμής ως ο θεός της κερδοφορίας και κατ' επέκταση του εμπορίου. Με την ιδιότητά του ως θεού της κερδοφορίας ο Ερμής λατρεύονταν και στο εσωτερικό της αρχαίας ελληνικής οικίας: από τον 4^ο αι. και μετά, ερμαϊκές στήλες σε μικρό μέγεθος⁴⁵³ ή αγάλματα και αγαλματίδια του θεού στήνονται στο εσωτερικό οικιών και λατρεύονταν ιδιαίτερα στα συμπόσια⁴⁵⁴. Στη Μακεδονία χάλκινο ειδώλιο Ερμή Κερδώου έχει αποκαλυφθεί σε ρωμαϊκό κτηριακό συγκρότημα στην Άσπρη Πόλη της αρχαίας Εορδαίας⁴⁵⁵, ενώ ένα δεύτερο χάλκινο ειδώλιο Ερμή εντοπίστηκε σε στρώμα καταστροφής στον υπαίθριο χώρο κτηρίου του 2^{ου} -3^{ου} αι. μ.Χ. από τη ρωμαϊκή πόλη του Παλατιανού Θεσσαλονίκης⁴⁵⁶. Τέλος η Λιλιμπάκη – Ακαμάτη αναφέρει ότι ερμαϊκές στήλες στήνονταν σε οικιακά ιερά στην πόλη της Πέλλας, χωρίς όμως να δίνει περισσότερες πληροφορίες γι' αυτά ή για τις οικίες στις οποίες εντοπίστηκαν⁴⁵⁷.

Από τα παραπάνω, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι από τον 4^ο αι. και εξής στο αρχαίο ελληνικό σπίτι λατρεύονταν ένα αμάλγαμα ανεικονικών και απεικονιζόμενων σε διάφορα υλικά θεοτήτων, των οποίων η λατρεία δεν

⁴⁵² Ξενίδου-Schild 2009, 70.

⁴⁵³ Οι Sharpe (2014, υποσ. 127-130), Swinford (2006,23) και Zimmer (2005, 611, υποσ.690) σημειώνουν ότι ερμαϊκές στήλες έχουν έρθει στο φως στο εσωτερικό των υστεροκλασικών σπιτιών της Ολύμπου, των αντίστοιχων υστεροελληνιστικών της Δήλου και σε χώρο που πιθανώς ερμηνεύεται ως οικιακό ιερό υστεροκλασικής οικίας στην Ερετρια, ενώ ερμαϊκές στήλες σε εσωτερικούς χώρους απεικονίζονται και στην αγγειογραφία (πρβλ την παράσταση λεκανίδας των μέσων του 4^{ου} αι. π.Χ Walter – Καρύδη,1996, 68 υποσ. 58, εικ.56).

Η Sharpe (2014, υποσ. 126) σημειώνει ότι οι ερμαϊκές στήλες και τα αγαλμάτια του Ερμή που τοποθετούνταν στο εσωτερικό της οικίας, σχετιζόνταν με τη λατρεία της Αφροδίτης. Η άποψή της στηρίζεται τόσο σε χωρίο του Θεοφράστου (*Char.*16.7-10), όπου μαρτυρείται λατρεία γλυπτικών εικόνων «Ερμαφροδίτης» (για την ερμηνεία του συγκεκριμένου χαρακτηρισμού πρβλ. την προαναφερθείσα σελίδα του άρθρου της προαναφερθείσας ερευνήτριας), όσο και στην αποκάλυψη διδύμων μολύβδινων ερμαϊκών στηλών (γυναικείων και ανδρικών) από την Όλυμπο.

⁴⁵⁴ Για τη μαρτυρία του Αθήναιου (11.460e) σχετικά με μια λίθινη «εικόνα» (αγαλματιο;) του Ερμή πρβλ. την υποσ. 22 της παρούσας εργασίας.

Τις μαρτυρίες των αρχαίων πηγών και της εικονογραφίας για τοποθέτηση ερμαϊκών στηλών εντός των οικιών, έρχονται να βεβαιώσουν και τα ανασκαφικά ευρήματα: στην «Οικία του Αττάλου» στην Πέργαμο έχουν αποκαλυφθεί ερμαϊκές στήλες με επιγραφές που προσκαλούσαν τους καλεσμένους να γιορτάσουν στα συμπόσια του ιδιοκτήτη. Wulf – Rheidt 2010, 31.

⁴⁵⁵ Το συγκεκριμένο σχηματοποιημένο ειδώλιο ερμηνεύεται ως «Κερδώος Ερμής» από τους Κεφαλίδου – Μοσχάκη με βάση παράλληλα παραδείγματα ειδωλίων εντός Κεφαλίδου (πρβλ. την υποσ. 428 της παρούσας εργασίας). Στην δημοσίευση για το κτηριακό συγκρότημα (πρβλ. τον αρ. 15 του κεφαλαίου 6) όπου βρέθηκε το εν λόγω ειδώλιο, γίνεται μόνο μια σύντομη αναφορά στο συγκεκριμένο αντικείμενο, χωρίς να δίνονται από τους ανασκαφείς περισσότερες πληροφορίες όσον αφορά στην εικονογραφία του, που θα δικαιολογούσαν την ερμηνεία του ως Ερμή «Κερδώου».

⁴⁵⁶ Για το κτήριο πρβλ. τον αρ. 7 του κεφαλαίου 6.

⁴⁵⁷ Λιλιμπάκη - Ακαμάτη 2009, 30.

περιοριζόταν σε ένα μόνιμο οικιακό ιερό, αλλά ίχνη της εντοπίζονται σε διάφορα σημεία τόσο στο εσωτερικό των οικιών, όσο και στον περιβάλλοντά τους χώρο⁴⁵⁸.

⁴⁵⁸ Ο.π. 2014,173.

8. Άλλοι θεοί - προστάτες της αρχαίας ελληνικής οικίας στη Μακεδονία.

Εκτός από τους κατεξοχήν «οικιακούς» θεούς, την προστασία της αρχαίας ελληνικής οικίας και των ενοίκων της αναλάμβαναν οι επίσημοι θεοί - προστάτες της εκάστοτε πόλης στην οποία εντασσόταν η οικία, οι θεοί - προστάτες της φατριάς στην οποία άνηκαν οι ιδιοκτήτες της οικίας και οι θεοί που συνδέονταν με τα φυσικά στοιχεία της περιοχής στην οποία ήταν ιδρυμένη η οικία ή και η ευρύτερη πόλη που τη συμπεριελάμβανε⁴⁵⁹. Οι παραπάνω θεότητες είτε άνηκαν στο αρχαίο ελληνικό δωδεκάθεο, είτε ήταν κατώτερες θεότητες της ελληνικής θρησκείας ή ήταν εισηγμένες θεότητες από την ανατολή που ενσωματώθηκαν στο ελληνικό πάνθεον. Συχνό επίσης φαινόμενο ήταν η συλλατρεία θεοτήτων όχι μόνο στην ίδια οικία, αλλά και στο ίδιο δωμάτιο. Ας δούμε, λοιπόν, αναλυτικότερα τις κατηγορίες θεοτήτων που προστάτευαν της οικίες της Μακεδονίας:

8.1 Ολύμπιοι Θεοί

Αθηνά

Η Αθηνά ως «Πολιάς» ή «Πολιούχος» ήταν η προστάτιδα των πόλεων και των ακροπόλεων. Επίσης η λατρεία της ως «Παρθένου» ήταν διαδεδομένη στις αστικές περιοχές⁴⁶⁰ -και όχι μόνον-. Όσον αφορά στον μακεδονικό χώρο, σύμφωνα με τη Χατζηνικολάου, η λατρεία της ήταν πατροπαράδοτη στην περιοχή της Άνω Μακεδονίας κατά την αρχαιότητα⁴⁶¹. Ειδικότερα στην περιοχή της Ελίμειας η οικιακή λατρεία της θεάς ήταν διαδεδομένη, καθώς στην ελληνιστική πόλη της Αιανής εντοπίστηκαν πολλά ειδώλια που απεικονίζουν τη συγκεκριμένη θεά⁴⁶², ενώ σε οικιακό ιερό αστικού κτηριακού συγκροτήματος από τον Πολύμυλο Κοζάνης ήρθαν στο φως αναθηματικά ανάγλυφα Αθηνάς Παρθένου και Διός Υψίστου⁴⁶³. Επίσης, με την τοπική λατρεία της θεάς ως προστάτιδας των βοοειδών που

⁴⁵⁹ Λιλιμπάκη – Ακαμάτη 2009, 30.

⁴⁶⁰ Χατζηνικολάου 2007, 145.

⁴⁶¹ *Ο.π.* 2007, 146. Για τη λατρεία της Αθηνάς στην Άνω Μακεδονία πρβλ. *Ο.π.* 2007, 145-159.

⁴⁶² Για τις επίσημες λατρείες της συγκεκριμένης πόλης πρβλ. τον αρ. 3 του κεφαλαίου 5.

⁴⁶³ Για το συγκεκριμένο οικιακό ιερό πρβλ. τον αρ. 4 του κεφαλαίου 5.

αποτελούσε τη βασική πηγή διατροφής των κατοίκων, σχετίζονται τα ειδώλια Αθηνάς με κέρατα βοδιού στην περικεφαλαία που συναντώνται στην οικιακή λατρεία της Πέλλας⁴⁶⁴ (εικ. αρ. 23). Τέλος, οικιακή λατρεία της θεάς πιθανώς συναντούμε στην ελληνιστική Αμφίπολη, καθώς σε οικιστικό συγκρότημα της παραπάνω πόλης εντοπίστηκε κεφαλή πήλινου ειδωλίου της θεάς⁴⁶⁵ (εικ. αρ. 50 α).

Αρτεμις – Μεγάλη Μητέρα των Θεών

Πιθανή λατρεία της Αρτέμιδος ως «Γαυροπόλου» συναντούμε σε οικία της Αμφίπολης, εντός της οποίας ήρθε στο φως χρυσό περίαπτο – έλασμα με απεικόνισή της⁴⁶⁶. Επίσης, η Αρτεμις ως θεά που ταυτιζόταν με δραστηριότητες της υπαίθρου όπως ήταν το κυνήγι⁴⁶⁷, πιθανώς λατρευόταν τόσο στην προαναφερθείσα οικία όσο και σε ρωμαϊκή έπαυλη στην Αρχαία Κασσάνδρεια της Χαλκιδικής, καθώς εντοπίστηκαν αγαλμάτια της πλησίον της αυλής της πρώτης οικίας και εντός του αύλειου χώρου της δεύτερης⁴⁶⁸ (εικ. αρ. 57, 64α).

⁴⁶⁴ Για τα ειδώλια Αθηνάς με τα κέρατα βοδιού στην περικεφαλαία πρβλ. τον αρ.10 του κεφαλαίου 5. Χαρακτηριστικό επίσης είναι ότι η παλαιότερη ονομασία της πόλης της Πέλλας σύμφωνα με τον Στέφανο Βυζάντιο είναι «Βούνομος» ή «Βουνόμεια». Λιλιμπάκη – Ακαμάτη-Ακαμάτης-Χρυσοστόμου Α. - Χρυσοστόμου Π. 2011,163.

Επίσης, πρέπει να προσθέσουμε ότι μια από τις επίσημες λατρείες της Πέλλας, ήταν αυτή της Αθηνάς «Αλκιδήμου» ως πολεμικής θεότητας. Η λατρεία της συγκεκριμένης θεότητας πιστοποιείται τόσο από γραπτές πηγές όσο και από νομίσματα. Λιλιμπάκη – Ακαμάτη-Ακαμάτης- Χρυσοστόμου Α. - Χρυσοστόμου Π. 2011,163.

⁴⁶⁵ Στο ίδιο οικιστικό συγκρότημα αποκαλύφθηκε και μικρός ερωτιδέας πάνω σε δελφίνι πρβλ.τον αρ. 20 του κεφαλαίου 5.

⁴⁶⁶ Το περίαπτο εντοπίστηκε στο μεταγενέστερο δυτικό τοίχο του χώρου 8 που αποτελούσε σε προγενέστερη φάση μαζί με τους χώρους 11 και 11 α τον ανδρώνα της οικίας του οικοπέδου ιδιοκτησίας Κυπριανίδη. Επίσης, πρέπει να προσθέσουμε ότι στο χώρο 4 νοτίως της κεντρικής αυλής της οικίας εντοπίστηκε αγαλμάτιο της ίδιας θεάς. Για τη συγκεκριμένη οικία πρβλ. τον αρ.21 του κεφαλαίου 5.

⁴⁶⁷ Οι Μάλαμα και Σαλονικιός (2004, 151, εικ. 11, υποσ. 11) εκφράζουν την άποψη ότι τα αγαλματίδια της Αρτέμιδος «τα οποία διακοσμούσαν τους κήπους και τις αυλές των ιδιωτικών σπιτιών είχαν περισσότερο θρησκευτικό και λατρευτικό χαρακτήρα, εξυπηρετούσαν δηλαδή κατά κανόνα τις ανάγκες της οικιακής λατρείας.».

⁴⁶⁸ Το συγκεκριμένο αγαλμάτιο βρέθηκε στο χώρο 4 νοτίως της αυλής της οικίας του οικοπέδου ιδιοκτησίας Κυπριανίδη. Επίσης, αγαλμάτιο Αρτέμιδος ήρθε στο φως στη στοά που περιέβαλε το impluvium της επίσης κεντρικής αυλής της έπαυλης του 3^{ου} αι. μ.Χ. στην Αρχαία Κασσάνδρεια της Χαλκιδικής. Για τα παραπάνω αγαλμάτια πρβλ. τις υποσ.741 και 766 της παρούσας εργασίας.

Παρόμοια αγάλματα Αρτέμιδος έχουν έρθει στο φως και σε κήπους οικιών εκτός ελλαδικού χώρου, όπως στην περίπτωση της οικίας VIII vi 3 από την Πομπηία. Hardiman 2005,269.

Τέλος, η Άρτεμις στον ελλαδικό χώρο έχει συσχετιστεί με την Εν(ν)οδία καθώς και με τη φρυγικής καταγωγής «Μεγάλη Μητέρα των Θεών»⁴⁶⁹· προτομές θεότητας με την χαρακτηριστική υψηλή στεφάνη στα μαλλιά μπροστά από την οποία προβάλλονται λουλούδια, που ερμηνεύονται ως Άρτεμη - Εν(ν)οδία ή ως Μητέρα των Θεών έχουν έρθει στο φως σε ελληνιστική οικία της Αρχαίας Λητής Θεσσαλονίκης⁴⁷⁰ (εικ. αρ. 48).

Αφροδίτη

Το γεγονός ότι η Αφροδίτη ήταν μια από τις σημαντικότερες θεότητες του ολύμπιου δωδεκάθεου υποδηλώνεται από τις πολλαπλές υποστάσεις της στην αρχαία ελληνική θρησκεία όχι μόνο ως θεάς του έρωτα, του γάμου και των παιδιών, αλλά και ως θεάς της γονιμότητας, της βλάστησης, του θανάτου, των ναυτικών και προστάτιδας της πόλης⁴⁷¹. Σε οικίες της Πέλλας συναντούμε πήλινα ειδώλια και προτομές της Αφροδίτης⁴⁷², η οποία μαζί με τη Μεγάλη Μητέρα των Θεών λατρεύονταν ως προστάτιδες της πόλης και του δημοσίου βίου σε ιερό στα βόρεια της Αγοράς⁴⁷³. Επίσης λατρευτικές τελετές προς τιμήν της ίδιας θεάς υποθέτουμε ότι

⁴⁶⁹ Οι Τζαναβάρη – Φίλης (2005, 162, υποσ. 36-7) εκφράζουν την άποψη ότι παράλληλα αντικείμενα που προέρχονται από δημόσια ή ιδιωτικά οικοδομήματα του ευρύτερου μακεδονικού χώρου και χρονολογούνται στα όψιμα ελληνιστικά χρόνια απεικονίζουν την Άρτεμη ή Άρτεμη - Εν(ν)οδία και τη Μητέρα των Θεών. Επίσης θεωρούν ότι οι προτομές γυναικείων θεοτήτων που έρχονται στο φως σε ιδιωτικούς χώρους έχουν προφυλακτικό χαρακτήρα ή συνδέονται με την άσκηση ιδιωτικής λατρείας.

⁴⁷⁰ Η Άρτεμις, η Εν(ν)οδία θεά και η Μητέρα των Θεών αποτελούσαν κάποιες από τις επίσημες λατρείες της πόλης της αρχαίας Λητής. Περισσότερα για τις λατρείες της αρχαίας Λητής πρβλ. *Ο.π.* 2005, 159, υποσ. 26-9 και 166, υποσ. 49. Επίσης, μαρτυρίες για τη λατρεία της Μητέρας των θεών αποτελούν κινητά ευρήματα που ήρθαν στο φως από τον ευρύτερο χώρο της αρχαίας Λητής, όπως είναι ένα αγαλμάτιο της ένθρονης θεάς των ελληνιστικών χρόνων, το επάνω τμήμα ενός πήλινου ειδωλίου που επίσης απεικονίζει τη θεά ένθρονη με τύμπανο και πυργωτό στέμμα στα μαλλιά και τμήματα ειδωλίων της εν λόγω θεάς, ανάμεσά τους και ένα στο οποίο η Μητέρα των θεών παριστάνεται όρθια, πλαισιωμένη από δύο λιοντάρια. Για τα προαναφερθέντα ειδώλια που αποκαλύφθηκαν στην επίχωση δύο ρωμαϊκών αγροτικών επαύλεων («Αγροικία Δ» και «Αγροικία Α») που ανασκάφηκαν στο *territorium* της αρχαίας πόλης τους αρ. 9 και 10. του κεφ. 6.

⁴⁷¹ Χατζηνικολάου 2007, 158, υποσ. 536-540

⁴⁷² Λιλιμπάκη – Ακαμάτη-Ακαμάτης- Χρυσοστόμου Α. - Χρυσοστόμου Π. 2011,114. Ενδεικτικά αναφέρουμε την περίπτωση της «Οικίας των Κονιαμάτων» όπου στο περίστωο της έπαυλης εντοπίστηκαν ειδώλια Αφροδίτης και Έρωτα. Για την παραπάνω οικία πρβλ. τον αρ.13 του κεφαλαίου 5.

⁴⁷³ Για το συγκεκριμένο ιερό πρβλ. Λιλιμπάκη – Ακαμάτη-Ακαμάτης- Χρυσοστόμου Α. - Χρυσοστόμου Π. 2011,164-5, εικ. στις σ. 168-74· Για τη συλλατρεία Αφροδίτης και Μεγάλης Μητέρας των Θεών πρβλ. Χατζηνικολάου 2007, 158, υποσ. 543.

τελούσαν οι ένοικοι πολυτελούς οικίας στην Αμφίπολη, καθώς εντός της ήρθε στο φως αγαλμάτιό της⁴⁷⁴ (εικ. αρ. 49).

Διόνυσος

Η λατρεία του Διονύσου ως θεού της βλάστησης και αργότερα της αμπέλου, του οίνου και της έκστασης που προκαλεί ή μέθη, αλλά και ως θεού των ορφικοδιονυσιακών μυστηρίων που εξασφάλιζε στους πιστούς του μεταθανάτια ευδαιμονία, ήταν διαδεδομένη σε όλο τον αρχαίο κόσμο -χωρίς η περιοχή της Μακεδονίας να αποτελεί εξαίρεση-. Στην περιοχή της Πέλλας ο Διόνυσος λατρευόταν με την ιδιότητά του ως θεού του οίνου και της αμπελουργίας, καθώς κατά την αρχαιότητα η Πέλλα ήταν μια κατεξοχήν αμπελουργική πόλη και ο «πελλαίος οίνος» ήταν ξακουστός, αλλά και με τη χθόνια υπόστασή του, χάρις στην οποία οι μνημένοι στη λατρεία του θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν τη μεταθανάτια ευδαιμονία⁴⁷⁵, όπως αποδεικνύεται από τη συλλατρεία του Διονύσου, ως θεού των Μυστηρίων και της θεϊκής συντρόφου του Αφροδίτης ή Περσεφόνης σε ελληνιστική οικία της πόλης⁴⁷⁶ (εικ. αρ. 43 α-δ). Επίσης, ανάμεσα στα απορριφθέντα αντικείμενα σε αποθέτη εργαστηριακού συγκροτήματος αγροικίας(;) στη Μ. Σάντα Ημαθίας αποκαλύφθηκε και μια προτομή Διονύσου που εικάζω ότι συνδεόταν με ιδιωτικές λατρευτικές τελετές⁴⁷⁷ (εικ. αρ. 17). Λατρεία του Διονύσου έχουμε και στο Δίον από την ελληνιστική περίοδο ακόμη, καθώς ιερό του θεού εντοπίστηκε κοντά στο

⁴⁷⁴ Για το δωμάτιο που έφερε διακόσμηση με το α' πομπηϊανό στυλ στο οποίο εντοπίστηκε το αγαλμάτιο της Αφροδίτης πρβλ. τον αρ. 19 του κεφαλαίου 5.

⁴⁷⁵ Οι αρχαίοι συγγραφείς (Πολυδεύκης, Ξενοφών, Πλίνιος) μας δίνουν σημαντικές μαρτυρίες για την ξακουστή «πελλαία σταφύλη» και την καλλιέργειά της, οι οποίες συνεπικουρούνται από τα αρχαιολογικά δεδομένα, καθώς σε διάφορα σημεία της πόλης έχουν εντοπιστεί λαξεύματα καλλιέργειας των αμπελιών. Επίσης, στην Πέλλα υπήρχε και το φημισμένο εργαστήριο αμφορέων κρασιού του Παρμενίσκου. Τέλος, η αγάπη των κατοίκων της Πέλλας για το Διόνυσο και την ακολουθία του πιστοποιείται και από την ψηφιδωτή διακόσμηση των δαπέδων επαύλεων με Διονυσιακά θέματα καθώς και από αντικείμενα που χρησιμοποιούσαν στην καθημερινή τους ζωή όπως π.χ. τα εξαρτήματα συμποσιακών κλινών με διακόσμηση από κεφαλές ημιόνων στεφανωμένες από τσαμπιά σταφυλιών και προτομές Διονύσου. Επίσης, η παρουσία του Διονύσου σε ταφικά μνημεία συνδέεται με το χθόνιο χαρακτήρα του και τις θρησκευτικές αναζητήσεις των ανθρώπων από το β' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. και εξής σχετικά με τη μετά θάνατον ζωή. Λιλιμπάκη 2003, 53, εικ. 63, 15· Λιλιμπάκη – Ακαμάτη-Ακαμάτης- Χρυσοστόμου Α. - Χρυσοστόμου Π. 2011, 163, εικ. στη σ. 166.

⁴⁷⁶ Περισσότερα για τη λατρεία του Διονύσου ως θεού των μυστηρίων στην οικία του οικοπέδου Γ. Παππά πρβλ. τον αρ. 16 του κεφαλαίου 5.

⁴⁷⁷ Για την ανασκαφή στη Μ. Σάντα Ημαθίας πρβλ. τον αρ. 6 του κεφαλαίου 5.

ελληνιστικό θέατρο της πόλης⁴⁷⁸. Η λατρεία του θεού στην πόλη αυτή συνεχίστηκε έως και τα ρωμαϊκά χρόνια, καθώς ήρθε στο φως οικιακό ιερό πιθανώς αφιερωμένο στη λατρεία του ίδιου θεού στην ομώνυμη ρωμαϊκή «Έπαυλη του Διονύσου»⁴⁷⁹ (**εικ. αρ. 77 β, 78, 79, 80**). Τέλος, εκτός από το Διόνυσο, σε οικίες της ελληνιστικής Μακεδονίας βρίσκουμε και απεικονίσεις των συντρόφων του, Σατύρων και Σιληνών τόσο στον Φιλώτα Φλώρινας, όσο και στην Πέλλα⁴⁸⁰ (**εικ. αρ. 34**).

8.2. Άλλοι Θεοί, Λαϊκές Θεότητες, Ήρωες και Προσωποποιήσεις

Ασκληπιός

Σύμφωνα με τη Χατζηνικολάου είναι πιθανό η λατρεία του θεραπευτή θεού Ασκληπιού να ήταν διαδεδομένη στη Μακεδονία πριν από την εποχή του Φιλίππου Β'⁴⁸¹, ενώ στα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια υπήρξε από τις πιο δημοφιλείς θεότητες όχι μόνο στη Μακεδονία, αλλά και στα εδάφη της ανατολικής Αυτοκρατορίας γενικότερα⁴⁸². Όσον αφορά στην ελληνιστική και ρωμαϊκή Μακεδονία, η παρουσία του Ασκληπιού εντοπίζεται σε αστική οικία (:) ⁴⁸³ στην αρχαία πόλη της Θάσου⁴⁸⁴, στην οποία ήρθαν στο φως λατρευτικά αναθήματα προς τον προαναφερθέντα θεό (γλυπτικές αναπαραστάσεις μελών σώματος)⁴⁸⁵, ενώ αγαλμάτια του Ασκληπιού που

⁴⁷⁸ Χατζηνικολάου 2007, 174, υποσ. 625

⁴⁷⁹ Ο Διόνυσος λατρεύονταν ως «οικιακή θεότητα» και σε άλλες πόλεις του ρωμαϊκού κόσμου όπως στην Πομπηία στην οποία έχουν έρθει στο φως πολλές ταβέρνες (taberna) and fullonica workers. Hardiman 2005, 268-9.

⁴⁸⁰ Ειδώλια Σατύρων προέρχονται από κατάστημα ή οικιακό ιερό στην Οικία I-4 και από τα κινητά ευρήματα της ίδιας οικίας, ένα περίπλοκο Σιληνού συναντάμε στην «Οικία των Κονιαμάτων» και θυμιατήρια-πλαστικές μορφές Σατύρων προέρχονται από το περίστωο του αύλειου χώρου της οικίας που αποκαλύφθηκε στο οικοπέδο ιδιοκτησίας Γ. Παππά, στο οποίο πιθανώς ελάμβαναν χώρα ιεροπραξίες. Για τις παραπάνω οικίες πρβλ. τους αρ. 10, 13, 16 του κεφαλαίου 5.

⁴⁸¹ Χατζηνικολάου 2010, 225, υποσ. 926-7.

⁴⁸² Stirling 2008, 135, υποσ. 128.

⁴⁸³ Για τον προβληματισμό σχετικά με το εάν το συγκεκριμένο κτήριο αποτελεί οικία ή τμήμα του ιερού του Ασκληπιού πρβλ. τον αρ. 25 του κεφ. 6

⁴⁸⁴ Για τη λατρεία του Ασκληπιού στη Θάσο πρβλ. Λιούλιας 2010, 33 κ.ε.

⁴⁸⁵ Για τις γλυπτικές αναπαραστάσεις των συγκεκριμένων μελών σώματος πρβλ. κεφ. 12

πιθανώς σχετίζονταν με οικιακή λατρεία συναντούμε στην Αμφίπολη⁴⁸⁶ και στη ρωμαϊκή «Οικία της Υδραύλεως» του Δίου⁴⁸⁷ (**εικ. αρ. 56, 76**) .

Ηρακλής

Μια από τις πιο διαδεδομένες επίσημες αλλά και οικιακές λατρείες της Μακεδονίας ήταν αυτή του Ηρακλή, καθώς ο συγκεκριμένος ήρωας ήταν για τους αρχαίους Μακεδόνες ο μυθικός γενάρχης τους⁴⁸⁸. Τη λατρεία του Ηρακλή συναντάμε τόσο σε ελληνιστικές όσο και σε ρωμαϊκές οικίες της Μακεδονίας, όπως στο οικιστικό συγκρότημα στη θέση «Μπουφάρι» ή «Αγ. Αθανάσιος» Απιδέας Βοΐου⁴⁸⁹ (**εικ. αρ. 15 α**), πιθανώς σε αγροικία στον Φιλώτα Φλώρινας⁴⁹⁰, σε οικία της Πέλλας⁴⁹¹ -πόλη στην οποία ο Ηρακλής αποτελούσε μια από τις επίσημες θεότητες- (**εικ. αρ. 35**), στη ρωμαϊκή έπαυλη της Αρχαίας Κασσάνδρειας στη Χαλκιδική (**εικ. αρ. 64 β**), πιθανώς στην επίσης ρωμαϊκή «Έπαυλη του Διονύσου» στο Δίον (**εικ. αρ. 82**) και τέλος σε οικιστικό (;) συγκρότημα στην Άσπρη Πόλη της Εορδαίας⁴⁹² (**εικ. αρ. 85**) .

⁴⁸⁶ Για την οικία του οικ. Κυπριανίδη πρβλ. τον αρ.21 του κεφαλαίου 5.

⁴⁸⁷ Η λατρεία του Ασκληπιού ήταν μια από τις επίσημες λατρείες στο Δίον: ιερό του θεού υπήρχε στο Δίον ήδη από το β' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. Στην περιοχή των ιερών υπήρχε επίσης ενεπίγραφο βάθρο λατρευτικών αγαλμάτων Ασκληπιού και Υγείας, ενώ στο κτηριακό συγκρότημα των θερμών που χρονολογείται στην αυτοκρατορική περίοδο εντοπίστηκαν αγάλματα της οικογένειας του Ασκληπιού. Επίσης, μια χαμένη σήμερα επιγραφή διέσφωζε το κείμενο παιάνα προς τιμή του, ενώ την απεικόνιση του θεού έχουμε σε νομίσματα του Δίου από την εποχή του Γορδιανού Γ'. Χατζηνικολάου 2010,228-9 με υποσημειώσεις.

Άλλωστε, ο Nillson (1954,80) θεωρεί συγχή την οικιακή λατρεία του Ασκληπιού, καθώς σημειώνει ότι επιγραφική μαρτυρία από την Καρία αναφέρει τον Δία Κτησίο, την Τύχη και τον Ασκληπιό ως κατοίκους της οικίας και ότι ένα επίγραμμα του Θεόκριτου αφιερώνεται σε ένα άγαλμα του Ασκληπιού, το οποίο ο ιατρός Νικίας θυμιάτιζε καθημερινά.

⁴⁸⁸ Η Sharpe (2014,174, υποσ. 167) προσθέτει ότι η συγχή παρουσία του Ηρακλή σε οικιακά ιερά της Δήλου είχε αποτροπαϊκό χαρακτήρα. Ίσως παρόμοιο χαρακτήρα να είχαν και τα ειδώλια του συγκεκριμένου θεού που εντοπίσαμε σε ελληνιστικές και ρωμαϊκές οικίες της Μακεδονίας. Για τα ειδώλια αυτά πρβλ. τις υποσ. 618-623.

⁴⁸⁹ Για το συγκεκριμένο συγκρότημα πρβλ. τον αρ. 5 του κεφαλαίου 5.

⁴⁹⁰ Για τη συγκεκριμένη αγροικία πρβλ. τον αρ. 9 του κεφαλαίου 5.

⁴⁹¹ Για τη συγκεκριμένη οικία που αποκαλύφθηκε στο οικοπέδο ιδιοκτησίας Σγουράκη πρβλ. τον αρ.14 του κεφαλαίου 5.

⁴⁹² Για τις συγκεκριμένες επαύλεις του Δίου και της Χαλκιδικής πρβλ. τους αρ. 3 και 14, ενώ για το συγκρότημα της Εορδαίας πρβλ. τον αρ. 15 του κεφ. 6.

Θεότητες γονιμότητας και καρποφορίας - Χθόνια Θεότητα

Ως υπαίθριος χώρος λατρείας θεοτήτων γονιμότητας και καρποφορίας ή ως αλώνι, ή ως κατασκευή που συνδύαζε και τις δύο αυτές χρήσεις, ερμηνεύεται από την ανασκαφέα Βελένη ο αποθέτης που περιβαλλόταν από κυκλική αργολιθοδομική κατασκευή στον υπαίθριο χώρο υστεροκλασικής – πρώιμης ελληνιστικής αγροικίας στην Ασπροβάλτα Θεσσαλονίκης⁴⁹³ (σχ. αρ. 6, 5). Επίσης η ανασκαφέας Χατζηπολυχρόνη ερμηνεύει ειδώλιο που εντοπίστηκε εντός της οικίας VI στη ρωμαϊκή πόλη του Παλατιανού Θεσσαλονίκης ως «χθόνια γυναικεία θεότητα»⁴⁹⁴ (εικ. αρ. 66).

Δαίμων

Τέλος, τα ομοιώματα κατωτέρων θεοτήτων που ήρθαν στο φως σε οικίες, λειτουργούσαν ως αποτροπαϊκά αντικείμενα που έφερναν καλοτυχία ή πλούτο στο σπιτικό· αυτό συνέβαινε και στην περίπτωση πλαστικά αποδοσμένου πήλινου χειροποίητου δύσμορφου δαίμονα που εντοπίστηκε σε ρωμαϊκό οικιακό συγκρότημα με οينوποιητικές εγκαταστάσεις στην αρχαία Λητή, καθώς σύμφωνα με τους ανασκαφείς η συγκεκριμένη θεότητα είχε αποτροπαϊκές δυνάμεις και αντιπετώπιζε τους κινδύνους που απειλούσαν την παραγωγή⁴⁹⁵ (εικ. αρ. 69). Επίσης, συμβολισμός του «Αγαθού Δαίμονα» που φέρνει πλούτο και ευτυχία, έχει προστατευτικό και αποτροπαϊκό ρόλο και ταυτίζεται με το Διόνυσο από την ελληνιστική περίοδο και εξής⁴⁹⁶ πιθανώς αποτελεί, σύμφωνα με τη Χρυσοστόμου, το πλαστικά αποδοσμένο φίδι που διακοσμεί την πίσω κοίλη επιφάνεια ενός περίτμητου σταφυλιού από το δωμάτιο Α της οικίας του 2^{ου} αι. π.Χ. από την Πελλα⁴⁹⁷ (εικ. αρ. 40 δ-ε).

⁴⁹³ Για το συγκεκριμένο αγροτικό συγκρότημα πρβλ. τον αρ. 18 του κεφαλαίου 5.

⁴⁹⁴ Για το Κτίσμα VI πρβλ. τον αρ.5 του κεφαλαίου 6.

⁴⁹⁵ Περισσότερα για το συγκεκριμένο ειδώλιο και τα κτήρια εντός των οποίων βρέθηκε πρβλ. τον αρ.8 του κεφαλαίου 6. Η οικιακή λατρεία του «αγαθού δαίμονα» συναντάται σύμφωνα με τον Nilsson (1954, 80) κατά τη ρωμαϊκή περίοδο και στην Κόρινθο. Για τον αγαθό δαίμονα ως οικιακό θεό των Ιταλιωτών Ρωμαίων πρβλ. Sharpe 2014,177, υποσ. 197-8.

⁴⁹⁶ Για τη λατρεία του φιδιού στο διονυσιακό κύκλο πρβλ. Χρυσοστόμου 2000, 223, υποσ. 155 με βιβλιογραφικές αναφορές.

⁴⁹⁷ Για τα αντικείμενα του δωματίου Α στην οικία που αποκαλύφθηκε στο οικοπεδο ιδιοκτησίας Παππά πρβλ. τον αρ. 16 του κεφαλαίου 5.

8.3. Θεότητες συνδεδεμένες με τα φυσικά στοιχεία της θέσης ίδρυσης των οικιών (Ασκληπιός - Ζευς Ύψιστος- Ποσειδών)

Οι ένοικοι των οικιών στον αρχαίο ελλαδικό κόσμο λάτρευαν θεότητες που προστάτευαν τα φυσικά στοιχεία της περιοχής στην οποία ήταν ιδρυμένη η εκάστοτε οικία· για παράδειγμα σε οικία της Αμφίπολης που ήταν ιδρυμένη σε θέση στην οποία ακόμη και σήμερα είναι πλούσιο το υδάτινο στοιχείο, έχουμε πιθανή λατρεία του Ασκληπιού, του θεραπευτή-θεού που χρησιμοποιούσε το νερό για τη θεραπεία των ασθενειών⁴⁹⁸ (**εικ. αρ. 56**). Επίσης, διαδεδομένη ήταν σε όλο τον αρχαίο ελληνικό κόσμο η λατρεία του Διός Ύψιστου ως θεού που σχετιζόταν με τον ουρανό και τα καιρικά φαινόμενα, γι' αυτό και λατρευόταν σε βουνά, λόφους, υψώματα και ακροπόλεις πόλεων⁴⁹⁹. Στην Μακεδονία, η οικιακή λατρεία του Δία ως «καιρικού θεού» εντοπίζεται σε οικιακό ιερό ορεινής αρχαίας πόλης⁵⁰⁰ που βρίσκεται κοντά στον σύγχρονο οικισμό του Πολυμύλου Κοζάνης, όπου συναντάμε συλλατρεία Διός Ύψιστου και Αθηνάς. Ακόμη, με τη λατρεία του Δία Ύψιστου που σχετίζεται με την τοπογραφία της αρχαίας θέσης σε πλαγιά λόφου⁵⁰¹ μπορούν να συνδεθούν τα τρία τμήματα πλαστικών λαβών – αετών⁵⁰² από μη σωζόμενα σήμερα τελετουργικά αγγεία⁵⁰³ που ήρθαν στο φως στο χώρο οικιών και οινοποιητικών εγκαταστάσεων στην Αρχαία Λητή⁵⁰⁴ (**εικ. αρ. 68**). Τέλος, σημαντική θεότητα για την παραθαλάσσια πόλη της ελληνιστικής Πέλλας ήταν ο θεός της θάλασσας Ποσειδώνας, όπως μαρτυρά ένα χάλκινο αγαλμάτιο από οικιακό ιερό⁵⁰⁵ (**εικ. αρ. 27**) και η απεικόνιση

⁴⁹⁸ Για τη λατρεία του Ασκληπιού στη συγκεκριμένη οικία πρβλ. τον αρ. 21 του κεφαλαίου 5.

⁴⁹⁹ Για τη λατρεία του Δία Ύψιστου στην Άνω Μακεδονία και ευρύτερα πρβλ. Χατζηνικολάου 2007, 57 κ.ε. Για τη λατρεία του Δία ως «καιρικού θεού» στη Μακεδονία και Θεσσαλία πρβλ. Χρυσοστόμου 1996, 21-72.

⁵⁰⁰ Η συγκεκριμένη πόλη παρουσιάζει ανάπτυξη από την ελληνιστική περίοδο και συνεχίζει στα ρωμαϊκά και στα πρώιμα βυζαντινά χρόνια, ενώ υπάρχουν ίχνη κατοίκησης από τους προϊστορικούς χρόνους. Χατζηνικολάου 2007, 325.

⁵⁰¹ Πρόκειται για την ανατολική πλευρά του λόφου Νεμπόις – Κούλα που ορίζει από τα βόρεια τα στενά του Δερβενίου. Τζαναβάρη – Φίλης 2005, 164, υποσ. 45.

⁵⁰² Για τον αετό ως σύμβολο του Δία Ύψιστου και την απεικόνιση του ιερού πτηνού σε αναθήματα (ανάγλυφα ή αγαλμάτια) προς τιμήν του από τη Μακεδονία πρβλ. Χρυσοστόμου 1996, 30 κ.ε.

⁵⁰³ Παράλληλα των παραπάνω λαβών έχουν βρεθεί στο Παλατιανό του νομού Κιλκίς. Τζαναβάρη – Φίλης 2009, 377, εικ. 15.

⁵⁰⁴ Για τα συγκεκριμένα κτήρια που έχουν διάρκεια ζωής από τα μέσα του 2 ου αι. π.Χ. έως και τον 4ο αι. μ.Χ. πρβλ. τον αρ.8 του κεφαλαίου 6.

⁵⁰⁵ Για το χάλκινο αγαλμάτιο του θεού που ήρθε στο φως στην «Οικία του Ποσειδώνα» πρβλ. την υποσ. 738 της παρούσας εργασίας.

του θεού σε επίσημες κοπές νομισμάτων της πόλης στα χρόνια του Δημητρίου Πολιορκητή⁵⁰⁶.

8.4. Θεότητες ανατολικής καταγωγής

Κατά την ελληνιστική περίοδο εισάγονται σταδιακά στην ελληνική θρησκεία νέες ανατολικής καταγωγής θεότητες όπως η Ίσιδα, η Κυβέλη και η Μεγάλη Μητέρα των Θεών που λατρεύονται τόσο σε δημόσια ιερά όσο και σε οικίες. Η λατρεία των παραπάνω θεοτήτων οφείλεται στη σταδιακή «στροφή» μεγάλων λαϊκών στρωμάτων σε πιο «οικείες» στους ανθρώπους θεότητες που προϋπήρχαν στα πάνθηα της ανατολής, προκειμένου να ζητήσουν «αρωγή» και «παρηγορία» στα μικρά ή μεγάλα προβλήματά τους.

Ίσις

Η λατρεία της Ίσιδος, θεότητας αιγυπτιακής προέλευσης, έγινε δημοφιλής στον ελλαδικό χώρο χάρη στους Πτολεμαίους⁵⁰⁷ και συνδέθηκε από τους Έλληνες με θεές του ελληνικού δωδεκάθεου, όπως η Άρτεμις, η Δήμητρα, η Αθηνά, η Αφροδίτη⁵⁰⁸ και η Ήρα. Επίσης λατρεύονταν με την επωνυμία «Ίσις-Πελαγία», ως προστάτιδα των ναυτικών και θεά της ναυσιπλοΐας ενώ η λατρεία της ως Ίσιδος – Τύχης πέρασε και στη θρησκεία των Ρωμαίων⁵⁰⁹. Οικιακή λατρεία της Ίσιδος πιθανώς τελούνταν σε ρωμαϊκή έπαυλη της πόλης του Δίου, εντός της οποίας ήρθαν στο φως δύο πορτραίτα παιδιών που φέρουν τη χαρακτηριστική κόμμωση των πιστών της θεάς⁵¹⁰ **(εικ. αρ. 75)** .

⁵⁰⁶ Σιγανίδου – Λιλιμπάκη 1996, 52, εικ. 33.

⁵⁰⁷ Sharpe 2014, 152-3, υποσ. 36.

⁵⁰⁸ Για την Ίσιδα- Αφροδίτη των ρωμαϊκών χρόνων πρβλ. Ό.π. 2014, 152, υποσ. 32.

⁵⁰⁹ Arney 2011, 45 κ.ε. Τα αρχαιολογικά δεδομένα της Πομπηίας μας αποκαλύπτουν ότι η Ίσις και αργότερα η Ίσις-Τύχη ήταν μια από τις σπουδαιότερες θεότητες στην οποία απέδιδαν λατρευτικές τιμές στα σπίτια τους οι κάτοικοί της. Hardiman 2005,268-9, υποσ.72.

⁵¹⁰ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα συγκεκριμένα πορτραίτα που αποκαλύφθηκαν στο «Σπίτι της Λήδας» πρβλ. τον αρ.12 του κεφαλαίου 6. Οικιακή λατρεία της Ίσιδος εντοπίζεται και σε άλλα μέρη του ελλαδικού κόσμου πρβλ. τη λατρευτική προτομή της θεάς από την υστερορωμαϊκή «Οικία του Πρόκλου» στην Αθήνα. Karivieri 1994, 131-2, υποσ.115-6.

Η Ίσις αποτελούσε μια από τις επίσημες θεότητες της πόλης, καθώς στο Δίον η ανασκαφική σκαπάνη αποκάλυψε το ιερό της Ίσιδος του 2^{ου} αι. μ.Χ.. Η θεά λατρευόταν στον κεντρικό τετράστυλο

Κυβέλη

Η φρυγικής προέλευσης θεότητα Κυβέλη⁵¹¹ εισήχθη στην ηπειρωτική Ελλάδα από τους υστεροαρχαίους χρόνους, ταυτίστηκε με διάφορες θηλυκές θεότητες του αρχαιοελληνικού πανθέου όπως ήταν η Γη, η Ρέα, η Δήμητρα και η πανάρχαια «Μεγάλη Μητέρα των θεών», ενώ αργότερα εξομοιώθηκε με την Αφροδίτη⁵¹². Ως μητέρα των αγρίων ζώων, δημιουργός της ανθρωπότητας και, συνεπώς, απόλυτη κυρίαρχος της κοσμικής τάξης, ήταν προστάτιδα του οίκου και της οικογενειακής ζωής⁵¹³. Ιδιαίτερα διαδεδομένη ήταν η ιδιωτική λατρεία της στη Μακεδονία, καθώς ήρθαν στο φως αρχαιολογικά κατάλοιπα που σχετίζονται με την εν λόγω θεά στις ελληνιστικές οικίες της Αιανής Κοζάνης⁵¹⁴ (**εικ. αρ. 12 α-β**), της Αμφίπολης⁵¹⁵ (**εικ. αρ. 53, 55 α-δ, 58**), της Πέλλας⁵¹⁶ και στις ρωμαϊκές αγροτικές επαύλεις της Αρχαίας Λητής Θεσσαλονίκης⁵¹⁷ (**εικ. αρ. 71, 73**). Η αποκάλυψη στη ρωμαϊκή αγροικία Δ της Αρχαίας Λητής Θεσσαλονίκης τμήματος πήλινου ειδωλίου της Μητέρας των Θεών με τειχόμορφο διάδημα στα μαλλιά παραπέμπει σύμφωνα με τη Μπούγια στη λατρεία της Κυβέλης ως «προστάτριας της πόλης» στην οποία είναι ιδρυμένη η οικία⁵¹⁸ (**εικ. αρ. 73**).

ιωνικό ναό ως Ίσις Λοχία, ως θεά δηλαδή που παραστεκόταν στις επίτοκες γυναίκες, αντικαθιστώντας την προγενέστερη λατρεία της Άρτεμης που έπαιζε τον ίδιο ρόλο. Ο μικρός ναός στα βόρεια του κεντρικού στέγαζε τη λατρεία της Υπολυμπίδιας Αφροδίτης, ενώ στα νότια του κεντρικού ναού υπήρχε ένας ναΐσκος αφιερωμένος στην Ίσιδα Τύχη. Παντερμαλής 1999, 89-90 με εικόνες.

⁵¹¹ Για την Κυβέλη πρβλ. Χατζηνικολάου 2007, 291 κ.ε.

⁵¹² Για τον συμφυρμό/θεοκρασία κατά τους ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς χρόνους των ελληνικών γονιμικών θεοτήτων Ρέας, Δήμητρας και Μητέρας των θεών με την φρυγική Matar – Kubaba-Angdistis πρβλ. Μπούγια 2008, 215, υποσ. 51.

⁵¹³ Μπούγια 2008, 215, υποσ. 52.

⁵¹⁴ Για τη λατρεία της Κυβέλης στο «Σπίτι με τις Σκάλες» πρβλ. τον αρ. 3 του κεφαλαίου 5.

⁵¹⁵ Για τις αρχαιολογικές μαρτυρίες λατρείας της Κυβέλης στις γεινιάζουσες οικίες -που σύμφωνα με την έρευνα υπάρχει η υπόθεση ότι μπορεί να αποτελούν μια ενιαία οικία που αποκαλύφθηκαν στα οικοπέδα ιδιοκτησιών Κυπριανίδη και Τομπουλίδη πρβλ. τους αρ. 21 και 22 του κεφαλαίου 5.

⁵¹⁶ Ευμεγέθες ειδώλιο Κυβέλης εντάσσεται ανάμεσα στα κινητά ευρήματα της Οικίας I-4 (πρβλ. τον αρ.10 του κεφαλαίου 5). Οικιακή λατρεία της Κυβέλης διαπιστώνεται και σε άλλες πόλεις του ελλαδικού κόσμου όπως στην υστεροελληνιστική Ολβια (Nillson 1954,80) και στη ρωμαϊκή Αθήνα (Μπούγια 2008, 207-229).

⁵¹⁷ Για τις συγκεκριμένες επαύλεις πρβλ. τους αρ. 9 και 10 του κεφαλαίου 6. Στις απεικονίσεις της θεότητας στις συγκεκριμένες οικίες υπάρχει συμφυρμός της Κυβέλης με τη Μητέρα των Θεών.

⁵¹⁸ Μπούγια 2008, 123, υποσ. 25. Για τα οικιακά ιερά ρωμαϊκών χρόνων της Αθήνας που ήταν αφιερωμένα στην Μητέρα των θεων- Κυβέλη πρβλ. Μπούγια 2008, 207-229

Μεγάλη Μητέρα των θεών

Η φρυγικής προέλευσης Μεγάλη Μητέρα των Θεών λατρεύεται στον ελλαδικό χώρο με διαφορές ιδιότητες: ως θεά μητριαρχική, αλλά και με χθόνιο χαρακτήρα, ως θεά των βουνών, των πηγών και των άγριων ζώων και ταυτόχρονα ως προστάτιδα του οίκου και του οικισμού, με συνέπεια η λατρεία της να ασκείται τόσο στις πόλεις και όσο και στην ύπαιθρο χώρα⁵¹⁹. Στην Ελλάδα παρατηρείται συμφυρμός της συγκεκριμένης θεότητας με την Άρτεμη και Κυβέλη. Η λατρεία της διαδίδεται νωρίς στη Μακεδονία, αλλά ακμάζει στα ρωμαϊκά χρόνια⁵²⁰. Η οικιακή λατρεία της θεάς μαρτυρείται στην πόλη και την ύπαιθρο χώρα της Αρχαίας Λητής και διαρκεί έως και τα αυτοκρατορικά χρόνια, καθώς προτομές και ειδώλια εντοπίζονται τόσο σε αστικές οικίες, όσο και στις προαναφερθείσες ρωμαϊκές αγροτικές επαύλεις που βρίσκονταν υπό την κυριαρχία της πόλης⁵²¹ (**εικ. αρ. 48,71, 73**).

8.5. Συλλατρεία Θεοτήτων

Η λατρεία περισσότερων από μιας θεότητας ήταν μια συνήθης πρακτική που τη συναντάμε στις οικίες του ελληνορωμαϊκού κόσμου, χωρίς η περιοχή της Μακεδονίας να αποτελεί εξαίρεση: σε δωμάτια της Οικίας I-4 της ελληνοιστικής Πέλλας λατρευόταν η Αθηνά, η Κυβέλη και ίσως σάτυροι (**εικ. αρ. 22, 23**), ενώ λατρεία της Κυβέλης και πιθανώς του Ασκληπιού και της Αρτέμιδος ήρθαν στο φως σε χώρους οικίας της Αμφίπολης που χρονολογείται από την υστεροκλασική περίοδο έως τα ρωμαϊκά χρόνια (**εικ. αρ. 53, 55 α-δ, 56, 57**). Επίσης, στην ρωμαϊκή «Έπαυλη του Διονύσου» από την πόλη του Δίου, εκτός από τη λατρεία του ομώνυμου θεού,

⁵¹⁹ Τζαναβάρη 2001, 374-5.

⁵²⁰ Χατζηνικολάου 2007,294.

⁵²¹ Για τις απεικονίσεις της Μεγάλης Μητέρας των θεών στις οποίες παρατηρείται συμφυρμός με την Άρτεμη στην αστική «Οικία Α» και την Κυβέλη στις «Αγροικίες Α και Δ» πρβλ. τον αρ. 17 του κεφαλαίου 5 και τους αρ. 9 και 10 του κεφαλαίου 6. Η προτομή της «Οικίας Α» σχολιάστηκε στην ενότητα του παρόντος κεφαλαίου που αφορά στην Άρτεμη και τα ειδώλια των Αγροτικών επαύλειων Α και Δ σχολιάστηκαν στην ενότητα του παρόντος κεφαλαίου που αφορά στην Κυβέλη. Οικιακή λατρεία της Μεγάλης Μητέρας των θεών υπήρχε και σε άλλα μέρη του ελλαδικού κόσμου· για το λατρευτικό ανάγλυφο της ένθρονης θεάς σε ναΐσκο αποκαλύφθηκε στην υστερορωμαϊκή «Οικία του Πρόκλου» στην Αθήνα πρβλ. Karivieri 1994, 119.

ίσως λατρεύονταν και ο μυθικός γενάρχης των αρχαίων Μακεδόνων, Ηρακλής, **(εικ. αρ. 77-82)**, ενώ πιθανή λατρεία του παραπάνω ήρωα μαζί με τον Κερδώο Ερμή και ίσως μαζί με τη Νίκη εντοπίζεται σε οικιστικό (;) συγκρότημα στην Άσπρη Πόλη της Εορδαίας⁵²²**(εικ. αρ. 84-86)**.

Συλλατρεία θεοτήτων υπάρχει ακόμη και στο ίδιο δωμάτιο: σε οικιακό ιερό κτηριακού συγκροτήματος στον Πολύμυλο Κοζάνης λατρεύονταν ο Δίας Ύψιστος και η Αθηνά Παρθένος, σε δωμάτιο που ερμηνεύεται ως οικιακό ιερό ή κατάσταση στην Οικία I-4 της ελληνοιστικής Πέλλας έχουν αποκαλυφθεί ειδώλια Αθηνάς, σατύρου και γυναικεία προτομή **(εικ. αρ. 22, 23)**, σε δωμάτιο οικίας που αποκαλύφθηκε στο οικοπέδο ιδιοκτησίας κ. Γ. Παππά από την ίδια πόλη λατρεύονταν ο Διόνυσος και η θεϊκή σύντροφός του **(εικ. αρ. 42-43)**. Ακόμη, όσον αφορά στη ρωμαϊκή περίοδο, πιθανή συλλατρεία Αρτέμιδος και Ηρακλή εντοπίστηκε στο περίστωο αύλειου χώρου αστικής έπαυλης στην Κασσάνδρεια Χαλκιδικής⁵²³ **(εικ. αρ. 64 α-β)**.

Τέλος, εντοπίστηκαν και πολλά αρχαιολογικά κατάλοιπα οικιακής λατρείας στη Μακεδονία χωρίς όμως να έχουν προσδιοριστεί ακόμη οι λατρευόμενες θεότητες, καθώς τα ειδώλια και οι προτομές που βρέθηκαν σε αυτές τις οικίες δεν έχουν ακόμη ταυτιστεί με συγκεκριμένες θεότητες⁵²⁴.

Από τα παραπάνω καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι κατά την ελληνοιστική περίοδο στη Μακεδονία έχουμε την εισαγωγή νέων θεοτήτων (ελληνικών και ανατολικών) που λατρεύονταν στα πλαίσια του οίκου, κοντά στους «παραδοσιακούς» οικιακούς θεούς των προγενέστερων περιόδων⁵²⁵. Επίσης, στα ρωμαϊκά χρόνια η οικιακή θρησκεία της Μακεδονίας εξακολουθούσε να παραμένει «πιστή» στην

⁵²² Για τη λατρεία περισσότερων από μίας θεοτήτων στις οικίες της ελληνοιστικής και ρωμαϊκής Μακεδονίας πρβλ. τους αρ. 10 και 21 του κεφαλαίου 5 και τους αρ. 14 και 15 του κεφαλαίου 6

⁵²³ Για τη συλλατρεία στο ίδιο δωμάτιο θεοτήτων στις οικίες της ελληνοιστικής και ρωμαϊκής Μακεδονίας πρβλ. τους αρ. 4, 10 και 16 του κεφαλαίου 5 και τον αρ. 3 του κεφαλαίου 6.

⁵²⁴ Για περισσότερες λεπτομέρειες πρβλ. τα ειδώλια και τις προτομές των θεοτήτων που ήρθαν στο φως στις οικίες ελληνοιστικής και ρωμαϊκής περιόδου που μελετήθηκαν στα κεφάλαια 5 και 6.

⁵²⁵ Η Sharpe (2014, 173-4, υποσ. 156-171) κάνει λόγο «για πολλαπλασιασμό» των θεοτήτων που λατρεύονταν στα ελληνοιστικά σπίτια, σε σύγκριση με προγενέστερες περιόδους. Αναλυτικότερα, φέρνοντας παραδείγματα από οικίες της Πριήνης, της Θήρας, της Μιλήτου και της Δήλου, σημειώνει ότι στα ελληνοιστικά σπίτια λατρεύονταν ένα περίεργο αμάλγαμα παραδοσιακών «οικιακών» θεών (όπως η Εστία, ο Αγαθός Δαίμων και διάφορες εκφάνσεις του Δία) με «νέους» ή «ξένους» θεούς όπως είναι η Αφροδίτη, ο Ασκληπιός, η Άρτεμις, η Ίσις και ο Σάραπις, η Κυβέλη, η Τύχη κ.α.–οποιοί εμφανίζονται στη μακεδονική Όλυνθο ήδη από τα υστεροκλασικά χρόνια-. Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε το γεγονός ότι η «εισαγωγή» νέων οικιακών θεοτήτων δε γίνεται μόνο στη Μακεδονία, αλλά ευρύτερα στον ελλαδικό κόσμο κατά την ελληνοιστική περίοδο.

«σταθερή» παράδοση της αρχαίας ελληνικής θρησκείας, καθώς στις περιπτώσεις των ρωμαϊκών οικιών της Μακεδονίας που εξετάσαμε, δεν συναντάμε οικιακά ιερά (Iararia) αφιερωμένα στους «εισαγόμενους» από την Ιταλία εφέστιους θεούς “Lares⁵²⁶” ή σε άλλους θεούς που λατρεύονταν στη γείτονα χώρα, όπως συνέβαινε σε άλλα μέρη του ελληνικού κόσμου κατά τη ρωμαϊκή περίοδο⁵²⁷, αλλά συνεχιζόταν η λατρεία των θεών που επικράτησαν στη Μακεδονία κατά τους πρωιμότερους, της ρωμαϊκής περιόδου, χρόνους⁵²⁸.

⁵²⁶ Για τους συγκεκριμένους θεούς με αγροτική καταγωγή που αργότερα μεταφέρθηκαν στο εσωτερικό των αστικών οικιών πρβλ. Nillson 1954, 81-3.

⁵²⁷ Για την Αθήνα πρβλ. Μπούγια 2008 207, 216 υποσ. 60 και για τη Δήλο πρβλ. Nillson 1954, 81-3, υποσ. I-Sharpe 2014, 172-3 150-2. Ωστόσο, η Sharpe (2014, 175, 178, υποσ. 203, 182) υπογραμμίζει τη συνέχιση της λατρείας στις ανατολικές επαρχίες της αυτοκρατορίας (Ολυνθο, Πριήνη, Δήλο) από τα υστεροκλασικά-ελληνιστικά χρόνια έως και την ύστερη αρχαιότητα των παραδοσιακών ελληνικών θεών και ηρώων όπως ήταν η Αφροδίτη, ο Διόνυσος και ο Ηρακλής, καθώς και νέων ή ξενόφερτων θεών όπως οι Κυβέλη, Ασκληπιός, Υγεία, Ίσις και Σάραπις, ενώ η παρουσία των «ιταλικών» θεών όπως οι Lares, Roma και Mars ήταν μειωμένη –συγκριτικά με τις αντίστοιχες δυτικές επαρχίες- και συνδεόταν είτε με την παρουσία Ρωμαίων που έμεναν στην Ελλάδα, είτε με σποραδική υιοθέτηση των ρωμαϊκών οικιακών λατρειών από ιθαγενείς Έλληνες.

⁵²⁸ Ο Nillson (1954, 85) υπογραμμίζει ότι η εφέστιοι θεοί των Ρωμαίων λατρεύονταν αποκλειστικά εντός της οικίας έως την αντικατάσταση του παγανισμού από τον χριστιανισμό, δεν «συγχωνεύτηκαν» με τους «οικιακούς θεούς» των Ελλήνων και δεν επηρεάστηκαν από τις επιταγές της επίσημης ρωμαϊκής θρησκείας – σε αντίθεση με οικιακές ελληνικές θεότητες που παράλληλα αποτελούσαν και τις επίσημες θεότητες της πόλης-. Αυτή η «εσωστρέφεια» της ρωμαϊκής οικιακής λατρείας οφειλόταν σύμφωνα με τον συγκεκριμένο ερευνητή σε κοινωνικούς λόγους: η ρωμαϊκή οικογένεια ήταν μια «κλειστή οντότητα» με αρχηγό τον pater familias, που ήταν ο απόλυτος κυρίαρχος πάνω στην οικογένειά του, χωρίς το κράτος να μπορεί να αναμειχθεί στις αποφάσεις του σχετικά με τα οικογενειακά ζητήματα κατά συνέπεια, η «εσωστρέφεια» της ρωμαϊκής οικογένειας, οδήγησε στην επόμενη «εσωστρέφεια» της οικιακής της θρησκείας. Αντίθετα με ότι συνέβαινε στη ρωμαϊκή κοινωνία, η περισσότερο «εκδημοκρατικοποιημένη» και εξωστρεφής αρχαία ελληνική οικογένεια οδήγησε και στην παρεπόμενη «εξωστρέφεια» της οικιακής θρησκείας. Όσον αφορά στις θεότητες που λατρεύονταν στις Μακεδονικές οικίες των ρωμαϊκών χρόνων, η αρχαία ελληνική θρησκευτική παράδοση ήταν ισχυρότερη των νέων συνηθειών που έφεραν οι ρωμαίοι «κατακτητές», γι’ αυτό και συνεχίστηκε.

9. Χώροι με κατάλοιπα λατρείας στην Μακεδονική οικία των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων.

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί γίνεται μια απόπειρα να κατηγοριοποιηθούν οι χώροι της μακεδονικής οικίας των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων στους οποίους εντοπίστηκαν αρχαιολογικά κατάλοιπα που έχουν σχέση με την οικιακή λατρεία, με την επιφύλαξη πάντοτε, ότι οι συγκεκριμένοι χώροι μπορεί να μην είναι αυτοί στους οποίους ασκούνταν η οικιακή λατρεία, καθώς τα εν λόγω αντικείμενα είναι δυνατόν απλά να μεταφέρθηκαν εκεί για διάφορους λόγους· εφόσον, όμως οι περισσότεροι από αυτούς τους χώρους (αυλές με βωμούς, ή οπτάνια -και γενικότερα χώροι τροφοπαρασκευαστικών διαδικασιών- στους οποίους κατά κανόνα καίει η ιερή εστία του οίκου) ήταν συνήθως τα σημεία της αρχαίας ελληνικής οικίας στα οποία σύμφωνα με την αρχαία ελληνική γραμματεία τελούνταν οι οικιακές ιεροπραξίες⁵²⁹, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι οι χώροι εύρεσης των συγκεκριμένων αντικειμένων αποτελούν πιθανότατα και τους ίδιους χώρους στους οποίους τελούνταν η οικιακή λατρεία.

Η οικιακή λατρεία τελούνταν τόσο στον υπαίθριο χώρο του σπιτιού, όσο και στο εσωτερικό του⁵³⁰. Θρησκευτικές τελετές ελάμβαναν χώρα στον υπαίθριο χώρο των αστικών οικιών και επαύλεων στον οποίο υπήρχε ο βωμός της οικίας που ήταν αφιερωμένος στους κατεξοχήν θεούς - προστάτες της: στον Δία Έρκειο και την Εστία. Βωμοί έχουν αποκαλυφθεί σε αυλές και αίθρια ελληνιστικών οικιών στην Πέλλα και στις ρωμαϊκές οικίες του Λιμένα Θάσου, της Αρχαίας Κασσάνδρειας στη Χαλκιδική και του Παλατιανού Θεσσαλονίκης (**εικ. αρ. 26,31, 61, 63**). Ακόμη, στον αύλειο χώρο και στις στοές του αιθρίου των ελληνιστικών πόλεων Αμφίπολης και Πέλλας καθώς και των ρωμαϊκών πόλεων Αρχαίας Κασσάνδρειας Χαλκιδικής και Παλατιανού Θεσσαλονίκης έχουν έρθει κατάλοιπα που σχετίζονται με οικιακές ιεροπραξίες όπως ανάγλυφο πλακίδιο⁵³¹, αγάλματα⁵³², προτομές, θυμιατήρια, αγγεία

⁵²⁹ Μια σύντομη αναφορά στις αρχαίες πηγές που έχουν σχέση με την οικιακή λατρεία γίνεται στο πρώτο κεφ. της εργασίας.

⁵³⁰ Σημειώνουμε ότι σε μια περίπτωση τετράγωνος βωμός – εσχάρα(:) αποκαλύφθηκε έξω από ρωμαϊκό κτηρίο στο Λιμένα Θάσου. Για το «Κτήριο Β» πρβλ. τον αρ. 2 κεφαλαίου 6.

⁵³¹ Για το μαρμάρινο πλακίδιο με ανάγλυφη παράσταση ανακεκλιμένου Ηρακλή που κρατά ρόπαλο, το οποίο εντοπίστηκε στο περίστωο έπαυλης της ρωμαϊκής πόλης της Αρχαίας Κασσάνδρειας στη Χαλκιδική πρβλ. τον αρ. 3 του κεφ. 6 και τις υποσ. 355 και 765 της παρούσας εργασίας.

σε βαθύνσεις του εδάφους, ειδώλια⁵³³ και τελετουργικές καύσεις⁵³⁴ (**εικ. αρ. 64 α-β, 57, 46,47, 32 α-β, σχ. αρ. 27**). Τέλος, το μόνο οικιακό ιερό – «προσκυνητάρι» που σώθηκε ως τις μέρες μας σε στοά περιστυλίου αιθρίου είναι ο ναΐσκος με δύο κορινθιακούς κίονες από την «Έπαυλη του Διονύσου» στη ρωμαϊκή πόλη του Δίου⁵³⁵ (**εικ. αρ. 77 γ**).

Όσον αφορά στα οικιακά ιερά, ο Zimmer εκφράζει την άποψη ότι τα δωμάτια που ήταν προορισμένα αποκλειστικά για λατρευτικούς σκοπούς και φιλοξενούσαν το άγαλμα ή το αγαλματίδιο της τιμώμενης θεότητας εμφανίζονται κατά τον 3^ο αι. π.Χ. και συνεχίζονται έως και την ύστερη αρχαιότητα, ενώ κατά την προγενέστερη περίοδο η απόδοση τιμών στη θεότητα ή στις θεότητες που προστάτευαν την οικία περιοριζόνταν σε μια «γωνιά λατρείας» την οποία διέθεταν δωμάτια που μπορεί να είχαν κάποια άλλη κύρια χρήση· πιθανώς επρόκειτο για μικρές κόγχες στις οποίες ήταν τοποθετημένα τα αγαλματίδια ή τα ειδώλια των θεοτήτων και θα είχαν τον ίδιο ρόλο με τα σύγχρονα εικονοστάσια που έχουμε στα σπίτια μας⁵³⁶. Όσον αφορά στη Μακεδονία των ελληνιστικών χρόνων, με οικιακό ιερό ταυτίζεται δωμάτιο με τελετουργικό τραπέζι στην «Οικία του Ποσειδώνα» στην πόλη της Πέλλας· χαρακτηριστικό είναι ότι στον προθάλαμό του ήταν στημένο και αγαλμάτιο του ομώνυμου θεού. Επίσης, ανεξάρτητο δωμάτιο δίπλα στην είσοδο του «Σπιτιού του Ιόλλα» στις Πέτρες Φλώρινας (Αρχαία Κέλλη) ερμηνεύτηκε ως «μικρό ιδιωτικό ιερό προσαρτημένο στο σπίτι». Ακόμη, οικιακό ιερό έχει έρθει στο φως σε κτηριακό συγκρότημα στον αρχαίο οικισμό του Πολύμυλου Κοζάνης, ενώ ένα δεύτερο οικιακό(;) ιερό έχει εντοπιστεί σε δοκιμαστική τομή στον αρχαίο οικισμό της Λύκας στο νησί του Αγίου Αχιλλείου Φλώρινας⁵³⁷. Επίσης, ως πιθανό «οικιακό ιερό» ή

⁵³² Για τα αγαλμάτια της Αρτέμιδος που εντοπίστηκαν στο περίστωο έπαυλης της ρωμαϊκής πόλης της Αρχαίας Κασσάνδρειας στη Χαλκιδική και σε επιφανειακό στρώμα της οικίας του οικοπέδου Κυπριανίδη στην Αμφίπολη πρβλ. τις υποσ. 355, 741, 744 και 766 της παρούσας εργασίας.

⁵³³ Για τα ειδώλια, την προτομή το τμήμα αγάλματος και αγγεία που εντοπίστηκαν στη βόρεια στοά του περιστυλίου του αύλειου χώρου της οικίας του οικοπέδου Γ. Παππά, καθώς και για τα ειδώλια Αφροδίτης και Έρωτα που εντοπίστηκαν στην ίδια περιοχή του αύλειου χώρου της «Οικίας των Κονιαμάτων» στην ελληνιστική πόλη της Πέλλας πρβλ. τους αρ. 16, 13 και 21 του κεφαλαίου 5. Για το χάλκινο ειδώλιο Ερμή που αποκαλύφθηκε στο κτίσμα X της ρωμαϊκής πόλης του Παλατιανού Θεσσαλονίκης πρβλ. τον αρ.7 του κεφαλαίου 6.

⁵³⁴ Για τις τελετουργικές καύσεις που ελάμβαναν χώρα στον αύλειο χώρο της οικίας του οικοπέδου Κυπριανίδη στην ελληνιστική πόλη της Αμφίπολης πρβλ. τον αρ. 21 του κεφαλαίου 5.

⁵³⁵ Για τον ναΐσκο της Έπαυλης του Διονύσου πρβλ. την ενότητα «Ναΐσκος» του κεφαλαίου 10.

⁵³⁶ Zimmer 2005, 610-11, υποσ. 688.

⁵³⁷ Στον αρχαίο οικισμό της Λύκας στο νησί της Φλώρινας, τελετουργικά αντικείμενα έχουν αποκαλυφθεί στον περιορισμένο χώρο μιας ανασκαφικής τομής· το γεγονός αυτό δεν επέτρεψε στους ανασκαφείς να διερευνήσουν το εάν το κτήριο στο οποίο άνηκαν ήταν κάποιο δημόσιο ιερό ή μια

«κατάστημα» ερμηνεύεται δωμάτιο από ελληνιστική οικία της Πέλλας· ωστόσο, τα λίγα ευρήματα με πιθανό λατρευτικό χαρακτήρα (ειδώλια και προτομές) δεν είναι επαρκή στοιχεία που να δικαιολογούν τον αποκλειστικό τελετουργικό χαρακτήρα του δωματίου⁵³⁸. Όσον αφορά στη Μακεδονία των ρωμαϊκών χρόνων, στο Δίο και συγκεκριμένα στην «Έπαυλη του Διονύσου» αποκαλύφθηκε δωμάτιο με κόγχη όπου ήταν τοποθετημένο αγαλμάτιο του Διονύσου και διακοσμούταν από ψηφιδωτό δάπεδο με το θεό ένθρονο· το συγκεκριμένο δωμάτιο ερμηνεύθηκε από τον ανασκαφέα Παντερμαλή ως οικιακό ιερό αφιερωμένο στη λατρεία του ομώνυμου θεού⁵³⁹. Τέλος, πιθανό οικιακό ιερό ίσως ήταν και δωμάτιο από το «Σπίτι του Ζωσά» στην ίδια πόλη, στο οποίο αποκαλύφθηκε λατρευτική κόγχη με βάθρο για την τοποθέτηση αγαλματίου⁵⁴⁰ (εικ. αρ. 26-8,77 β, 78 -81, 74, σχ. αρ. 20).

Πέρα από τα οικιακά ιερά, κατάλοιπα λατρευτικών διαδικασιών υπάρχουν και σε δωμάτια ελληνιστικών οικιών, τα οποία αν και παρουσίαζαν διαφορετική κύρια χρήση, διέθεταν στο εσωτερικό τους μια «γωνιά λατρείας», όπως είναι πιθανώς το επίσημο δωμάτιο αστικής οικίας της Αμφίπολης που έφερε διακόσμηση σύμφωνα με

οικία. Για τη συγκεκριμένη ανασκαφή πρβλ. τον αρ. 7 του του κεφαλαίου 5, ενώ για τα υπόλοιπα δωμάτια - ιερά των ελληνιστικών οικιών πρβλ. τους αρ. 12, 8 και 4 του ίδιου κεφαλαίου.

⁵³⁸ Για το δωμάτιο της οικίας I-4 που έχει ερμηνευθεί από τη Διαμαντούρου ως «οικιακό ιερό» και από τον Μακαρόνα ως «κατάστημα», πρβλ. τον αρ. 10 του κεφ. 5

⁵³⁹ Αξίζει να σημειωθεί ότι στην αφιδωτή αίθουσα η οποία διακοσμείται από το ψηφιδωτή σύνθεση του ένθρονου Διονύσου, αποκαλύφθηκε και μαρμάρινο αγαλματιο του ίδιου θεού. Σύμφωνα με τον ανασκαφέα Παντερμαλή (1999, 153-4 και 1988, 147-9, εικ. 1-5) η ισχυρή «παρουσία» του Διονύσου στην αίθουσα, καθορίζει το ρόλο της ως λατρευτικού χώρου του θεού. Αντίθετα, η Welch (1998, 102-3), αντιμετωπίζει με σκεπτικισμό την ερμηνεία του δωματίου από τον Παντερμαλή «ως χώρου λατρείας του Διονύσου», καθώς πιστεύει ότι το ψηφιδωτό και το αγαλμα δεν αποτελούν επαρκή στοιχεία, ώστε να συνδέσουν το δωμάτιο που διακοσμούσαν με τη λατρεία του θεού. Η προαναφερθείσα ερευνήτρια προβάλλει τα εξής επιχειρήματα προκειμένου να υποστηρίξει την άποψη της: α) το εικονιστικό θέμα του ψηφιδωτού του ένθρονου Διονύσου δεν σχετίζεται με λατρεία β) το αγαλμα του θεού μπορεί να μην ανήκε στην συγκεκριμένη αίθουσα, αλλά να μεταφέρθηκε εκεί, όπως και οι αντίστοιχες προτομές των φιλοσόφων που είχαν μεταφερθεί στην αίθουσα του τρικλινίου, όπου και ήρθαν στο φως κατά την ανασκαφική έρευνα (για τις προτομές πρβλ. Παντερμαλής 1999, 154) και γ) η διακόσμηση δύο αιθουσών στην ίδια έπαυλη με εικονιστικά θέματα που αφορούν στο Διόνυσο δεν υποδηλώνει απαραίτητα τη χρήση της μίας ως χώρου λατρείας του θεού, καθώς ήταν φανερή στη ρωμαϊκή περίοδο η προτίμηση των ψηφοθετών και των πατρώνων σε διονυσιακά εικονογραφικά θέματα.

Η άποψή μου είναι ότι το συγκεκριμένο δωμάτιο θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως «οικιακό ιερό» του Διονύσου καθώς α) η θέση του στην έπαυλη ως καταληκτικού χώρου μιας σειράς δωματίων ίσως ευνοούσε στην απομόνωση που ήταν αναγκαία για ένα δωμάτιο αυτής της χρήσης, β) η συγκεκριμένη κόγχη προοριζόταν για να φιλοξενήσει το αγαλμάτιο του θεού, το οποίο είναι μάλλον απίθανο να μεταφέρθηκε από άλλο χώρο, όπως υποστηρίζει η Welch, καθώς οι μικρές διαστάσεις του συνάδουν σε αγαλμάτιο λατρευτικής κόγχης και γ) λατρευτικό αγαλμάτιο του θεού σε παρόμοιο τύπο με το συγκεκριμένο (όρθια γυμνή ανδρική μορφή) έχει έρθει στο φως σε οικιακό ιερό υστερορωμαϊκής έπαυλης της Κορίνθου (πρβλ. τη σχετική υποσ. 766 της παρούσας εργασίας).

⁵⁴⁰ Για τα παραπάνω οικιακά ιερά των ρωμαϊκών επαύλεων πρβλ. τους αρ. 14 και 11 του κεφαλαίου 6. Για τη γενικότερη θεώρηση των δωματίων – οικιακών ιερών στα ρωμαϊκά χρόνια πρβλ. Karivieri 1994, 121-2.

το α' πομπηϊανό στυλ, καθώς και ο ανδρώνας και ο εξωτερικός του διάδρομος μιας δεύτερης οικίας από την ίδια πόλη⁵⁴¹ (εικ. αρ. 54, 55 α-δ), το οπτάνιο και ο βοηθητικός του χώρος αγροικίας στον Αγ. Κωνσταντίνο Δήμητρας Γρεβενών (σχ. αρ. 5, 10, εικ. αρ. 8 α, 9 α - β), οι χώροι «αποθήκευσης και προπαρασκευής για τις καθημερινές ανάγκες των ενοίκων» οικιστικού συγκροτήματος της Αμφίπολης (σχ. αρ. 26), ο αποθηκευτικός-εργαστηριακός χώρος αστικής οικίας στην Αιανή Κοζάνης (εικ. αρ. 11, σχ. αρ. 13), και τέλος οι γυναικωνίτες οικιών της αρχαίας Κέλλης (Πέτρης Φλώρινας)⁵⁴² (σχ. αρ. 18). Επίσης λατρεία τελούνταν και σε δωμάτια των οποίων η χρήση δεν έχει προσδιοριστεί ακόμη από τους ανασκαφείς τους και τα οποία έχουν έρθει στο φως στις ελληνιστικές οικίες των πόλεων Πέλλας⁵⁴³, Αμφίπολης⁵⁴⁴ και αρχαίας Λητής, στο Βόιο της Αρχαίας Ορεστίδας⁵⁴⁵, πιθανώς στο ρωμαϊκό κτηριακό συγκρότημα της Άσπρης Πολης της Εορδαίας και τέλος στη ρωμαϊκή «Έπαυλη του Διονύσου» από το Δίον⁵⁴⁶ (εικ. αρ. 37, 38, 45, σχ. αρ. 23, 27, εκ. αρ. 53-54, σχ. αρ. 29, 32, εικ. αρ. 14, 77, 82-5).

Εκτός από τα οικιακά ιερά και τα δωμάτια διαφορετικού χαρακτήρα στα οποία υπήρχε μια ιδιαίτερη «γωνιά» στην οποία τελούνταν η λατρεία, υπήρχαν και δωμάτια που αρχικά είχαν διαφορετική χρήση και αργότερα μετατράπηκαν σε δωμάτια «με θρησκευτικό χαρακτήρα». Αυτή είναι η περίπτωση τουωματίου - πιθεώνα από οικία της ελληνιστικής Αμφίπολης που έφερε λάκκους προορισμένους

⁵⁴¹ Για τους συγκεκριμένους χώρους της οικίας που ανέσκαψε ο Λαζαρίδης και αυτής του οικοπέδου ιδιοκτησίας Κυπριανίδη πρβλ. τους αρ. 19 και 21 του κεφαλαίου 5.

⁵⁴² Για τα συγκεκριμένα δωμάτια των ελληνιστικών οικιών που αποκαλύφθηκαν στις παραπάνω πόλεις πρβλ. τους αρ. 1, 20, και 3 και 8 του κεφαλαίου 5.

⁵⁴³ Στην Πέλλα έχουν έρθει στο φως τα δωμάτια Α, Β και Δ στην οικία του οικοπέδου ιδιοκτησίας Γ. Παππά και τα δύο δωμάτια με τις τετράγωνες εστίες της «Οικίας των Κονιαμάτων». Για τα συγκεκριμένα δωμάτια πρβλ. τους αρ. 16 και 13 του κεφαλαίου 5.

⁵⁴⁴ Στους χώρους (8, 11, 11 α) που αποτέλεσαν σε προγενέστερη φάση τον ανδρώνα στην οικία του οικοπέδου ιδιοκτησίας Κυπριανίδη στην Αμφίπολη, ήρθε στο φως χρυσό περίαπτο - έλασμα με παράσταση Αρτέμιδος Ταυροπόλου, ενώ σε δεύτερο χώρο νοτίως της αυλής (χώρος 4) εντοπίστηκαν τελετουργικές καύσεις, λατρευτική κόγχη πιθανώς αφιερωμένη στην Κυβέλη και άγαλμα Αρτέμιδος σε επιφανειακό στρώμα. Τέλος, στην ίδια οικία αποκαλύφθηκε βωμίσκος στο χώρο 15 βορείως της κεντρικής αυλής και του διαδρόμου που οδηγούσε σε αυτή. Επίσης, αρχαιολογικές μαρτυρίες οικιακής λατρείας εντοπίστηκαν στον χώρο 1 της οικίας του οικοπέδου ιδιοκτησίας Τομπουλίδη. Για τις παραπάνω οικίες πρβλ. τους αρ. 21 και 22 του κεφαλαίου 5.

⁵⁴⁵ Αρχαιολογικά κατάλοιπα που πιθανώς σχετίζονται με οικιακές τελετουργίες έχουν αποκαλυφθεί στο δυτικό δωμάτιο της «Οικίας Α» στην αρχαία Λητή και στη βορειοανατολική γωνία της μεσαίας οικίας στο οικιστικό συγκρότημα της θέσης «Μπουφάρι» ή Άγιος Αθανάσιος Απιδέας Βοίου. Για τις παραπάνω οικίες πρβλ. τους αρ. 17 και 5 του κεφαλαίου 5.

⁵⁴⁶ Σε δωμάτιο νοτίως της κεντρικής αυλής στο κτήριο της «Άσπρης Πόλης» της Εορδαίας εντοπίστηκε χάλκινο ειδώλιο γυμνής ανδρικής μορφής, που απεικονίζει πιθανώς τον Ηρακλή. Για το συγκεκριμένο δωμάτιο πρβλ. τον αρ. 15 του κεφαλαίου 6. Επίσης, σε δωμάτιο με ψηφιδωτό δάπεδο που διακοσμούσαν με κεφαλή Μέδουσας αποκαλύφθηκε αγαλμάτιο Ηρακλή και στη βόρεια πτέρυγα έπαυλης του Διονύσου ήρθε στο φως τμήμα αγαλματίου Έρωτα που προσπαθεί να λυγίσει το τόξο του Ηρακλή. Για τους συγκεκριμένους χώρους της εν λόγω έπαυλης πρβλ. τον αρ. 14 του κεφαλαίου 6.

αρχικά για την τοποθέτηση πίθων, οι οποίοι μετατράπηκαν στη συνέχεια σε αποθέτες ειδωλίων με στόχο να προστατευθεί ο λατρευτικός χαρακτήρας των συγκεκριμένων τελετουργικών αντικειμένων⁵⁴⁷ (σχ. αρ. 27). Επίσης, αποθέτες με περιεχόμενο που αποτελούνταν από αντικείμενα καθημερινής χρήσης αλλά και σύνεργα που χρησιμοποιούνταν σε ιεροπραξίες έχουν έρθει στο φως στην Πέλλα κάτω από τοίχο αποθήκης αστικής οικίας⁵⁴⁸ και σε υπαίθριους χώρους ελληνιστικών αγροικιών στις περιοχές Ασπροβάλτα Θεσσαλονίκης, Μικρή Σάντα Ημαθίας, και Φιλώτα Φλώρινας και στον ημιυπαίθριο χώρο υστεροελληνιστικής – ρωμαϊκής περιόδου στη θέση Παναγιά Διπόρου Γρεβενών⁵⁴⁹ (σχ. αρ. 27, σχ. αρ. 12, εικ. αρ 20-1, εικ. αρ. 16).

Ακόμη, ορισμένες οικίες διέθεταν περισσότερους από ένα χώρους στους οποίους ασκούνταν η οικιακή λατρεία τόσο στην ελληνιστική όσο και στη ρωμαϊκή Μακεδονία: ενδεικτικά αναφέρουμε την οικία του οικοπέδου ιδιοκτησίας Γ. Παππά και την «Οικία των Κονιαμάτων» στην Πέλλα, όπου οικιακές ιεροπραξίες τελούνταν στο περίστωο της αυλής, αλλά και σε δωμάτια εντός των σπιτιών (σχ. αρ. 23, εικ. αρ. 31), την οικία του οικοπέδου ιδιοκτησίας Κυπριανίδη στην Αμφίπολη όπου λατρευτικές τελετουργίες ελάμβαναν χώρα στην αυλή, στον ανδρώνα με τον προθάλαμό του και στο χώρο που ήταν αρχικά πιθεώνας (σχ. αρ. 27) και τέλος τη ρωμαϊκή «Έπαυλη του Διονύσου» του Δίου, η οποία διέθετε δύο οικιακά ιερά -το πρώτο στο περίστωο της αυλής και το φερόμενο ως δεύτερο σε δωμάτιο με λατρευτική κόγχη- (εικ. αρ 77 β-γ) καθώς και δύο άλλους χώρους στους οποίους πιθανώς τελούνταν οικιακή λατρεία: ένα δωμάτιο με ψηφιδωτό Μέδουσας και χώρος στη βόρεια πτέρυγα της έπαυλης⁵⁵⁰ (εικ. αρ. 82-3).

Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι υπάρχει πληθώρα περιπτώσεων αντικειμένων που σχετίζονται με οικιακή λατρεία στη Μακεδονία, κυρίως προτομών και ειδωλίων, τα οποία αναφέρονται πολύ γενικά στις δημοσιεύσεις των οικιών ως τμήμα των «κινητών ευρημάτων» των οικιών, χωρίς να εξειδικεύεται ο χώρος εύρεσής τους σε αυτές⁵⁵¹.

⁵⁴⁷ Για το συγκεκριμένο δωμάτιο του οικοπέδου ιδιοκτησίας Κυπριανίδη πρβλ. τον αρ. 21 του κεφαλαίου 5.

⁵⁴⁸ Για το συγκεκριμένο δωμάτιο πρβλ. τον αρ. 11 του κεφαλαίου 5.

⁵⁴⁹ Για τις παραπάνω αγροικίες πρβλ. τους αρ. 18, 6, 9 και 2 του κεφαλαίου 5.

⁵⁵⁰ Για τις συγκεκριμένες οικίες με παραπάνω από ένα χώρο οικιακής λατρείας τους αρ. 16, 13 και 21 του κεφαλαίου 5 όσον αφορά στα ελληνιστικά χρόνια και τον αρ. 14 του κεφαλαίου 6 όσον αφορά στα αντίστοιχα ρωμαϊκά.

⁵⁵¹ Πρβλ. σχετικά στα κεφάλαια 5 και 6 της παρούσας εργασίας.

10. Κατασκευές και αντικείμενα που χρησιμοποιούνται στην άσκηση της οικιακής λατρείας στη Μακεδονία

Σύμφωνα με τον Schuller, η τέλεση της οικιακής λατρείας εντός της ιδιωτικής οικίας που περιελάμβανε τη χρήση συγκεκριμένων κατασκευών και σκευών, την τέλεση θυσιών, την ψαλμωδία προσευχών και θρησκευτικών ύμνων ήταν τόσο αναγκαία για τον άνθρωπο του αρχαίου ελληνικού κόσμου, όσο η τροφή και το νερό⁵⁵². Στα επόμενα κεφάλαια της εργασίας μας θα μελετήσουμε τις κατασκευές και τα αντικείμενα που χρησιμοποιούνταν στην οικιακή λατρεία, είτε αυτά ήταν προορισμένα αποκλειστικά για τελετουργική χρήση, είτε χρησιμοποιούνταν για τις καθημερινές ανάγκες του νοικοκυριού και ταυτόχρονα μετατρέπονταν και σε τελετουργικές κατασκευές ή αντικείμενα κατά τη διάρκεια της λατρείας.

10.A. Κατασκευές με τελετουργική χρήση

Τελετουργικές πυρές σε λάκκους

Μερικές από τις ερμηνείες που δόθηκαν από τους ερευνητές σχετικά με την ανακάλυψη πυρών εντός της αρχαίας ελληνικής οικίας, ήταν ότι αυτές συσχετιζόνταν με θρησκευτικές θυσίες και σπονδές⁵⁵³ που τελούνταν είτε για την «ανακαίνιση» μιας οικίας μετά το θάνατο ενός ενοίκου της, είτε προς τιμήν των προγόνων των ενοίκων του σπιτιού, ή και για το «καλοστέργιωμα» της νέας οικίας· όταν δε έρχονται στο φως κάτω από το δάπεδο δωματίων της οικίας, έχουν εξαγνιστικό χαρακτήρα από το «μιάσμα»⁵⁵⁴.

⁵⁵² Schuller 2005, 589.

⁵⁵³ H Swinford (2006, 33-4, υποσ. 106-8) κάνει μια μικρή αναφορά στους λάκκους με πυρές που αποκαλύφθηκαν σε οικίες και καταστήματα γύρω από την Αρχαία Αγορά των Αθηνών κατά τον 4^ο και 3^ο αιώνα π.Χ. Το υλικό που αποκαλύφθηκε εντός τους αποτελούνταν από ίχνη καύσης, καμένα κόκαλα ζώων και σπασμένα αγγεία -κυρίως μικρογραφικά-.

⁵⁵⁴ Ο.π. 2006, 34, υποσ. 110-1.

Καύσεις με κονιάματα, οστά ζώων, όστρεα και ειδώλιο έχουν εντοπιστεί σε αστική οικία της αρχαίας Αμφίπολης και συγκεκριμένα σε διάφορα σημεία της κεντρικής αυλής, σε χώρο στα νότια της και στη νότια στοά του αιθρίου. Οι ανασκαφείς υποστηρίζουν ότι πρόκειται για τελετουργικές πυρές καθώς θεωρούν ότι στα συγκεκριμένα σημεία είχαν λάβει χώρα λατρευτικές τελετουργίες· δικαιολογούν δε το συγκεκριμένο συμπέρασμα από το γεγονός ότι εντοπίστηκαν πολλαπλά σημεία καύσεων σε συγκεκριμένους χώρους και από το ότι συνδέουν τις καύσεις με ένα μαρμάρινο βωμίσκο και μια κτιστή λατρευτική κόγχη που ήρθαν στο φως σε παρακείμενες θέσεις⁵⁵⁵ (σχ. αρ. 27).

Βωμοί

Μαρτυρίες για θυσίες που τελούνταν σε οικιακούς βωμούς στα πλαίσια της λατρείας, μας παρέχουν τόσο οι γραπτές πηγές⁵⁵⁶, όσο και τα αρχαιολογικά δεδομένα. Οι οικιακοί βωμοί της Μακεδονίας, αλλά και του υπόλοιπου ελλαδικού κόσμου ήταν δύο ειδών: οι μεγαλύτερου μεγέθους που ήταν κατασκευασμένοι από λίθο και τοποθετούνταν στην αυλή του σπιτιού και οι μικρότεροι από πήλο που αποκαλύπτονται σε διάφορα άλλα σημεία του· επίσης, πέρα από τους βωμούς στις οικίες έρχονται στο φως και πήλινα ομοιώματά τους⁵⁵⁷ (εικ. αρ. 55 δ).

⁵⁵⁵ Στο βορειοδυτικό τμήμα της αυλής εντοπίστηκε εκτεταμένο στρώμα καύσης με καμένα ερυθρά κονιάματα, οστά ζώων και όστρακα. Δύο παρόμοιες καύσεις εντοπίστηκαν νοτιώς της αυλής στον χώρο 4, επάνω σε ψηφιδωτό δάπεδο. Μια τελευταία καύση που περιείχε όστρεα και ένα ειδώλιο εντοπίστηκε νοτιοανατολικά του χώρου 3, στην επίκωση της αυλής. Σημειώνουμε ότι στον χώρο 4 εκτός από τις καύσεις, αποκαλύφθηκε και πρόχειρα κατασκευασμένη κόγχη που σχετίζεται με τη λατρεία της θεάς Κυβέλης και στον χώρο 15, λίγο βορειότερα της αυλής, εντοπίστηκε μαρμάρινος βωμίσκος. Για την οικιακή λατρεία στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Κυπριανίδη πρβλ. τον αρ. 21 του κεφαλαίου 5.

⁵⁵⁶ Swinford 2006, 49, υποσ. 162 και Hardiman 2005, 259, υποσ. 27-9.

⁵⁵⁷ Για τους βωμούς που βρίσκουμε στην Όλυνθο της Μακεδονίας πρβλ. Hardiman 2005, 262, υποσ. 40. με σχετικές βιβλιογραφικές αναφορές. Ο Hardiman (2005, 264, υποσ. 48) παρουσιάζει και το παράδειγμα της Οικίας 32 από την Πριήνη, όπου μπροστά από την είσοδο της οικίας και εκατέρωθεν της αποκαλύφθηκαν δύο βωμοί.

Όσον αφορά στα πήλινα ομοιώματα βωμών έχουμε το παράδειγμα ενός ομοιώματος που αποκαλύφθηκε στον ανδρώνα οικίας (χώροι 11, 11 α) με διαχρονική κατοίκηση εντός του οικ. Κυπριανίδη στην Αμφίπολη μαζί με ειδώλια Κυβέλης και άλλων θεοτήτων και με τελετουργικά αντικείμενα (πολύμιξοι λύχνοι και αγνύθες). Για την οικιακή λατρεία στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Κυπριανίδη πρβλ. τον αρ. 21 του κεφαλαίου 5.

Ο Hardiman υποστηρίζει ότι ο βωμός που τοποθετούνταν στο κέντρο της αυλής συμβόλιζε την ανεικονική θεότητα του Διός Ερκειού⁵⁵⁸. το τελετουργικό της λατρείας της συγκεκριμένης θεότητας περιελάμβανε θυσίες στον βωμό της αυλής και στις οποίες έπαιρναν μέρος όλα τα μέλη του σπιτιού⁵⁵⁹. Η Swinford, από την πλευρά της, υποστηρίζει ότι στο βωμό που βρίσκονταν στην αυλή της οικίας ή σε κάποια φορητή εστία που μεταφέρονταν από το εσωτερικό της οικίας στην αυλή -σε περίπτωση μη ύπαρξης βωμού⁵⁶⁰-, γίνονταν θυσίες και προς τιμήν της θεάς Εστίας, όπως αυτές που γίνονταν στα πλαίσια των «αμφιδρομιών», της τελετής δηλαδή του «καλοσωρίσματος» του νεογνού στο σπίτι⁵⁶¹. Πλήθος μικρών φορητών βωμών έχουν έρθει στο φως στη Μακεδονική Όλυνθο από τα κλασικά χρόνια, καθώς αυτές οι κατασκευές σύμφωνα με τη Sharpe ήταν δυνατό «να μεταφέρονται εύκολα σε διάφορες περιοχές του σπιτιού και της αυλής του προκειμένου να εξυπηρετούν διαφορετικές θρησκευτικές ανάγκες⁵⁶².» Στις οικίες της Μακεδονίας των ελληνιστικών χρόνων⁵⁶³ έχουμε μόνο τρεις περιπτώσεις οικιακών λίθινων βωμών στην Πέλλα και στην Αμφίπολη: στην Πέλλα αποκαλύφθηκαν τμήματα βωμού στη δυτική αυλή της «Οικίας του Ποσειδώνα»⁵⁶⁴ (**εικ. αρ. 25**), ενώ βάση βωμού ήρθε στο φως στην κεντρική τετράγωνη περίστυλη αυλή της «Οικίας των Κονιαμάτων»⁵⁶⁵ (**εικ. αρ. 31**). Επίσης, στην Αμφίπολη εντοπίστηκε βωμίσκος βορείως του κεντρικού αύλειου χώρου αστικής οικίας⁵⁶⁶ (**σχ. αρ. 27**).

⁵⁵⁸ Ο Hardiman (2005, 262-3, υποσ. 42-3 με βιβλιογραφικές αναφορές) δίνει το παράδειγμα λίθινου βωμού από τη δυτική αυλή της «Οικίας των Μωσαϊκών» στην Ερέτρια.

⁵⁵⁹ Σχετικά με τη συμμετοχή των μελών της οικίας στις θυσίες που τελούνταν στον αύλειο χώρο της πρβλ. και την υποσ. 435 στην παρούσα εργασία.

⁵⁶⁰ Για την αλληλεπίδραση βωμού – εστίας ως αντικειμένων που χρησιμοποιούνται στη λατρεία της θεάς Εστίας πρβλ. την ενότητα «Εστία» του κεφαλαίου 7.

⁵⁶¹ Η Swinford (2006, 32) εκφράζει την υπόθεση ότι οι θυσίες τελούνταν όχι μόνο στα πλαίσια αποδοχής του παιδιού ως αναγνωρισμένου μέλους από την οικογένειά του, αλλά και προκειμένου να εξαγιστεί το σπίτι και οι ένοικοί του από το «μίασμα» της γέννησης. Για την τελετή των «αμφιδρομιών» πρβλ. την ενότητα «Εστία» του κεφαλαίου 7.

⁵⁶² Sharpe 2014, 172.

⁵⁶³ Αντίθετα με τη Μακεδονία, οι βωμοί επιχωριάζουν στους αύλειους χώρους και στα περιστύλια των οικιών της υστεροελληνιστικής Δήλου. *Ο.π.* 2014, 172, υποσ. 148. Για τους βωμούς με αναθηματικές επιγραφές σε θεότητες από την Πριήνη, τη Θήρα και τη Μίλητο πρβλ. *Ο.π.* 2014, 172, υποσ. 144-6.

⁵⁶⁴ Για τη συγκεκριμένη οικία πρβλ. τον αρ. 12 του κεφαλαίου 5.

⁵⁶⁵ Σιγανίδου 1982, 33, εικ. 3. Για τη συγκεκριμένη οικία πρβλ. τον αρ. 13 του κεφαλαίου 5.

⁵⁶⁶ Ο βωμίσκος ήρθε στο φως στον χώρο 15, που διαμορφώθηκε στα βόρεια της αυλής και στα ανατολικά του βόρειου διαδρόμου. Ο αύλειος χώρος της οικίας χρησιμοποιούνταν και για την τέλεση θρησκευτικών τελετουργιών, καθώς ήρθαν στο φως τελετουργικές πυρές και κατασκευή που πιθανώς σχετίζεται με τη θεά Κυβέλη. Πέρα από τη Μακεδονία, βωμοί ήρθαν στο φως και σε άλλες οικίες του ελλαδικού χώρου με χαρακτηριστικότερα παραδείγματα αυτά της Πριήνης και της Δήλου· στην περίπτωση μάλιστα της «Οικίας των Ποσειδωνιαστών» στην υστεροελληνιστική Δήλο υπήρχε «σύνδεση» βωμών, αγαλμάτων και οικιακών ιερών: οι τέσσερις βωμοί των θεοτήτων που υπήρχαν σε εσωτερική αυλή της οικίας αντιστοιχούσαν σε ισάριθμα δωμάτια-οικιακά ιερά που βρίσκονταν στο

Οι βωμοί συνέχισαν να εξυπηρετούν την οικιακή λατρεία και στα ρωμαϊκά χρόνια. Συνήθως πρόκειται για μικρών διαστάσεων φορητά αντικείμενα που ήταν κατασκευασμένα από ηφαιστιογενή λίθο (*tufa*), μάρμαρο, ασβεστόλιθο και πηλό, τα οποία τοποθετούνταν μέσα σε κόγχες και χρησιμοποιούνταν για την τέλεση θυσιών ή ως αναθηματικά αντικείμενα, ενώ δε λείπουν και οι μεγάλοι μεγέθους βωμοί που στήνονταν στις αυλές των οικιών⁵⁶⁷. Στις ρωμαϊκές οικίες της Μακεδονίας όλες οι περιπτώσεις βωμών που εντοπίσαμε ανήκουν στην κατηγορία των μεγάλων κατασκευών που στήνονταν συνήθως στον εξωτερικό χώρο της οικίας, όπως ο μαρμάρινος βωμίσκος που ήρθε στο φως στην αυλή ρωμαϊκής οικίας⁵⁶⁸ στην αρχαία πόλη της Θάσου (**εικ. αρ. 61**). Ακόμη, μια λίθινη τραπεζιόσχημη βάση για τη στήριξη βωμού ή περιρραντηρίου έχει αποκαλυφθεί στο κέντρο του κεντρικού τετράστυλου *impluvium* έπαυλης του 3^{ου} αι. μ.Χ. από την Κασσάνδρεια Χαλκιδικής⁵⁶⁹ (**εικ. αρ. 63**). Επίσης, ως βάση οικιακού βωμού ερμηνεύεται από την ανασκαφέα Χατζηπολυχρόνη το μικρό σχεδόν τετράγωνο λιθόστρωτο που αποκαλύφθηκε στον αύλειο χώρο οικίας⁵⁷⁰ της ρωμαϊκής πόλης του Παλατιανού Θεσσαλονίκης.

Τέλος, η μόνη πιθανή περίπτωση βωμού στο εσωτερικό ρωμαϊκής οικίας προέρχεται επίσης από το Παλατιανό Θεσσαλονίκης: στο κέντρο του δωματίου⁵⁷¹ κτηρίου⁵⁷² αποκαλύφθηκε μικρός πλακόστρωτος χώρος αποτελούμενος από πήλινες πλάκες και κατακόρυφα τοποθετημένους κεράμους, ο οποίος οριοθετούσε τη βάση μικρού οικιακού βωμού ή εστίας.

εσωτερικό της οικίας, εντός των οποίων λατρεύονταν τα αγάλματα των παραπάνω θεοτήτων. Για τις οικίες της Πριήνης πρβλ. Zimmer 2005, 615. Σύμφωνα με τον BrunEAU δεκαέξι μικροί φορητοί βωμοί αποκαλύφθηκαν σε οικίες της Δήλου, με επιγραφές αφιερωμένες στον Απόλλωνα και την Άρτεμη. Hardiman 2005, 263-4, υποσ. 44-3 και 50 με βιβλιογραφικές αναφορές.

⁵⁶⁷ Οι πιο συνηθισμένοι χώροι στους οποίους συναντούμε βωμούς στην Ιταλία και ιδιαίτερα στην Πομπηία είναι σε κήπους, οπτάνια, *pistrina*, και αποθήκες (*cellae penariae*). Αντίθετα στον ελλαδικό χώρο, οι βωμοί συναντώνται σε πιο «δημόσιους» χώρους της οικίας, όπως στις αυλές και στα περιστύλια, πράγμα που φανερώνει σύμφωνα με τον Hardiman (2005, 268, υποσ. 68-71) ότι οι κάτοικοι της Πομπηίας αντιμετώπιζαν τη λατρεία περισσότερο ως «ιδιωτική υπόθεση» από ότι αυτή αντιμετώπιζονταν στον υπόλοιπο ελληνορωμαϊκό κόσμο.

⁵⁶⁸ Ο συγκεκριμένος βωμός εντοπίστηκε στον αύλειο χώρο του «Κτηρίου Α». Επίσης, τετράγωνος βωμός-εσχάρα έχει έρθει στο φως και στην εξωτερική βορειοδυτική πλευρά του όμορου Κτηρίου Β. Για τα Κτήρια Α και Β πρβλ. τους αρ. 1 και 2 του κεφαλαίου 6.

⁵⁶⁹ Για τη συγκεκριμένη έπαυλη πρβλ. τον αρ. 3 του κεφαλαίου 6.

⁵⁷⁰ Για το Κτίσμα V πρβλ. τον αρ. 4 του κεφαλαίου 6.

⁵⁷¹ Εντός του δωματίου αποκαλύφθηκε επίσης κτιστό χαμηλό θρανίο. Για τη θρησκευτική σημασία της εστίας στο αρχαίο ελληνικό σπίτι πρβλ. την ενότητα «Εστία» του κεφαλαίου 7.

⁵⁷² Για το Κτίσμα IX πρβλ. τον αρ. 6 του κεφαλαίου 6.

Λατρευτικές Κόγχες – Λατρευτικές Αψίδες

Οι λατρευτικές κόγχες λειτουργούσαν ως «προσκυνητάρια» ή «γωνιές λατρείας» που διαμορφώνονταν στον εσωτερικό χώρο των δωματίων των ελληνιστικών και ρωμαϊκών οικιών⁵⁷³.

Η Λιλιμπάκη κάνει λόγο για λατρευτικές κόγχες δωματίων διαμονής στις ιδιωτικές οικίες της ελληνιστικής Πέλλας⁵⁷⁴, ενώ μια λατρευτική κόγχη πρόχειρα διαμορφωμένη από όρθια τοποθετημένα κεραμίδια στέγης αποκαλύφθηκε σε χώρο νοτίως της κεντρικής αυλής σε αστική οικία της Αμφίπολης⁵⁷⁵ (**εικ. αρ. 53**). Επίσης, εκτός από τις κόγχες που ήταν κατασκευασμένες ως ελεύθερες-ανεξάρτητες κατασκευές, υπήρχαν και οι λατρευτικές αψίδες που ήταν διαμορφωμένες στον τοίχο δωματίων αφιερωμένων στη λατρεία⁵⁷⁶. μια τέτοια πιθανή περίπτωση λατρευτικής κόγχης είναι και η αψίδα που διαμορφώθηκε στον τοίχο μονόχωρου δωματίου - οικιακού ιερού αφιερωμένου στο Διόνυσο από την ομώνυμη έπαυλη και φιλοξενούσε το άγαλμα του θεού⁵⁷⁷ (**εικ. αρ. 77β, 78-79**). Τέλος, παρόμοια κατασκευή διαμορφωμένη στον τοίχο του νοτιοανατολικού δωματίου της «Έπαυλης του

⁵⁷³ Οι λατρευτικές κόγχες ήταν ένας συνηθισμένος τύπος λατρευτικής κατασκευής των ρωμαϊκών χρόνων. Η Μπούγια (2008, 216, υποσ. 57-60) στο άρθρο της για τα οικιακά ιερά της Μητέρας των θεών- Κυβέλης στην Αθήνα προσδιορίζει τις λατρευτικές κόγχες ρωμαϊκής περιόδου ως απλές κόγχες, δηλαδή μικρές ναϊσκόμορφες διαμορφώσεις, που έφεραν κάποιες φορές γραπτή διακόσμηση και ήταν εφοδιασμένες με μόνιμους ή φορητούς βωμούς. Οι συγκεκριμένες κόγχες έχουν έρθει στο φως σε μαγειρία και δωμάτια διημέρευσης των οικιών (cucinae, cubicula) και συχνότερα στους κήπους (viridaria) και στα περιστύλια των αιθρίων. Παρόμοιες κόγχες ήταν πολύ συνηθισμένες σε οικιακά ιερά της Πομπηίας για τους τύπους των ιερών αυτών πρβλ. Hardiman 2005, 267, υποσ. 66· Karivieri 1994, 120-1.

⁵⁷⁴ Η Λιλιμπάκη - Ακαμάτη (2009, 30) ισχυρίζεται ότι λατρευτικές κόγχες συναντάμε σε δωμάτια διαμονής από οικίες της Πέλλας, χωρίς όμως να δίνει περισσότερες πληροφορίες γι' αυτές ή για τις οικίες στις οποίες εντοπίστηκαν.

⁵⁷⁵ Η συγκεκριμένη κατασκευή ήρθε στο φως στον ίδιο χώρο (χώρος 4) όπου αποκαλύφθηκαν και τελετουργικές πυρές. Για την οικιακή λατρεία στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Κυπριανίδη πρβλ. τον αρ. 21 του κεφαλαίου 5.

⁵⁷⁶ Για τα δωμάτια που χρησιμοποιούνται ως οικιακά ιερά στα ρωμαϊκά χρόνια πρβλ. Karivieri 1994, 121-2.

⁵⁷⁷ Ο ανασκαφέας Παντερμαλής θεωρεί ότι το συγκεκριμένο δωμάτιο ήταν αφιερωμένο στη λατρεία του Διονύσου, καθώς διακοσμούσαν και από ψηφιδωτό δάπεδο που απεικονίζει το συγκεκριμένο θεό ένθρονο· για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το συγκεκριμένο δωμάτιο και για την άποψη της Welch ότι τα ευρήματα που εντοπίστηκαν εντός του δωματίου δεν αποτελούν επαρκή στοιχεία για την ερμηνεία της συγκεκριμένης αίθουσας ως οικιακού ιερού αφιερωμένου στη λατρεία του Διονύσου πρβλ. τον αρ. 14 του κεφαλαίου 6.

Παρόμοιο δωμάτιο που ερμηνεύθηκε ως οικιακό ιερό με διαμορφωμένες κόγχες σε τοίχο που περιείχαν ανάγλυφα με τις απεικονίσεις των θεών Ασκληπιού και Κυβέλης αποκαλύφθηκε σε ύστερη ρωμαϊκή έπαυλη της Αθήνας, γνωστή ως «Η Οικία του Πρόκλου». Για το συγκεκριμένο δωμάτιο πρβλ. Karivieri 1994, 119 κ.ε. και υποσ. 665 παρούσας εργασίας.

Ζωσά»⁵⁷⁸ περιείχε βάθρο προορισμένο για την τοποθέτηση μικρού αγάλματος⁵⁷⁹ (εικ. αρ. 74).

Ναῖσκος

Στα ρωμαϊκά χρόνια οι ναῖσκοι λειτουργούσαν ως «προσκυνητάρια» και τοποθετούνταν συνήθως στη στοές του αιθρίου των πλουσίων οικιών· η μοναδική περίπτωση ναῖσκου με δύο κορινθιακούς κίονες που ήρθε στο φως σε ρωμαϊκή οικία της Μακεδονίας, ήταν αυτός που αποκαλύφθηκε στη βόρεια στοά του πολυτελέστερου αιθρίου της «Ἐπαυλης του Διονύσου»⁵⁸⁰ στο Δίον (εικ. αρ. 77 γ).

Λάκκοι – Αποθέτες

Ένα μεγάλο πρόβλημα για την έρευνα αποτελούν οι λάκκοι – αποθέτες που ανοίγονταν συνήθως σε υπαίθριους χώρους οικιών – και κυρίως αγροικιών- αλλά και στο δάπεδο δωματίων αστικών ή ημιαστικών οικιών· ο προβληματισμός των ερευνητών σχετίζεται με την ερμηνεία του περιεχομένου τους που χαρακτηρίζεται κυρίως από κεραμική και ειδώλια ή προτομές -αλλά και από μεταλλικά αντικείμενα, αγνύθες και νομίσματα-: ορισμένοι θεωρούν ότι πρόκειται για άχρηστα απορρίμματα, ενώ άλλοι πιστεύουν ότι ανοίχθηκαν με σκοπό να προστατευθεί ο λατρευτικός χαρακτήρας των αντικειμένων που είχαν σχέση με ιεροπραξίες και φυλάσσονταν μέσα σ' αυτούς⁵⁸¹. Η σύνδεση –έστω και έμμεση- του αποθέτη με την οικιακή λατρεία είναι δυνατή στην περίπτωση που το περιεχόμενό του αποτελείται από

⁵⁷⁸ Για την συγκεκριμένη έπαυλη πρβλ. τον αρ. 11 του κεφαλαίου 6.

⁵⁷⁹ Ο Παντερμαλής (1999, 217) θεωρεί ότι πρόκειται για «λατρευτική» κόγχη.

⁵⁸⁰ Ο.π. 1999, 154.

⁵⁸¹ Η Sharpe (2014, 167) δίνει δύο πιθανές εξηγήσεις για την απόρριψη δύο συνόλων χάλκινων αγαλματιδίων του 3ου αι. μ.Χ. που προέρχονται από γειτονικά οικιακά ιερά σε αποθέτες –πηγάδια της Αθηναϊκής Αγοράς μετά τη ληηλασία των Ερούλων (267/268 μ.Χ.): είτε τοποθετήθηκαν στα πηγάδια από τους ιδιοκτήτες των σπιτιών για λόγους φύλαξης, είτε απορρίφθηκαν σ' αυτά μαζί με άλλο υλικό από τα κατεσταμμένα σπίτια, προκειμένου να εκκαθαριστεί ο χώρος, για να κτιστούν νέες οικοδομές.

αντικείμενα που κατά τη διάρκεια χρήσης τους είχαν τελετουργικό χαρακτήρα, όπως περιρραντήρια, θυμιατήρια ή προτομές και ειδώλια με θρησκευτικό χαρακτήρα⁵⁸².

Όσον αφορά στη Μακεδονία των ελληνιστικών χρόνων, αποθέτες που περιείχαν αντικείμενα καθημερινής χρήσεως αλλά και σύνεργα λατρευτικών ιεροπραξιών αποκαλύφθηκαν κάτω από τοίχο αποθήκης ελληνιστικής οικίας στην Κάτω Πόλη της Πέλλας⁵⁸³, σε ημιυπαίθριο χώρο αγροικίας στη θέση «Παναγιά Διπόρου» Γρεβενών⁵⁸⁴ καθώς και σε υπαίθριους χώρους αγροικιών στις θέσεις «Κρυονέρι» Μικρής Σάντας Ημαθίας⁵⁸⁵ και «Φιλώτας» Φλώρινας⁵⁸⁶ (**εικ. αρ. 16, 17, 20,21**). Εξάιρεση από το πολυποίκιλο περιεχόμενο των προηγούμενων αποθετών αποτελεί το περιεχόμενο των λάκκων - αποθετών που αποκαλύφθηκαν σε χώρο αστικής οικίας στην Αμφίπολη⁵⁸⁷, καθώς αποτελούνταν αποκλειστικά από ειδώλια γυναικείων μορφών· οι ανασκαφείς της οικίας υποστηρίζουν ότι ο συγκεκριμένος χώρος ήταν αρχικά πιθεώνας που απέκτησε αργότερα θρησκευτικό χαρακτήρα, καθώς οι λάκκοι που προορίζονταν για την τοποθέτηση πίθων μετατράπηκαν σε αποθέτες ειδωλίων, με στόχο να προστατευθεί ο λατρευτικός χαρακτήρας των συγκεκριμένων αντικειμένων⁵⁸⁸ (**σχ. αρ. 27**). Επίσης, αγγεία που είχαν πιθανώς τοποθετηθεί σκοπίμως σε βαθύνσεις του εδάφους στη βόρεια στοά του αύλειου χώρου αστικής οικίας της Πέλλας, είναι πιθανό να είχαν σχέση με οικιακές ιεροπραξίες⁵⁸⁹ (**σχ. αρ. 23**). Ακόμη, η ανασκαφέας Βελένη ερμηνεύει τον αποθέτη

⁵⁸² Για τον προβληματισμό των επιστημόνων σχετικά με το εάν οι προτομές και τα ειδώλια που έρχονται στο φως σε οικιακό περιβάλλον είναι τελετουργικά ή διακοσμητικά αντικείμενα πρβλ. τις ενότητες «Προτομές» και «Ειδώλια» του παρόντος κεφαλαίου.

⁵⁸³ Για τον συγκεκριμένο αποθέτη που περιείχε ελληνιστική κεραμική, λύχνους, μεγάλο αριθμό αγνύθων, ενσφράγιστες λαβές αμφορέων, σιδερένιες κλείδες, χάλκινα και αργυρά νομίσματα, ένα θυμιατήριο, αποτμήματα πήλινου περιρραντηρίου και γύρω στα τριάντα θραύσματα πήλινων ειδωλίων πρβλ. τον αρ. 11 του κεφαλαίου 5.

⁵⁸⁴ Για τη συγκεκριμένη αγροικία που χρονολογείται στην υστεροελληνιστική – ρωμαϊκή περίοδο πρβλ. τον αρ. 2 του κεφαλαίου 5.

⁵⁸⁵ Οι συγκεκριμένοι αποθέτες περιείχαν πήλινα ειδώλια –ανάμεσά τους και πήλινη προτομή Διονύσου-, πλούσια κεραμική, νομίσματα και μεταλλικά αντικείμενα. Για τους αποθέτες πρβλ. τον αρ. 6 του κεφαλαίου 5.

⁵⁸⁶ Οι λάκκοι – αποθέτες περιείχαν πήλινα ειδώλια και προτομές, μεγάλο αριθμό αέριων αγγείων, κόκαλα ζώων, κέρατα ελαφιού, πολλά σιδερένια καρφιά και συνδέσμους. Για τους αποθέτες πρβλ. τον αρ. 9 του κεφαλαίου 5.

⁵⁸⁷ Πρόκειται για το χώρο 5 της εν λόγω οικίας. Για τη οικία που αποκαλύφθηκε εντός του οικοπέδου ιδιοκτησίας Κυπριανίδη τον αρ. 21 του κεφαλαίου 5.

⁵⁸⁸ Οι Μάλαμα- Σαλονικιός (2004, 151) σημειώνουν ότι δε βρέθηκαν ίχνη πίθων εντός των λάκκων- αποθετών, γι' αυτό και υποστηρίζουν την αλλαγή χρήσης του χώρου από καθαρά αποθηκευτικό σε θρησκευτικό. Τη θρησκευτική σημασία του χώρου ίσως υποδηλώνουν ένα πολύμυξο λυχνάρι του τύπου «κορόνα» και η μεγάλη ποσότητα πήλινων και μολύβδινων αγνύθων που εντοπίστηκαν στο εσωτερικό του.

⁵⁸⁹ Για την οικία που ήρθε στο φως στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Γ. Παππά πρβλ. τον αρ. 16 του κεφαλαίου 5.

υπαίθριου χώρου υστεροκλασικής - πρώιμης ελληνιστικής αγροικίας στην Ασπροβάλα Θεσσαλονίκης, που περιβαλλόταν από κυκλική αργολιθοδομική κατασκευή, ως αλώνι που λειτουργούσε παράλληλα ως λατρευτικός χώρος θεοτήτων γονιμότητας και καρποφορίας⁵⁹⁰ (σχ. αρ. 25). Τέλος, στη ρωμαϊκή περίοδο συνεχίζει η πρακτική των αποθετών που συμπεριελάμβαναν στο περιεχόμενό τους και αντικείμενα που είχαν σχέση με την οικιακή λατρεία: ένα τέτοιο παράδειγμα αποθέτη αποκαλύφθηκε σε δωμάτιο του κτίσματος VI στη ρωμαϊκή πόλη του Παλατιανού που περιελάμβανε χάλκινο λυχνάρι με τμήμα από το λυχνοστάτη του και πήλινο προσωπίο⁵⁹¹ (εικ. αρ. 67 α-β) .

10.B. Αντικείμενα με τελετουργική χρήση

Τράπεζες προσφορών

Σε οικιακό ιερό από την «Οικία του Ποσειδώνα» στην Πέλλα εντοπίστηκαν τα θραύσματα κυκλικής πλάκας τράπεζας διαμέτρου 1,25 μ., από μελανόφαιο σχιστόλιθο. Η άνω επιφάνεια της τράπεζας που αποκαταστάθηκε κατά το ήμισυ, είναι διακοσμημένη με εγχάρακτους μαιάνδρους, σπειρομιαίνδρους, γιρλάντες και άλλα θέματα από τον φυτικό κόσμο που γεμίζονται με λευκή υαλόμαζα⁵⁹². Το συγκεκριμένο τραπέζι πιθανώς θα εδραζόταν, σύμφωνα με την αποκατάστασή του, σε ένα κεντρικό πόδι⁵⁹³ (εικ. αρ. 28). Παρόμοιο δισκοειδές μαρμάρινο τραπέζι με περιχέιλωμα και ανάγλυφη διακόσμηση που υποστηριζόταν από ένα κεντρικό πόδι έχει έρθει στο φως στη Βεργίνα και χρονολογείται στο τέλος του 4^{ου} - αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.⁵⁹⁴. Ακόμη, σε ανδρώνα ελληνιστικής αγροικίας από τη θέση «Αγ. Κωνσταντίνος

⁵⁹⁰ Η Βελένη (2003,170) δεν αναφέρει στο άρθρο της το περιεχόμενο του συγκεκριμένου αποθέτη.

⁵⁹¹ Ο αποθέτης εντοπίστηκε εντός του βορειοανατολικού δωματίου του κτηρίου. Για το συγκεκριμένο κτίσμα πρβλ. πρβλ. τον αρ. 5 του κεφαλαίου 6.

⁵⁹² Μακαρόνας 1962, 81, Πιν. 65 β · Σιγανίδου 1982,34, εικ.7.

⁵⁹³ Λιλιμπάκη -Ακαμάτη 2009, 30, εικ. 43. Παρόμοια τραπέζια με δισκοειδή επιφάνεια από ακριβό υλικό κατασκευής όπως ασήμι, χρυσό και επιχρυσωμένο ξύλο, αναφέρονται στις Δηλιακές επιγραφές των Ιεροποιών ως «αφιερώματα», έπιπλα πάνω στα οποία τοποθετούσαν αναθήματα και έπιπλα προορισμένα για λατρευτικούς σκοπούς. Ορισμένα, μάλιστα από αυτά τα τραπέζια των ιερών έφεραν και επιγραφές. Andrianou 2006, 251, υποσ. 168-174.

⁵⁹⁴ Το συγκεκριμένο παράδειγμα δεν προέρχεται από οικία, αλλά από ένα δωμάτιο του ανακτόρου της Βεργίνας. Andrianou 2006, 253, υποσ. 193. Για τα τραπέζια από τη Βεργίνα και την Πέλλα πρβλ. και Δρούγου, Σ. 1989. «Ένα μαρμάρινο τραπέζι από τη Βεργίνα.» *Εγνατία* 1, 67-78.

Δήμητρας» από τα Γρεβена, ήρθε στο φως παρόμοια δισκοειδής επιφάνεια τραπεζιού από πηλό που φέρει κάθετο περιχέλωμα⁵⁹⁵ (εικ. αρ. 7). Επίσης, κυβόλιθος με αναθύρωση -που σύμφωνα με τη Χρυσοστόμου θα στήριζε την οριζόντια πλάκα μιας τράπεζας προσφορών- αποκαλύφθηκε σε δωμάτιο με αντικείμενα που μαρτυρούν την οικιακή λατρεία του Διονύσου σε οικία του 2 ου αι. π.Χ. από την πόλη της Πέλλας⁵⁹⁶ (εικ. αρ. 38). Παράλληλο παράδειγμά της μια μαρμάρινη ορθογώνια τράπεζα προσφορών⁵⁹⁷, ήρθε στο φως στην αρχαία πόλη των Σταγείρων της Χαλκιδικής.

Προτομές

Οι ανδρικές και γυναικείες προτομές⁵⁹⁸ -με κυρίαρχες τις δεύτερες- συναντώνται σε ιερά, νεκροταφεία και σε οικίες της Μακεδονίας από τον 6^ο αιώνα π.Χ. έως και τα ελληνιστικά χρόνια⁵⁹⁹. Η Χρυσοστόμου θεωρεί ότι η προτομή ως ταφικό κτέρισμα παραπέμπει στη λατρεία χθονίων θεοτήτων, ενώ η προτομή που προέρχεται από οικίες πρέπει να ερμηνευθεί είτε ως θεότητα –ανδρική ή γυναικεία-, είτε ως λατρεύτρια - αναθέτρια⁶⁰⁰. Σύμφωνα με τη Νικονάνου οι γυναικείες -αλλά και οι ανδρικές προτομές- απεικονίζουν στο σύνολό τους θεότητες -και ειδικότερα χθόνιες⁶⁰¹· επίσης, η Χρυσανθάκη – Naggle εκφράζει την άποψη ότι οι γυναικείες

Δισκοειδείς επιφάνειες ελληνιστικών τραπεζιών από μάρμαρο έχουν αποκαλυφθεί στη Δήλο και στην οικία των Ψηφιδωτών της Ερέτριας. Επίσης, μικρογραφικά τραπέζια που βρέθηκαν στη Δήλο, στην Ερέτρια και στην αρχαϊκή Σίνδο των αρχαϊκών χρόνων ερμηνεύθηκαν ως απομιμήσεις τραπεζιών που χρησιμοποιούνταν στην οικιακή λατρεία για προσφορές στους θεούς ή ως παιδικά παιχνίδια. Andrianou 2006, 252-6, υποσ. 191-7, εικ. 18, 49-51.

⁵⁹⁵ Για το συγκεκριμένο τραπέζι πρβλ. τον αρ. 1 του κεφαλαίου 5. Το τραπέζι αυτό δεν ήταν τελετουργικού χαρακτήρα με τη στενή έννοια του όρου, αν και ο Nilsson (1954, 77-8, υποσ.1), βασιζόμενος σε μαρτυρίες των πηγών, κάνει λόγο για την ιερότητα του τραπεζιού στην αρχαία Ελλάδα, καθώς πάνω σ' αυτό γίνονταν οι ορκωμοσίες.

⁵⁹⁶ Πρόκειται για το δωμάτιο Α της οικίας Γ. Παππά. Για τη συγκεκριμένη οικία πρβλ. τον αρ. 16 του κεφαλαίου 5.

⁵⁹⁷ Ο ανασκαφέας Σισμανίδης (1996, 390) αναφέρεται γενικά στα κινητά ευρήματα από την ανασκαφή στην πόλη των Σταγείρων, χωρίς να κάνει ιδιαίτερο λόγο για τον χώρο εύρεσής τους ή για τα συνευρήματά τους, οπότε δε γνωρίζουμε εάν πρόκειται για εύρημα προερχόμενο από οικιακό ή δημόσιο ιερό.

⁵⁹⁸ Για τους τύπους των προτομών γενικότερα και τους επιστημονικούς όρους που τις προσδιορίζουν πρβλ. Χρυσοστόμου 2000, 207, υποσ. 59- 60 με βιβλιογραφικές αναφορές· Χρυσανθάκη – Naggle 2009, 57-8.

⁵⁹⁹ Στα ελληνιστικά χρόνια παρατηρείται μείωση της ποσότητά τους. Χρυσανθάκη – Naggle 2009, 57.

⁶⁰⁰ Χρυσοστόμου 2000, 206-7, υποσ. 57

⁶⁰¹ Η Δάφφα - Νικονάνου (1973, 115) εκφράζει την άποψη ότι χθόνιες γυναικείες θεότητες, όπως η Δήμητρα, η Περσεφόνη αλλά και ανδρικές, όπως ο Διόνυσος, απεικονίζονται σε μορφή προτομής σα να ανεβαίνουν από τη γη, για να τονιστεί ακριβώς η σχέση τους με αυτή. Για την ταύτιση των

προτομές που συναντάμε στα ιερά απεικονίζουν τις «αναθέτριες» της θεότητας, ενώ οι αντίστοιχες ταφικές απεικονίζουν τις ίδιες τις νεκρές⁶⁰². Επίσης, η Χρυσανθάκη – Naggle υποστηρίζει ότι οι γυναικείες ειδικά προτομές αποτελούν ως επί το πλείστον αναθήματα και συναντώνται σε ιερά γυναικείων θεοτήτων, σε τάφους και σε οικίες⁶⁰³.

Σύμφωνα με την προαναφερθείσα ερευνήτρια, οι γυναικείες προτομές των οικιών συνδέονται με τον γυναικείο κόσμο, καθώς έρχονται στο φως σε δωμάτια, στα οποία ζούσαν ή εργάζονταν γυναίκες⁶⁰⁴. Ο ρόλος τους δεν έχει διευκρινιστεί ακόμη: μπορεί να έχουν αποτροπαϊκό ή διακοσμητικό χαρακτήρα, ή να υποδηλώνουν την άσκηση μιας δεύτερης, συμπληρωματικής λατρείας σε κάποια ή κάποιες θεότητες⁶⁰⁵, παράλληλα με την κύρια λατρεία που ασκείται στην αυλή ή στο «θρησκευτικό κέντρο» του σπιτιού, δηλαδή στην οικογενειακή εστία⁶⁰⁶. στόχος της συμπληρωματικής αυτής λατρείας πιθανώς είναι να εξασφαλίζει την επιτυχία των γυναικείων δραστηριοτήτων των έγγαμων γυναικών του οίκου⁶⁰⁷. Επίσης, η Χρυσανθάκη – Naggle εκφράζει την άποψη οι γυναικείες προτομές ίσως είναι αντικείμενα αναθηματικά που έχουν ως στόχο να ευχαριστήσουν τις γυναικείες θεότητες που προστατεύουν τον γυναικείο κόσμο του οίκου καθώς και τις θνητές γυναίκες που κατοικούν μέσα σε αυτόν⁶⁰⁸. Ύστερα από τα παραπάνω και στηριζόμενη στις ερμηνείες των επιστημόνων όσον αφορά στις οικιακές προτομές, καταλήγω στο συμπέρασμα ότι αυτές ίσως πρέπει να ερμηνευθούν ως απεικονίσεις θεοτήτων ή λατρευτριών-αναθετριών, καθώς η λειτουργία τους στο οικιακό περιβάλλον θα ήταν ανάλογη με αυτή σε ένα δημόσιο ιερό ή σε ένα τάφο: λατρευτική ή αναθηματική.

προτομών με χθόνιες θεότητες πρβλ. Δάφφα - Νικονάνου 1973, 113-116 με βιβλιογραφικές αναφορές. Πρβλ. και επόμενη υποσημείωση.

⁶⁰² Χρυσανθάκη – Naggle 2009, 58-9, υποσ.3-4 με βιβλιογραφικές αναφορές.

⁶⁰³ Χρυσανθάκη – Naggle 2009, 57, υποσ.1 με βιβλιογραφικές αναφορές.

⁶⁰⁴ Την άποψη της Χρυσανθάκη – Naggle έρχονται να ενισχύσουν οι αρχαιολογικές μαρτυρίες οικιακής λατρείας στους γυναικωνίτες των οικιών της ελληνιστικής πόλης Κέλλης στις Πέτρες Φλώρινας και σε οπτάνια ή τροφοπαρασκευαστικούς χώρους σε οικίες της Μακεδονίας. Για τους γυναικωνίτες στις Πέτρες Φλώρινας και για τους τροφοπαρασκευαστικούς χώρους των οικιών της Μακεδονίας πρβλ. το κεφάλαιο 9 της παρούσας εργασίας.

⁶⁰⁵ Προκειμένου να υποστηριχθεί ότι οι προτομές σχετίζονται με οικιακή λατρεία πρέπει να υπάρχουν συνευρήματα που να πιστοποιούν τη λατρεία αυτή (όπως βωμοί, λυχνάρια, ειδώλια κ.α.). Χρυσανθάκη – Naggle 2009, 62.

⁶⁰⁶ Για τη σημασία της εστίας στο αρχαίο ελληνικό σπίτι πρβλ. την ενότητα «Εστία» του κεφαλαίου 11.

⁶⁰⁷ Χρυσανθάκη – Naggle 2009, 62, υποσ.21-3.

⁶⁰⁸ Χρυσανθάκη – Naggle 2009, 62-3.

Προτομές⁶⁰⁹ –γυναικείες στην συντριπτική τους πλειοψηφία- έχουν έρθει στο φως σε ελληνιστικές οικίες διαφόρων περιοχών της Μακεδονίας, όπως στην Πέλλα⁶¹⁰, στη Μικρή Σάντα Ημαθίας και στην περιοχή «Φιλώτας» της Φλώρινας⁶¹¹ και στην αρχαία Λητή⁶¹² (εικ. αρ. 33 α-β, 36 α, 42, 43 α-δ, 17, 21,48). Λίγες εξ αυτών ταυτίστηκαν με συγκεκριμένες θεότητες όπως αυτές του Διονύσου και της θεϊκής συντρόφου του, Αφροδίτης ή Περσεφόνης (εικ. αρ. 17, 42, 43 α-δ, 48), του Σατύρου, και της Άρτεμης - Εν(ν)οδίας ή της Μητέρας των Θεών (εικ. αρ. 48)⁶¹³. Στις οικίες των ρωμαϊκών χρόνων που μελετήσαμε, δεν εντοπίστηκαν προτομές· το μόνο αξιοσημείωτο εύρημα είναι ένα πήλινο προσωπείο⁶¹⁴ που αποκαλύφθηκε σε κτήριο του 2^{ου}-3^{ου} αι. μ.Χ. από τη ρωμαϊκή πόλη του Παλατιανού Θεσσαλονίκης⁶¹⁵ (εικ. αρ. 67 β).

Ειδώλια

Τα ειδώλια που είναι φτιαγμένα στην πλειοψηφία τους από πήλο⁶¹⁶ χρησιμοποιούνταν ως κτέρισμα σε τάφους⁶¹⁷, καθώς και στα πλαίσια της δημόσιας

⁶⁰⁹ Η Χρυσοστόμου (2000, 219) εκφράζει την άποψη ότι η χρησιμοποίηση των προτομών από πήλο καλύπτουν την οικονομική αδυναμία των κατοίκων της Πέλλας για την προμήθεια αντικειμένων που σχετίζονται με την οικιακή λατρεία από ακριβότερο υλικό, όπως είναι ο χαλκός ή το μάρμαρο. Η παραπάνω θεωρία είναι δυνατόν να ισχύει για τις περισσότερες προτομές από πήλο που εντοπίστηκαν σε σπίτια της Μακεδονίας.

⁶¹⁰ Παράλληλα παραδείγματα προτομών των οποίων η απόδοση της μορφής φτάνει έως και τη μέση συναντώνται σε χώρους της «Οικίας των κονιαμάτων», της «Οικίας I-4», της οικίας που αποκαλύφθηκε στο οικοπέδο Δεληγιαννάκη και της οικίας του οικοπέδου Παππά· για τις συγκεκριμένες οικίες πρβλ. τους αρ. 13, 10, 15 και 16 του κεφαλαίου 5.

⁶¹¹ Για τον αποθέτη εργαστηριακού συγκροτήματος - αγροικίας (;) από την Ημαθία και την οικία της Φλώρινας στις οποίες εντοπίστηκαν οι συγκεκριμένες προτομές πρβλ. τους αρ. 6 και 9 του κεφαλαίου 5.

Η Χρυσανθάκη-Nagle (2009, 59-60) σημειώνει ότι προτομές έχουν αποκαλυφθεί και σε αποθήκες ή απορριμματικούς χώρους καθώς και σε εργαστήρια ή καταστήματα στις μακεδονικές πόλεις Όλυνθος, Πέλλα και Πέτρες Φλώρινας.

⁶¹² Για την οικία Α της Αρχαίας Λητής πρβλ. τον αρ. 17 του κεφ. 5. Επίσης πρβλ. Χρυσοστόμου 2000, 206, υποσ. 55 για προτομές από την Όλυνθο και τη Χαλκιδική με βιβλιογραφικές αναφορές.

⁶¹³ Η προτομή του Διονύσου ήρθε στο φως στην αγροικία της θέσης «Μικρή Σάντα Ημαθίας», το θεϊκό ζεύγος Διονύσου και Αφροδίτης ή Περσεφόνης στην οικία του Οικ. Γεωργίου Παππά στην Πέλλα, ο Σάτυρος στην Οικία I-4 της ίδιας πόλης και τέλος η προτομή που ερμηνεύθηκε ως Άρτεμη - Εν(ν)οδία ή Μητέρα των Θεών σε οικία της Αρχαίας Λητής.

⁶¹⁴ Για την άποψη του Robinson σχετικά με το θρησκευτικό χαρακτήρα των προσωπειών πρβλ. την υποσ. 618 της παρούσας εργασίας.

⁶¹⁵ Ο αποθέτης του δωματίου από τον οποίο ήρθε στο φως το προσωπείο, περιείχε και χάλκινο λύχνο με τμήμα του λυχνοστάτη του. Για τον αποθέτη του κτίσματος VI πρβλ. την ενότητα «Λάκκοι – Αποθέτες» του παρόντος κεφαλαίου.

⁶¹⁶ Τα συγκεκριμένα αντικείμενα ήταν πάντα επιχρωματισμένα και συνήθως κοίλα εσωτερικά, καθώς τα παραδείγματα συμπαγών αγγείων είναι σπανιότερα.

λατρείας που τελούνταν στα ιερά. Όσον αφορά στη χρήση τους στις οικίες, ορισμένοι επιστήμονες θεωρούν ότι ο κύριος χαρακτήρας τους ήταν διακοσμητικός, ενώ η θρησκευτική τους λειτουργία είχε δευτερεύουσα σημασία⁶¹⁸, ενώ άλλοι θεωρούν ότι ήταν αντικείμενα που χρησιμοποιούνταν στην ιδιωτική λατρεία⁶¹⁹. Σημαντική παράμετρος κατά τη γνώμη μου, στην ερμηνεία του ειδωλίου ως λατρευτικού αντικειμένου ή αναθήματος, είναι η ερμηνεία της απεικονιζόμενης μορφής ως θεότητας ή λατρεύτριας. Πληροφορίες για τη χρησιμοποίηση ειδωλίων στην οικιακή λατρεία προσφέρουν και οι αρχαίες γραπτές πηγές: οι Αριστοφάνης και Πλάτων αναφέρουν ότι τα ειδώλια τοποθετούνταν κοντά στην εστία για την προστασία του οίκου⁶²⁰. Η συγκεκριμένη μαρτυρία είναι πολύ σημαντική, καθώς πέρα από την απόδειξη της χρησιμοποίησης των ειδωλίων ως αντικειμένων με λατρευτικό – αποτροπαϊκό χαρακτήρα, τονίζει και την ιερότητα της εστίας ως συμβόλου της ομώνυμης θεάς που προστάτευε την αρχαία ελληνική κατοικία και τους ενοίκους της⁶²¹. Την παραπάνω μαρτυρία των αρχαίων συγγραφέων έρχονται να επιβεβαιώσουν και οι αρχαιολογικές μαρτυρίες όσον αφορά στις περιπτώσεις ειδωλίων που έχουν έρθει στο φως σε δωμάτια με εστίες σε οικίες διαφόρων περιοχών της ελληνιστικής Μακεδονίας, όπως στον Αγ. Κωνσταντίνο Δήμητρας Γρεβενών και στην Αιανή Κοζάνης⁶²² (**εικ. αρ. 12 α-β**). Η πλειοψηφία των ειδωλίων των οικιών της Μακεδονίας είναι γυναικεία⁶²³, ενώ κάποια από αυτά έχουν ταυτιστεί με συγκεκριμένες θεότητες

⁶¹⁷ Zimmer 2005, 611-12.

⁶¹⁸ Χρυσοστόμου 2000, 218, υποσ. 110 με βιβλιογραφικές αναφορές. Η ίδια ερευνήτρια (2000, 218, υποσ. 112) αναφέρει ότι ο Robinson στη δημοσίευση της Ολύνθου θεωρεί ότι μόνο τα προσωπεία μπορούν να σχετιστούν με τις θρησκευτικές αντιλήψεις των ιδιοκτητών των οικιών στις οποίες αποκαλύφθηκαν.

⁶¹⁹ Ο.π. 2006, 37, υποσ.118. Ειδώλια χρησιμοποιούνται στις οικίες του ευρύτερου ελληνικού κόσμου για λατρευτικούς σκοπούς σε πόλεις όπως η Πριήνη, οι Φερές και η Δημητριάδα. Χρυσοστόμου 2000, 207, υποσ. 57 και 219, υποσ. 120 με βιβλιογραφικές αναφορές.

⁶²⁰ Ο.π. 2006, 37 (Αριστ. Αν. 435, Πλάτων, Νομ.931α). Για την ιερότητα της εστίας πρβλ. την ενότητα «Εστία» του κεφαλαίου 7 και την ενότητα που αφορά στην κατασκευή «εστία» του αντίστοιχου κεφαλαίου 10.

⁶²¹ Για την ιερότητα της εστίας πρβλ. την ενότητα «Εστία» του κεφαλαίου 7 και την ενότητα που αφορά στην κατασκευή «εστία» του αντίστοιχου κεφαλαίου 10.

⁶²² Ειδώλια έχουν αποκαλυφθεί σε οπτάνιο στην πολυτελή αγροικία του Αγ. Κων/νου Δήμητρας Γρεβενών και σε χώρο αποθηκευτικό - εργαστηριακό και προπαρασκευής φαγητού στο «Σπίτι με τις Σκάλες» της Αιανής Κοζάνης.

⁶²³ Για τα ειδώλια που έχουν εντοπιστεί στις οικίες της ελληνιστικής και ρωμαϊκής Μακεδονίας πρβλ. τα κεφ. 5 και 6 της παρούσας εργασίας και το συνοδευτικό του κειμένου πίνακα III στον οποίο καταλογοποιούνται οι κατασκευές και τα αντικείμενα με τελετουργική χρήση που έχουν αποκαλυφθεί στις παραπάνω οικίες.

Γυναικεία ειδώλια στις ελληνιστικές οικίες της Μακεδονίας έχουν αποκαλυφθεί στους γυναικωνίτες της αρχαίας Κέλλης και στο «Σπίτι του Ιόλλα» από την ίδια πόλη, στις αγροικίες των θέσεων «Παναγιά Διπόρου Γρεβενών» και «Φιλώτας» Φλώρινας, στην οικία I4 και σ' αυτή που ήρθε στο φως στο οικ. Γ. Παππά από την Πέλλα, και τέλος, στην οικία που ανέσκαψε ο Λαζαρίδης στην Αμφίπολη. Για τα ειδώλια αυτά πρβλ τους αρ. 8, 9, 10, 16, 19 του κεφ. 5.

όπως είναι η Κυβέλη (εικ. αρ. 12 α-β, 55 α, 58), ο Ηρακλής (εικ. αρ. 35), ο Σάτυρος, η Αθηνά (εικ. αρ. 23, 50 α), η Αφροδίτη με τον Έρωτα (εικ. αρ. 32 α-β, 50 β), η Μεγάλη Μητέρα των Θεών⁶²⁴ (εικ. αρ. 71, 73) και η Εκάτη⁶²⁵. Επίσης, δε λείπουν και τα ειδώλια με συμβολικό χαρακτήρα, όπως αυτά που σχετίζονται με τη λατρεία του Διονύσου από την ελληνοιστική οικία του οικοπέδου ιδ. Παππά στην Πέλλα (κουλουριασμένα φίδια, τσαμπιά σταφυλιών, αυγά κ.α.) (εικ. αρ. 40 α-ζ)⁶²⁶. Τέλος, πρέπει να σημειώσουμε ότι εκτός από το σύνθετο υλικό κατασκευής των ειδωλίων που ήταν ο πηλός, από τα ελληνοιστικά χρόνια και εξής στις οικίες της Μακεδονίας ελληνοιστικής και ρωμαϊκής εποχής⁶²⁷ εντοπίστηκαν και λίγες περιπτώσεις ειδωλίων από χαλκό⁶²⁸ που ταυτίζονται με τον «Ηρακλή» και τον «Ερμή»⁶²⁹ (εικ. αρ. 15 α,

⁶²⁴ Ειδώλια Κυβέλης έχουν έρθει στο φως στο «Σπίτι με τις Σκάλες» της Αιανής Κοζάνης, στην Οικία I4 της Πέλλας και στις οικίες των οικοπέδων ιδιοκτησίας Κυπριανίδη και Τομπουλίδη στην Αμφίπολη (για τις συγκεκριμένες οικίες πρβλ. τους αρ. 3, 10, 22 και 23 του κεφ. 5). Ειδώλια Σατύρου και Ηρακλή εντοπίστηκαν σε αγροκία στο Φιλώτα Φλώρινας, ειδώλια σατύρων αποκαλύφθηκαν στην Οικία I4 της Πέλλας, δεύτερο ειδώλιο Ηρακλή ήρθε στο φως στην οικία του οικοπέδου Σγουράκη στην Πέλλα (για τις παραπάνω οικίες πρβλ. τους αρ. 9, 10 και 14 του κεφ. 5). Ειδώλια Αθηνάς αποκαλύφθηκαν στην ίδια πόλη, στην Οικία I-4 καθώς και σε οικιστικό συγκρότημα της Αμφίπολης, ειδώλια Αφροδίτης με Έρωτα στην «Οικία των Κονιαμάτων», δεύτερο ειδώλιο Ερωτιδέα αποκαλύφθηκε σε οικιστικό συγκρότημα της Αμφίπολης και τέλος ειδώλια της Μεγάλης Μητέρας των Θεών ήρθαν στο φως στις ρωμαϊκές αγροτικές επαύλεις «Α» και «Δ» της Αρχαίας Λητής (για τις συγκεκριμένες οικίες πρβλ. τους αρ. 10, 20, 13 του κεφ. 5 και τους αρ. 9 και 10 του αντίστοιχου κεφ. 6). Τέλος, ένα ειδώλιο «χθόνιας γυναικείας θεότητας» έχει έρθει στο φως στο Κτίσμα VI της ρωμαϊκής πόλης του Παλατιανού Θεσσαλονίκης (εικ. αρ. 66), (για την παραπάνω οικία πρβλ. τον αρ. 5 του κεφ. 6 της παρούσας εργασίας.

⁶²⁵ Η Λιλιμπάκη - Ακαμάτη (2009, 30) ισχυρίζεται ότι στην περιοχή της Μακεδονίας ειδώλια τρίμορφης Εκάτης συναντάμε σε οικιακά ιερά της Πέλλας, χωρίς όμως να δίνει περισσότερες πληροφορίες γι' αυτά ή για τις οικίες στις οποίες εντοπίστηκαν.

⁶²⁶ Για τα ειδώλια του συγκεκριμένου οικοπέδου πρβλ. πρβλ. τον αρ. 16 του κεφαλαίου 5

⁶²⁷ Η Sharpe (2014, 144, υποσ.4) επισημαίνει τη συχνή χρήση των χάλκινων αγαλματιών στα ελληνικά σπίτια κατά τα ελληνοιστικά χρόνια- τάση που συνεχίστηκε και στην επόμενη ρωμαϊκή περίοδο.

⁶²⁸ Στην Πομπηία τα χάλκινα αγαλματίδια που ήρθαν στο φως σε οικίες ήταν αντικείμενα λατρευτικού χαρακτήρα που τοποθετούνταν μέσα σε *Iaragia*. Αντίστοιχα χάλκινα αγαλματίδια ρωμαϊκών χρόνων στην Ελλάδα και τη Μ. Ασία είναι σπάνια, προέρχονται κατά κύριο λόγο από αποθέτες και τοποθετούνται χρονολογικά στον ταραχώδη 3^ο αι. μ.Χ. Η σπανιότητά τους εξηγείται είτε από το γεγονός ότι ο χαλκός είναι υλικό που λιώνει και επαναχρησιμοποιείται, είτε από το ότι η παραγωγή τέτοιων χάλκινων ειδωλίων και αγαλματιδίων για οικιακά ιερά ήταν μικρή. Sharpe 2014, 177-8, υποσ. 195.

⁶²⁹ Χάλκινο ειδώλιο Ηρακλή αποκαλύφθηκε ανάμεσα σε σύνολο αντικειμένων του 3^{ου} αι. π.Χ. που συνδέονται με οικιακή λατρεία σε συγκρότημα κατοικιών στη θέση «Μπουφάρι» ή Άγιος Αθανάσιος Απιδέας Βοΐου. Επίσης, σε ρωμαϊκό κτηριακό συγκρότημα στην Άσπρη πόλη της Αρχαίας Εορδαίας εντοπίστηκαν τρία χάλκινα ειδώλια εκ των οποίων το πρώτο ερμηνεύεται από τους ανασκαφείς του χώρου πιθανώς ως Ηρακλής, ενώ τα δύο άλλα που είναι σχηματοποιημένα ταυτίζονται επίσης με Ηρακλή και τον Κερδώο Ερμή αντίστοιχα. Τέλος, δεύτερο χάλκινο ειδώλιο Ερμή εντοπίστηκε σε στρώμα καταστροφής στον υπαίθριο χώρο κτηρίου του 2^{ου} -3^{ου} αι. μ.Χ. (κτίσμα X) από τη ρωμαϊκή πόλη του Παλατιανού Θεσσαλονίκης. Για τα παραπάνω κτήρια πρβλ. τον αρ. 5 του κεφαλαίου 5 και τους αρ. 15 και 7 του κεφαλαίου 6.

85) αντίστοιχα και ίσως αποτελούσαν λατρευτικά αντικείμενα προερχόμενα από οικιακά ιερά⁶³⁰.

Θυμιατήρια

Θυμιατήρια, δηλαδή σκεύη για την καύση θυμιάματος έχουν αποκαλυφθεί σε ιερά -καθώς περιλαμβάνονταν στη σκευή τους ή προσφέρονταν και ως ανάθημα από τους πιστούς-, ως κτερίσματα σε τάφους και ως σκευή του ιδιωτικού νοικοκυριού⁶³¹. Η χρησιμοποίησή τους για λατρευτικούς σκοπούς τεκμηριώνεται στον αιγαιακό χώρο από την Εποχή του Χαλκού⁶³², ενώ η αποκάλυψή τους στη σκευή των ιερών των ιστορικών χρόνων του ελλαδικού χώρου επιβεβαιώνει την παραπάνω χρήση τους⁶³³. Επίσης, η χρησιμοποίησή θυμιάματος στην οικιακή λατρεία εκτός από τα αρχαιολογικά δεδομένα, μαρτυρείται και από τις γραπτές πηγές⁶³⁴.

Πήλινα θυμιατήρια⁶³⁵ που χρησιμοποιήθηκαν ως τελετουργικά αντικείμενα στα πλαίσια της οικιακής λατρείας ή των οικιακών θρησκευτικών τελετουργιών έχουν αποκαλυφθεί σε διάφορες περιοχές της Μακεδονίας, καθώς αποτελούσαν συνευρήματα με αντικείμενα που χρησιμοποιούνταν στη λατρεία (ειδώλια θεοτήτων,

⁶³⁰ Η Sharpe (2014,143-4, υποσ. 2-3 και 167-8, υποσ. 108-115) επισημαίνει ότι τα χάλκινα αγαλματίδια που ήρθαν στο φως στην Ελλάδα και τη Μ. Ασία κατά τα υστερορωμαϊκά χρόνια και προέρχονται από οικιακά ιερά (αναφέρει τις περιπτώσεις χάλκινων αγαλμάτων προερχόμενων από αποθετες στην Παραμυθιά, στην Κω, στη συνοικία «Αμπελόκηπου» των Αθηνών, από ναυάγιο στην Αγία Γαλήνη της Κρήτης, από οικίες τις Εφέσου και τις Περγάμου και από το Θεοδοσιανό Παλάτι στους Στόβους) είναι σπάνια συγκριτικά με την ποσότητα αυτών που εντοπίστηκαν στις δυτικές επαρχίες της Αυτοκρατορίας. Η ίδια ερευνήτρια στο άρθρο της (2014,143-187) πραγματεύεται τα χάλκινα ειδώλια και αγαλμάτια θεοτήτων που ήρθαν στο φως σε δύο αποθέτες της Αθηναϊκής Αγοράς, υποστηρίζει τη θεωρία ότι σχετίζονταν με οικιακές ιεροπραξίες που ελάμβαναν χώρα στην Αθήνα κατά τα μέσα του 3^{ου} αι. μ.Χ., και καταλήγει στο συμπέρασμα (2014,167-8) ότι τόσο το υλικό του χαλκού, όσο οι μικρές διαστάσεις και η απεικόνιση θεοτήτων σ' αυτά, καθιστά τα χάλκινα αγαλματίδια από την Αγορά, μορφές που τοποθετούνταν σε *lararia*.

⁶³¹ Καραπάνου – Κατακούτα 2000,121, υποσ. 39-44. Σημειώνεται ότι εκτός από την παραπάνω κύρια χρήση, η καύση θυμιάματος χρησιμοποιούνταν και για τον αρωματισμό του χώρου κατά τη διάρκεια συμποσίων. Μια άλλη πιθανή χρήση του θυμιάματος ήταν η καύση του για την προστασία από τα ενοχλητικά έντομα. Καραπάνου – Κατακούτα 2000,121, υποσ. 39.

⁶³² Σε τοιχογραφία του Δωματίου 4 της Δυτικής Οικίας στο Ακρωτήριο της Θήρας απεικονίζεται ιέρεια που κρατά μεταλλικό θυμιατήρι. Η ανασκαφική έρευνα στην πόλη του Ακρωτηρίου έφερε στο φως ένα μεταλλικό θυμιατήρι ανάλογο με αυτό της τοιχογραφίας καθώς και πήλινα αγγεία που ερμηνεύονται ως θυμιατήρια. Doumas, Chr. 1983. *Thera, Pompeii of the Ancient Aegean*. London, 83-4,110, Tab. XIII, pictures. 15g-h.

⁶³³ Swinford 2006,48-9, υποσ.159.

⁶³⁴ Στον Αντιφώνα γίνεται αναφορά σε δύο άνδρες που θυμιατίζουν κατά τη διάρκεια οικιακής θυσίας προς τιμή του Διός Κτησιού (Αντιφών 1,18) Swinford 2006,49, υποσ.161.

Η Swinford (2006,37, υποσ.117) σημειώνει ότι ενώ στις αρχαίες πηγές γίνεται λόγος για καύση θυμιάματος, δε γίνεται αναφορά στα σκεύη που χρησιμοποιούνται για το συγκεκριμένο σκοπό.

⁶³⁵ Τα πήλινα θυμιατήρια ήταν οι φθηνές απομιμήσεις των μεταλλικών και λίθινων θυμιατηρίων. *Ο.π.* 2000,121, υποσ. 45.

αγαλμάτια, λύχνους απλούς και πολύμυξους, περριραντήρια, κεραμική καλής ποιότητας). Τα σύνολα αυτά ήρθαν στο φως στον αύλειο χώρο αστικών οικιών όπως στην περίπτωση της Πέλλας⁶³⁶ (**εικ. αρ. 46**) και στο εσωτερικό δωματίων αγροικιών και αστικών οικιών: σε οπτάνιο και στο βοηθητικό του χώρο από αγροικία στον Αγ. Κωνσταντίνο Δήμητρας Γρεβενών⁶³⁷ (**εικ. αρ. 8 α-β**), σε δωμάτιο αστικού οικιστικού συγκροτήματος στη θέση «Μπουφάρι» ή «Άγιος Αθανάσιος» Απιδέας Βοΐου⁶³⁸ (**εικ. αρ. 15 δ**) και σε οικιακό(;) ιερό στο νησί του Αγ. Αχιλλείου στη Φλώρινα⁶³⁹. Τέλος, θυμιατήριο έχει αποκαλυφθεί θαμμένο και σε λάκκο-αποθήκη κάτω από το δάπεδο δωματίου οικίας στην Κάτω Πόλη της Πέλλας⁶⁴⁰.

Τελετουργικά αγγεία

Σε ανασκαφή αστικών κτηρίων (πιθανώς οικιών) στην Αρχαία Λητή που χρονολογούνται από τα μέσα του 2 ου αι. π.Χ. έως και τον 4 ο αι. μ.Χ., ήρθαν στο φως τρία τμήματα πλαστικών λαβών – αετών⁶⁴¹, οι οποίες διακοσμούσαν μη

⁶³⁶ Στο χώρο της βόρειας στοάς του αύλειου χώρου της οικίας του οικοπέδου ιδιοκτησίας Γ. Παππά, ανάμεσα σε άλλα ευρήματα που ίσως σχετίζονταν με οικιακή λατρεία, εντοπίστηκαν δυο κάλυκες πλαστικών θυμιατηρίων – Σατύρων. Ενδεικτικό της θρησκευτικής σημασίας των συγκεκριμένων θυμιατηρίων είναι και ένα ειδώλιο γυναικείας μορφής που εντοπίστηκε στον ίδιο χώρο και το οποίο σύμφωνα με την ανασκαφέα Χρυσοστόμου «θυμίζει το γυναικείο ειδώλιο που κρατά θυμιατήρι από το Θεσμοφόριο της Πέλλας». Για τα συγκεκριμένα ευρήματα πρβλ. τον αρ. 16 του κεφαλαίου 5.

⁶³⁷ Εντός του οπτανίου (ΙΑ) ήρθαν στο φως τμήματα ειδωλίων και τμήματα ανάγλυφων σκύφων που σχετίζονται με τη μυθολογία γύρω από τον Απόλλωνα. Στην αγροικία εντοπίστηκαν και δύο άλλα θυμιατήρια: ένα στο βοηθητικό χώρο του οπτανίου (Ια-Ιβ) και ένα τρίτο για το οποίο οι ανασκαφείς δεν κάνουν καμία περαιτέρω αναφορά πέρα από την ύπαρξή του. Για τα θυμιατήρια της συγκεκριμένης οικίας πρβλ. τον αρ.1 του κεφαλαίου 5.

⁶³⁸ Στο στρώμα καταστροφής της βορειοανατολικής γωνίας της μεσαίας οικίας του εν λόγω συγκροτήματος εντοπίστηκε σύνολο αντικειμένων του 3^{ου} αι. π.Χ. και μετά που σχετίζεται με οικιακή λατρεία: πρόκειται για χάλκινο ειδώλιο Ηρακλή, τμήματα μαρμάρινου αγαματίου γυναικείας μορφής που κρατά μήλα, μήτρες πήλινων ειδωλίων, τμήματα τριών πήλινων θυμιατηρίων και νομίσματα. Για τη συγκεκριμένη οικία πρβλ. τον αρ.5 του κεφαλαίου 5.

⁶³⁹ Στον αρχαίο οικισμό της «Λύκας» ήρθε στο φως κλειστό σύνολο αντικειμένων που σχετίζεται με τη λατρεία κάποιου θεότητας και περιλαμβάνει νομίσματα, τρία πήλινα θυμιατήρια και αργυρά ελάσματα με παράσταση ιωνικού κίονα, γυναικείας μορφής και ανθρώπινων οφθαλμών· πρβλ. τον αρ.7 του κεφαλαίου 5.

⁶⁴⁰ Κάτω από τοίχο αποθήκης οικίας αποκαλύφθηκε αποθήτης που εκτός από το θυμιατήριο περιείχε πήλινα ειδώλια, περιρραντήριο, ελληνιστική κεραμική, λύχνους, αγνύθες, λαβές αμφορέων, σιδερένιες κλείδες και νομίσματα· για τον συγκεκριμένο αποθήτη πρβλ. τον αρ.11 του κεφαλαίου 5.

⁶⁴¹ Για τον αετό ως σύμβολο του Δία Υψίστου και την απεικόνιση του ιερού πτηνού σε αναθήματα (ανάγλυφα ή αγαλμάτια) προς τιμήν του από τη Μακεδονία πρβλ. Χρυσοστόμου 1996, 30 κ.ε.

σωζόμενα σήμερα τελετουργικά αγγεία⁶⁴² που σχετίζονταν με τη λατρεία του Διός Υψίστου⁶⁴³ (εικ. αρ. 68).

Επίσης, η Λιλιμπάκη – Ακαμάτη σημειώνει ότι στις οικίες της Πέλλας έχουν έρθει στο φως πήλινα αγγεία που χρησιμοποιούνταν για την τέλεση σπονδών και γενικότερα λατρευτικών τελετών και ξεχώριζαν για την καλή ποιότητα της κατασκευής και της διακόσμησή τους (ερυθρόμορφη, ανάγλυφη, με λαμπερό μαύρο γάνωμα ή με επίθετο πηλό, χρώμα και χάραξη). Τέλος, η ίδια προσθέτει ότι στα πλαίσια των οικιακών ιεροπραξιών χρησιμοποιούνταν και αγγεία από ακριβότερο υλικό (μέταλλο και λίθο) που αναδείκνυαν την οικονομική επιφάνεια των κατόχων τους και εξυπηρετούσαν την κοινωνική τους προβολή⁶⁴⁴.

Μικρογραφικά αγγεία

Τα μικρογραφικά αγγεία, εκτός από τη συνήθη ταφική τους χρήση ως κτέρισματα⁶⁴⁵, χρησιμοποιούνταν τόσο στα πλαίσια της δημόσιας, όσο και της ιδιωτικής λατρείας⁶⁴⁶. Στην περιοχή της Μακεδονίας έχει έρθει στο φως μόνο ένα παράδειγμα μικκύλου χυτρίδιου που αποκαλύφθηκε σε οικία της Αμφίπολης ανάμεσα σε άλλα μαγειρικά σκεύη επάνω στο δάπεδο δωματίου που ερμηνεύτηκε ως «χώρος παρασκευής ή προσφοράς φαγητού». Παρότι δεν έχουμε μαρτυρίες οικιακών καταλοίπων λατρείας στο συγκεκριμένο χώρο⁶⁴⁷, ο τελετουργικός χαρακτήρας του συγκεκριμένου αγγείου δε μπορεί, κατά τη γνώμη μου, να αποκλειστεί⁶⁴⁸, καθώς το

⁶⁴² Παράλληλα των παραπάνω λαβών έχουν βρεθεί στο Παλατιανό του νομού Κιλκίς. Τζανάβαρη – Φίλης 2009, 377, εικ. 15.

⁶⁴³ Πρόκειται για την ανασκαφή εντός του οικοπέδου Τσώντσια · πρβλ. σχετικά τον αρ.8 του κεφαλαίου 6.

⁶⁴⁴ Λιλιμπάκη – Ακαμάτη 2009, 33-4 η ερευνήτρια στο συγκεκριμένο άρθρο δεν κάνει κάποια ειδικότερη αναφορά σε τελετουργικά σκεύη συγκεκριμένων οικιών.

⁶⁴⁵ Τα μικρογραφικά αγγεία συνήθως συνοδεύουν ταφές παιδιών. Kurtz – Boardman 1994, 63.

⁶⁴⁶ Swinford 2006, 37, υποσ. 118.

⁶⁴⁷ Ζωγράφου 2010, 366. Οικ. Τομπουλίδη, Χώρος 14. Για τη οικία του οικοπέδου ιδιοκτησίας Τομπουλίδη πρβλ. τον αρ. 22 του κεφαλαίου 5.

⁶⁴⁸ Η πιθανή ερμηνεία του συγκεκριμένου αγγείου ως τελετουργικού σκεύους δεν αποκλείει και άλλες ερμηνείες, όπως αυτή του παιδικού παιχνιδιού· για τη διχογνωμία των ερευνητών σχετικά με την ερμηνεία των μικκύλων αντικειμένων που έρχονται στο φως σε οικίες, ως τελετουργικών ή ως παιδικών παιχνιδιών πρβλ. Ανδριανού 2006, 255, υποσ. 196-201.

Στα κινητά ευρήματα της οικίας αποκαλύφθηκε τμήμα περιχειλώματος λύχνου με ιταλικά πρότυπα που χρονολογείται στο τέλος του 1ου αι. π.Χ ή στους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες με ανάγλυφη απεικόνιση γυναικείας μορφής, την οποία η Ζωγράφου (2010, 368) ερμηνεύει πιθανώς ως θεά. Έχουμε

δωμάτιο στο οποίο ήρθε στο φως υπήρχε εστία, και άρα αποτελούσε το χώρο λατρείας της θεάς Εστίας⁶⁴⁹.

10.Γ. Αντικείμενα με αναθηματικό χαρακτήρα

Γλυπτά - Ανάγλυφα

Ανάμεσα στα κινητά ευρήματα που προέκυψαν από την ανασκαφή αστικού κτηρίου⁶⁵⁰ στην πόλη της Θάσου, ήρθαν στο φως γλυπτά τμήματα – ομοιώματα ανθρώπινου σώματος: πρόκειται για δύο βραχιόνες, ένα πόδι και μια κεφαλή πολύ κακής διατήρησης που ερμηνεύονται από τον ανασκαφέα ως λατρευτικά αναθήματα πιθανώς προς τον Ασκληπιό(;) και στόχευαν στην ίαση των συγκεκριμένων μερών του σώματος, ενώ ανάθημα προς τον ίδιο θεό αποτελούσε και ένα γυναικείο στήθος λαξευμένο σε μικρή πλάκα-βάση⁶⁵¹. Επίσης σε οικιακό ιερό με βωμό-εστία αρχαίας πόλης στον Πολύμυλο Κοζάνης ήρθαν στο φως αναθηματικά ανάγλυφα Διός Υψίστου και Αθηνάς⁶⁵². Τέλος, από πιθανό χώρο οικιακής λατρείας⁶⁵³ προέρχονται αναθηματικό(;) πλακίδιο με ανακεκλιμένο Ηρακλή που κρατά ρόπαλο⁶⁵⁴ μαζί με ακέφαλο λατρευτικό(;) αγαλμάτιο Άρτεμις⁶⁵⁵. Τα συγκεκριμένα αντικείμενα που χρονολογούνται στο 1^ο μισό του 3^{ου} αι. μ.Χ. στο ήρθαν στο φως στο χώρο της στοάς

λοιπόν εδώ ένα άλλο παράδειγμα αγγείου καθημερινής χρήσης που ίσως χρησιμοποιούνταν για λατρευτικούς σκοπούς. Για τις θεότητες που λατρεύονταν στη συγκεκριμένη οικία πρβλ. τον αρ. 22 του κεφαλαίου 5.

⁶⁴⁹ Για τη συγκεκριμένη θεότητα πρβλ. την ενότητα «Εστία» του κεφαλαίου 7.

⁶⁵⁰ Για την ανασκαφή του οικοπέδου Τσούπρα και τον προβληματισμό σχετικά με το εάν πρόκειται για δημόσιο ιερό ή αστική οικία πρβλ. τον αρ. 23 του κεφαλαίου 5.

⁶⁵¹ Σύμφωνα με τον Λιούλια (2010, 36, υποσ.205), το συγκεκριμένο αντικείμενο παραπέμπει σε αναθήματα προς τον Ασκληπιό. Ο ίδιος μελετητής (2010 35-6 με υποσημειώσεις), με βάση τα παραπάνω αντικείμενα, σε συνδυασμό με δύο ημίεργα αγάλματα Ασκληπιού που έχουν αποκαλυφθεί στο όμορο οικόπεδο Βογιατζή, υποστηρίζει ότι στο εν λόγω οικόπεδο δεν αποκαλύφθηκε οικία -όπως θεωρεί ο ανασκαφέας Σαλωνίδης-, αλλά τμήμα του Ασκληπιείου της Θάσου· ωστόσο και σε άλλες αστικές οικίες του ελλαδικού χώρου αποκαλύφθηκαν ιδιωτικά αναθήματα προς τον Ασκληπιό, όπως στην υστερορωμαϊκή έπαυλη της «Οικίας του Πρόκλου» στην Αθήνα· για τα αναθηματικά ανάγλυφα του Ασκληπιού της «Οικίας του Πρόκλου» πρβλ. Karivieri 1994, 119 κ.ε.

⁶⁵² Για το κτηριακό συγκρότημα το οποίο περιελάμβανε το συγκεκριμένο δωμάτιο πρβλ. τον αρ.4 του κεφαλαίου 5. Εντός του δωματίου αποκαλύφθηκε και περιρραντήριο.

⁶⁵³ Για την πρόταση των ανασκαφών Μισαηλίδου-Δεσποτίδου-Γερμένη ότι τα συγκεκριμένα ευρήματα προέρχονται από οικιακό ιερό πρβλ. την υποσ. 355 της παρούσας εργασίας.

⁶⁵⁴ Ο.π. 2011,417, εικ.17

⁶⁵⁵ Το αγαλμάτιο παρουσιάζει σωζόμενο ύψος 0,85μ. Ο.π. 2011,417, εικ.16

που περιέβαλε το κεντρικό impluvium⁶⁵⁶ ρωμαϊκής έπαυλης από την Κασσάνδρεια Χαλκιδικής⁶⁵⁷ (εικ. αρ. 64 α-β).

Ελάσματα

Αργυρά ελάσματα στα οποία αναγνωρίζονται τμήμα παράστασης ιωνικού κίονα, γυναικείας μορφής και ανθρώπινων οφθαλμών ήρθαν στο φως ως τμήματα κλειστού συνόλου αντικειμένων⁶⁵⁸ που χρονολογείται στα ελληνιστικά χρόνια και εξής. Το συγκεκριμένο σύνολο που σχετίζεται με τη λατρεία κάποιας θεότητας (του Ασκληπιού;) αποκαλύφθηκε σε δοκιμαστική τομή στον αρχαίο οικισμό της «Λύκας» στο νησί του Αγίου Αχιλλείου Νομού Φλώρινας, και προέρχεται από κάποιο ιερό χωρίς να έχει διευκρινιστεί ακόμη αν ο χαρακτήρας του ήταν δημόσιος ή ιδιωτικός.

10.Δ. Αντικείμενα με μαγικό -αποτροπαϊκό χαρακτήρα

Ειδώλιο

Αξιοπρόσεκτη είναι η περίπτωση ρωμαϊκού πήλινου δύσμορφου χειροποίητου ειδωλίου που αποκαλύφθηκε στην αρχαία Λητή· το συγκεκριμένο ειδώλιο ερμηνεύεται από τους ανασκαφείς Τζαναβάρη και Φίλη ως δαίμονας – ξόρκι με αποτροπαϊκή λειτουργία, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι κίνδυνοι που απειλούσαν την παραγωγή⁶⁵⁹ (εικ. αρ. 69).

⁶⁵⁶ Για τη θέση ανεύρεσης των συγκεκριμένων ευρημάτων πρβλ. την υποσ. 352 της παρούσας εργασίας.

⁶⁵⁷ Αναθηματικά ανάγλυφα (δύο με τον Ασκληπιό και ένα με την Κυβέλη) ήρθαν στο φως σε οικιακό ιερό από την υστερορωμαϊκή «Οικία του Πρόκλου» στην Αθήνα, ενώ δεύτερο αναθηματικό ανάγλυφο Κυβέλης αποκαλύφθηκε σε *sacellum* αφιερωμένο στη θεά κοντά στην πύλη του Φαλήρου. Τέλος, ηρωϊκό ανάγλυφο με την Κυβέλη μαζί με άλλα γλυπτικά έργα θεοτήτων που χρονολογούνται από τον 3^ο αι. π.Χ. έως και τα μέσα του 4^{ου} μ.Χ. ήρθαν στο φως στην *Casa Romana* της Κω. Sharpe 2014, 175, υποσ. 179-80, 176, υποσ. 186.

⁶⁵⁸ Το παραπάνω σύνολο περιείχε και επτά χάλκινα νομίσματα καθώς και τρία πήλινα θυμιατήρια· πρβλ. τον αρ.7 του κεφαλαίου 5.

⁶⁵⁹ Το συγκεκριμένο ειδώλιο ήρθε στο φως σε συγκρότημα που περιελάμβανε ρωμαϊκά οικοδομικά κατάλοιπα κτηρίων (πιθανώς οικιών), οινοποιητικών εγκαταστάσεων και πιθεώνα. Την ίδια αποτροπαϊκή λειτουργία είχαν σύμφωνα με τους Τζαναβάρη και Φίλη (2005, 164, υποσ. 44, εικ. 14)

Περίαπτα

Δύο περιπτώσεις περιάπτων με μορφές θεοτήτων έχουμε εντοπίσει στις ελληνιστικές οικίες της Μακεδονίας: πήλινο περίαπτο σιληνού ήρθε στο φως στα κινητά ευρήματα της ελληνιστικής «Οικίας των Κονιαμάτων» στην Πέλλα ⁶⁶⁰ (**εικ. αρ. 34**) και χρυσό περίαπτο – έλασμα με παράσταση Αρτέμιδος Ταυροπόλου αποκαλύφθηκε σε χώρο ⁶⁶¹ οικίας ⁶⁶² στην Αμφίπολη· πιθανώς στη συγκεκριμένη οικία να υπήρχε διαχρονική λατρεία της Αρτέμιδος, καθώς νοτίως της κεντρικής αυλής ήρθε στο φως σε επιφανειακό στρώμα αγαλμάτιο της ίδιας θεάς ⁶⁶³.

Πελέκεις

Ένας πέλεκυς από μελανό λίθο που θυμίζει τους αντίστοιχους προϊστορικούς αποκαλύφθηκε μαζί με άλλα αντικείμενα που σχετίζονταν με τη λατρεία του Διονύσου σε δωμάτιο ελληνιστικής οικίας στην Πέλλα. Παρόμοια αντικείμενα σύμφωνα με τη Χρυσοστόμου χρησιμοποιούνταν στους μεταγενέστερους χρόνους (των προϊστορικών) χρόνους ως «μαγικά» αντικείμενα ⁶⁶⁴ (**εικ. αρ. 39**).

και παράλληλα αντικείμενα από την Ευρώπη. Για τη συγκεκριμένη ανασκαφή εντός του οικοπέδου Τσώντσια πρβλ. τον αρ.8 του κεφαλαίου 6.

⁶⁶⁰ Σιγανίδου 1987, 302, Πιν. 128 στ.

⁶⁶¹ Το περίαπτο εντοπίστηκε στο μεταγενέστερο δυτικό τείχος του χώρου 8 που αποτελούσε σε προγενέστερη φάση τον ανδρώνα του κτηρίου μαζί με τους χώρους 11 και 11 α. Μάλαμα - Σαλονικιός 2004, 151. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον ανδρώνα πρβλ. τον αρ.21 του κεφαλαίου 5.

⁶⁶² Το συγκεκριμένο σπίτι παρουσιάζει διαχρονική κατοίκηση από τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. έως και τα χρόνια του Αυγούστου. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την οικία που αποκαλύφθηκε στο οικοπέδο ιδιοκτησίας Κυπριανίδη πρβλ. τον αρ. 21 του κεφαλαίου 5.

⁶⁶³ Για το αγαλμάτιο της Αρτέμιδος πρβλ. την υποσ. 741 της παρούσας εργασίας.

⁶⁶⁴ Για το συγκεκριμένο αντικείμενο που εντοπίστηκε εντός του δωματίου Α της οικίας, αλλά και γενικότερα για την οικία του οικοπέδου ιδιοκτησίας Παππά στην Πέλλα πρβλ. τον αρ. 16 του κεφαλαίου 5.

Σύμφωνα με μια διαφορετική ερμηνεία, ο πέλεκυς πιθανόν να αποτελούσε το συμβολισμό του θεού Διονύσου, καθώς οι Ρακατσάνης – Τζιαφάλιας (1997,44, υποσ. 250) υποθέτουν ότι η απεικόνιση διπλού πελέκεως στα νομίσματα της θεσσαλικής πόλης των Φερών συμβολίζει το Διόνυσο «Πελέκο» ή «Πέλεκυ».

11. Ο πολλαπλός χαρακτήρας των κατασκευών και των αντικειμένων στο αρχαίο μακεδονικό σπίτι: κατασκευές και αντικείμενα καθημερινής οικιακής χρήσης που χρησιμοποιούνται ως σύνεργα οικιακής λατρείας και οικιακών θρησκευτικών τελετουργιών.

11.A. Κατασκευές

Πέρα από τις τελετουργικές κατασκευές και τα αντικείμενα με αντίστοιχο χαρακτήρα που σχολιάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο της εργασίας μας, υπήρχαν κατασκευές και αντικείμενα στα νοικοκυριά της αρχαίας Μακεδονίας -όπως και του ευρύτερου ελλαδικού χώρου- τα οποία παρουσίαζαν πολλαπλές χρήσεις, καθώς εξυπηρετούσαν τις καθημερινές λειτουργίες των ενοίκων του σπιτιού και παράλληλα χρησιμοποιούνταν ως τελετουργικές κατασκευές και αντικείμενα για την άσκηση της οικιακής λατρείας και για οικιακές τελετές θρησκευτικής φύσεως όπως η γέννηση, ο γάμος, το «μίασμα» ή ο θάνατος⁶⁶⁵. Τον πολλαπλό αυτό ρόλο παρουσίαζαν οι εστίες, τα θρανία, οι λουτήρες, οι λεκάνες, τα περιρραντήρια ⁶⁶⁶, τα αγγεία που χρησιμοποιούνταν για τη μεταφορά και την έκχυση υγρών, οι λύχνοι και τα μουσικά όργανα⁶⁶⁷. Τέλος, θα αναφερθούμε στην ιδιαίτερη περίπτωση ψηφιδωτού δάπεδου με απεικόνιση θεού που διακοσμεί δωμάτιο φερόμενο ως «οικιακό ιερό» σε έπαυλη του Δίου⁶⁶⁸.

Εστία

Εκτός από κατασκευή που προσέφερε θερμότητα στο χώρο και έπαιζε σημαντικό ρόλο στην παρασκευή του καθημερινού γεύματος, η εστία ως σύμβολο

⁶⁶⁵ Η Swinford (2006, 1-78) έχει μελετήσει τις κατασκευές και τα αντικείμενα καθημερινής χρήσης που είχαν παράλληλη τελετουργική χρήση όπως οι εστίες, οι λουτήρες, οι λεκάνες, τα περιρραντήρια και τα αγγεία που χρησιμοποιούνταν για τη μεταφορά και την έκχυση υγρών, τα οποία αποκαλύφθηκαν στα νοικοκυριά των υστεροκλασικών πόλεων Ολύθνου, Αθήνας και Αλιέων.

⁶⁶⁶ *Ο.π.*2006,45-9,53-4

⁶⁶⁷ Η τελετουργική χρήση των εστιών, των λουτήρων, των λεκανών, των περιρραντηρίων και των αγγείων που χρησιμοποιούνταν για τη μεταφορά και την έκχυση υγρών στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό πιστοποιείται εκτός από τα αρχαιολογικά δεδομένα και από την εικονογραφία. *Ο.π.*2006,38.

⁶⁶⁸ Για το ψηφιδωτό με την απεικόνιση του ένθρονου Διονύσου από το φερόμενο ως οικιακό ιερό του ομώνυμου θεού βλ. την ενότητα «Ψηφιδωτό δάπεδο» του παρόντος κεφαλαίου.

της ομώνυμης θεάς που προστάτευε τον αρχαίο ελληνικό οίκο, «ήταν μαζί με τον οικιακό βωμό, το επίκεντρο του οίκου, ο ‘ομφαλός’, που προσέφερε στερεότητα, συνέχεια και σταθερότητα στο χώρο και στο χρόνο τόσο για το ίδιο το σπίτι, όσο και για την ανθρώπινη κοινότητα που αυτό στέγαζε»⁶⁶⁹. Σύμφωνα με τα παραπάνω, η Σιγανίδου ερμηνεύει τις μεγάλες τετράγωνα εστίες που αποκαλύφθηκαν στο κέντρο δύο μεγάλων αιθουσών της ελληνοιστικής «Οικίας των Κονιαμάτων» στην Πέλλα ως τόπους λατρείας της θεάς Εστίας, της προστάτιδας του αρχαίου ελληνικού οίκου»⁶⁷⁰. Ακόμη, η Swinford σημειώνει ότι η εστία της οικίας χρησιμοποιείται όχι μόνο ως σύμβολο της ομώνυμης θεάς, αλλά και ως βωμός για την τέλεση θυσιών προς τιμήν της⁶⁷¹. Μάλιστα, η ίδια ερευνήτρια εκφράζει την άποψη ότι η εστία υποκαθιστούσε το βωμό σε οικίες που δε διέθεταν βωμό⁶⁷². Στην περιοχή της Μακεδονίας, μια κατασκευή που ερμηνεύεται ως βωμός-εστία προέρχεται από οικιακό ιερό κτηριακού συγκρότηματος στον αρχαίο οικισμό ελληνοιστικών-ρωμαϊκών χρόνων στον Πολύμυλο Κοζάνης⁶⁷³. Επίσης, η βάση μικρού οικιακού βωμού ή εστίας αποκαλύφθηκε στο κέντρο ενός δωματίου του κτίσματος ΙΧ⁶⁷⁴ στη ρωμαϊκή πόλη της θέσης «Παλατιανό» στη Θεσσαλονίκη⁶⁷⁵, ενώ μια κατασκευή που ερμηνεύεται από τον ανασκαφέα ως τετράγωνος βωμός-εσχάρα έχει έρθει στο φως στην

⁶⁶⁹ Ξενίδου-Schild 2009, 64. Επίσης, ο Gustav Glotz (1904, 477) θέλοντας να καταδείξει την ιερότητα της εστίας του σπιτιού διατυπώνει τη θεωρία ότι εάν κάποιος κατέστρεφε την οικιακή εστία, θα τιμωρούνταν όχι μόνο ο ίδιος και η ζώσα γενιά του, αλλά και οι πρόγονοι που έχουν φύγει από τη ζωή, καθώς και οι απόγονοι που θα προκύψουν.

⁶⁷⁰ Σιγανίδου 1983, 48. Επίσης η Σιγανίδου (1983, 48, Πιν. 59α) σημειώνει ότι «στο δάπεδο ενός δωματίου που βρισκόταν στο δυτικό τμήμα της οικίας, αποκαλύφθηκε στημένη μια γυναικεία προτομή», χωρίς ωστόσο να διευκρινίζει εάν το δωμάτιο αυτό ταυτίζεται με κάποιο εκ των δύο στα οποία αποκαλύφθηκαν οι εστίες ή πρόκειται για κάποιο άλλο χώρο.

⁶⁷¹ Ο.π. 2009, 67.

⁶⁷² Η θεωρία της Swinford (2006, 46, υποσ. 152) στηρίζεται στην ερμηνεία του βωμού ως οποιουδήποτε αντικειμένου ή κατασκευής, περιστασιακής ή μόνιμης που «δεχόταν» τη φωτιά, στην οποία αιματηρές θυσίες καίγονταν προς τιμή της θεότητας. Υπό την οπτική αυτή, η εστία ήταν ένα είδος «βωμού».

Επίσης, ο Nillson (1954, 78, υποσ. 3) σημειώνει ότι στην αρχαία Ελλάδα, ένα μικρό τμήμα του καθημερινού γεύματος τοποθετούνταν στην εστία, που πιθανώς αφιερώνονταν στην ομώνυμη θεότητα, ενώ το τελετουργικό κάθε οικιακής θυσίας άρχιζε με μια προσφορά προς την Εστία. Κατ’ αντιστοιχία, στη Ρώμη ένα μικρό αγγείο με φαγητό τοποθετούνταν είτε στην εστία ή ριχνόταν στη φωτιά που έκαιγε εντός της.

Για τη λειτουργία της εστίας ως βωμού σύμφωνα με τις μαρτυρίες της αρχαίας ελληνικής γραμματείας πρβλ. το 1^ο κεφ. της παρούσας εργασίας

⁶⁷³ Στο συγκεκριμένο δωμάτιο ήρθαν επίσης στο φως αναθηματικά ανάγλυφα και περιρραντήριο. Για το κτηριακό συγκρότημα το οποίο περιελάμβανε το συγκεκριμένο δωμάτιο πρβλ. τον αρ. 4 του κεφαλαίου 5.

⁶⁷⁴ Η συγκεκριμένη κατασκευή οριοθετείται από μικρό πλακόστρωτο χώρο αποτελούμενο από πήλινες πλάκες και κατακόρυφα τοποθετημένους κεράμους και ήρθε στο φως στο ΒΔ δωμάτιο του συγκεκριμένου κτηρίου που ερμηνεύεται πιθανώς ως οικία. Αναγνωστοπούλου-Χατζηπολυχρόνη 2006, 78-9.

⁶⁷⁵ Εκτός από τη συγκεκριμένη κατασκευή, εντός του δωματίου βρέθηκε και κτιστό χαμηλό θρανίο που επίσης συνδέεται με οικιακή λατρεία. Για τη χρησιμοποίηση του θρανίου στην οικιακή λατρεία πρβλ. την ενότητα «Θρανίο» παρόντος κεφαλαίου.

εξωτερική βορειοδυτική πλευρά κτηρίου ρωμαϊκών χρόνων στο Λιμένα Θάσου⁶⁷⁶
(εικ. αρ. 61).

Εκτός από τους βωμούς –εστίες με τελετουργική χρήση σύμφωνα με την Swinford, κάθε είδους εστία -συμπεριλαμβανομένων και των φορητών (πύραυνα, εσχάρες) – χρησιμοποιούνταν στη λατρεία της συγκεκριμένης θεάς. Επίσης, ο Hardiman εκφράζει την άποψη ότι η ανεικονική θεά Εστία συμβολιζόταν στην κλασική και την ελληνιστική περίοδο κυρίως από το πύραυνο ή κάποιου άλλου είδους φορητή εστία και δευτερευόντως από την κτιστή εστία του σπιτιού⁶⁷⁷. Όσον αφορά στην περιοχή της Μακεδονίας, πύραυνα αποκαλύφθηκαν ανάμεσα στα κινητά ευρήματα της ανασκαφής σε αστική οικία της Αμφίπολης⁶⁷⁸.

Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι πολλά κατάλοιπα οικιακής λατρείας στη Μακεδονία έχουν αποκαλυφθεί σε δωμάτια οπτάνιων (μαγειρίων), καθώς τα μαγειρία, εκτός από τον ταπεινό τους ρόλο, ως δωμάτια προετοιμασίας της τροφής, ήταν παράλληλα και τα δωμάτια όπου δέσποζε η «ερή» εστία του οίκου· στο ελληνιστικό «Σπίτι με τις Σκάλες» από τη «Μεγάλη Ράχη» της Αιανής, ήρθε στο φως δωμάτιο με ορθογώνια εστία που ερμηνεύτηκε ως χώρος προπαρασκευής φαγητού, αποθήκευσης αγαθών και παράλληλα δωμάτιο όπου ασκούσαν η οικιακή λατρεία⁶⁷⁹. Ακόμη, το δωμάτιο⁶⁸⁰ με κεντρική κυκλική εστία που αποκαλύφθηκε σε συγκρότημα ελληνιστικής αγροικίας στη θέση «Αγ. Κωνσταντίνος Δήμητρας Γρεβενών» και ερμηνεύτηκε ως οπτάνιο (μαγειρίο), λειτουργούσε παράλληλα και ως πιθανός χώρος οικιακών τελετουργιών, καθώς εντοπίστηκαν εκτός του θυμιατηρίου και τμήματα ειδωλίων και ανάγλυφων σκύφων με θεματολογία σχετική με το θεό Απόλλωνα⁶⁸¹
(εικ. αρ. 9 α-β).

Επίσης, εκτός από σύμβολο της ομώνυμης θεάς⁶⁸², η εστία του αρχαιοελληνικού σπιτιού έπαιζε σημαντικό ρόλο σε οικιακές τελετές που σχετίζονταν με τα στάδια «μετάβασης» του κύκλου ζωής ενός ανθρώπου: τη γέννηση, το γάμο και το θάνατο· την 5^η ή την 10^η ημέρα μετά τη γέννηση του παιδιού, γινόταν η τελετή

⁶⁷⁶ Για το Κτήριο Β πρβλ. τον αρ. 2 του κεφαλαίου 6.

⁶⁷⁷ Hardiman 2005,258.

⁶⁷⁸ Για την οικία που αποκαλύφθηκε εντός του οικοπέδου ιδιοκτησίας Κυπριανίδη, στην οποία ήρθαν στο φως πολλά αρχαιολογικά κατάλοιπα που μαρτυρούν οικιακή λατρεία πρβλ. τον αρ. 21 του κεφαλαίου 5.

⁶⁷⁹ Καραμήτρου –Μεντεσίδη 1996, 23· Καραμήτρου –Μεντεσίδη 1989, 45.

⁶⁸⁰ Πρόκειται για το χώρο ΙΑ που γειτνιάζει με το δωμάτιο Ια-Ιβ στο οποίο επίσης εντοπίστηκαν ίχνη οικιακής λατρείας. Για τους συγκεκριμένους χώρους πρβλ. τον αρ. 1 του κεφαλαίου 5.

⁶⁸¹ Καραμήτρου – Θεοδώρου 2011,124-6.

⁶⁸² Η Swinford (2006,25) χαρακτηρίζει την εστία ως την «ενσωμάτωση» της ομώνυμης θεάς.

των «αμφιδρομιών» κατά την οποία το νεογέννητο μεταφέρονταν κυκλικά γύρω από την εστία του οίκου. Σύμφωνα με τους ερευνητές,⁶⁸³ η τελετή αυτή συμβόλιζε α) «την έκθεση του παιδιού στην ευεργετική ακτινοβολία της θεάς Εστίας» και τη σύνδεση με τους συγγενείς του, και β) τη συμβολική ένωση του νεογέννητου με το «ιερό κέντρο» του σπιτιού, την εστία και άρα την αποδοχή του από τα μέλη της οικογένειας ως αναγνωρισμένο μέλος του οίκου⁶⁸⁴. Εξάλλου, η τιμητική ονομασία «παῖς ἄφ' Ἐστίας» σημαίνει το παιδί που έχει άμεση καταγωγή από την εστία του πατρικού οίκου⁶⁸⁵.

Εκτός από την τελετή των αμφιδρομιών, η συμβολική ένωση με την εστία του οίκου γινόταν και στην περίπτωση των νεόνυμφων που «έμπαιναν» σε μια νέα οικογένεια. Αναλυτικότερα, η τελετή του γάμου «άρχιζε και τελείωνε με την εστία»⁶⁸⁶ και συμβόλιζε τη μετάβαση της νύφης από τον πατρικό της οίκο, στον οίκο του συζύγου της. Έτσι, σύμφωνα με τις μαρτυρίες που μας προσφέρουν οι παραστάσεις των αγγείων και οι γραπτές πηγές, κατά τη διάρκεια της γαμήλιας πομπής από το πατρικό σπίτι της νύφης στο σπίτι του γαμπρού, η μητέρα της νύφης κρατούσε αναμμένο δαυλό από τη φωτιά της εστίας του πατρικού οίκου που «προστάτευε» τη νύφη κατά τη διάρκεια της εν λόγω πορείας⁶⁸⁷. στο δε σπίτι του γαμπρού περίμενε η πεθερά της με αναμμένο δαυλό από τη φωτιά της εστίας του νέου της οίκου⁶⁸⁸. Όταν το ζευγάρι έμπαινε στο σπίτι του γαμπρού στο οποίο θα περνούσε την υπόλοιπη ζωή του, γινόταν πλησίον της εστίας ή του βωμού του οίκου η τελετή των «καταχυσμάτων»⁶⁸⁹. Τα «καταχύσματα» ή «τραγήματα» αποτελούνταν από χουρμάδες, σύκα, ξερά φρούτα, καρύδια και νομίσματα με τα οποία έρριχναν τα

⁶⁸³ *Ο.π.* 2006, 25-6, υποσ. 70-72.

⁶⁸⁴ Σύμφωνα με τον Golden, η αποδοχή του άρρενος παιδιού ως νόμιμου μέλους στους κόλπους της οικογένειας μέσω της τελετής των αμφιδρομιών, ήταν το προστάδιο για την αποδοχή του σε ευρύτερες κοινωνικές ομάδες, όπως ο δήμος και η φρατρία. *Ο.π.* 2006,26, υποσ.73.

⁶⁸⁵ Η Ξενίδου-Schild (2009, 67) υπογραμμίζει τη σημασία της θεάς Εστίας για το αρχαίο ελληνικό σπίτι, καθώς «εξασφαλίζει και τη συνέχιση της οικογένειας στο χρόνο, γιατί μέσω αυτής νομιμοποιείται κάθε νέα γενιά».

⁶⁸⁶ Swinford 2006,26.

⁶⁸⁷ Σύμφωνα με τη λαϊκή συνείδηση από τα αρχαία χρόνια έως και σήμερα, ο άνθρωπος κατά την διαδικασία της μετάβασης από μια κατάσταση στην άλλη κατά τη διάρκεια της ζωής, όπως είναι π.χ. ο γάμος, είναι ευάλωτος στις επιθέσεις «κακόβουλων δυνάμεων», γι' αυτό το λόγο πρέπει να υπάρξει μια δύναμη που θα τον προστατεύει, ούτως ώστε να περάσει με επιτυχία τη διαδικασία της μετάβασης. Τον προστατευτικό ρόλο που έπαιζε ο δαυλός με τη φωτιά απέναντι στη νύφη στα αρχαία χρόνια, παίζει σήμερα το σιδερένιο κλειδί που δίνει η μητέρα του γαμπρού στο γιό της στα χωριά της Ηπείρου.

⁶⁸⁸ Swinford 2006, 26-7, υποσ.74-7.

⁶⁸⁹ Σε μια πυξίδα υπάρχει παράσταση του γαμπρού που οδηγεί τη νύφη σε ένα βωμό με φλόγες. Πίσω από το βωμό υπάρχει όρθια γυναικεία μορφή με πορφυρό ιμάτιο και σκήπτρο. Ο απεικονιζόμενος βωμός, σύμφωνα με τη Swinford (2006, 28, υποσ.81-2) συμβολίζει την εστία, και η μορφή με το ιμάτιο είναι η προσωποποίηση της Εστίας

ευρύτερα μέλη της οικογένειας τη νύφη και το γαμπρό, σύμφωνα με τη Swinford, ή μόνο τη νύφη κατά τη Ξενίδου-Schild στο νέο τους σπίτι · επρόκειτο για μια τελετή που συμβόλιζε καλοτυχία και ευημερία⁶⁹⁰, αλλά και πιθανώς τη μετάβαση της νύφης, με την καθοδήγηση του γαμπρού, από το πατρικό της στην ιερή εστία του νέου της σπιτιού υπό την προστασία της θεάς Εστίας. Σημειώνουμε ότι ίδια τελετή ακολουθούνταν και στην περίπτωση του νέου δούλου που «έμπαινε» σε ένα σπιτικό⁶⁹¹.

Επίσης, το «μολυσμένο» σπίτι εξαιτίας του θανάτου ενός από τους ενοίκους του, εξαγνίζονταν με το καθάρισμά του μετά τη κηδεία και την ρίψη των σκουπιδιών μέσα στις φλόγες της εστίας⁶⁹², σύμφωνα με μια επιγραφική μαρτυρία, μετά από την τελετή της κηδείας, οι συγγενείς του νεκρού έριχναν προσφορές προς την ομώνυμη θεά μέσα στην εστία του σπιτιού⁶⁹³.

Ολοκληρώνοντας την ενότητα που αφορά στην εστία, συνειδητοποιούμε τη σημασία της για τον ένοικο του αρχαίου ελληνικού σπιτιού, καθώς όλα τα σημαντικά γεγονότα της ζωής του, όπως η γέννηση, ο γάμος και ο θάνατος, αλλά και καθημερινές δραστηριότητες με θρησκευτικό χαρακτήρα όπως οι θυσίες, ελάμβαναν χώρα υπό τη φλόγα της που συμβόλιζε την ομώνυμη θεά και κατεξοχήν προστάτιδα του αρχαίου ελληνικού οίκου και των ανθρώπων που αυτός στέγαζε.

Θρανίο

Τα θρανία ήταν κτιστές κατασκευές που βρίσκονταν κοντά ή σε επαφή με τους τοίχους των δωματίων της αρχαίας ελληνικής οικίας. Εκτός από τη συνήθη χρήση τους που ήταν αυτή του πάγκου (καθίσματος) ή του τραπεζιού⁶⁹⁴, οι παραπάνω κατασκευές χρησιμοποιούνταν και για τις ανάγκες της οικιακής λατρείας, καθώς έφεραν πηλίνα ειδώλια, προτομές και τελετουργικά αντικείμενα όπως

⁶⁹⁰ Παρόμοιο έθιμο, «το τσουρέκι» τελείται και σήμερα στο νησί της Λέσβου: λίγες μέρες πριν το γάμο, τοποθετούν ένα τσουρέκι πάνω στο κεφάλι της νύφης, ή οποία το ραντίζει με μέλι και τρώει με το χέρι ένα κομμάτι.

⁶⁹¹ Swinford 2006, 27-8, υποσ.78-83. Για την συγκεκριμένη τελετή και τη σημασία της για την υποδοχή της νύφης στο νέο «οίκο» πρβλ και Ξενίδου-Schild 2009, 68.

⁶⁹² *Ο.π.* 2006, 28.

⁶⁹³ *Ο.π.* 2006, 29-30, υποσ.31.

⁶⁹⁴ Andrianou 2006, 255-6, υποσ. 204-6 για τα πηλίνα θρανία με χρήση τραπεζιού που «έφεραν» τα αγγεία με τα λείψανα των νεκρών σε τάφους της Βορείου Ελλάδος (Βεργίνα, Θεσ/νίκη, Λευκάδια) πρβλ. *Ο.π.* 2006, 256-7.

βωμίσκους και θυμιατήρια⁶⁹⁵. Κτιστό θρανίο, το οποίο θα έφερε ειδώλια και προτομές που σχετίζονται με τη λατρεία του Διονύσου ήρθε στο φως σε δωμάτιο ελληνιστικής οικίας στην Πέλλα⁶⁹⁶ (σχ. αρ. 23). Επίσης, κτιστό χαμηλό θρανίο, αποκαλύφθηκε σε δωμάτιο κτηρίου του 2^{ου}- 3^{ου} αι. μ.Χ. που εντασσόταν σε οικισμό ρωμαϊκών χρόνων στη θέση Παλατιανό της Θεσσαλονίκης: το συγκεκριμένο δωμάτιο πιθανόν να είχε σχέση με λατρευτικές τελετές, καθώς στο κέντρο του αποκαλύφθηκε οριοθετημένος χώρος που ερμηνεύθηκε από την ανασκαφέα Χατζηπολυχρόνη ως βάση μικρού οικιακού βωμού ή εστίας⁶⁹⁷.

Ψηφιδωτό δάπεδο

Τα μωσαϊκά δάπεδα με ψηφίδες πρωτοεμφανίστηκαν στον Ελλαδικό κόσμο τον 3^ο αι. π.Χ, αντικαθιστώντας εν μέρει τα βοτσαλωτά ψηφιδωτά που έως τότε αποτελούσαν τον βασικό τύπο του διακοσμημένου δαπέδου⁶⁹⁸. Επειδή πρόκειται για ένα ακριβό τύπο διακόσμησης δαπέδου, τα εν λόγω δάπεδα κοσμούσαν κυρίως τις επίσημες αίθουσες των πολυτελών ελληνιστικών οικιών («ανδρώνες» και «οίκους» ή «εξέδρες») και τα τρικλίνια των ρωμαϊκών επαύλεων, χωρίς να αποκλείονται και άλλοι τύποι δωματίων όπως τα υπνοδωμάτια (cubicula).

Οι εμπνευσμένες από τον διονυσιακό κύκλο απεικονίσεις είναι ιδιαίτερα αγαπητές στη διακόσμηση των ψηφιδωτών δαπέδων των επαύλεων όλης της ρωμαϊκής επικράτειας. Στην Ελλάδα ιδιαίτερα, τις συναντούμε κυρίως στις αίθουσες συμποσίων και στους «οίκους»⁶⁹⁹. Το μοναδικό παράδειγμα διονυσιακού ψηφιδωτού⁷⁰⁰ σε αίθουσα με διαφορετική χρήση, είναι το δάπεδο με την ψηφιδωτή

⁶⁹⁵ Σημειώνουμε ότι θρανία που «έφεραν» τελετουργικά αντικείμενα έχουν αποκαλυφθεί και στο ιερό της Μητέρας των Θεών στην Πέλλα. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, 2000 29.

⁶⁹⁶ Εντός του δωματίου Β της οικίας του οικοπέδου Γ. Παππά στην πόλη της Πέλλας αποκαλύφθηκε ένας προχειροκτισμένος τοίχος που χρησίμευε πιθανώς ως θρανίο πάνω στο οποίο ήταν τοποθετημένα ειδώλια που σχετίζονταν με το διονυσιακό κύκλο. Για τη συγκεκριμένη οικία πρβλ. τον αρ. 16 του κεφαλαίου 5.

⁶⁹⁷ Πρόκειται για το ΒΔ δωμάτιο του κτίσματος ΙΧ. Για το συγκεκριμένο δωμάτιο και το κτήριο στο οποίο ανηκε πρβλ. τον αρ. 6 του κεφαλαίου 6.

⁶⁹⁸ Westgate 2000, 392. Η παράδοση των βοτσαλωτών ψηφιδωτών δεν εκλείπει, αλλά συνεχίζεται έως και το τέλος των ελληνιστικών χρόνων.

⁶⁹⁹ Περισσότερα για τα ψηφιδωτά δάπεδα του ελλαδικού χώρου και της Μικρασιατικής ακτής με διονυσιακό θεματολόγιο που χρονολογούνται από τα αρχαϊκά έως και τα ρωμαϊκά χρόνια πρβλ. την αδημοσέυτη διδακτορική διατριβή της Welch, Z.1998. *The Dionysiac Mosaics of Greece and the Coast of Asia Minor*. Ontario

⁷⁰⁰ Ο ανασκαφέας Παντερμαλής (1999, 187 με εικόνα) θεωρεί ότι η χρήση των γυάλινων ψηφιδών αλλά και η τέχνη του κάνουν το ψηφιδωτό αυτό να διαφέρει ουσιαστικά από τους ψηφιδωτούς πίνακες

απεικόνιση έθρονου Διονύσου που κρατά θύρσο⁷⁰¹ ή σκήπτρο σαν ηγεμόνας⁷⁰² από την «Έπαυλη του Διονύσου» του Δίου, το οποίο κοσμούσε δωμάτιο αφιερωμένο σύμφωνα με τον ανασκαφέα Παντερμαλή στην οικιακή λατρεία του θεού⁷⁰³ (εικ. αρ. 77 β, 78, 80).

11.Β. Αντικείμενα

Αγγεία που χρησιμοποιούνται για τη μεταφορά και την έκχυση υγρών,
λεκάνες και περιρραντήρια

Οι λεκάνες, τα περιρραντήρια καθώς τα αγγεία μεταφοράς και έκχυσης υγρών, όπως οι αμφορείς και οι υδρίες, χρησιμοποιούνταν εκτός από τις καθημερινές δραστηριότητες του νοικοκυριού ενός σπιτιού και σε οικιακούς καθατήριους εξαγνισμούς με νερό πριν από ένα γάμο, μετά από μια γέννηση ή ένα θάνατο και σε περίπτωση μιάσματος⁷⁰⁴ καθώς και στην οικιακή λατρεία. Όσον αφορά στην περιοχή της Μακεδονίας, τελετουργικό χαρακτήρα ίσως είχαν τα αγγεία που εντοπίστηκαν με άλλα συνευρήματα που χρησιμοποιούνταν στην οικιακή λατρεία στο εσωτερικό δύο δωματίων και σε βαθύνσεις του εδάφους στον αύλειο χώρο ελληνιστικής οικίας στην Πέλλα⁷⁰⁵. Εκτός από τα αγγεία, το περιρραντήριο - μια φαρδιά λεκάνη από μάρμαρο

της αίθουσας συμποσίων της έπαυλης του Δίου με θέμα προσωπεία παντομίμας. Για το ψηφιδωτό της αίθουσας συμποσίων με κεντρικό θέμα το «Θαλάσσιο Θρίαμβο του Διονύσου» πρβλ. τον αρ. 14 του κεφαλαίου 6.

⁷⁰¹ Η Welch (1998, 57) αναφέρει ότι πρόκειται για θύρσο χωρίς τον καρπό του πεύκου στην κορυφή.

⁷⁰² Η παρατήρηση του Παντερμαλή είναι σωστή, καθώς το αντικείμενο που κρατά στα χέρια του με το επίμηκες κυλινδρικό στέλεχος και την στρογγυλή κεφαλή μοιάζει με σκήπτρο και όχι με θύρσο· εξάλλου, η συνολική εικονογραφία του θεού σε θρόνο παραπέμπει σε ηγεμόνα.

⁷⁰³ Για τον προβληματισμό των ερευνητών σχετικά με την ερμηνεία του συγκεκριμένου δωματίου ως οικιακού ιερού πρβλ. την υποσ. 539 της παρούσας εργασίας.

⁷⁰⁴ Στην παρούσα εργασία δε θα γίνει αναφορά σε αγγεία που είχαν και θρησκευτικό χαρακτήρα, όπως ήταν οι λουτροφόροι που χρησιμοποιούνταν στην τελετή του γάμου ή οι «καδίσκοι» που ήταν τα αγγεία που αφιερώνονταν ως οικιακά λατρευτικά σκεύη στη λατρεία του Διός Κτησίου (του θεού που προστάτευε τα υπάρχοντα του σπιτιού), καθώς οι παραπάνω τύποι αγγείων δεν έχουν έρθει στο φως σε οικίες της Μακεδονίας κατά την ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο· για τη λουτροφόρο ως τελετουργικό αγγείο και τον κάδο ως σκεύη οικιακής λατρείας πρβλ. Swinford 2006,37, υποσ.119-20, 50-2.

⁷⁰⁵ Πρόκειται για αγγεία ανάμεσα στα οποία κυριαρχούν πινάκια, αμφορείς, χύτρες, οινοχόες, στα δωμάτια Α και Δ της οικίας του οικοπέδου Γ. Παππά. Επίσης, τμήματα διάτρητων στον πυθμένα πιθοειδών αγγείων αποκαλύφθηκαν σε βαθύνσεις του εδάφους δίπλα από το θυραίο τοίχο του δωματίου Ε και γενικότερα στον αύλειο χώρο της οικίας· για τη συγκεκριμένη οικία πρβλ. τον αρ. 16 του κεφαλαίου 5.

ή πηλό που στηριζόταν σε βάση όμοιου υλικού⁷⁰⁶ - ήταν σκεύος με προβεβλημένο το θρησκευτικό του χαρακτήρα, καθώς εκτός από την ένταξή του στον οικιακό εξοπλισμό, συμπεριλαμβανόταν συχνά και στη σκευή των αρχαίων ελληνικών ιερών⁷⁰⁷. Σύμφωνα επίσης, με τις μαρτυρίες της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, στην αρχαία ελληνική λαϊκή συνείδηση, όταν στο σπίτι ελάμβανε χώρα μια γέννηση ή ένας θάνατος, αυτό θεωρούνταν «μολυσμένο», γι' αυτό και τοποθετούνταν ένα περιρραντήριο στην πρόσοψή του· ο στόχος της τοποθέτησής του στο συγκεκριμένο σημείο της οικίας ήταν διττός: λειτουργούσε ως προειδοποίηση στους περαστικούς ότι το συγκεκριμένο σπίτι ήταν «μιασμένο» και το νερό που περιείχε λειτουργούσε ως μορφή «εξαγνισμού»⁷⁰⁸ στους εισερχόμενους ή στους εξερχόμενους από το «μολυσμένο» σπίτι⁷⁰⁹. Στις οικίες της Μακεδονίας από τον 4^ο αιώνα και εξής έχουμε αρκετές περιπτώσεις περιρραντηρίων που ήρθαν στο φως και σχετίζονταν με χώρους που ερμηνεύονται ως οικιακά ιερά: στην περίπτωση έξι οικιών της υστεροκλασικής Ολύμπου και σε κτηριακό συγκρότημα του αρχαίου οικισμού ελληνοιστικών-ρωμαϊκών χρόνων στον Πολύμυλο Κοζάνης⁷¹⁰ έχουν αποκαλυφθεί περιρραντήρια στους ίδιους χώρους με οικιακούς βωμούς⁷¹¹. Επίσης, τμήματα περιρραντηρίου μαζί με άλλα αντικείμενα τελετουργικής χρήσης⁷¹² ήρθαν στο φως σε λάκκο – αποθήκη, ο οποίος εντοπίστηκε κάτω από το δάπεδο δωματίου ελληνοιστικής οικίας⁷¹³ στην Κάτω Πόλη της Πέλλας. Ακόμη, σε μια άλλη οικία ελληνοιστικών χρόνων από την ίδια πόλη, ήρθε στο φως τμήμα μαρμάρινης φιάλης – πιθανώς περιρραντηρίου- με ανάγλυφη φυτική διακόσμηση⁷¹⁴ (εικ. αρ. 36 β). Ανάμεσα στα κινητά ευρήματα οικίας(;) στο Λιμένα Θάσου εντοπίστηκε μεγάλο τμήμα πήλινης βάσης περιρραντηρίου που φέρει σιγμοειδή διακόσμηση στη βάση και πιθανόν στο χείλος

⁷⁰⁶ Για τη συζήτηση όσον αφορά στους όρους «λουτήρ» και «περιρραντήριο» πρβλ. Swinford 2006,31, υποσ. 98.

⁷⁰⁷ Για τα περιρραντήρια στα αρχαία ελληνικά ιερά. *Ο.π.* 2006,31, υποσ. 97.

⁷⁰⁸ Η καθαρτήρια και εξαγνιστική δράση του νερού είναι ισχυρή στην ελληνική λαϊκή συνείδηση από τα αρχαία χρόνια έως και τον ελληνικό πολιτισμό των νεότερων χρόνων. Για το νερό ως εξαγνιστικό παράγοντα εναντίον του «μιαρού» στη λαϊκή συνείδηση του ελληνοισμού των νεότερων χρόνων πρβλ. Αυδίκος, Ε. 2004-5. «Ο υπερφυσικός κόσμος και το κοινωνικό του ισοδύναμο: Το χρώμα και το νερό στις ιστορίες περί βρικόλακων.», *Εθνολογία 11(2004-2005)*.

⁷⁰⁹ Swinford 2006,30-1,33,46.

⁷¹⁰ Για την ερμηνεία του συγκεκριμένου χώρου ως οικιακού ιερού πρβλ. τον αρ. 4 του κεφαλαίου 5.

⁷¹¹ Hardiman 2005, 262, υποσ. 40 με σχετικές βιβλιογραφικές αναφορές.

⁷¹² Κεραμική, λύχνους, αγνύθες, θυμιατήριο, θραύσματα πήλινων ειδωλίων.

⁷¹³ Για το συγκεκριμένο δωμάτιο που ερμηνεύθηκε ως «αποθήκη οικίας» πρβλ. τον αρ. 11 του κεφαλαίου 5.

⁷¹⁴ Η ανασκαφέας Σιγανίδου αναφέρεται σε «μαρμάρινη φιάλη», ίσως όμως να πρόκειται για τμήμα περιρραντηρίου. Σιγανίδου 1988, Πιν. 225 β. Για την οικία του οικοπέδου Δεληγιαννάκη πρβλ. τον αρ. 15 του κεφαλαίου 5.

της, καθώς και οπές ανάρτησης⁷¹⁵. Τέλος, πολλά τμήματα περριραντηρίων⁷¹⁶ έχουν έρθει στο φως από τις ανασκαφικές έρευνες στην αρχαία πόλη των Σταγείρων της Χαλκιδικής. Στα ρωμαϊκά χρόνια το περριραντήριο εξακολουθεί να χρησιμοποιείται στις οικιακές ιεροπραξίες· πιθανή μαρτυρία γι' αυτό αποτελεί μια λίθινη τραπεζιόσχημη βάση για τη στήριξη περιρραντηρίου ή βωμού που έχει έρθει στο φως στο κέντρο του τετράστυλου impluvium έπαυλης του 3^{ου} αι. μ.Χ. από την Κασσάνδρεια Χαλκιδικής⁷¹⁷ (**εικ. αρ. 63**).

Λύχνοι

Όσον αφορά στους λύχνους, εκτός από τη χρήση τους ως πηγές φωτισμού της οικίας κατά διάρκεια της νύχτας, αυτοί χρησιμοποιούνταν και για λατρευτικούς σκοπούς. Στη Μακεδονία έχουν αποκαλυφθεί λύχνοι σε οικίες που – λόγω των συνευρημάτων τους- σχετίζονται με οικιακή λατρεία. Αναλυτικότερα, στο εσωτερικό ανδρώνα αστικής οικίας της Αμφίπολης⁷¹⁸ ήρθαν στο φως πολύμυξοι λύχνοι⁷¹⁹ μαζί με άλλα ευρήματα που μαρτυρούν οικιακή λατρεία της Κυβέλης (πήλινο ομοίωμα βωμού, αγνύθες ειδώλια Κυβέλης και άλλων θεοτήτων)⁷²⁰ (**εικ. αρ. 55 γ**). Επίσης ένα πολύμυξο λυχνάρι του τύπου «κορόνα» εντοπίστηκε σε ένα δεύτερο χώρο⁷²¹ της ίδιας οικίας που ερμηνεύθηκε από τους ανασκαφείς «ως πιθεώνας που απέκτησε αργότερα θρησκευτικό χαρακτήρα», καθώς οι λάκκοι που αρχικά προορίζονταν για την τοποθέτηση πίθων μετατράπηκαν σε αποθέτες γυναικείων ειδωλίων, με στόχο να προστατευθεί ο λατρευτικός χαρακτήρας των συγκεκριμένων αντικειμένων⁷²².

⁷¹⁵ Για την ανασκαφή του οικοπέδου Τσούπρα πρβλ. τον αρ. 23 του κεφαλαίου 5.

⁷¹⁶ Ο ανασκαφέας Σισμανίδης (1998, 389-90) αναφέρεται γενικά στα κινητά ευρήματα από την ανασκαφή στην πόλη των Σταγείρων χωρίς να κάνει λόγο για τον χώρο εύρεσής τους ή για τα συνευρήματά τους.

⁷¹⁷ Για τη συγκεκριμένη έπαυλη πρβλ. τον αρ. 3 του κεφαλαίου 6.

⁷¹⁸ Για την οικία του Οικοπέδου Κυπριανίδη πρβλ. τον αρ. 21 του κεφαλαίου 5.

⁷¹⁹ Για τη χρήση των πολύμυξων λύχνων πρβλ. Μάλαμα –Σαλονικιός 2004,151, υποσ. 10· Howland 1958, 106, τύποι 34B-35 B, εικ. 43,45.

⁷²⁰ Τα ειδώλια της Κυβέλης και των θεοτήτων εντοπίστηκαν στο χώρο 11 α που αρχικά θα αποτελούσε μαζί με τον χώρο 11 (όπου εντοπίστηκαν οι λύχνοι, το ομοίωμα βωμού και οι αγνύθες) και τον χώρο 8 τον ανδρώνα της οικίας. Περισσότερα για τον συγκεκριμένο ανδρώνα πρβλ. τον αρ. 21 του κεφαλαίου 5.

⁷²¹ Πρόκειται για το χώρο 5 στα νοτιοδυτικά της κεντρικής αυλής.

⁷²² Οι Μάλαμα - Σαλονικιός (2004, 151) σημειώνουν ότι δε βρέθηκαν ίχνη πίθων εντός των λάκκων-αποθετών, γι' αυτό και υποστηρίζουν την αλλαγή χρήσης του χώρου από καθαρά αποθηκευτικό σε θρησκευτικό. Στο εσωτερικό του συγκεκριμένου χώρου εντοπίστηκε και μεγάλη ποσότητα πήλινων

Ακόμη, σε αποθέτη δωματίου κτιρίου του 2^{ου} – 3^{ου} αι. μ.Χ. από τη ρωμαϊκή πόλη του Παλατιανού Θεσσαλονίκης εντοπίστηκε χάλκινο λυχνάρι με τμήμα από το λυχνοστάτη του μαζί με ένα πήλινο προσωπίο⁷²³ (εικ. αρ. 67 γ).

Τέλος, η απεικόνιση θεοτήτων σε λύχνους είναι πιθανό να γίνεται για διακοσμητικούς λόγους ή να υποδηλώνει τη λατρεία τους: στα κινητά ευρήματα οικίας της Αμφίπολης αποκαλύφθηκε τμήμα περιχειλώματος λύχνου με ανάγλυφη απεικόνιση γυναικείας μορφής, την οποία η ανασκαφέας Ζωγράφου ερμηνεύει πιθανώς ως θεά⁷²⁴ (εικ. αρ. 59).

Κουδουνάκια

Τα κουδουνάκια εκτός από την καθημερινή τους χρήση ως απλοϊκά μουσικά όργανα ή ως πρωτόγονα αντικείμενα ειδοποίησης ή συναγερμού, χρησιμοποιούνταν επίσης και ως σύνεργα στα πλαίσια θρησκευτικών ιεροπραξιών: πέντε χάλκινα κουδούνια μικρού μεγέθους⁷²⁵ ήρθαν στο φως μαζί με οκτώ ακέραια ειδώλια γυναικείων θεοτήτων σε ανεξάρτητο μικρό ισόγειο χώρο που ερμηνεύτηκε ως «μικρό ιδιωτικό ιερό»⁷²⁶ και αποκαλύφθηκε δίπλα στην είσοδο οικίας γνωστής ως το «Σπίτι του Ιόλλα» εντός του ελληνιστικού οικισμού των Πετρών Φλώρινας (εικ. αρ.

και μολύβδινων αγνυθών. Για τη χρησιμοποίηση των αγνυθών στην οικιακή λατρεία πρβλ. την ενότητα «Αγνύθες» του παρόντος κεφαλαίου.

⁷²³ Για τον αποθέτη του κτίσματος VI πρβλ. τον αρ. 5 του κεφαλαίου 6.

Κάτω από τοίχο αποθήκης ελληνιστικής οικίας στην Κάτω Πόλη της Πέλλας αποκαλύφθηκε αποθέτης που περιείχε αντικείμενα καθημερινής χρήσεως αλλά και σύνεργα λατρευτικών ιεροπραξιών. Ανάμεσα στα ευρήματα του αποθέτη αποκαλύφθηκαν και λύχνοι, για τους οποίους όμως δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι εάν είχαν τελετουργική χρήση ή εάν ήταν αντικείμενα του καθημερινού οικιακού εξοπλισμού που απλώς απορρίφθηκαν μαζί με τελετουργικά αντικείμενα. Ο ίδιος προβληματισμός προκύπτει και για τους λύχνους που εντοπίστηκαν σε επίσημο δωμάτιο οικίας από την Αμφίπολη, καθώς εκτός από τους λύχνους και την μεγάλη ποσότητα κεραμικής, στο δωμάτιο εντοπίστηκαν αγαλμάτιο Αρτέμιδος και κεφαλή γυναικείου ειδωλίου που ίσως σχετίζονταν με οικιακές τελετουργίες. Το αν οι λύχνοι του συγκεκριμένου δωματίου χρησιμοποιήθηκαν για το φωτισμό του ή / και ως τελετουργικά σύνεργα είναι ένα έρωτημα που θα μείνει αναπάντητο. Για τις παραπάνω οικίες πρβλ. τους αρ. 11 και 19 του κεφαλαίου 5.

⁷²⁴ Η οικία αποκαλύφθηκε στην αρχαία Αμφίπολη εντός του οικοπέδου ιδιοκτησίας Τομπουλιδη. Για τη συγκεκριμένη οικία (που πιθανόν να αποτελεί ενιαίο οικιστικό σύνολο με τα οικοδομικά λείψανα οικίας στο οικόπεδο Δ. Κυπριανίδη) πρβλ. τον αρ. 22 του κεφαλαίου 5. Ο συγκεκριμένος λύχνος παρουσιάζει σαφή ιταλικά πρότυπα και χρονολογείται στο τέλος του 1ου αι. π.Χ. ή στους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες. Ζωγράφου 2010, 368, 369, εικ. 11.

⁷²⁵ Αδάμ – Βελένη 2000, 63, Εικ. 45

⁷²⁶ Ένα ακόμη πιθανό στοιχείο της ιερότητας του χώρου είναι ότι στο δάπεδο του μικρού αυτού δωματίου μεγάλες αργές πέτρες κάλυπταν ένα σκελετό αλόγου. Αδάμ – Βελένη 2000, 59-60. Η Χατζηνικολάου στη διατριβή της (2008, 326) αναφέρει ότι τα κουδούνια και τα ειδώλια ήταν πιθανώς τοποθετημένα σε επιτοίχιο ράφι ή αναρτημένα.

19 α). Επίσης, μικρό χάλκινο κουδουνάκι με κρίκο ανάρτησης⁷²⁷, εντοπίστηκε σε επίχωση οικίας⁷²⁸ στην Κάτω Πόλη της Πέλλας· η επίχωση περιείχε πλήθος ειδωλίων που πιστοποιούν την άσκηση οικιακής λατρείας⁷²⁹.

Αγνύθες

Οι αγνύθες, εκτός από εξαρτήματα αργαλιών, χρησιμοποιούνταν σε ορισμένες περιπτώσεις και ως αντικείμενα που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες της οικιακής λατρείας· στο εσωτερικό ανδρώνα αστικής οικίας της αρχαίας Αμφίπολης⁷³⁰, ήρθαν στο φως αγνύθες μαζί με άλλα αντικείμενα που χρησιμοποιούνταν στη λατρεία (πολύμυξοι λύχνοι και πήλινο ομοίωμα βωμού ειδώλια Κυβέλης και άλλων θεοτήτων)⁷³¹. Επίσης, μεγάλη ποσότητα πήλινων και μολύβδινων αγνυθών, εντοπίστηκε στον πιθεώνα του ίδιου σπιτιού που απέκτησε αργότερα θρησκευτικό χαρακτήρα, καθώς εντοπίστηκαν στο εσωτερικό του λάκκοι στους οποίους δεν βρέθηκαν υπολείμματα πιθαριών -όπως θα ήταν αναμενόμενο-, αλλά ειδώλια γυναικείων μορφών⁷³². Ακόμη, σε δωμάτιο⁷³³ αστικής οικίας του 2^{ου} αιώνα π.Χ. στην αρχαία Πέλλα, εντοπίστηκαν αγνύθες μαζί με αντικείμενα που ανήκαν στο διονυσιακό κύκλο⁷³⁴. Τέλος, πρέπει να επισημάνουμε ότι η παρουσία αγνυθών σε ιερά, όπως στο Μητρώο της Βεργίνας⁷³⁵, που θεωρήθηκαν από την ανασκαφέα Δρούγου ως αναθήματα στη θεότητα, οδηγούν στο ασφαλές συμπέρασμα ότι εκτός από την καθημερινή τους χρήση, τα συγκεκριμένα αντικείμενα χρησιμοποιούνταν και στα πλαίσια της λατρείας. Με βάση το συμπέρασμα αυτό, ίσως πρέπει να

⁷²⁷ Το κουδουνάκι έχει ύψος 0,082 μ.· Μακαρόνας 1967α, Πιν. 396 β.

⁷²⁸ Πρόκειται για την Οικία I-4 της Κάτω Πόλης της Πέλλας στον αρ. 10 του κεφαλαίου 5.

⁷²⁹ Ο ανασκαφέας Μακαρόνας (1967α, 338) δεν παρέχει περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα κινητά ευρήματα της επίχωσης της οικίας, ώστε να διευκρινιστεί εάν το κουδουνάκι βρέθηκε κοντά σε ειδώλια ή όχι.

⁷³⁰ Για την οικία του Οικοπέδου Κυπριανίδη πρβλ. τον αρ. 21 του κεφαλαίου 5.

⁷³¹ Τα ειδώλια της Κυβέλης και των θεοτήτων εντοπίστηκαν στο χώρο 11 α που αρχικά θα αποτελούσε μαζί με τον χώρο 11 (όπου εντοπίστηκαν οι λύχνοι, το ομοίωμα βωμού και οι αγνύθες) και τον χώρο 8 τον ανδρώνα της οικίας.

⁷³² Πρόκειται για το χώρο 5 στα νοτιοδυτικά της κεντρικής αυλής. Τη θρησκευτική σημασία του χώρου ίσως υποδηλώνει ένα πολύμυξο λυχνάρι του τύπου «κορόνα» και η μεγάλη ποσότητα πήλινων και μολύβδινων αγνυθών που εντοπίστηκαν στο εσωτερικό του. Για τις αγνύθες πρβλ. και την υποσ.750 της παρούσας εργασίας.

⁷³³ Πρόκειται για το δωμάτιο Β του οικ. Παππά. Περισσότερες πληροφορίες για τη συγκεκριμένη οικία πρβλ. τον αρ. 16 του κεφαλαίου 5.

⁷³⁴ Χρυσοστόμου 2000, 211, αρ. 49, υποσ. 83.

⁷³⁵ Στο Μητρώο της Βεργίνας εντοπίστηκε μεγάλος αριθμός αγνυθών που παρουσίαζε μεγάλη ποικιλία μεγεθών και μορφών που θα ήταν αναρτημένες σε τοίχο. Δρούγου 1998, 46-7, εικ.3.

επανεξεταστεί η περίπτωση αγνύθων που αποκαλύφθηκαν μέσα σε γυναικωνίτες της αρχαίας Κέλλης, και οι οποίες ερμηνεύθηκαν στο σύνολό τους ως εξαρτήματα αργαλειών, καθώς μέσα στα ίδια δωμάτια έχουν έρθει στο φως και αντικείμενα που σχετίζονταν με την οικιακή λατρεία⁷³⁶.

⁷³⁶ Για σπίτια της αρχαίας Κέλλης πρβλ. τον αρ. 8 του κεφαλαίου 5.

12. Ο αμφιλεγόμενος χαρακτήρας της οικιακής πλαστικής των ελληνοιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Η περίπτωση της Μακεδονίας.

Οι γραπτές πηγές είναι αποκαλυπτικές για τον σημαντικό ρόλο που έπαιζαν τα αγάλματα των θεοτήτων στις ιδιωτικές λατρευτικές πρακτικές· ένα κείμενο της ύστερης αρχαιότητας κάνει λόγο για ένα ευσεβή άνθρωπο που σε κάθε νομηνία καθάριζε τα λατρευτικά αγάλματα που είχε κληρονομήσει, τα στεφάνωνε, τα θυμιάτιζε και πρόσφερε μικρά γλυκά ψωμιά⁷³⁷.

Στις ελληνοιστικές οικίες της Μακεδονίας έχουν αποκαλυφθεί τα εξής μαρμάρινα λίθινα και χάλκινα αγαλματίδια που ίσως σχετίζονται με οικιακές ιεροπραξίες: σε μικρή απόσταση έξω από την πόρτα του προδόμου οικιακού ιερού στην ελληνοιστική «Οικία του Ποσειδώνα» από την Πέλλα αποκαλύφθηκε χάλκινο αγαλμάτιο του ομώνυμου θεού⁷³⁸ (**εικ. αρ. 27**). Επίσης, ακέφαλος κορμός μαρμάρινου αγαλματιδίου Αφροδίτης ήρθε στο φως σε ελληνοιστική οικία της Αμφίπολης⁷³⁹ που είχε διακοσμητικό ρόλο ή σχετίζονταν με οικιακή λατρεία (**εικ. αρ. 49**). Ακόμη, σε χώρο στα νότια της κεντρικής αυλής μιας δεύτερης οικίας⁷⁴⁰ της ίδιας πόλης αποκαλύφθηκε ακέφαλο άγαλμα Αρτέμιδος⁷⁴¹ (**εικ. αρ. 57**), ενώ στο διάδρομο εξωτερικά του ανδρώνα⁷⁴² που οδηγούσε στην αυλή ήρθε στο φως ένα μαρμάρινο

⁷³⁷ Schuller 2005, 589.

⁷³⁸ Το άγαλμα είναι σχεδόν ακέραιο και προσαρμόζεται στη βάση του με μολύβδινους και σιδερένιους συνδέσμους. Ελλείπουν η τρίαινα που κρατούσε ο θεός με το αριστερό του χέρι και το στήριγμα κάτω από το δεξί του πόδι. Ο ανασκαφέας Μακαρόνας (1962, 80, Πιν. 65 α) θεωρεί ότι πρόκειται για την ελληνοιστική επανάληψη του γνωστού «Ποσειδώνα του Λατερανού», έργου του Λυσίππου. Χρονολογείται στην ύστερη ελληνοιστική περίοδο. Μουσείο Πέλλας, Μ 383. Ύψος (χωρίς τη βάση) 0,46 μ., με τη βάση 0,52 μ. Σιγανίδου – Ακαμάτη 1988, 306, αρ. 259.

⁷³⁹ Ο κορμός είχε ύψος 0,09 μ. Λαζαρίδης 1984, 49, Πιν. 32β. Για τη συγκεκριμένη οικία πρβλ. τον αρ. 19 του κεφαλαίου 5.

⁷⁴⁰ Για την οικιακή λατρεία στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Κυπριανίδη πρβλ. τον αρ. 21 του κεφαλαίου 5.

⁷⁴¹ Η μορφή αποδίδεται κατ' ενόπιον και διατηρεί την συμφυή ελλειψοειδή πλίνθο της. Το συνολικό σωζόμενο ύψος της είναι 0,67μ. Φορά πέπλο αττικού τύπου με μακρύ απόπτυγμα που ζώνεται ψηλά κάτω από το στήθος. Το μιάτιό της κρέμεται από τους ώμους της χωρίς να καλύπτει το κορμό. Στα πόδια φέρει υψηλά καττύματα. Η απόδοση ιμάντα διαγώνια στο στήθος της μορφής και η ύπαρξη οπής στη δεξιά ωμοπλάτη για τη στερέωση –προφανώς– φαρέτρας, συνηγορούν στη ταύτισή της με την Αρτεμη. Κατά τους ανασκαφείς το έργο χρονολογείται στα ελληνοιστικά χρόνια παραλλάσσοντας κάποιον αγαλματικό τύπο του 4^{ου} αι. π.Χ. Μάλαμα-Σαλονικιός 2004, 151, εικ.11· Λιούλιας 2010, 14, υποσ. 52.

Η λατρεία της Αρτέμιδος ήταν μια από τις επίσημες λατρείες της πόλης καθώς παράσταση Αρτέμιδος εμφανίζεται και στα νομίσματα της Αμφίπολης. Ό.π. 2004, 151, υποσ. 11.

Σημειώνουμε ότι στην ίδια οικία εντοπίστηκε χρυσό περιάπτο – έλασμα με παράσταση Αρτέμιδος Ταυροπόλου. Για συγκεκριμένο το έλασμα πρβλ. την ενότητα «Ελάσματα» του κεφαλαίου 10.

⁷⁴² Το αγαλμάτιο του Ασκληπιού εντοπίστηκε εξωτερικά του ανατολικού τοίχου του χώρου 8 που αποτελούσε μαζί με τους χώρους 11 και 11 α τον ανδρώνα της οικίας. Άγαλμα Ασκληπιού έξω από ανδρώνα εντοπίστηκε και στην Οικία Β VI 7 της Ολύθνου. Sharpe 2014, 173.

αγαλμάτιο Ασκληπιού⁷⁴³ ελληνιστικών χρόνων⁷⁴⁴ (εικ. αρ. 56). Επίσης, στην είσοδο αστικής οικίας (;) ελληνιστικών χρόνων⁷⁴⁵ στην αρχαία πόλη της Θάσου ήρθαν στο φως δύο ανάγλυφες βάσεις μη σωζόμενων σήμερα αγαλμάτων: η πρώτη εικονίζει το θεό Πάνα⁷⁴⁶, ενώ το θραύσμα της δεύτερης βάσης που αποκαλύφθηκε πλησίον της φέρει ανάγλυφο τμήμα χεριού γυναικείας μορφής κάτω από τον καρπό⁷⁴⁷. Ακόμη, στη θέση «Μπουφάρι Απιδέας» στο Βόιο της Ορεστίδας, μεταξύ αντικειμένων κλειστού συνόλου οικίας που χρονολογούνται από τον 3^ο αι. π.Χ. και μετά και πιθανόν σχετίζονται με οικιακή λατρεία, εντοπίστηκαν τμήματα μαρμάρινου αγαλματίου γυναικείας μορφής που κρατά μήλα⁷⁴⁸ (εικ. αρ. 15 γ), ενώ στη βόρεια στοά του αύλειου χώρου οικίας της Πέλλας, ανάμεσα σε διάφορα ευρήματα που επίσης είναι δυνατόν να συνδεθούν με οικιακές τελετουργίες αποκαλύφθηκε τμήμα μαρμάρινου

⁷⁴³ Πρόκειται για έναν μαρμάρينو κορμό ανδρικής μορφής σωζόμενου ύψους 0,26μ., ελληνιστικών χρόνων, που φορά μιάτιο και θα στηριζόταν σε μη σωζόμενο σήμερα ραβδί· την ύπαρξη ραβδιού υποδηλώνει, σύμφωνα με τους ερευνητές, η ιδιαίτερη διαμόρφωση του ιματίου κάτω από την αριστερή μασχάλη του θεού. Μάλαμα- Σαλονικιός 2004, 152, εικ.12.

Η λατρεία του Ασκληπιού στη συγκεκριμένη οικία δικαιολογείται από τους Μάλαμα και Σαλονικιό από το άφθονο νερό που υπήρχε εντός του οικοπέδου όπου ανασκάφηκε η οικία, καθώς, όπως είναι γνωστό, το νερό αποτελεί απαραίτητο στοιχείο για τις λατρευτικές και θεραπευτικές πρακτικές που συναντούμε στα ιερά του Ασκληπιού. Επίσης, δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι η λατρεία του συγκεκριμένου θεού στην Αμφίπολη ήταν πολύ σημαντική ιδιαίτερα κατά την ελληνιστική περίοδο. Ενδεικτικό επίσης, είναι το γεγονός ότι ο ιερέας του Ασκληπιού ήταν παράλληλα και επώνυμος άρχων της πόλης. Ό.π. 2008,151, υποσ. 11 και 152.

⁷⁴⁴ Οι μελετητές της συγκεκριμένης οικίας Μάλαμα και Σαλονικιός (2004,151) εκφράζουν την άποψη ότι τα μικρά σε ύψος αγαλματίδια (όπως αυτά της Αρτέμιδος και του Ασκληπιού) που διακοσμούσαν τους κήπους και τις αυλές των ιδιωτικών σπιτιών εξυπηρετούσαν κατά κανόνα τις ανάγκες της οικιακής λατρείας έχοντας κυρίως θρησκευτικό και λατρευτικό χαρακτήρα.

⁷⁴⁵ Για την ανασκαφή του οικοπέδου Τσούπρα πρβλ. τον αρ. 23 του κεφαλαίου 5.

⁷⁴⁶ Η βάση φέρει διαστάσεις 0,70 Χ0,40 Χ0,40 μ. και η ανάγλυφη παράστασή της έχει ύψος 0,54 μ. Ο Παν απεικονίζεται κατ' ενώπιον με τα πόδια του σε ανοικτό διασκελισμό. Κρατά με το αριστερό χέρι το λαγυβόλο, ενώ στο βραχίονα του ίδιου χεριού έχει ριγμένο το ένδυμά του. Με το δεξί του χέρι κρατά από το αριστερό της κέρατο μια κατσικά που διακρίνεται δεξιά και κάτω από τα ανοικτά πόδια του θεού. Τα κέρατα του Πάνα είναι γυριστά προς τα έξω. Σαλωνίδης 1999, 577-8, εικ. 6.

Σημειώνουμε ότι αγαλμάτια των θεών Αρτέμιδος, Ασκληπιού και Πάνα λατρεύονταν σε οικιακά ιερά έως και την ύστερη αρχαιότητα, όπως αποδεικνύει η αποκάλυψή τους μαζί με αγαλματίδια άλλων θεοτήτων σε οικιακό ιερό υστερορωμαϊκής έπαυλης στην πόλη της Κορίνθου. Για τα λατρευτικά αγαλμάτια της έπαυλης «Panayia Domus» πρβλ. Stirling 2008,89-161.

⁷⁴⁷ Σαλωνίδης 1999, 578. Η εισαγωγή αγαλματιδίων στις οικίες με πιθανό θρησκευτικό χαρακτήρα δεν εντοπίζεται μόνο στην ελληνιστική Μακεδονία: στον ανδρώνα και στην αυλή οικιών της Πριήνης της Μ. Ασίας του 2^{ου} αι. π.Χ. αποκαλύφθηκαν πολλά τέτοια παραδείγματα αγαλμάτων που απεικονίζουν θεότητες όπως ο Διόνυσος, η Αφροδίτη και ο Ερμής, ενώ αγάλματα θεοτήτων παρόμοιων με αυτών της Πριήνης κοσμούσαν και τους ανδρώνες της Ερέτριας στην Εύβοια· για την οικιακή πλαστική της Πριήνης πρβλ. Zimmer 2005, 612· Hardiman (2005, 263, υποσ. 46-7) και για τα αγάλματα που έρχονται στο φως στους ανδρώνες οικιών της Έυβοιας πρβλ. Ό.π. 2005, 611-13.

⁷⁴⁸ Για το συγκεκριμένο σύνολο αντικειμένων πρβλ. τον αρ. 5 του κεφαλαίου 5.

αγάλματος σχεδόν φυσικού μεγέθους· πρόκειται για τμήμα πλίνθου που φέρει το αριστερό πόδι ανδρικής μορφής και κορμό δένδρου για στήριγμα⁷⁴⁹ (εικ. αρ. 47).

Είναι δύσκολο να αποδειχθεί ο θρησκευτικός⁷⁵⁰ ή ο διακοσμητικός χαρακτήρας των αγαλμάτων που έχουν έρθει στο φως στις οικίες του ελληνικού χώρου από την υστεροκλασική περίοδο και εξής η συζήτηση που έχει ανοίξει μεταξύ των επιστημόνων σχετικά με αυτό το θέμα είναι ανεξάντλητη και οι απόψεις τους δίστανται: ο Harward θεωρεί ότι η ελληνιστική οικιακή πλαστική εξυπηρετούσε μια ευρεία σειρά «θρησκευτικών λειτουργιών» όπως είναι η αποτροπαϊκή, η αναθηματική, η λατρευτική και η προγονολατρική, χωρίς να παραγνωρίζεται και ο διακοσμητικός της χαρακτήρας⁷⁵¹. Επίσης, ο Hardiman, φέρνοντας παραδείγματα αγαλμάτων από τις οικίες της Δήλου, θεωρεί ότι τα αγάλματα που έρχονται στο φως στις υστεροελληνιστικές οικίες μπορεί να είχαν χαρακτήρα τιμητικό, αφιερωματικό, αποτροπαϊκό ή τελετουργικό, και όλες αυτές οι ιδιότητες πρέπει να ομαδοποιούνται υπό το γενικό όρο «οικιακή θρησκεία ή λατρεία», χωρίς να αποκλείεται σε πολλές περιπτώσεις και ο παράλληλος διακοσμητικός χαρακτήρας τους⁷⁵². Ο ίδιος καταλήγει στο τελικό συμπέρασμα ότι οι επιστήμονες πρέπει να είναι προσεκτικοί στην απόδοση λατρευτικών λειτουργιών ανεξαιρέτως στα αγάλματα που έρχονται στο φως σε ελληνιστικές οικίες⁷⁵³. Αντίθετα με τις άποψεις των παραπάνω συγγραφέων, ο

⁷⁴⁹ Το άγαλμα αποκαλύφθηκε κοντά στο κατώφλι του δωματίου Γ. Για τα αντικείμενα που αποκαλύφθηκαν στη στοά του αύλειου χώρου στο οικ. Γ. Παππά πρβλ. τον αρ. 16 του κεφ. 5.

⁷⁵⁰ Ο Hardiman (2005, 254) εκφράζει την άποψη ότι το κατεξοχήν άγαλμα που προορίζεται ειδικά και μόνο για την οικιακή λατρεία είναι αυτό που αντιγράφει πιστά κάποιο πρωτότυπο που βρίσκεται σε ιερό.

⁷⁵¹ Για τη θέση του Harward που συζητά ο Hardiman βλ. Hardiman 2005, 252-7.

⁷⁵² Ο Hardiman (2005, 257) συμφωνεί με την άποψη του Kreeb ότι όσον αφορά στα αγάλματα των οικιών των ελληνιστικών χρόνων «αυστηρές διχοτομήσεις όπως «διακοσμητικό» και «λατρευτικό» είναι λανθασμένες. Ο ίδιος συγγραφέας (2005, 252-7 με υποσημειώσεις) ανασκευάζει παλαιότερες απόψεις ερευνητών σχετικά με την έννοια του λατρευτικού αγάλματος στους υστεροκλασικούς και ελληνιστικούς χρόνους.

⁷⁵³ Hardiman 2005, 272. Ο ίδιος ερευνητής (2005 252-72) υποστηρίζει ότι ο λατρευτικός χαρακτήρας των αγαλμάτων προκύπτει όχι τόσο από το γεγονός ότι αποκαλύφθηκαν σε ένα σύνολο που περιείχε και αντικείμενα που χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά στη λατρεία, όπως π.χ. ότι βρέθηκαν στο ίδιο δωμάτιο με ένα βωμό, όσο από το αν η χρήση του ίδιου του αγάλματος ήταν λατρευτική προκειμένου να δικαιολογήσει την παραπάνω άποψη, προβάλλει το παράδειγμα ανδρικού νεανικού γυμνού αγάλματος από την υστεροκλασική «Οικία των Μωσαϊκών» της Ερέτριας που εντοπίστηκε στην αυλή της εν λόγω οικίας και πλησίον του οικιακού βωμού· παρότι το συγκεκριμένο άγαλμα θα μπορούσε να θεωρηθεί λατρευτικό, ο Hardiman (2005, 262-3) το χαρακτηρίζει ως «διακοσμητικό». Επίσης, ο ίδιος ερευνητής (2005, 269-70, υποσ. 78) παρατηρεί ότι παρότι ένα αγαλμάτιο του Απόλλωνα βρέθηκε στην ίδια αυλή με ένα lalarium από την ρωμαϊκή «Casa del Citarista» της Πομπηίας, τα δύο αντικείμενα δεν πρέπει να συνδεθούν, εξαιτίας του ότι εντοπίστηκαν σε απόσταση μεταξύ τους. Αντίθετα, στην περίπτωση αρχαϊστικού αγάλματος Αρτέμιδος από τον κήπο της Οικίας VIII vi 3 στην Πομπηία, ο Hardiman (2005, 269, υποσ. 74) υποστηρίζει ότι η παρουσία βωμού δίπλα

Zimmer διατυπώνει τη θεωρία ότι τα αγάλματα που ήρθαν στο φως στις οικίες του ελλαδικού χώρου των υστεροκλασικών και ελληνοιστικών χρόνων χρησιμοποιούνται σχεδόν αποκλειστικά για λατρευτική χρήση⁷⁵⁴.

Η άποψή μου είναι ότι δεν μπορεί να αποκλειστεί ο λατρευτικός χαρακτήρας ενός αγάλματος θεότητας –ιδίως μικρού μεγέθους, το οποίο θα μπορούσε εύκολα να μεταφερθεί και να στηθεί σε μια κατασκευή λατρευτικής χρήσης, όπως μέσα σε μια κόγχη ή δίπλα σε ένα βωμό ή κοντά σε μια εστία ελληνοιστικής οικίας- πολύ περισσότερο δε, εάν έχει έρθει στο φως σε χώρο στον οποίο έχει αποκαλυφθεί και ένα αντικείμενο το οποίο χρησιμοποιείται αποκλειστικά για λατρευτικό σκοπό –όπως είναι ο βωμός-. Επίσης, ένα άγαλμα ερμηνεύεται ως λατρευτικό, όταν είναι μικρής καλλιτεχνικής αξίας, οπότε είναι δυνατό να αποκλειστεί ο συλλεκτικός ή ο διακοσμητικός του χαρακτήρας, όπως κατά κανόνα συμβαίνει με τα χάλκινα αγαλμάτια που έρχονται στο φως σε οικίες. Ας μην ξεχνούμε ότι στην ελληνοιστική περίοδο το θρησκευτικό αίσθημα των ανθρώπων ήταν ακόμη βαθύ και οι πλαστικές απεικονίσεις θεοτήτων –παράλληλα με τον όποιο τυχόν διακοσμητικό τους χαρακτήρα- θεωρούνταν ότι προστάτευαν την οικία και τους ενοίκους τους. Ειδικότερα, όσον αφορά στην περίπτωση των αγαλματιών θεοτήτων των ελληνοιστικών οικιών της Μακεδονίας, διαπιστώσαμε ότι αυτά είτε απεικονίζουν τις επίσημες θεότητες της πόλης στην οποία εντάσσεται η εκάστοτε οικία⁷⁵⁵, είτε πρόκειται για την απεικόνιση θεοτήτων που προστατεύουν την οικία που τους φιλοξενεί⁷⁵⁶.

του και το γεγονός ότι η απεικονιζόμενη μορφή είναι μια θεότητα υποδηλώνει το θρησκευτικό χαρακτήρα του αγάλματος.

⁷⁵⁴ Προκειμένου να υποστηρίξει την άποψη του ο Zimmer (2005, 610), στηρίζεται σε τρεις περιπτώσεις τμημάτων αγαλματιδίων που προέρχονται από ισάριθμες οικίες της μακεδονικής υστεροκλασικής πόλης Ολύνθου· το πρώτο ερμηνεύεται πιθανώς ως κεφαλή Αρτέμιδος και τα άλλα δύο που ταυτίζονται με τους θεούς Αφροδίτη και Ασκληπιό. Ο ίδιος, παρατηρώντας ότι τα συγκεκριμένα πλαστικά έργα ήταν μέτριας έως καλής καλλιτεχνικής ποιότητας και ότι αποδίδουν κοινούς τύπους της εκάστοτε θεότητας, εκφράζει την άποψη ότι το ενδιαφέρον των ενοίκων των συγκεκριμένων οικιών εστιάζονταν στο να έχουν στην οικία τους την απεικόνιση των συγκεκριμένων θεοτήτων και όχι κάποια αντίγραφα περίφημων έργων τέχνης. Η διαπίστωση της μικρής καλλιτεχνικής αξίας των παραπάνω αγαλμάτων τον οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για αντικείμενα με λατρευτικό και όχι με διακοσμητικό χαρακτήρα. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι η επιλογή των συγκεκριμένων θεοτήτων συνηγορεί υπέρ του λατρευτικού τους χαρακτήρα, καθώς ο Ασκληπιός, ως θεός της θεραπευτικής τέχνης «ήταν εύκολο να ενταχθεί στην κοινότητα ενός σπιτικού και επίσης εύκολα μπορούμε να φανταστούμε την Αφροδίτη σε ένα ιδιωτικό χώρο».

⁷⁵⁵ Τέτοια περίπτωση αποτελεί το αγαλμάτιο του Ποσειδώνα στην «Οικία του Ποσειδώνα» στην Πέλλα, καθώς, όπως προαναφέρθηκε, ο Ποσειδών ήταν μια από τις επίσημες θεότητες που προστάτευαν την πόλη της Πέλλας. Για τη συγκεκριμένη οικία πρβλ. τον αρ. 12 του κεφ. 5

⁷⁵⁶ Όπως η περίπτωση του αγαλματιού της Αρτέμιδος που εντοπίστηκε σε επιφανειακό στρώμα στο χώρο νότια της κεντρικής αυλής στην οικία του οικοπέδου ιδιοκτησίας Κυπριανίδη στην Αμφίπολη. Οι ανασκαφείς εκφράζουν την άποψη ότι η Άρτεμις λατρεύονταν στη συγκεκριμένη οικία, καθώς α)

Εκτός από τα οικιακά λατρευτικά αγάλματα, από την υστεροελληνιστική περίοδο και εξής αρχίζουν να εισάγονται στην ελληνική οικία τα αγάλματα θεοτήτων καθαρά για διακοσμητικούς σκοπούς⁷⁵⁷· η τάση αυτή συνεχίζεται με μεγαλύτερη συχνότητα και στα ρωμαϊκά χρόνια, καθώς οι εύποροι Ρωμαίοι σε όλη την αυτοκρατορία φημίζονταν ως περίφημοι συλλέκτες αρχαίων ελληνικών έργων πλαστικής⁷⁵⁸. Όσον αφορά στις ρωμαϊκές οικίες της Μακεδονίας, έχουν έρθει στο φως αγάλματα θεοτήτων που δε συνοδεύονται από συνευρήματα που να υποδηλώνουν τον αποκλειστικό λατρευτικό τους χαρακτήρα· κάποια από τα αγάλματα αυτά πιθανώς να τοποθετήθηκαν στο εσωτερικό των δωματίων προς τέρψη των ενοίκων ή και των επισκεπτών της οικίας, χωρίς όμως να μπορεί να αποκλειστεί κατηγορηματικώς και κάποια λατρευτική τους λειτουργία. Προχωρώντας στη σύντομη παρουσίαση των συγκεκριμένων γλυπτών, θα αρχίσουμε από αυτά των επαύλεων του Δίου, καθώς από τη συγκεκριμένη πόλη προέρχεται η συντριπτική πλειοψηφία των «οικιακών» αγαλμάτων της Μακεδονίας: αντικείμενο λατρείας αποτέλεσε σύμφωνα με τον Λιούλια⁷⁵⁹ ένα μαρμάρινο αγαλμάτιο Ασκληπιού του

ερμηνεύουν πιθανώς ως λατρευτικό το συγκεκριμένο αγαλματίδιο (πρβλ και την υποσ. 741 παρούσας εργασίας) και β) θεωρούν ότι μια συμπληρωματική απόδειξη της λατρείας της θεάς είναι ένα χρυσό έλασμα – περίαπτο με απεικόνιση Αρτέμιδος – Ταυροπόλου. Για τη συγκεκριμένη οικία πρβλ. τον αρ. 12 του κεφ. 5

⁷⁵⁷ Πρβλ. το παράδειγμα του μαρμάρινου συμπλέγματος της Αρτέμιδος με το ελάφι (υψ. 1,28 μ.) από την «Οικία της Κλεοπάτρας και του Διοσκοουρίδη» στην υστεροελληνιστική Δήλο που ήταν τοποθετημένο σε περίοπτη θέση στο εσωτερικό της οικίας, αμέσως μετά τις εξώθυρες. Zimmer 2005, 615-6. Σημειώνουμε ότι ο Hardiman (2005, 264) εκφράζει αμφιβολίες για το λατρευτικό χαρακτήρα των «οικιακών» αγαλμάτων της Δήλου.

⁷⁵⁸ Ο Hardiman (2005, 270-1, υποσ. 46-7, 272) θεωρεί ότι τα αγαλμάτια που εντοπίζονται σε οικιακούς βωμούς έχουν χαρακτήρα λατρευτικό, ενώ ο μεγαλύτερος αριθμός από αυτά που έχουν έρθει στο φως κοντά σε *laagria*, πρέπει να αποκλειστεί από ένα θρησκευτικό context. Όσον αφορά γενικότερα στην ρωμαϊκή οικιακή πλαστική, ο ίδιος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η μειονότητα των αγαλμάτων σε φυσικό μέγεθος παρουσιάζει καθαρά λατρευτικό χαρακτήρα, καθώς θεωρεί ότι ο μεγάλος όγκος τους «συνειδητά προκαλεί ένα θρησκευτικό σκηνικό, χωρίς να υπονοεί μια πραγματική λατρεία».

⁷⁵⁹ Το συγκεκριμένο αγαλμάτιο σύμφωνα με τον Λιούλια (2010, 82) πιστοποιεί το γεγονός ότι «η λατρεία του θεού δεν εξαντλούνταν στη δημόσια ζωή της πόλης, αλλά επιπλέον προσελάμβανε και έναν ιδιωτικό χαρακτήρα που συνδεόταν άμεσα με τις καθημερινές δραστηριότητες των απλών πολιτών». Ο προαναφερθείς μελετητής (2010, 82, υποσ. 447-8, Πιν.15δ, αρ. κατ. 57) παρατηρεί ότι «ο Ασκληπιός προσέλαβε την ιδιότητα του προστάτη της οικογένειας και σταδιακά υποκατέστησε την λατρεία του Δία στον ιδιωτικό βίο, καθώς σε αυτόν προσέτρεχαν οι πιστοί για κάθε τι που τους απασχολούσε»· προκειμένου να στηρίξει ο ίδιος τη θέση του για το λατρευτικό χαρακτήρα των «οικιακών» αγαλμάτων του Ασκληπιού προβάλλει ως παράδειγμα μια επιγραφή από την Μ. Ασία (Καρία) στην οποία αναφέρονται ως *ενοικοίδιοι θεοί*, ο Ζευς Κτήσιος, η Τύχη και ο Ασκληπιός. Για την ίδια επιγραφή πρβλ. και Nilsson (1954,80). Επίσης, δύο αγαλμάτια του θεραπευτή θεού –εκ των οποίων το ένα ένθρονο–ήρθαν στο φως μαζί με αγαλματίδια άλλων θεοτήτων σε οικιακό ιερό υστερορωμαϊκής έπαυλης στην πόλη της Κορίνθου, ενώ ένα τρίτο αγαλμάτιο μαζί με αγαλμάτιο Αθηνάς και γυναικεία κεφαλή προέρχεται από πιθανό οικιακό ιερό της Αθήνας. Για τα λατρευτικά αγαλμάτια της έπαυλης «Panayia Domus» και γι' αυτά από την οικία της Αθήνας πρβλ. Stirling 2008,89-161 . Η ίδια συγγραφέας (2008, 131) υποστηρίζει ότι η παρουσία του Ασκληπιού στην οικιακή πλαστική της ρωμαϊκής περιόδου ήταν κάτι παραπάνω από συχνή.

τύπου «Giustini» με ποντίκι που ήρθε στο φως στην «Οικία της Υδραύλεως»⁷⁶⁰ (**εικ. αρ. 76**). Η άποψη του Λιούλια για το λατρευτικό χαρακτήρα του συγκεκριμένου αγάλματος ενισχύεται τόσο από το γεγονός ότι λατρευτικά αγάλματα του Ασκληπιού έχουν αποκαλυφθεί σε οικίες του ελλαδικού χώρου και οι γραπτές μαρτυρίες πιστοποιούν την οικιακή λατρεία του συγκεκριμένου θεού, όσο και από το γεγονός ότι ειδικά στην περίπτωση της πόλης του Δίου ο Ασκληπιός ήταν μια από τις επίσημες τιμώμενες θεότητες από τον 4^ο αι. π.Χ. έως και τα αυτοκρατορικά χρόνια⁷⁶¹. Επίσης, στην «Έπαυλη του Διονύσου» από την ίδια πόλη και συγκεκριμένα στο στρώμα καταστροφής ενός δωματίου που διακοσμούνταν από ψηφιδωτό δάπεδο με κεφαλή Μέδουσας εντοπίστηκε κορμός μικρού μαρμάρινου αγάλματος Ηρακλή με ρόπαλο και λεοντή που συνοδευόταν από ελάφι· το γλυπτό συμπληρώθηκε με δύο θραύσματα που αποκαλύφθηκαν στο πολυτελές αίθριο της αίθουσας συμποσίων: πρόκειται για την κεφαλή και το χέρι του ήρωα που κρατούσε τόξο και βέλος (**εικ. αρ. 82**). Ο Παντερμαλής πιθανολογεί ότι η συγκεκριμένη γλυπτική απεικόνιση του Ηρακλή συνδέεται, εξαιτίας της παρουσίας του ελαφιού, με το μύθο του Τηλέφου⁷⁶², καθώς ο αγαλματικός τύπος του συγκεκριμένου πλαστικού έργου ανάγεται σε ένα έργο των μέσων του 5ου α. π.Χ. Η γνώμη μου είναι ότι το συγκεκριμένο αγαλμάτιο, εκτός από την κύρια διακοσμητική, παράλληλα μπορεί να είχε και κάποια λατρευτική χροιά, καθώς ο Ηρακλής θεωρούνταν ως ο μυθικός γενάρχης των Μακεδόνων⁷⁶³. Ακόμη, στη βόρεια πτέρυγα του συγκροτήματος της ίδιας έπαυλης ο Παντερμαλής έχει φέρει στο φως και τμήμα δεύτερου μαρμάρινου γλυπτού (θραύσματα χεριών) που σχετίζεται με τον Ηρακλή· πιο συγκεκριμένα, ο ανασκαφέας θεωρεί ότι πρόκειται για τα χέρια του Έρωτα που προσπαθεί να λυγίσει το τόξο του Ηρακλή⁷⁶⁴ (**εικ. αρ. 83**). Επίσης, οι οικιακές λατρευτικές τιμές προς τον Ηρακλή δεν

⁷⁶⁰ Παντερμαλής 1998, 167, εικ.1.

⁷⁶¹ Βλέπε σχετικά την ενότητα «Ασκληπιός» του κεφαλαίου 7. Σημειώνουμε ότι ο Nillson (1954,80) αναφέρεται σε ένα επίγραμμα του Θεόκριτου που αφιερώνεται σε ένα άγαλμα του Ασκληπιού, το οποίο ο ιατρός Νικίας θυμιάτιζε καθημερινά.

⁷⁶² Παντερμαλής 1999, 197 με εικόνες.

⁷⁶³ Για τη λατρεία του Ηρακλή στην Άνω Μακεδονία πρβλ. Χατζηνικολάου 2007, 237-252.

Σημειώνουμε ότι ειδώλια Ηρακλή έχουν έρθει στο φως και σε ρωμαϊκό κτηριακό συγκρότημα στην Άσπρη πόλη της Αρχαίας Εορδαίας· για το συγκεκριμένο συγκρότημα πρβλ. τον αρ. 15 του κεφαλαίου 6.

Επίσης αγαλμάτια του συγκεκριμένου ήρωα χρησιμοποιούνται στην οικιακή λατρεία έως και την ύστερη αρχαιότητα· για παράδειγμα, ένα λατρευτικό αγαλμάτιο Ηρακλή ήρθε στο φως μαζί με αγαλματίδια άλλων θεοτήτων σε οικιακό ιερό υστερορωμαϊκής έπαυλης στην πόλη της Κορίνθου. Για τα λατρευτικά αγαλμάτια της έπαυλης «Panayia Domus» πρβλ. Stirling 2008, 89-161.

⁷⁶⁴ Τα θραύσματα του αγάλματος που σώζονται είναι τα χέρια του Έρωτα, ο οποίος σύμφωνα με την αποκατάσταση που προτείνει ο Παντερμαλής θα κρατούσε ένα ομηρικό τόξο. Το έργο αποτελεί

περιορίζονται στην περιοχή του Δίου, καθώς πλακίδιο με ανακεκλιμένο Ηρακλή που κρατά ρόπαλο⁷⁶⁵ που βρέθηκε μαζί με ακέφαλο αγαλμάτιο Άρτεμις⁷⁶⁶ συνδέονται από τους ανασκαφείς με πιθανό χώρο οικιακής λατρείας⁷⁶⁷ από ρωμαϊκή έπαυλη στην αρχαία Κασσάνδρεια Χαλκιδικής (εικ. αρ. 64 α-β). Τα συγκεκριμένα αντικείμενα που χρονολογούνται στο 1^ο μισό του 3^{ου} αι. μ.Χ. ήρθαν στο φως σε χώρο της στοάς που περιέβαλε το κεντρικό impluvium της έπαυλης⁷⁶⁸. Ένα ακόμη αγαλμάτιο ρωμαϊκών χρόνων με πιθανό λατρευτικό χαρακτήρα έχει έρθει στο φως στην προαναφερθείσα «Έπαυλη του Διονύσου» από το Δίον: πρόκειται για το αγαλμάτιο του Διονύσου⁷⁶⁹ που ήταν τοποθετημένο σε κόγχη δωματίου, το οποίο ερμηνεύεται από τον Παντερμαλή ως «οικιακό ιερό αφιερωμένο στη λατρεία του ομώνυμου θεού⁷⁷⁰». Το προαναφερθέν μικρό άγαλμα του θεού που χρονολογείται στο 2^ο αι. μ.Χ., κρατούσε κέρασ για το κρασί στο αριστερό χέρι και πιθανώς ένα τσαμπί

ρωμαϊκό αντίγραφο χαμένου σήμερα πλαστικού έργου του Λυσίππου στο οποίο Έρωτας λυγίζει το τόξο του πιο δυνατού ήρωα της αρχαιότητας, του Ηρακλή. *Ο.π.* 1999, 200-1 με εικόνες.

⁷⁶⁵ Μισαηλίδου-Δεσποτίδου –Γερμένης 2011, 417, εικ. 17.

⁷⁶⁶ Το αγαλμάτιο παρουσιάζει σωζόμενο ύψος 0,85μ. *Ο.π.* 2011, 417, εικ. 16. Αγαλμάτια της Αρτέμιδος βρίσκουμε μαζί με αγαλματίδια άλλων θεοτήτων και σε οικιακά ιερά επαύλεων άλλων περιοχών της Ελλάδας, όπως π.χ. σε οικιακό ιερό υστερορωμαϊκής έπαυλης στην πόλη της Κορίνθου. Για τα λατρευτικά αγαλμάτια της έπαυλης «Panayia Domus» πρβλ. Stirling 2008, 89-161.

⁷⁶⁷ Για την άποψη των ανασκαφών τα συγκεκριμένα ευρήματα προέρχονται από οικιακό ιερό της έπαυλης πρβλ. την υποσ. 355 της παρούσας εργασίας.

Παράλληλο σύνολο αγαλματιών θεοτήτων και αναθηματικού αναγλύφου που πιθανώς προέρχεται από ιερό ρωμαϊκού κτηρίου (έπαυλης;) έχει έρθει στο φως στον Αχινό (αρχαίο Εχίνο) της Λαμίας: πρόκειται για ένα μαρμάρινο σύμπλεγμα Έρωτα και Ψυχής υστεροελληνιστικής περιόδου και για ένα αναθηματικό ανάγλυφο στην Άρτεμη πρώιμης ελληνιστικής περιόδου που εντοπίστηκαν σε δωμάτιο της προαναφερθείσας έπαυλης. Η συγγραφέας Λεβέντη αναμέσα στις άλλες προτάσεις που κάνει σχετικά με το ρόλο που έπαιζαν τα συγκεκριμένα αντικείμενα μέσα στην έπαυλη, δεν αποκλείει και το γεγονός να αποτελούσαν τελετουργικά αντικείμενα ενός δωματίου που λειτουργούσε ως οικιακό ιερό· άλλωστε, η ίδια σημειώνει ότι η χρησιμοποίηση κλασικών αναθηματικών αναγλύφων και ελληνιστικών γλυπτών ως διακοσμητικά ή τελετουργικά αντικείμενα οικιακών ιερών σε αστικές επαύλεις, ήταν κοινή πρακτική στην Αυτοκρατορική περίοδο. Leventi 2013, 315, υποσ. 82-5.

⁷⁶⁸ Οι Μισαηλίδου-Δεσποτίδου –Γερμένης 2011, 417. Γλυπτικά έργα θεοτήτων και ηρώων συχνά τοποθετούνταν στο περιστύλιο οικιών· για παράδειγμα στα δύο περιστύλια από την *Casa Romana* της Κω έχουμε ένα μεγάλο σύνολο μαρμαρίνων γλυπτών, αναγλύφου και ερμαϊκής στήλης που χρονολογούνται από τον 3^ο αι. π.Χ. έως τον 1^ο αι. μ.Χ. που απεικονίζουν διάφορες θεότητες. Επίσης, σε δύο δωμάτια πίσω από μια ευρεία κιονοστοιχία μιας άλλης οικίας της Κω, της «Οικίας της Αρπαγής της Ευρώπης» αποκαλύφθηκαν επτά γλυπτά θεοτήτων μικρότερα του φυσικού που χρονολογούνται από τον ύστερο 1^ο έως τις αρχές του 3^{ου} αι. μ.Χ. Sharpe 1014, 186.

⁷⁶⁹ Λατρευτικό αγαλμάτιο του θεού Διονύσου εντοπίστηκε μαζί με άλλα αγαλμάτια ίδιου χαρακτήρα σε οικιακό ιερό της υστερορωμαϊκής έπαυλης «Panayia Domus» στην πόλη της Κορίνθου (πρβλ. και την υποσ. 763 στην παρούσα εργασία). Η Stirling (2008, 131) σημειώνει ότι τα οικιακά αγάλματα του θεού Διονύσου και του συνοδού του Πάνα υπενθυμίζουν στους θεατές τους τις απολαύσεις των συμποσίων και την ξέγνοιαστη ζωή.

⁷⁷⁰ Στο ίδιο δωμάτιο, πάνω σε ψηφιδωτό δάπεδο με κεντρική απεικόνιση του ένθρονου Διονύσου, ήρθε στο φως και άγαλμα πολεμιστή που κρατά ασπίδα με γοργόνειο και ερμηνεύεται από τον ανασκαφέα ως «θεός» ή «ήρωας». *Ο.π.* 1999, 191 με εικόνα. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το συγκεκριμένο δωμάτιο και για την άποψη της Welch ότι τα ευρήματα που εντοπίστηκαν εντός του δωματίου δεν αποτελούν επαρκή στοιχεία για την ερμηνεία της συγκεκριμένης αίθουσας ως οικιακού ιερού αφιερωμένου στη λατρεία του Διονύσου πρβλ. την υποσ. 539 της παρούσας εργασίας.

σταφύλι στο δεξί, και είναι εμπνευσμένο, σύμφωνα με τον ανασκαφέα, από την τέχνη του 4ου αι. π.Χ.⁷⁷¹ (εικ. αρ. 79).

Τέλος, από το «Σπίτι της Λήδας» της πόλης του Δίου προέρχονται οι μοναδικές περιπτώσεις προτομών όχι θεοτήτων, αλλά λατρευτών· αναλυτικότερα ήρθαν στο φως δύο ρωμαϊκά⁷⁷² πορτραίτα παιδιών που φέρουν τη χαρακτηριστική κόμμωση των πιστών της Ίσιδος⁷⁷³ με ξυρισμένο το κεφάλι, εκτός από ένα θύσανο βοστρύχων στη κορυφή του⁷⁷⁴ (εικ. αρ. 75).

Ολοκληρώνοντας την παρούσα ενότητα, συνειδητοποιούμε ότι οι πενιχρές μαρτυρίες των γραπτών πηγών και η ύπαρξη οικιακών τελετουργιών που δεν άφησαν πίσω τους κάποια υλικά κατάλοιπα, όπως π.χ. οι σπονδές ή οι προσευχές, δε μας βοηθούν στο να είμαστε σίγουροι για το λατρευτικό ή το διακοσμητικό χαρακτήρα στην πλειονότητα των αγαλμάτων που έρχονται στο φως σε αρχαιοελληνικές οικίες – εκτός βέβαια από ορισμένες περιπτώσεις που τα αρχαιολογικά δεδομένα είναι τόσο ισχυρά που ο λατρευτικός χαρακτήρας ενός αγάλματος είναι βέβαιος-. Το τελικό λοιπόν συμπέρασμα από τη σύντομη μελέτη της οικιακής πλαστικής της Μακεδονίας είναι ότι η πλειονότητα των αγαλμάτων που έστηναν οι αρχαίοι Μακεδόνες, αλλά και οι υπόλοιποι Έλληνες, στα σπίτια τους και στις αυλές τους κατά την ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο πιθανώς παρουσιάζαν πολλαπλές λειτουργίες όπως η λατρευτική, η διακοσμητική, η αναθηματική ή απόπειρα αυστηρής διάκρισης αυτών των λειτουργιών θα ήταν ανεδαφική και εσφαλμένη -τουλάχιστον έως την αποκάλυψη νέων ευρημάτων που θα μας δώσουν στο μέλλον νέες πληροφορίες σχετικά με τη λειτουργία της πλαστικής εντός της ελληνικής οικίας και θα ανατρέψουν τα σημερινά δεδομένα-.

⁷⁷¹ Παντερμαλής 1999, 188-9 με εικόνες.

⁷⁷² Η μία εκ των δύο προτομών που ήρθε στο φως μαζί με την κυκλική βάση της, χρονολογείται στον 1ο αι. μ.Χ. και ξαναχρησιμοποιήθηκε τον 3ο αι. μ.Χ. *Ο.π.* 1999, 220-5 με εικόνες.

⁷⁷³ Αγαλμάτια κοινών ανθρώπων που ήταν μυημένοι στη λατρεία της θεάς Ίσιδος έχουν έρθει στο φως και σε άλλες ρωμαϊκές οικίες του ελλαδικού κόσμου, όπως στην περίπτωση δύο αγαλματίων ιερειών Ίσιδος από την υστερορωμαϊκή «Οικία του Πρόκλου» και από κτήριο που ερμηνεύεται ως οικία στον Εθνικό Κήπο της Αθήνας, πλησίον της οδού Ηρώδου του Αττικού. Για την οικία του Πρόκλου πρβλ. Stirling 2008, 134, υποσ. 120 για την οικία στην Ηρώδου Αττικού πρβλ. Sharpe 176, υποσ. 191-2.

⁷⁷⁴ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα συγκεκριμένα πορτραίτα πρβλ. τον αρ. 12 του κεφαλαίου 6. Σημειώνουμε ότι η Ίσις αποτελούσε μια από τις επίσημες θεότητες της πόλης, καθώς στο Δίου η ανασκαφική σκαπάνη αποκάλυψε το ιερό της Ίσιδος του 2^{ου} αι. μ.Χ. Παντερμαλής 1999, 89-90 με εικόνες.

Συμπεράσματα - Επίλογος

Σύμφωνα με τα αρχαιολογικά δεδομένα που μας παρείχαν οι οικίες της Μακεδονίας των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι οι οικιακές λατρευτικές τελετές και γενικότερα οι θρησκευτικές ιερουργίες ελάμβαναν χώρα όχι μόνο σε χώρους προορισμένους αποκλειστικά για τη λατρεία, όπως ήταν τα οικιακά ιερά, αλλά και σε χώρους με διαφορετική κύρια χρήση, τόσο στον εξωτερικό χώρο του σπιτιού, στην αυλή και στο περίστωο, όσο και σε δωμάτια εντός της οικίας (ανδρώνες, γυναικωνίτες, οπτάνια, τροφοπαρασκευαστικούς και αποθηκευτικούς χώρους). Επίσης, η λατρεία τελούνταν τόσο σε χώρους που κυριαρχούσε η ανδρική παρουσία (ανδρώνες και επίσημα δωμάτια) όσο και σε δωμάτια στα οποία ζούσαν και εργάζονταν γυναίκες (γυναικωνίτες, οπτάνια, τροφοπαρασκευαστικοί χώροι), καθώς και σε χώρους στους οποίους δραστηριοποιούνταν και τα δύο φύλλα (αυλές, ή περίστωα αυλών). Ακόμη, ήταν συνήθης η συλλατρεία δύο ή και περισσότερων θεοτήτων εντός του ίδιου σπιτιού, είτε σε διαφορετικούς χώρους ή ακόμη και στο ίδιο δωμάτιο.

Κατά την ελληνιστική περίοδο η οικιακή λατρεία στη Μακεδονία, ακολουθώντας τη γενικότερη τάση που επικράτησε στην οικιακή θρησκεία του ελληνισμού, αποδίδει τιμές όχι μόνο στους παραδοσιακούς «οικιακούς» θεούς, αλλά και σε νέες θεότητες, ελληνικές και ανατολικής προέλευσης. Οι παραπάνω θεότητες αποτελούσαν συνήθως τους επίσημους θεούς των εκάστοτε μακεδονικών πόλεων στις οποίες ανήκαν οι οικίες, καθώς και τους θεούς-προστάτες του φυσικού περιβάλλοντος των θέσεων στις οποίες ήταν αυτές ήταν ιδρυμένες. Εντυπωσιακό δε, είναι το γεγονός ότι στην περίοδο της ρωμαϊοκρατίας η οικιακή θρησκεία της Μακεδονίας εξακολουθούσε να παραμένει «πιστή» στην «σταθερή» παράδοση της αρχαίας ελληνικής θρησκείας, καθώς στις περιπτώσεις των ρωμαϊκών οικιών της Μακεδονίας που εξετάσαμε, δεν συναντήσαμε τη λατρεία των «εισαγόμενων» από την Ιταλία «οικιακών» θεών (Lares, Di Penates κ.α.), ή άλλων θεών που λατρεύονταν στη γείτονα χώρα, όπως συνέβαινε σε άλλα μέρη του ελληνικού κόσμου κατά την ίδια περίοδο.

Οι κατασκευές και τα αντικείμενα που χρησιμοποιούσαν για να τελέσουν τις λατρευτικές διαδικασίες οι ένοικοι των μακεδονικών σπιτιών ήταν τόσο τα αυστηρά

τελετουργικά, όπως οι βωμοί –συνήθως αύλειοι-, οι λατρευτικές κόγχες, οι ναΐσκοι, οι τράπεζες προσφορών, τα θυμιατήρια, τα ειδώλια, οι προτομές και τα τελετουργικά αγγεία, όσο και οι καθημερινής χρήσης κατασκευές και αντικείμενα όπως τα θρανία, τα διάφορα αγγεία του νοικοκυριού – και κυρίως αυτά που χρησιμοποιούνταν για τη μεταφορά και την έκχυση υγρών-, οι λύχνοι, τα κουδουνάκια, ακόμη και οι αγνύθες. Το «θηρσκευτικό κέντρο» του σπιτιού ήταν η εστία, που αποτελούσε όχι μόνο την κατασκευή που θέρμαινε το δωμάτιο ή το χώρο μαγειρέματος του καθημερινού γεύματος, αλλά και την ανεικονική παρουσία – σύμβολο της κατεξοχόν προστάτιδας της αρχαίας ελληνικής οικίας θεάς Εστίας. Επίσης, οι κατασκευές που χρησιμοποιούνταν στις περιπτώσεις των οικιακών ιεροπραξιών που μελετήσαμε κατά τα ρωμαϊκά χρόνια ήταν οι παραδοσιακές που χρησιμοποιούνταν στην οικιακή λατρεία κατά τις προγενέστερες περιόδους, καθώς δεν εντοπίζεται η εισαγωγή των ρωμαϊκών προσκυνηταριών (Iaragia).

Εκτός από τα τελετουργικά αντικείμενα που χρησιμοποιούνταν κατά τη διάρκεια της οικιακής λατρευτικής διαδικασίας, στις οικίες που μελετήσαμε ήρθαν στο φως και δύο άλλες κατηγορίες αντικειμένων που είχαν σχέση με οικιακές ιεροπραξίες: τα αναθήματα προς τις θεότητες που λατρεύονταν στο σπίτι (ανάγλυφα και ολόγλυφα αντικείμενα σε λίθο και μεταλλικά ελάσματα) και κάποια αντικείμενα (ειδώλια, περιάπτα, πελέκεις) με αποτροπαϊκό χαρακτήρα τα οποία λειτουργούσαν ως «φυλαχτά -ξόρκια» ή ως «μαγικά αντικείμενα» με προστατευτικές δυνάμεις εναντίον του «κακού».

Όσον αφορά στις γλυπτικές απεικονίσεις θεοτήτων στις ελληνιστικές και ρωμαϊκές οικίες της Μακεδονίας, αυτές είτε είχαν αποκλειστικά λατρευτικό χαρακτήρα και τις βρίσκουμε μέσα σε οικιακά ιερά, είτε παρουσίαζαν πολλαπλές λειτουργίες όπως η λατρευτική, η διακοσμητική, η αναθηματική και ήταν στημένες σε διάφορους χώρους, τόσο στο εσωτερικό των σπιτιών, όσο και στις αυλές τους.

Από τα παραπάνω, συνειδητοποιούμε ότι οι οικιακές ιεροπραξίες δεν ήταν αποκομμένες από τον καθημερινό βίο του ενοίκου της αρχαίας ελληνικής οικίας, καθώς δεν τελούνταν αποκλειστικά σε ειδικούς χώρους λατρείας και δεν απαιτούσαν την αποκλειστική χρήση των τελετουργικών αντικειμένων, αλλά αντίθετα εντασσόταν οργανικά στις καθημερινές συνήθειες του κατοίκου της Μακεδονίας των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, καθώς πραγματοποιούνταν εκτός από τα οικιακά ιερά, και σε χώρους του σπιτιού με διαφορετική κύρια χρήση και κατά τη διάρκειά τους χρησιμοποιούνταν, εκτός από τα τελετουργικά και συνηθισμένα

αντικείμενα του νοικοκυριού. Επίσης, συμπεραίνουμε ότι οι οικιακή λατρεία των ρωμαϊκών χρόνων –τουλάχιστον για τις περιπτώσεις των οικιών που εξετάσαμε– ακολουθούσε τα πλαίσια της παραδοσιακής λατρείας των Ελλήνων και δεν επηρρέαστηκε από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές των Ρωμαίων κατακτητών.

Τέλος, μελετώντας την οικιακή λατρεία στην Μακεδονία των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, συνειδητοποίησα ότι η παράδοση της οικιακής λατρείας θεοτήτων που προστάτευαν την οικία και τους ενοίκους της «πέρασε» ομαλά ως αναπόσπαστο και απαραβίαστο κομμάτι της καθημερινής ζωής του ανθρώπου, από την αρχαία ελληνική θρησκεία στον βυζαντινό πολιτισμό και από εκεί στα νεότερα και σύγχρονα χρόνια και αδιάψευστος μαρτυρας γι' αυτό αποτελεί η λογοτεχνία: από τα οπτάνια με τα λατρευτικά ειδώλια στα σπίτια των αρχαίων μακεδονιτισσών, «μεταφερόμαστε» νοερά στην κουζίνα της Ντούνια, της καλοκάγαθης υπηρέτριας ενός μεσοαστικού σπιτιού της τσαρικής Ρωσίας στις απαρχές της Οκτωβριανής Επανάστασης, που προσευχόταν στις καπνισμένες εικόνες της για τον επαναστάτη δάσκαλο της μικρής κυρίας της, και από τη γωνιά λατρείας με τα ειδώλια θεοτήτων στους γυναικωνίτες των σπιτιών της αρχαίας Κέλλης «περνάμε» στην κρεβατοκάμαρα του σπιτιού της Κωνσταντινουπολίτισσας Λωζάντρας που εμπιστευόταν τις αγωνίες και τους καημούς της στις εικόνες της «φίλης» της Παναγίας Μπαλουκλιώτισσας στα τέλη του 19^{ου} – αρχές 20 ου αιώνα. Επίσης, από τον ανδρώνα του σπιτιού της Αμφίπολης με τα ειδώλια, «βρισκόμαστε» στο σαλόνι με τις θρησκευτικές εικόνες που διακοσμούν τα διαμερίσματα των σύγχρονων ελληνικών πόλεων, στις οποίες κάπου- κάπου μπορεί κάποιος από μας να προσεύχονται ασυνείδητα. Από τα παραπάνω συνειδητοποιούμε ότι η «παρηγορία» στα βάσανα και η συντροφιά στις ελπίδες και τα όνειρα ήταν το δύσκολο έργο που εναπόθεταν οι καθημερινοί άνθρωποι στην καλή θέληση των οικιακών- των πιο «οικείων» στους ανθρώπους- θεών από την αρχαιότητα έως και τις μέρες μας.

.....Μπρούμπα η Λωζάντρα στην κάμαρά της, μπροστά στο εικονοστάσι τάξει. Τάξει στην Μπαλουκλιώτισσα, χτυπά το κεφάλι της στο πάτωμα. Όλο της το αίμα έχει ανέβει στο κεφάλι της. Χτυπούνε τα μηλιγγια της, το πρόσωπό της είναι μελανό....

(Μαρία Ιορδανίδου, Λωξάντρα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2007,153.)

.....Τρέχω στην κουζίνα, η Ντούνια κάνει μετάνοιες στην εικόνα που 'ναι πλάι στο τζάκι και στην άλλη, πλάι στην κατσαρόλα, και παρακαλάει να φυλάνε τον Μπουζουριασμένο κι όλα τα παιδιά...Κάνε κι εσύ καμιά προσευχή, με τραβάει να γονατίσω δίπλα της η Ντούνια, δικός σου είναι ο δάσκαλος. Η Παναγία της κατσαρόλας έχει τόσο μαυρίσει από τις κάπνες που μοιάζει αραπίνα.....

(Αλκη Ζέη, Κοντά στις ράγες, Μεταίχμιο, Αθήνα 2010,130.)

Συντομογραφίες

<i>ΑΔ</i>	Αρχαιολογικόν Δελτίον
<i>ΑΕΜΘ</i>	Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη
<i>Δωδώνη</i>	Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
<i>Εγνατία</i>	Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
<i>Μακεδονικά</i>	Σύγγραμμα Περιοδικόν της Εταιρίας Μακεδονικών Σπουδών
<i>ΠΑΕ</i>	Πρακτικά της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας
<i>BSA</i>	The Annual of the British School at Athens
<i>Hesperia</i>	The Journal of the American School of Classical Studies at Athens
<i>Op Rom</i>	Opuscula Romana. Edidit Romanum Regni Sueciae. Annual of the Swedish Institute in Rome
<i>The Athenian Agora</i>	The American School of Classical Studies at Athens

Βιβλιογραφία

Αδάμ – Βελένη, Π. 2000. *Πέτρες Φλώρινας – Petres of Florina. Περιήγηση σε μια ελληνιστική πόλη - A walk around a Hellenistic city*. Θεσσαλονίκη.

Αδάμ – Βελένη, Π. 2003. «Αγροικίες στην Ασπροβάλτα στον άξονα της σύγχρονης Εγνατίας οδού.» *ΑΕΜΘ* 15 (2001),167-180.

Αδάμ – Βελένη, Π. 2009. «Αγροικίες στη Μακεδονία: οι απαρχές της «φεουδαρχίας»» *ΑΕΜΘ* 20 Χρόνια -Επετειακός Τόμος, 1-16.

Αναγνωστοπούλου – Χατζηπολυχρόνη, Η. 2006. «Αρχαιολογικός χώρος Παλατιανού. Ο Νοτιοανατολικός τομέας.» *ΑΕΜΘ* 18 (2004),73-84.

Αρχαία Μακεδονία – Ancient Macedonia (Λεύκωμα). Υπουργείο Πολιτισμού, ICOM –Ελληνικό τμήμα, International Cultural Corporation of Australia. (επιμ.).

Βοκοτοπούλου, Ι. 1988. «Μακεδονία. Γεωγραφικό και Ιστορικό Διάγραμμα», στο *Αρχαία Μακεδονία – Ancient Macedonia (Λεύκωμα)*. Αθήνα, 10-12.

Γαλλής, Κ. 1977. «Θεσσαλία. Παράδοσις αρχαίων υπό ιδιωτών.» *ΑΔ* 27 (1972) Μέρος Β'2-Χρονικά, 419.

Δάφφα – Νικονάνου, Α. 1973. *Θεσσαλικά Ιερά Δήμητρος και Κοροπλαστικά Αναθήματα*. Βόλος.

Δρούγου, Σ. 1989. «Ένα μαρμάρινο τραπέζι από τη Βεργίνα.» *Εγνατία* 1, 67-78.

Δρούγου, Σ. 1998. «Βεργίνα 1990-1997. Το Ιερό της Μητέρας των Θεών.» *ΑΕΜΘ* 9 (1995), 41- 50.

- Ζιώτα, Χρ.– Μοσχάκης, Κ.1999. « Από την ανασκαφική έρευνα στην αρχαία Εορδαία. Η ανασκαφή στον Φιλώτα Φλώρινας.» *ΑΕΜΘ* 11 (1997), 43-55.
- Ζωγράφου, Η. 2010. «Αναζητώντας τη συνέχεια μιας οικίας ελληνιστικών χρόνων στην αρχαία Αμφίπολη: σωστική ανασκαφή στο οικόπεδο Β. Τομπουλίδη.» *ΑΕΜΘ* 21 (2007), 363-370.
- Κανατσούλης, Δ. 1964. *Ιστορία της Μακεδονίας μέχρι του Μεγάλου Κωνσταντίνου*. Θεσσαλονίκη.
- Καραμήτρου-Μεντεσίδη, Γ. 1989. *Αιανή Κοζάνης- Αρχαιολογικός Οδηγός (ελληνικά και αγγλικά)*. Θεσσαλονίκη .
- Καραμήτρου-Μεντεσίδη, Γ. 1996. *Αιανή* (Αρχαιολογικός Οδηγός). Αθήνα.
- Καραμήτρου-Μεντεσίδη, Γ. 1999. *Βόιον- Νότια Ορεστίς. Αρχαιολογική έρευνα και Ιστορική Τοπογραφία* (διδ. Διατριβή). Θεσσαλονίκη.
- Καραμήτρου Μεντεσίδη, Γ. 2011, «Από την έρευνα στο φράγμα Ιλαρίωνα (Αλιάκμων): Η ανασκαφή στις θέσεις Κτίο και Παναγιά Διπόρου Γρεβενών.» *Το Αρχαιολογικό Έργο στην Άνω Μακεδονία* 1, 75-108.
- Καραμήτρου - Μεντεσίδη, Γ.– Θεοδώρου, Δ. 2011, « Από την έρευνα στο φράγμα Ιλαρίωνα (Αλιάκμων): Η ανασκαφή στο Μέγα Άη Γιώργη και Άγιο Κωνσταντίνο Δήμητρας Γρεβενών.» *Το αρχαιολογικό Έργο στην Άνω Μακεδονία* 1, 109-132.
- Καραπάνου, Σ. – Κατακούτα, Σ. 2000. «Αγγεία με ειδική χρήση από τη Φάρσαλο.» στο *Ελληνιστική Κεραμική από την Θεσσαλία.(Λεύκωμα)*. Βόλος,112-131.

Κεφαλίδου, Ε., Μοσχάκης, Κ. 1998. «Αρχαιολογικές έρευνες στην Εορδαία: Ανασκαφή στην «Άσπρη Πόλη» και μια νέα επιγραφή από τον Φιλώτα.» *ΑΕΜΘ* 9 (1995), 39-46.

Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Χ. 1985, «Λιμένας (Αρχαία Θάσος). Ανασκαφικές Εργασίες. Οικόπεδο Α. Ζήδρου.» *ΑΔ* 33 (1978) Μέρος Β'2-Χρονικά, 283-255.

Λαζαρίδης, Δ. 1984. «Ανασκαφές και έρευνες της Αμφίπολης.» *ΠΑΕ* 1982, 44-51.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Μ. 2000. *Το ιερό της Μητέρας των Θεών και της Αφροδίτης στην Πέλλα*. Θεσσαλονίκη.

Λιλιμπάκη – Ακαμάτη, Μ. 2002. «Νέες ανασκαφικές έρευνες στην Πέλλα.» *ΑΕΜΘ* 14 (2000), 407-420.

Λιλιμπάκη – Ακαμάτη, Μ. 2003. *Πέλλα και η περιοχή της. Pella and its environs*. Θεσσαλονίκη.

Λιλιμπάκη – Ακαμάτη, Μ. 2009. «Το αρχαιολογικό έργο στην Πέλλα, 1987-2007.» *ΑΕΜΘ* 20 χρόνια -Επετειακός Τόμος, 169-182.

Λιλιμπάκη – Ακαμάτη, Μ. 2009. «Τα σπίτια της Πέλλας.» *Αρχαιολογία & Τέχνες* 113, 26-35.

Λιλιμπάκη – Ακαμάτη, Μ., Ακαμάτης, Ι.Μ., Χρυσοστόμου, Α., Χρυσοστόμου, Π. 2011. *Το Αρχαιολογικό Μουσείο Πέλλας*. Αθήνα.

Λιούλιας, Σ. 2010. *Η Λατρεία του Ασκληπιού στη Μακεδονία (κύρια εργασία για την απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών)*. Θεσσαλονίκη.

Μακαρόνας, Χ.Ι. 1962. «Ανασκαφαί Πέλλης 1957-1960» *ΑΔ* 16 (1960) 72-83.

Μακαρόνας, Χ.Ι. 1967α. «Ανασκαφαί Πέλλης» *ΑΔ* 19 (1964) Μέρος Β'3-Χρονικά, 334-344.

Μακαρόνας, Χ.Ι. 1967β. «Ανασκαφαί Πέλλης» *ΑΔ* 20 (20) Μέρος Β'2-Χρονικά, 412-421.

Μάλαμα, Π., Σαλονικιός, Κ. 2004. «Οικιστικά κατάλοιπα από την αρχαία Αμφίπολη. Σωστική ανασκαφή στο οικόπεδο Δ. Κυπριανίδη.» *ΑΕΜΘ* 16 (2002), 145-155.

Μισαηλίδου – Δεσποτίδου, Β., Γερμένης, Δ. 2011. «Ανασκαφική έρευνα στην αρχαία Κασσάνδρεια.» *ΑΕΜΘ* 22 (2008), 411-418.

Μπόνιας, Ζ. 1999. «Θάσος. Αρχαία πόλη. Οικόπεδο Ι. Τσούπρα.» *ΑΔ* 49 (1994) Μέρος Β'2-Χρονικά, 587-589.

Μπούγια, Π. 2008. «Ρωμαϊκά ιερά της Μητρός θεών-Κυβέλης σε αθηναϊκές αστικές επαύλεις» στο *Η Αθήνα κατά τη Ρωμαϊκή Εποχή – Πρόσφατες ανακαλύψεις, νέες έρευνες*. Βλίζος, Στ. (επιμ.) *Μουσείο Μπενάκη* 4^ο Παράρτημα, 207-229.

Ξενίδου-Schild, Β. 2009. «Οι σχέσεις των δύο φύλων στο πλαίσιο οργάνωσης του οίκου.» *Αρχαιολογία & Τέχνες* 113, 64 – 71.

Παντερμαλής, Δ. 1991. «Η ανασκαφή του Δίου.» *ΑΕΜΘ* 2 (1988), 147-152.

Παντερμαλής, Δ. 1998. «Ανασκαφή Δίου 1995.» *ΑΕΜΘ* 9 (1995), 167-172.

Παντερμαλής, Δ. 1999. *Δίον – Η ανακάλυψη*. Αθήνα.

Παπακωνσταντίνου – Διαμαντούρου, Δ. 1971, *Πέλλα Ι. Ιστορική Επισκόπησις και Μαρτυρία*. Αθήνα.

Περιστερή, Κ., Ζωγράφου, Η., Νταράκης, Κ. 2008. «Αμφίπολη 2006: πρώτες ενδείξεις μιας συνοικίας ελληνοιστικών χρόνων.» *ΑΕΜΘ* 20 (2006), 165-174.

Ρακατσάνης, Κ., Τζιαφάλιας, Α. 1997. *Λατρείες και Ιερά στην Αρχαία Θεσσαλία. Α' Πελασγιώτις. Δωδώνη παράρτημα αρ. 63.*

Σαλωνίδης, Θ. 1997. «Ελληνοιστικό κτίριο στην αρχαία Θάσο.» *ΑΕΜΘ* 7 (1993), 573-584.

Σιγανίδου, Μ. 1982. «Η ιδιωτική κατοικία στην Αρχαία Πέλλα.» *Αρχαιολογία & Τέχνες* 2, 31-6.

Σιγανίδου, Μ. 1983. «Ανασκαφή Πέλλας.» *ΠΑΕ* 1981(τεύχος Α') 42-54.

Σιγανίδου, Μ. 1987. «Πέλλα. Τομέας IV, τετράγωνο 2» *ΑΔ* 32 (1979) Μέρος Β'2-Χρονικά, 301-302.

Σιγανίδου, Μ. 1988. «Τα αστικά κέντρα στη Μακεδονία», στο *Αρχαία Μακεδονία – Ancient Macedonia (Λεύκωμα)*. Αθήνα, 36-7.

Σιγανίδου, Μ. –Ακαμάτη, Μ. 1988. «Πέλλα» στο *Αρχαία Μακεδονία – Ancient Macedonia (Λεύκωμα)*. Αθήνα, 38-40 και κατάλογος 306, αρ. 259.

Σιγανίδου, Μ. 1988. «Οικόπεδο Ν. Δεληγιαννάκη.» *ΑΔ* 35 (1980) Μέρος Β'2-Χρονικά, 394.

Σιγανίδου, Μ. 1988. «Σπίτι με παστάδα (αγρός Σγουράκη).» *ΑΔ* 36 (1981) Μέρος Β'2-Χρονικά, 320

Σιγανίδου, Μ. - Λιλιμπάκη – Ακαμάτη, Μ. 1996. *Πέλλα. Πρωτεύουσα των Μακεδόνων*. Αθήνα.

Σισμανίδης, Κ. 1998. «Η συνέχεια της έρευνας στα Αρχαία Στάγειρα κατά το 1995.» *ΑΕΜΘ* 9 (1995), 383-394.

Στεφανή, Λ. 2003. «Ανασκαφές στον άξονα της Εγνατίας: η έρευνα στις περιοχές της Λευκόπετρας και της Μ. Σάντας.» *ΑΕΜΘ* 15 (2001), 559-567.

Στεφανή, Λ. 2004α. «Η οργάνωση του χώρου σε μια ημιορεινή περιοχή του Βερμίου: το παράδειγμα της Λευκόπετρας Ημαθίας.» *ΑΕΜΘ* 16 (2002), 531-544.

Στεφανή, Λ. 2004β. «Οι ανασκαφές στη Μικρή Σάντα Βερμίου: από τον προϊστορικό οικισμό στην ελληνιστική κόμη.» *ΑΕΜΘ* 16 (2002), 545-556.

Τζαναβάρη, Κ. 2001. «Μαρμάρινο αγαλμάτιο της Μητέρας των Θεών, από την αρχαία Λητή». στο *Άγαλμα. Μελέτες προς τιμήν του Γιώργου Δεσποίνη. (Λεύκωμα)*, 363-144.

Τζαναβάρη, Κ. – Φίλης, Κ. 2002. «Αγροτικές εγκαταστάσεις στη χώρα της Αρχαίας Λητής.» *ΑΕΜΘ* 14 (2000), 153-168.

Τζαναβάρη, Κ. – Φίλης, Κ. 2005. «Έρευνες στον οικισμό και τα νεκροταφεία της Αρχαίας Λητής. Πρώτες εκτιμήσεις.» *ΑΕΜΘ* 17 (2003), 155-172.

Τζαναβάρη, Κ. – Φίλης, Κ. 2009. «Η Λητή από την προϊστορία μέχρι την ύστερη αρχαιότητα.» *ΑΕΜΘ 20 χρόνια -Επετειακός Τόμος*, 369-383.

Τζαναβάρη, Κ. 2013. «Λητή. Πόλις Μυγδονική.» *Μακεδονικά* 39 (2010-2012), 83-98.

Τουράτσογλου, Ι. 1996. *Μακεδονία: Ιστορία – Μνημεία – Μουσεία*. Αθήνα.

Χατζηνικολάου, Κ. Γ. 2007. *Οι λατρείες των Θεών και των Ηρώων στην Άνω Μακεδονία κατά την αρχαιότητα (Ελίμεια, Εορδαία, Ορεσίδα, Λυγκησίδα)*. (αδημ. Διδ. διατριβή). Θεσσαλονίκη.

Χρυσανθάκη - Nagle, K. 2009. «Πήλινες γυναικείες προτομές και λατρείες στις οικίες της Μακεδονίας και της Θράκης,» *Αρχαιολογία και Τέχνες* 113, 57- 63.

Χρυσοστόμου, Π. 1996. «Η λατρεία του Δία ως καιρικού θεού στη Θεσσαλία και στη Μακεδονία.» *ΑΔ* 44-46 (1989-1991), *Μέρος Α΄* –Μελέτες, 21-72.

Χρυσοστόμου, Α. 2000. «Στοιχεία καθημερινής ζωής και λαϊκής λατρείας από την Πέλλα των ελληνοιστικών χρόνων. Η σωστική ανασκαφή στο οικόπεδο Γεωργίου Παππά.» *ΑΔ* 51-52 (1996-1997), *Μέρος Α΄* –Μελέτες, 197-230.

Andrianou, D.2006. “Chairs, Beds and Tables, Evidence of Furnished Interiors in Hellenistic Greece.” *Hesperia* 75, 219-266.

Arney, J.K.2011. *Expecting Epiphany: Performative Ritual and Roman Cultural Space*.(Thesis submitted for the degree of M.A.). Austin.

Carrié, J.M., Ferrary, J.L., Scheid, J. 1976. «Ο ελληνισμός κατά περιοχές. Χερσόνησος του Αίμου. Η ρωμαϊκή διοίκηση.» *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΣΤ' (Ελληνισμός και Ρώμη)*, (επιμ. Γ. Χριστόπουλος, Ι., Μπαστιάς). 137-157.

Glotz, G. 1904. *La solidarité de la famille dans le droit criminel en Grèce*. Paris.

Guimier – Sorbets, A.-M. 2009. «Η παρουσία του Διονύσου στην ελληνική οικία: τα ελληνιστικά ψηφιδωτά,» *Αρχαιολογία και Τέχνες* 113, 36-44.

Hardiman, C. I. 2005. *The Nature of Hellenistic Domestic Sculpture in its Cultural and Spatial contexts*.(diss.).Ohio.

Hoepfner, W. (ed.). (Αδάμ – Βελένη, Π., επιμ. Ελλην. Έκδοσης) 2005. *Ιστορία της κατοικίας 5.000 π.Χ. – 500 μ.Χ.* Θεσσαλονίκη.

Howland, R.H. 1958. “Greek Lamps and their survivals”. *The Athenian Agora IV*

Karivieri, A. 1994. “The ‘House of Proclus’ on the Southern Slope of the Acropolis: A Contribution.” στο *Post-Herulian Athens: Aspects of Life and Culture in Athens A.D. 267-529*. Paavo Castrén (επιμ.). *Papers and Monographs of the Finnish Institute at Athens* 1.

Kurtz, D., Boardman J. 1994. «Έθιμα Ταφής στον Αρχαίο Ελληνικό Κόσμο», Αθήνα.

Leventi, I. 2013. “Marble Sculptures from Phthiotis in the Lamia Archaeological Museum.” *BSA* 108 (I), 275-321.

- Nilsson, M.P. 1954. "Greek and Roman Domestic Cult." *Op Rom* 1, 77-85.
- Sewell, J. 2010. «Το αρχαίο ελληνικό σπίτι και η προσαρμογή του από τους Ρωμαίους.» *Αρχαιολογία & Τέχνες* 114 , 38-49.
- Sharpe, H. F. 2014. "Bronze Statuettes from the Athenian Agora: Evidence for Domestic Cults In Roman Greece." *Hesperia* 83,143-187.
- Schuller, W. «Νοικοκυριό.» στο Hoepfner (ed.). 2005, 579-592.
- Swinford, K. M. 2006. *The semi-fixed nature of Greek Domestic Religion*. (Thesis submitted for the degree of M.A.). Cincinnati.
- Stirling, L.M. 2008. "Pagan Statuettes in Late Antique Corinth: Sculpture from the Panayia Domus." *Hesperia* 77, 89-161.
- Walter-Καρύδη, E. 1996. *Το Ελληνικό Σπίτι: Ο εξευγενισμός της κατοικίας στα υστεροκλασικά χρόνια*. Αθήνα.
- Welch ,Z. 1998. *The Dionysiac Mosaics of Greece and the Coast of Asia Minor*. (diss.) Ontario.
- Westgate, R.C.2000. "Space and Decoration in Hellenistic Houses," *BSA* 95, 391-426.
- Westgate, R., N.Fisher, J.Whitley (ed.). 2007. *Building Communities: House, Settlement and Society in the Aegean and Beyond*. *BSA* 15.
- Westgate, R.C.2007. "Life's rich pattern: decoration as evidence for room function in Hellenistic houses," στο Westgate, Fisher, Whitley 2007, 313-322.
- Wulf – Rheidt, U. 2010. «Οι ελληνιστικές και ρωμαϊκές οικίες της Περγάμου.» *Αρχαιολογία και Τέχνες* 114, 28- 37.

Zimmer, G. 2005. “Η ομορφιά των χρηστικών αντικειμένων. Τέχνη και έργα τέχνης στο ελληνικό σπίτι.” στο Hoerfner (ed.). 2005, 608-618.

Ηλεκτρονικές Ιστοσελίδες

Για τον χωρισμό της Μακεδονίας από τους Ρωμαίους σε μερίδες πρβλ. την ηλεκτρονική ιστοσελίδα του Ιδρύματος του Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα (<http://www.imma.edu.gr/imma/history/03.html#sthash.DIHJ24Fm.dpuf>).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΙΚΟΝΕΣ

1. Πέλλα. «Οικία του Διονύσου». Αποψη από νότια.

2. Πέλλα. «Οικία του Διονύσου». Η βόρεια αυλή με περιστύλιο ιωνικού ρυθμού.

3. α-β. Πέλλα. Οικία της Αρπαγής της Ελένης. Ψηφιδωτά δάπεδα ανδρώνα με θέματα την αρπαγή της Ελένης από το Θησέα και το κυνήγι του ελαφιού.

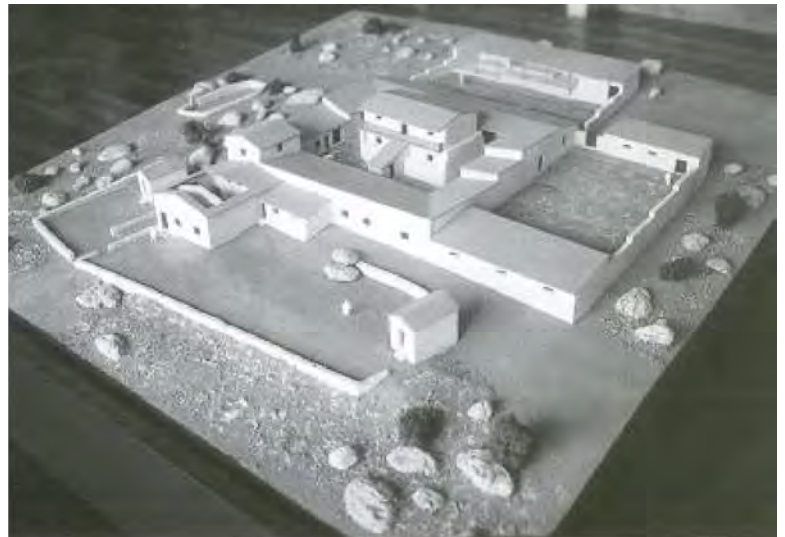

3. γ. Πέλλα. Οικία του Διονύσου. Ψηφιδωτό δάπεδο που απεικονίζει τον ομώνυμο θεό πάνω σε πάνθηρα.

4. Δίον. Έπαυλη του Διονύσου.
Αεροφωτογραφία.

5. Θεσσαλονίκη. Ασπροβάλτα. Μακέτα
Αγροικίας υστεροκλασικών-
ελληνιστικών χρόνων.

6. Γρεβενά. Αγ. Κων/νος
Δήμητρας. Δωμάτιο Β.

7. Γρεβενά. Αγ. Κων/νος Δήμητρας.
Κυκλική επιφάνεια τράπεζας στο
Δωμάτιο Β.

8. α,β. Γρεβενά. Αγ.
Κων/νος Δήμητρας.
Βοηθητικός χώρος
Iα – Iβ και το
θυμιατήρι που
αποκαλύφθηκε στον
χώρο.

9. α-β. Γρεβενά. Αγ. Κων/νος Δήμητρας. Το κλιμακωτό άνοιγμα που οδηγεί στο Δωμάτιο
Iα και η εστία στο κέντρο του.

10. Γρεβενά. Παναγιά Διπόρου.
Αγροικία υστεροελληνιστικών –
ρωμαϊκών χρόνων.

11. Κοζάνη. Μεγάλη Ράχη Αιανής. Το
«Σπίτι με τις Σκάλες».

12. α,β. Ειδώλια Κυβέλης από το «Σπίτι με τις Σκάλες».

13. Κοζάνη. Μπουφάρι Απιδέας. Η μεσαία οικία με τη βαθμιδωτή είσοδο.

14. Η τομή στη ΒΑ γωνία της μεσαίας οικίας.

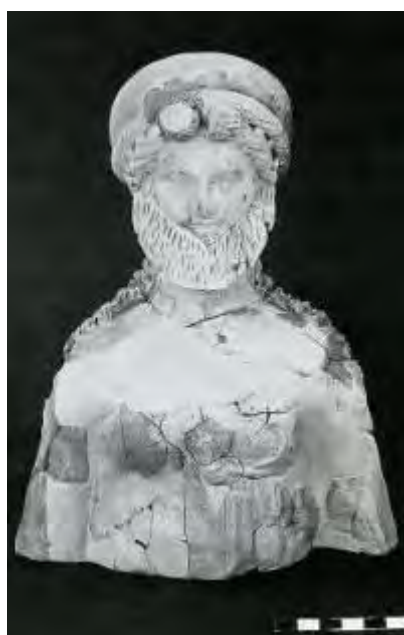

15. α-δ Χάλκινο ειδώλιο Ηρακλή, μήτρα γυναικείου ειδωλίου, μαρμάρινο γυναικείο αγαλμάτιο και θυμιατήρια από την τομή στη ΒΑ γωνία της μεσαίας οικίας.

16. Ημαθία. Κρνονέρι Μικρής Σάντας, Βερμίου. Άποψη των οικοδομικών λειψάνων.

17. Πήλινη προτομή Διονύσου από αποθετικό λάκκο.

18. Φλώρινα. Πέτρες. Οικίες στο Ν. πλάτωμα.

19. α-β. Φλώρινα. Πέτρες. Ειδώλια και κουδουνάκια από το «Σπίτι του Ιόλλα».

20. Φλώρινα. Φιλώτας. Λείψανα κατοικίας και περιβόλου.

21. Φλώρινα. Φιλώτας. Γυναικεία προτομή.

22. Πέλλα. Οικία Ι4.

23. Πέλλα. Οικία Ι4. Ειδώλιο Αθηνάς από το Δωμ. Θ.

24. Πέλλα. Οικία Ποσειδώνα. Άποψη της οικίας

25. Δυτική αυλή της οικίας με βωμό.

26. Το οικιακό ιερό.

27. Το ειδώλιο του Ποσειδώνα από τον πρόδομο του οικιακού ιερού.

28. Η αποκατεστημένη τράπεζα προσφορών από το οικιακό ιερό.

29. Πέλλα. Οικία των Κονιαμάτων από Β.

30. Διακόσμηση δωματίου με το α' Πομπηιανό στυλ.

31. Η κεντρική αυλή με το βωμό. Φωτογραφική και σχεδιαστική απεικόνιση.

32. α-β Ειδώλια Αφροδίτης και Έρωτα.

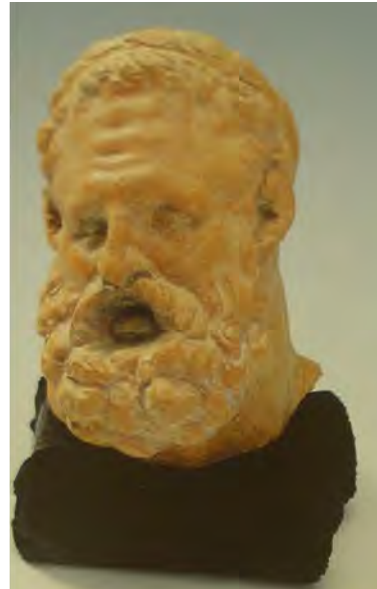

33. α-β Γυναικεία προτομή.

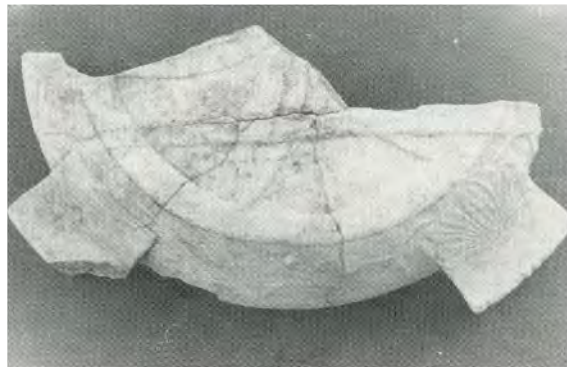

34. Πέλλα. Οικία των Κονιαμάτων Πήλινο περίπλο Σιληνού.

35. Πέλλα. Οικ. Σγουράκη. Πήλινη κεφαλή Ηρακλή.

36. α-β. Πέλλα. Οικ. Δεληγιαννάκη. Πήλινη γυναικεία προτομή και μαρμάρινη φιάλη περιριαντηρίου.

37. Πέλλα. Οικ. Γ. Παππά. Γενική άποψη της οικίας από Ν.

38. Πέλλα. Οικ. Γ. Παππά. Το Δωμ. Α.

39. Πέλεκυς από το Δωμ. Α.

41. Πήλινο ομοιώμα ιππέα από το Δωμ. Α.

40. α-ζ Πήλινα ομοιώματα από το Δωμ. Α.

42. Τμήματα γυναικείας προτομής από το Δωμ. Β.

43. α-δ. Τμήματα ανδρικής προτομής από το Δωμ. Β.

44. Αγγείο, το οποίο πιθανώς κρατούσε η ανδρική προτομή από το Δωμ. Β.

45. Άποψη της ανασκαφής. Στο μπροστινό τμήμα διακρίνεται η ημικυκλική κατασκευή του Δωμ. Δ.

46. Αύλειος χώρος. Γυναικείο ειδώλιο.

47. Αύλειος χώρος. Τμήμα μαρμάρινου αγάλματος.

48. Αρχαία Λητή. Οικία Α. Δύο γυναικείες προτομές.

49. Αμφίπολη. Αστική οικία. Κορμός αγαλαματίου Αφροδίτης.

50 α-β. Αμφίπολη. Αστική οικία. σε συνοικία ελληνοιστικών χρόνων. Τμήματα ειδωλίων Αθηνάς και ερωτιδέα σε δελφίνι.

51. Αμφίπολη. Το οικόπεδο Κυπριανίδη σε σχέση με την ακρόπολη της αρχαίας πόλης.

52. Γενική άποψη της ανασκαφής του οικ. Κυπριανίδη από ανατολικά.

53. Λατρευτική κόγχη νοτίως της κεντρικής αυλής.

54. Ο δίχωρος χώρος – ανδρώνας από τα δυτικά.

55. α-δ. Πήλινο ειδώλιο Κυβέλης, τμήματα ειδωλίων γυναικείων θεοτήτων, πολύμυξος λύχνος και πήλινος βωμίσκος από τον ανδρώνα της οικίας.

56. Μαρμάρινο αγαλμάτιο Ασκληπιού από τον διάδρομο εξωτερικά του ανδρώνα της οικίας.

57. Μαρμάρινο αγαλμάτιο Αρτέμιδος από χώρο νοτίως της αυλής της οικίας.

58. Αμφίπολη. Οικ. Τομπουλίδη.
Ειδώλιο Κυβέλης.

59. Αμφίπολη. Οικ. Τομπουλίδη.
Λύχνος με απεικόνιση
θεότητας;.

60. Θάσος. Λιμένας. Οικ.
Τσούπρα. Άποψη της
ανασκαφής από Β.

61. Θάσος. Λιμένας. Οικ.
Ζήδρου. Άποψη κτηρίων Α
και Β από Β.

62. Χαλκιδική, Αρχαία Κασσάνδρεια, αποψη της αστικής έπαυλης από Ν.

63. Το impluvium της έπαυλης.

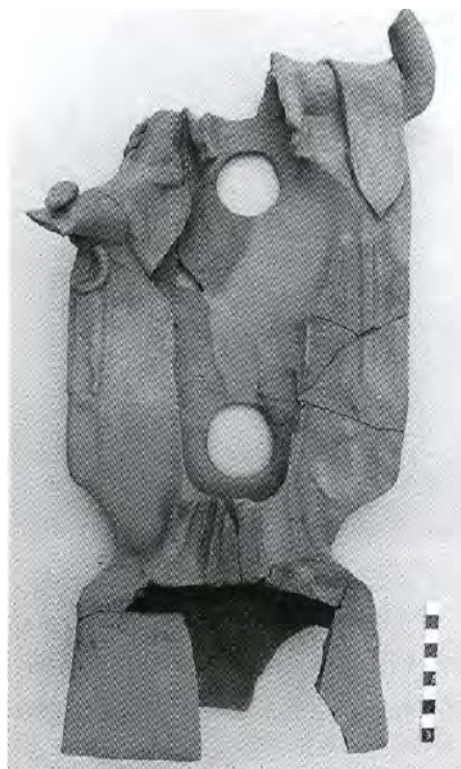

64. α-β. Αγαλμάτιο Αρτέμιδος και πλακίδιο με τον Ηρακλή από οικιακό ιερό(;) της έπαυλης.

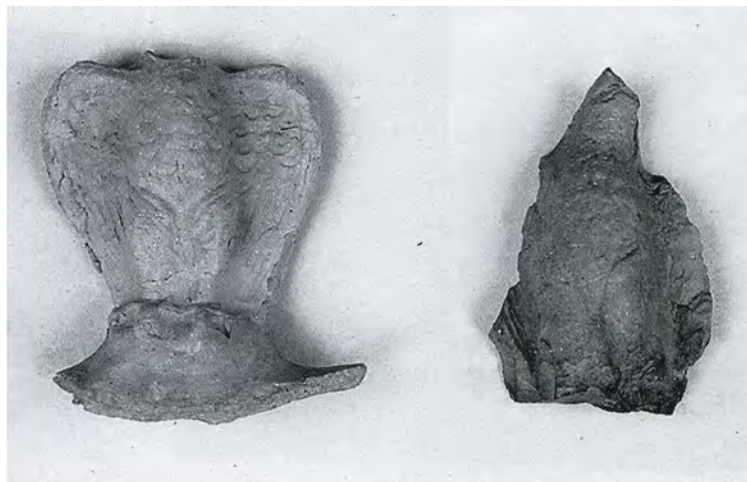
65. Θεσσαλονίκη.
Παλατινό. Το κτίσμα
VI.

66. Θεσσαλονίκη. Παλατινό. Ειδώλιο
χθόνιας θεότητας από το κτίσμα VI.

67. α-β. Θεσσαλονίκη. Παλατινό. Λύχνος και πήλινο προσωπείο από αποθήκη
του κτίσματος VI.

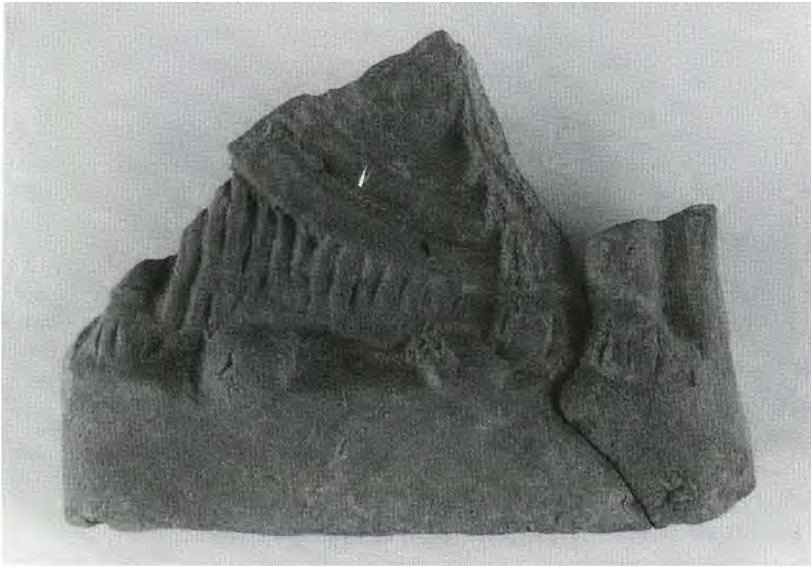
68. Αρχαία Λητή. Οικ.
Τσώντσια. Τμήματα
πλαστικών λαβών από
τελετουργικά αγγεία.

69. Αρχαία Λητή. Οικ.
Τσώντσια. Αποτροπαϊκό
ειδώλιο.

70. Αρχαία Λητή. Αγροτική
Επαυλη Α.

71. Αρχαία Λητή. Αγροτική Έπαυλη Α. Ειδώλιο της Μητέρας των Θεών.

72. Αρχαία Λητή. Αγροτική Έπαυλη Δ.

73. Αρχαία Λητή. Αγροτική Έπαυλη Δ. Ειδώλιο της Μητέρας των Θεών.

74. Δίον. Σπίτι του Ζωσά. Άποψη της Ανασκαφής. Στο ΝΑ δωμάτιο υπάρχει λατρευτική κόγχη με βάθρο για μικρό άγαλμα.

75. Δίον. Σπίτι της Λήδας. Πορταίτο παιδιού – πιστού της Ίσιδος.

76. Δίον. Οικία της Υδραύλεως. Άγαλμα Ασκληπιού με ποντίκι.

77β. Αίθουσα
λατρείας του
Διονύσου με
ημικυκλική κόγχη.

77α. Αίθριο
δίπλα στο
λουτρικό
συγκρότημα.

77. Δίον. Έπαυλη του Διονύσου.
Κάτοψη.

77γ. Αίθριο με ναΐσκο
με δύο κορινθιακούς
κίονες στη Β στοά του.

77δ. Αίθουσα
συμποσίων.
Λεπτομέρεια του
ψηφιδωτού δαπέδου.

78. Λεπτομέρεια της κάτοψης όπου διακρίνονται το αίθριο, ο επιμήκης προθάλαμος, δύο συνεχόμενα δωμάτια και ο φερόμενος ως χώρος λατρείας του Διονύσου με την ημικυκλική κόγχη.

79. Το αγαλμάτιο του Διονύσου από την ομώνυμη αίθουσα λατρείας του θεού.

80. Το ψηφιδωτό του Διονύσου από την ομώνυμη αίθουσα λατρείας του θεού.

81. Αγαλμα θεού ή ήρωα από την αίθουσα λατρείας του θεού Διονύσου.

82. Αγαλμάτιο Ηρακλή και ελαφιού από δωμάτιο της έπαυλης.

83. Τμήματα των χεριών του Έρωτα που κρατούν τόξο και σχεδιαστική αναπαράσταση του αγαλματίου.

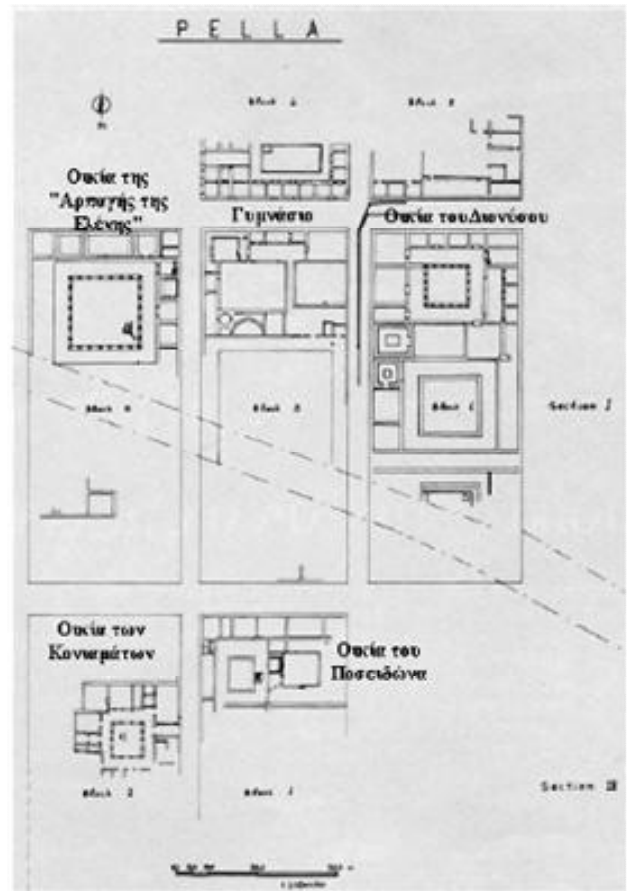

84. Εορδαία. Άσπρη πόλη. Άποψη του ρωμαϊκού κτηρίου.

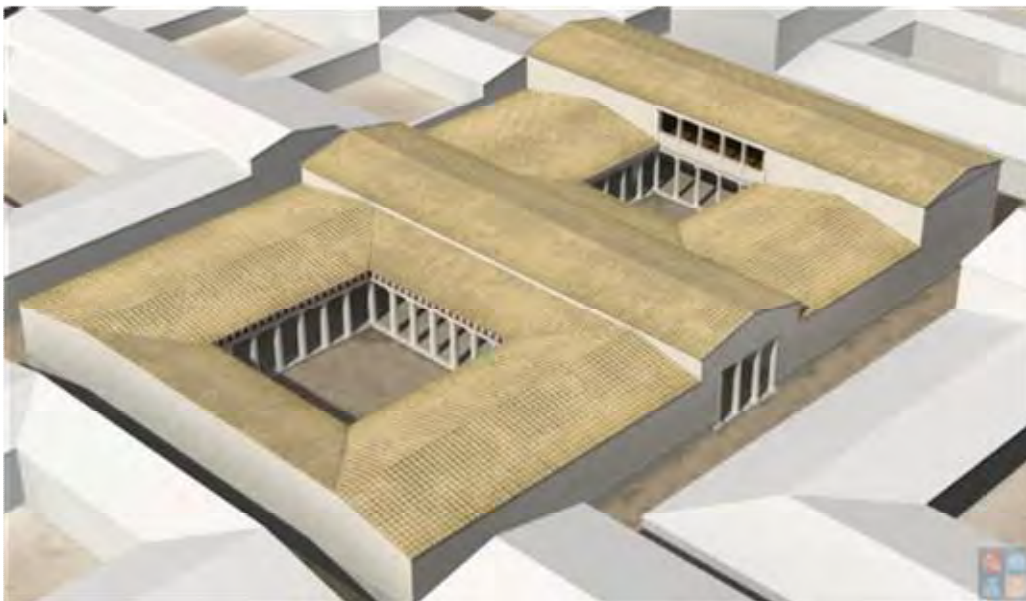

85. Χάλκινο ειδώλιο Ηρακλή από το ρωμαϊκό κτήριο.

ΣΧΕΔΙΑ

1. Οικίες της Πέλλας στα Νότια της Αγοράς.

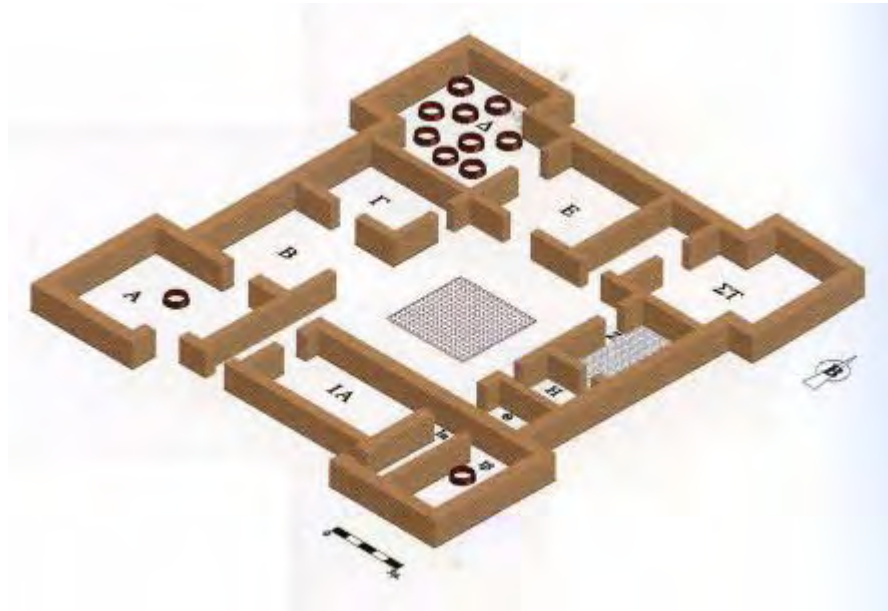
2. Αναπαράσταση της «Οικίας του Διονύσου».

3. Χαλκιδική. Αρχαία Κασσάνδρεια. Κάτοψη κεντρικής αυλής και δωματίων ρωμαϊκής έπαυλης.

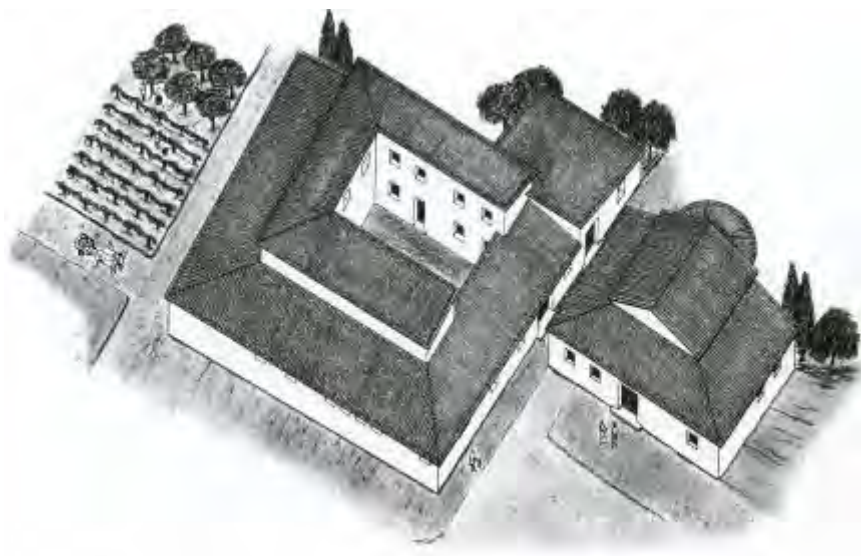
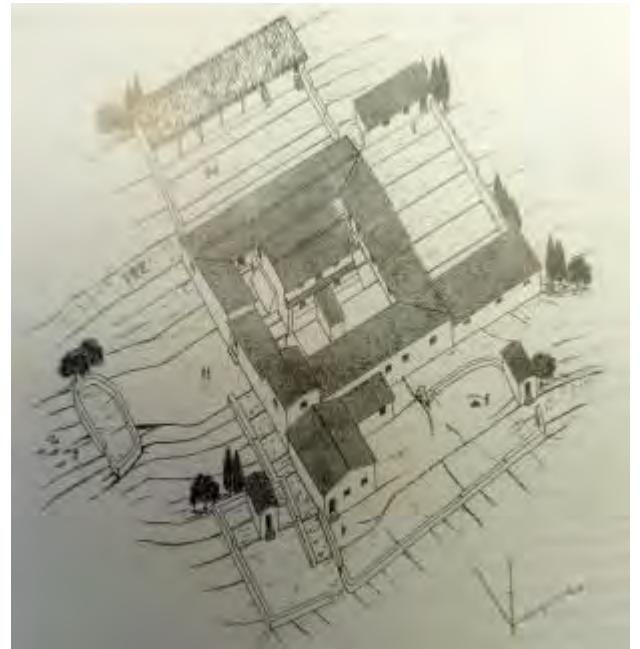

4. Θεσσαλονίκη. Ασπροβάλτα. Αναπαράσταση Αγροικίας αυτοκρατορικών χρόνων.

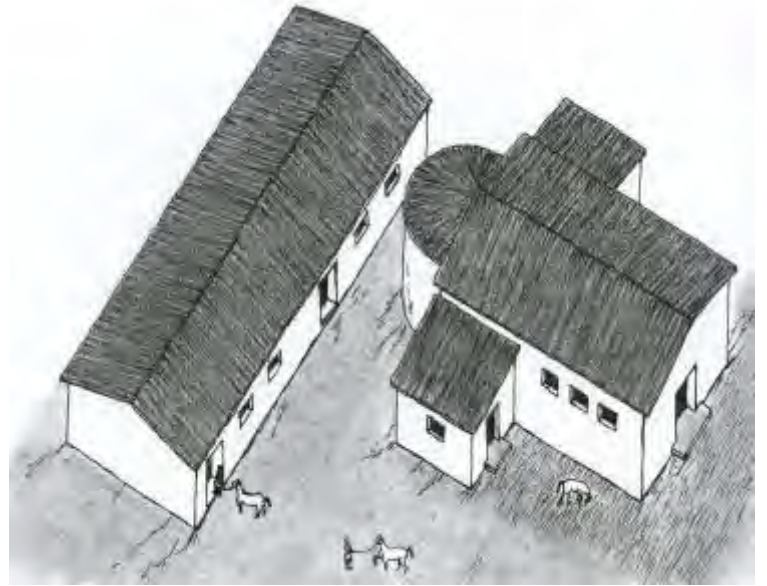
5. Δήμητρα Γρεβενών. Αγ. Κων/νος. Αναπαράσταση της Αγροικίας σε κλίμακα 1: 200.

6. Θεσσαλονίκη. Ασπροβάλτα. Αναπαράσταση Αγροικίας υστεροκλασικών- πρώιμων ελληνοιστικών χρόνων.

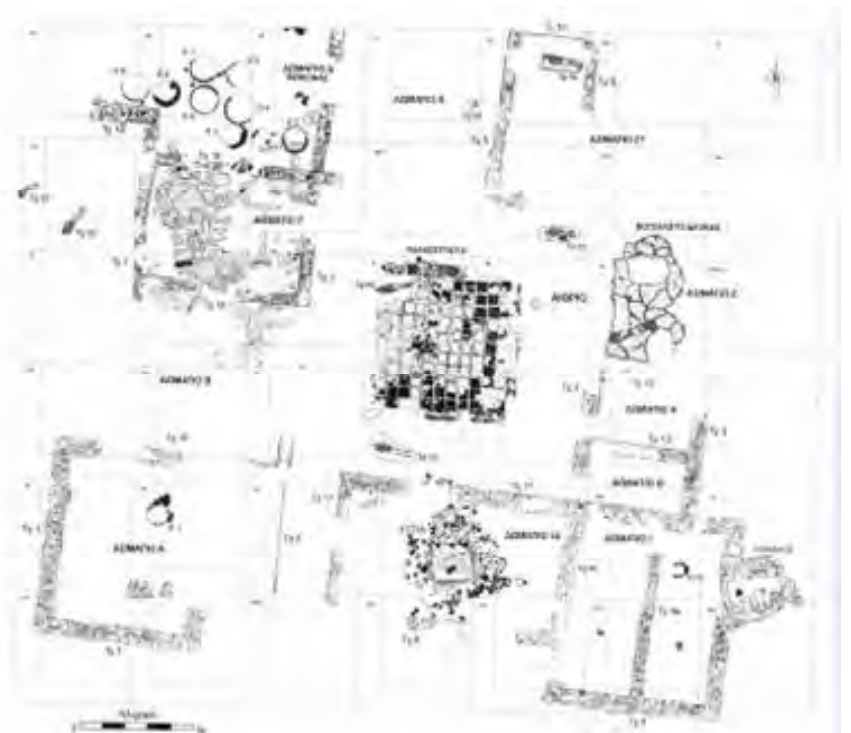

7. Θεσσαλονίκη. Αρχαία Λητή. Αξονομετρική Αποκατάσταση Αγροτικής Έπαυλης Α ρωμαϊκών χρόνων.

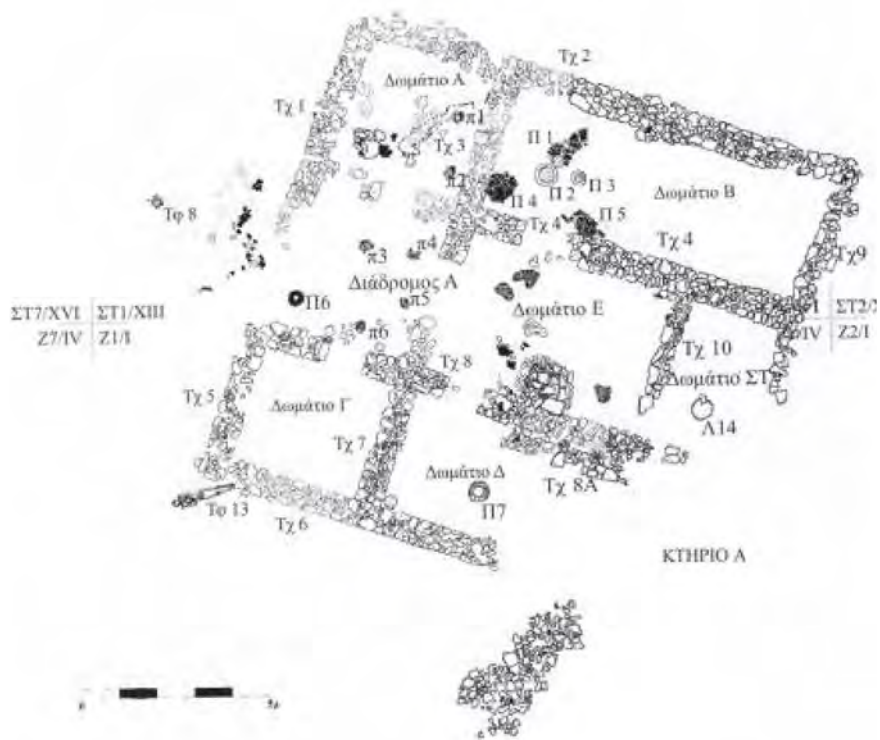
8. Θεσσαλονίκη. Αρχαία Λητή.
Αξονομετρική Αποκατάσταση
Αγροτικής Έπαυλης Δ
ρωμαϊκών χρόνων .

9. Γρεβενά. Αγ. Κων/νος Δήμητρας.
Οι τρεις νησίδες των οικημάτων.

10. Γρεβενά. Αγ. Κων/νος
Δήμητρας. Το κτήριο της
Αγροικίας.

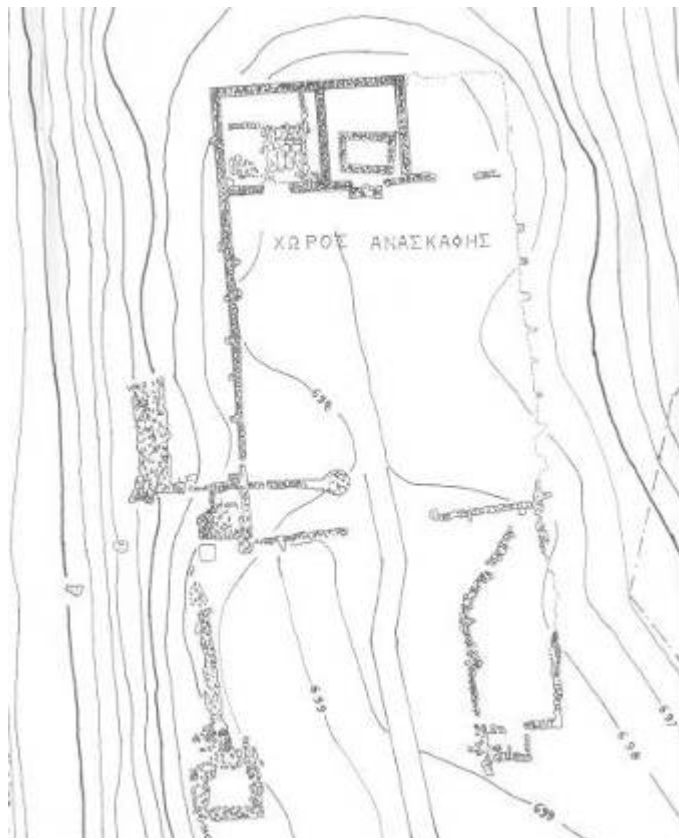
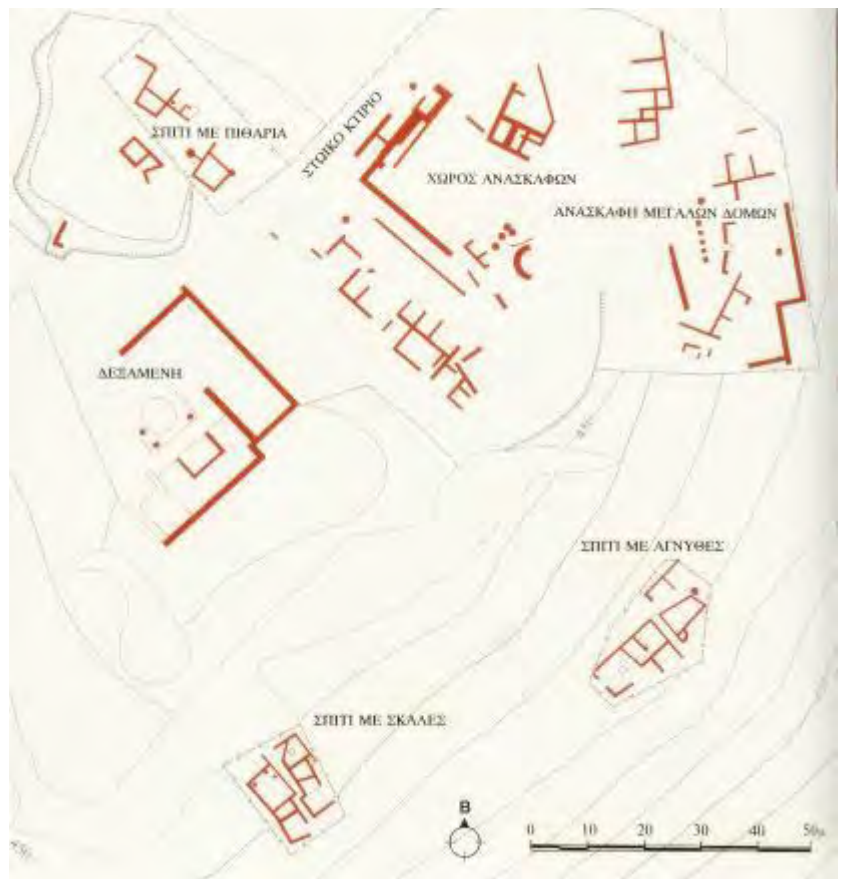

11. Γρεβενά. Παναγιά Διπόρου. Αγροικία υστεροελληνιστικών – ρωμαϊκών χρόνων.

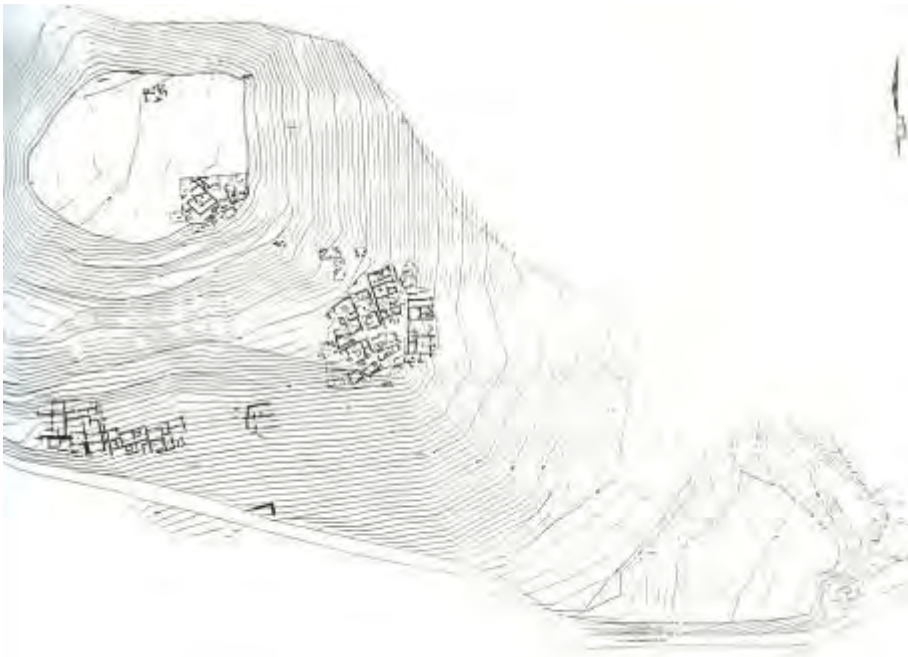
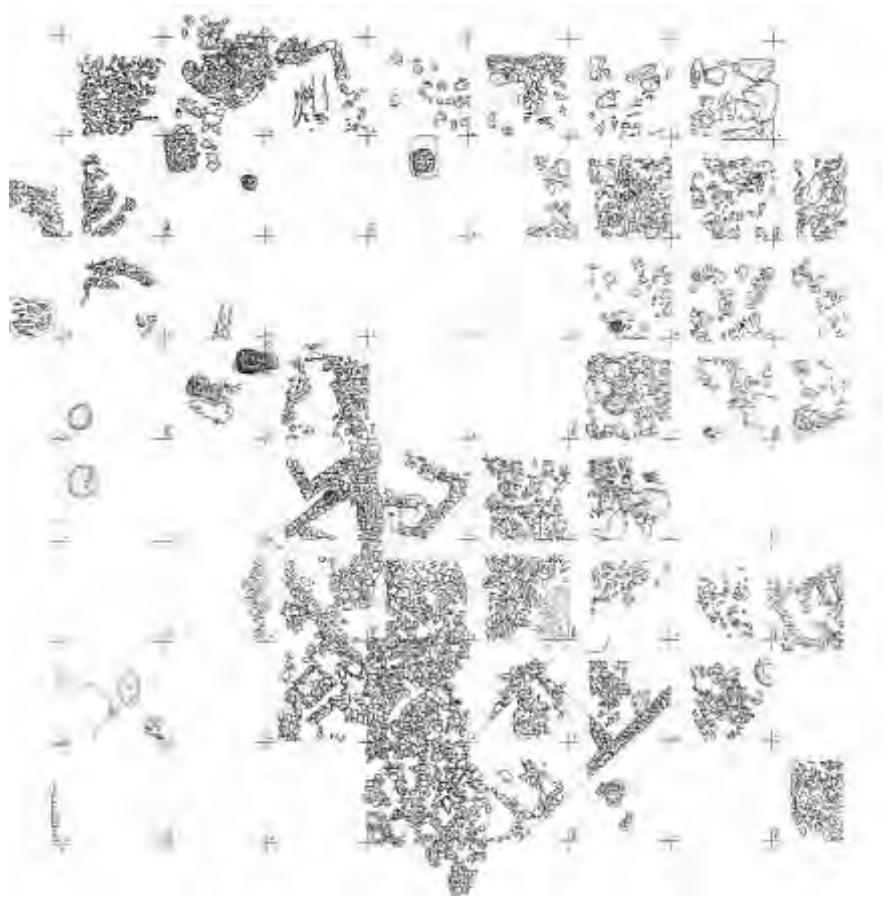
12. Γρεβενά. Παναγιά Διπόρου. Ο λάκκος - αποθήκη με τα ειδώλια.

13. Κοζάνη. Αιανή. Ο αρχαιολογικός χώρος της «Μεγάλης Ράχης».

14. Κοζάνη. Μπουφάρι Απιδέας. Το οικιστικό συγκρότημα.

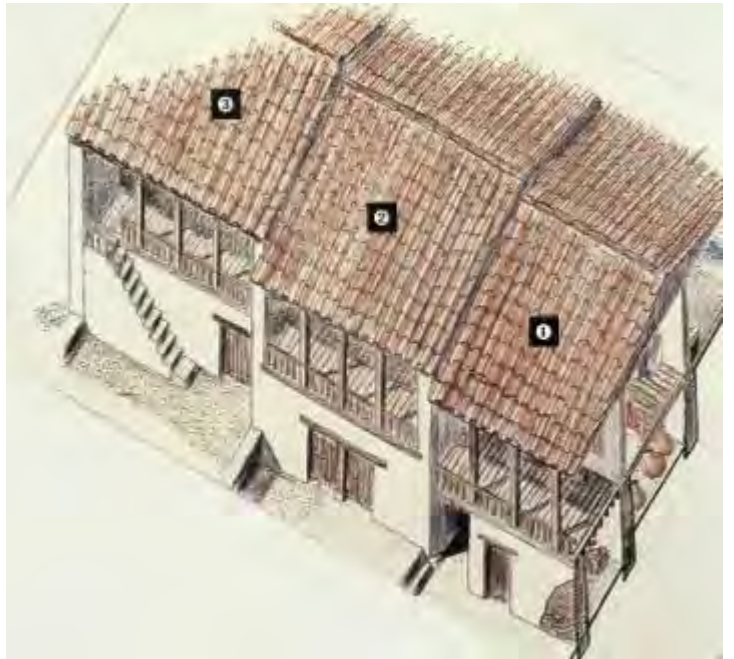
15. Ημαθία. Κρυονέρι Μικρής Σάντας. Βερμίου. Κάτοψη εργαστηριακού συγκροτήματος ελληνιστικών χρόνων.

16. Φλώρινα. Πέτρες. Τοπογραφικό σχέδιο οικισμού.

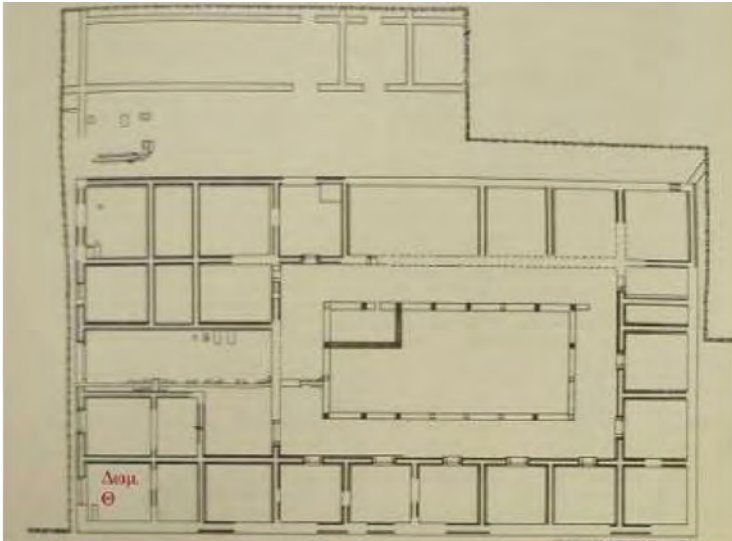
17. Φλώρινα. Πέτρες.
Αναπαράσταση ελληνοιστικής
πόλης.

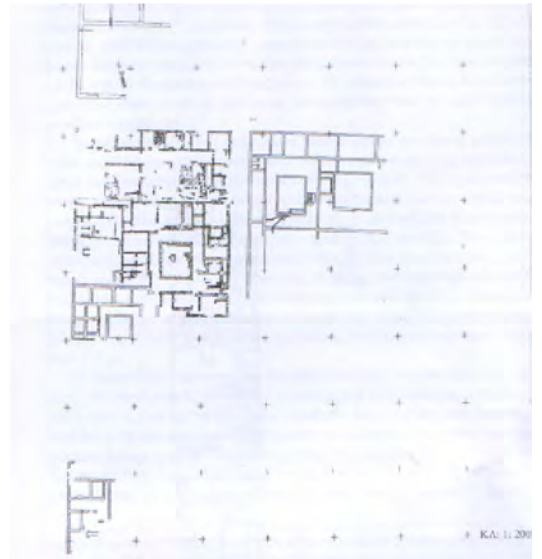
18. Φλώρινα. Πέτρες. Ν πλάτωμα.
Αναπαράσταση τριών στενομέτωπων
σπιτιών.

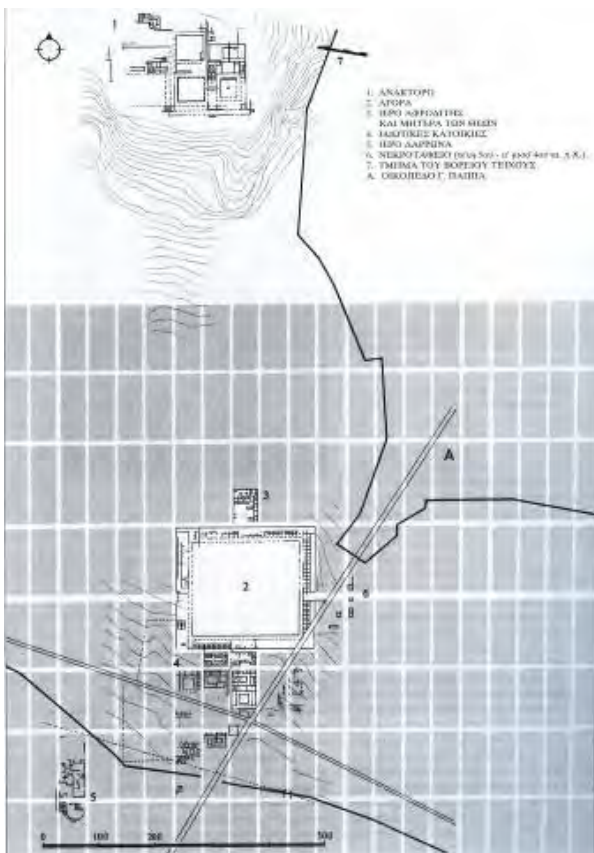
19. Φλώρινα. Φιλώτας. Θέση Αμπέλια.

20. Πέλλα. Οικία Ι4.

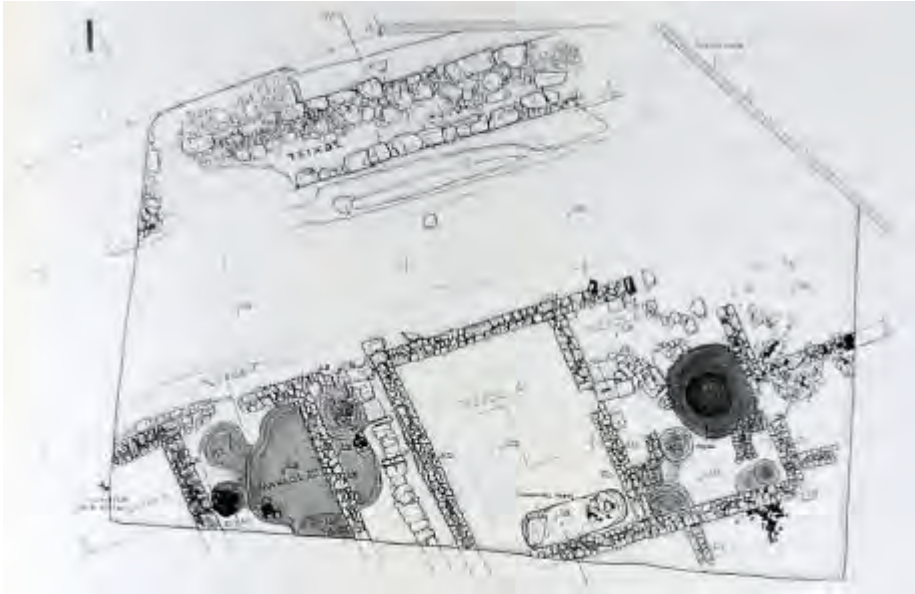
21. Πέλλα. Το οικοδομικό τετράγωνο της Οικίας των Κονιαμάτων

22. Πέλλα. Τοπογραφικό της Αρχαίας Πέλλας. Με το «Α» σημειώνεται η θέση του οικ. Γ. Παππά.

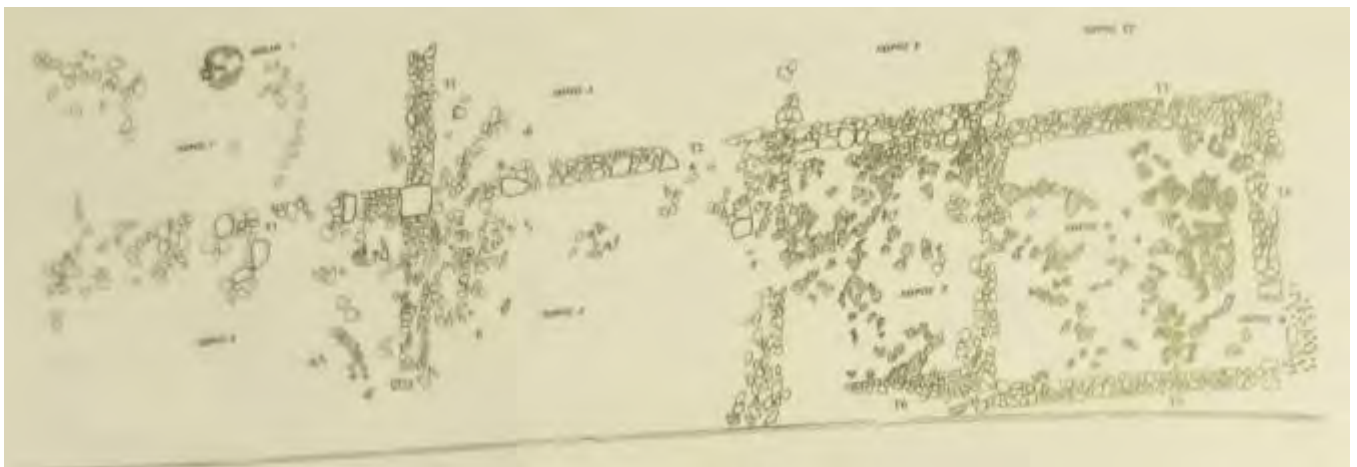
23. Κάτοψη του οικ. Γ. Παππά.

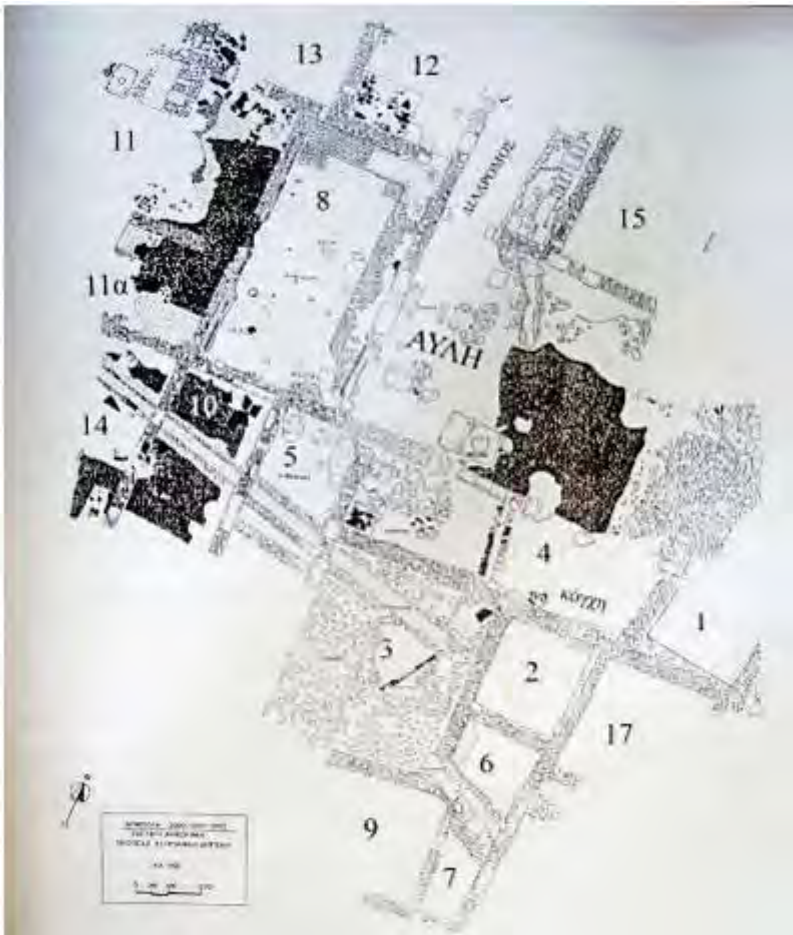
24. Αρχαία Λητή. Οικία Α.

25. Θεσσαλονίκη. Ασπροβάλτα. Αγροικία υστεροκλασικών-πρώιμων ελληνιστικών χρόνων με κυκλική εγκατάσταση που ερμηνεύεται ως πιθανός λατρευτικός χώρος – αλώνι.

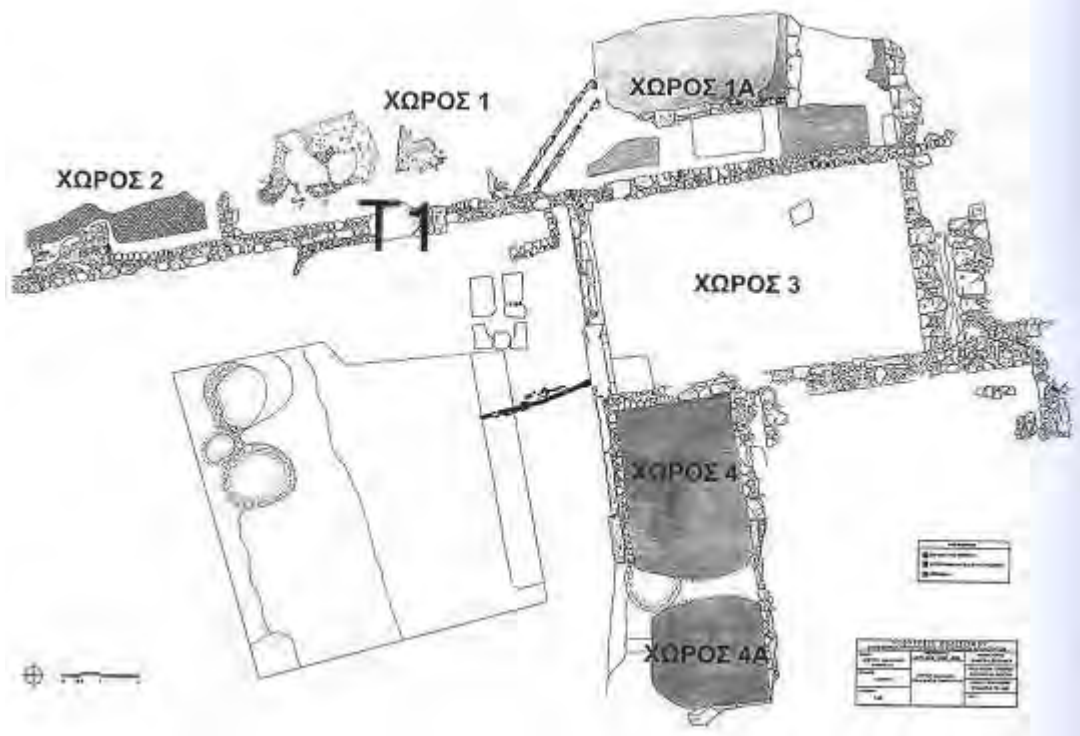
26. Αμφίπολη. Αστική οικία σε συνοικία ελληνιστικών χρόνων.

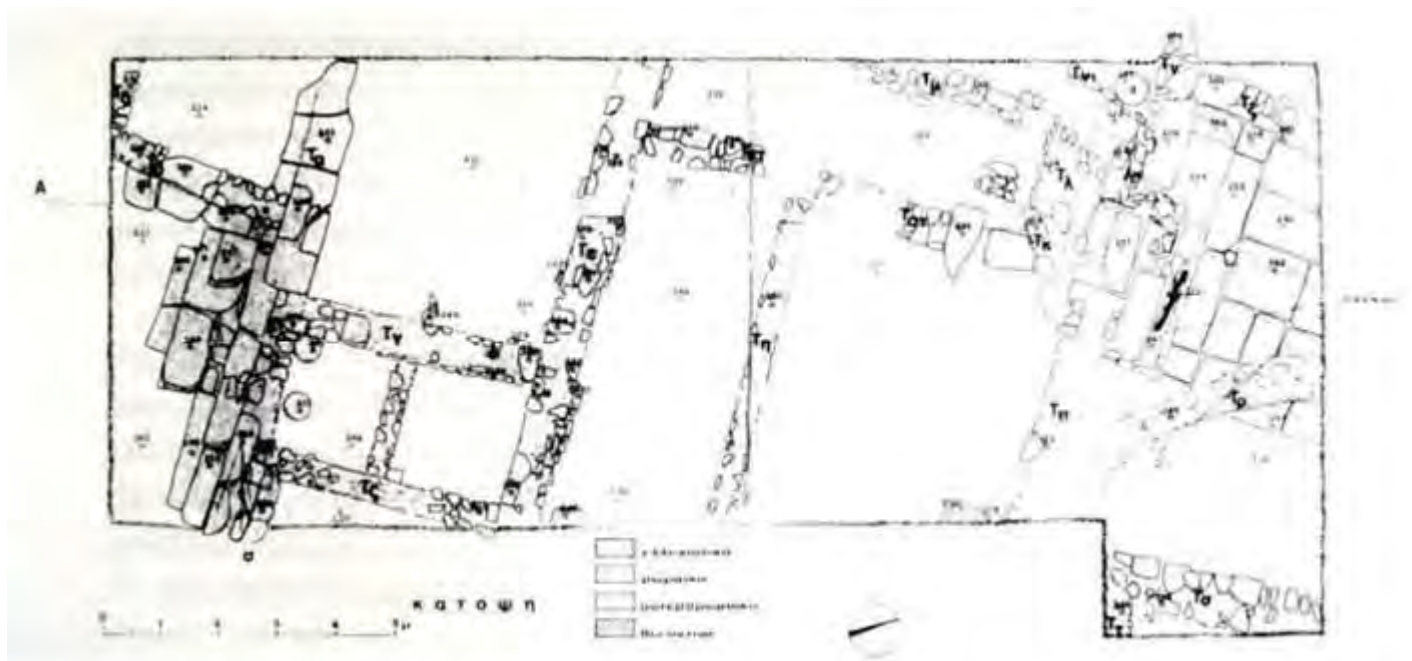
27. Αμφίπολη. Κάτοψη της οικίας του οικ. Κυπριανίδη με αριθμημένους τους χώρους της.

28. Αμφίπολη. Πρόταση σύνδεσης των οικοπέδων Κυπριανίδη – Τομπουλίδη.

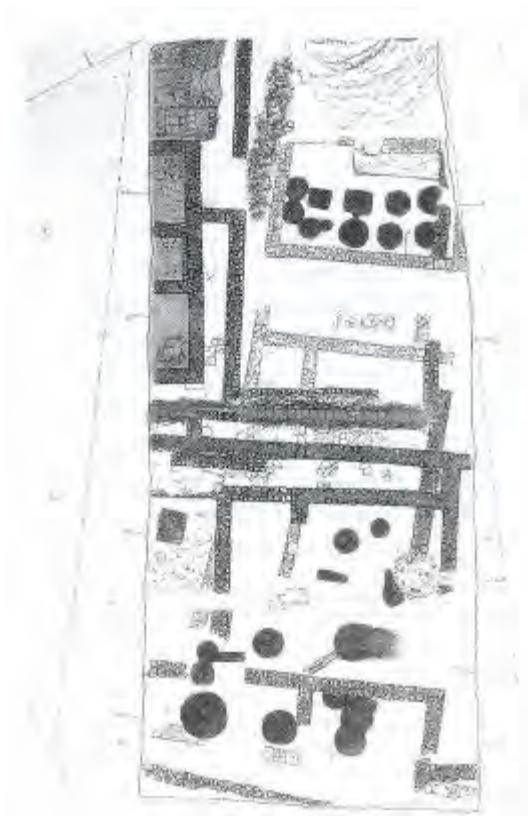
29. Αμφίπολη. Κάτοψη του οικ. Τομουλίδη.

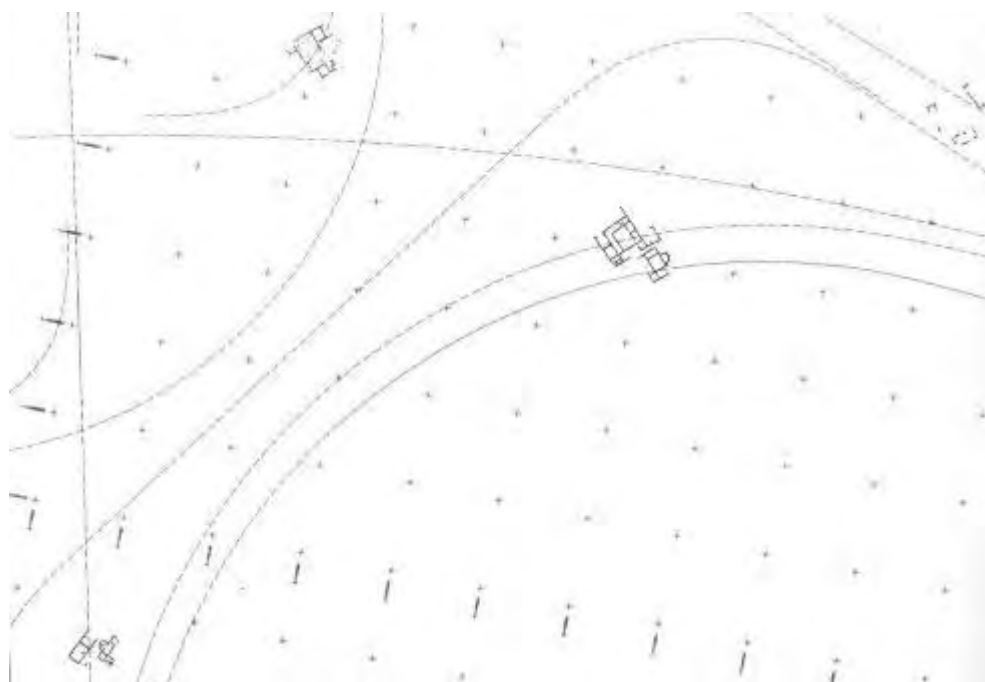
30. Θάσος. Λιμένας. Κάτοψη της οικίας στο οικ. Τσούπρα.

31. Θεσσαλονίκη. Παλατιανό. Κάτοψη του ανεσκαμμένου χώρου.

32. Αρχαία Λητή. Οικόπεδο Τσώντσια.

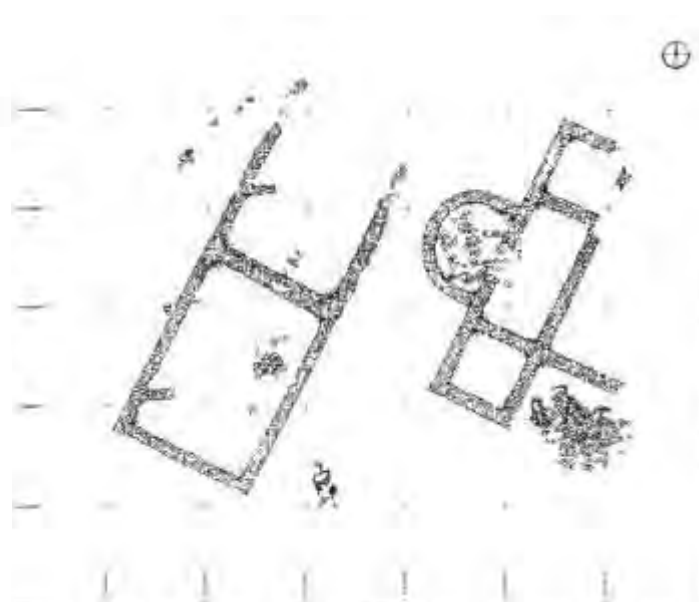

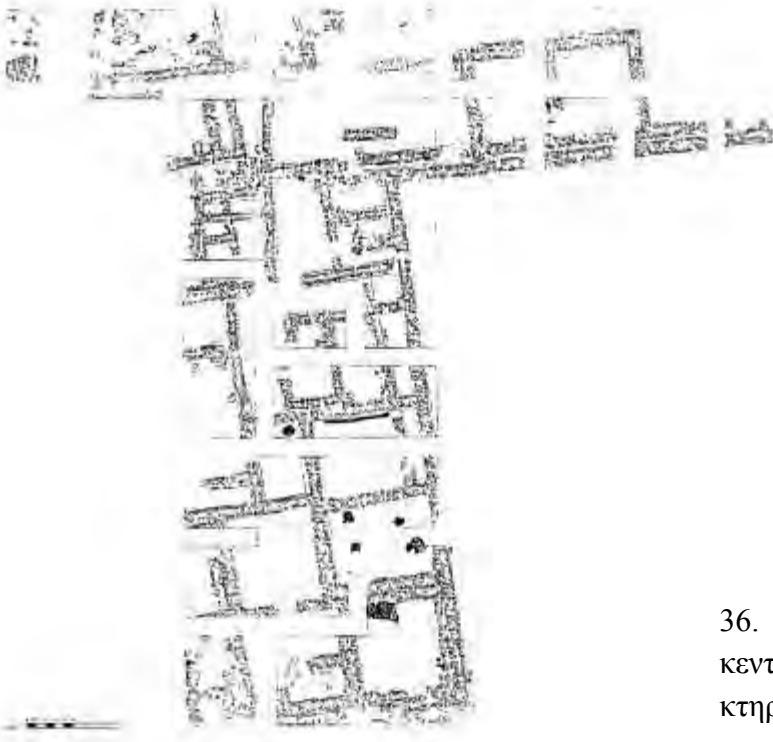
33. Αρχαία Λητή. Θέση Λαγυνά. Τοπογραφικό διάγραμμα των τεσσάρων αγροτικών εγκαταστάσεων.

34. Αρχαία Λητή. Αγροτική Έπαυλη Α.

35. Αρχαία Λητή. Αγροτική Έπαυλη Δ.

36. Εορδαία. Άσπρη Πόλη. Κάτοψη του κεντρικού χώρου της ανασκαφής ρωμαϊκού κτηρίου.

ΧΑΡΤΕΣ

1. Το αρχικό κράτος της Μακεδονίας και η επέκτασή του

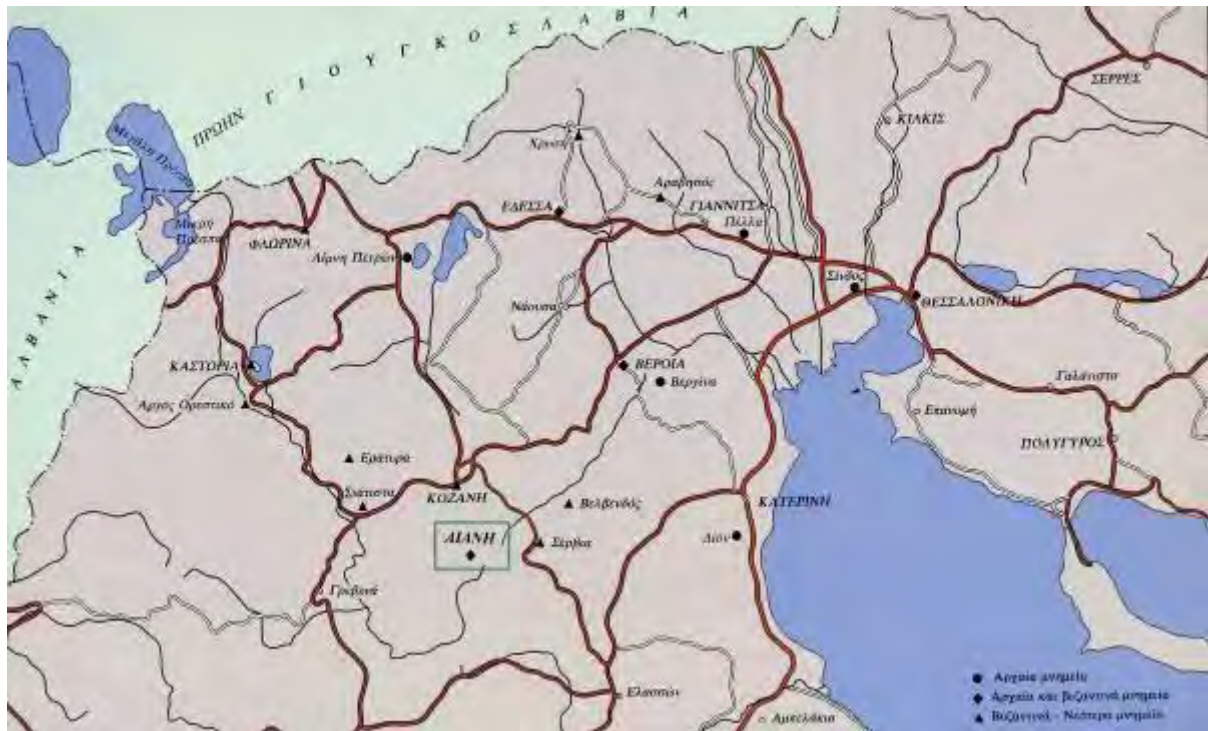
2. Τα όρια της Μακεδονίας πριν από τη ρωμαϊκή κατάκτηση

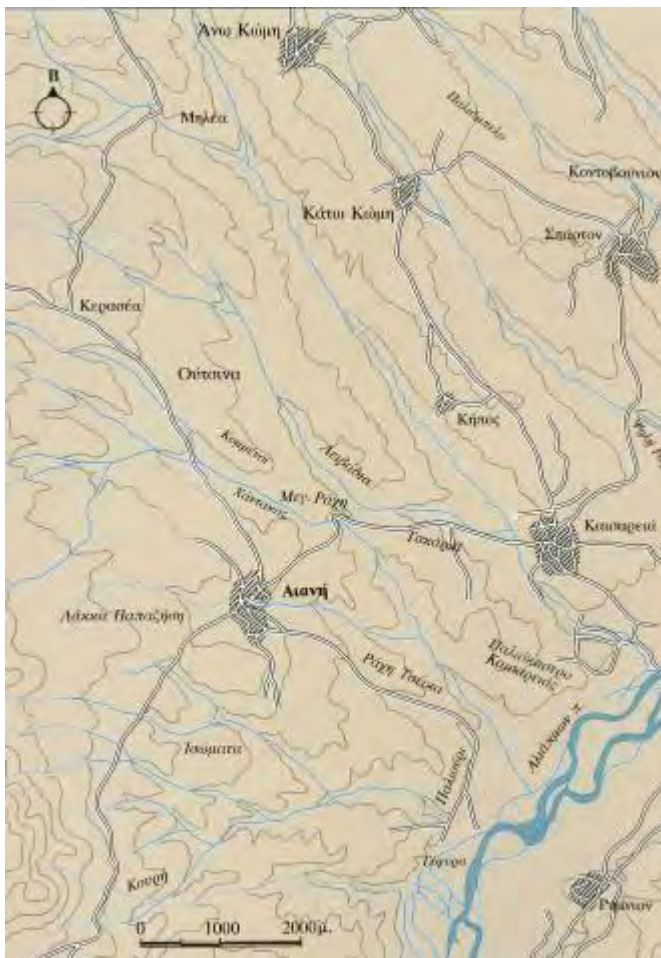
3. Η Μακεδονία κατά την περίοδο της ρωμαϊκής κυριαρχίας

4. Αρχαιολογικές θέσεις πλησίον του ποταμού Αλιάκμονα.

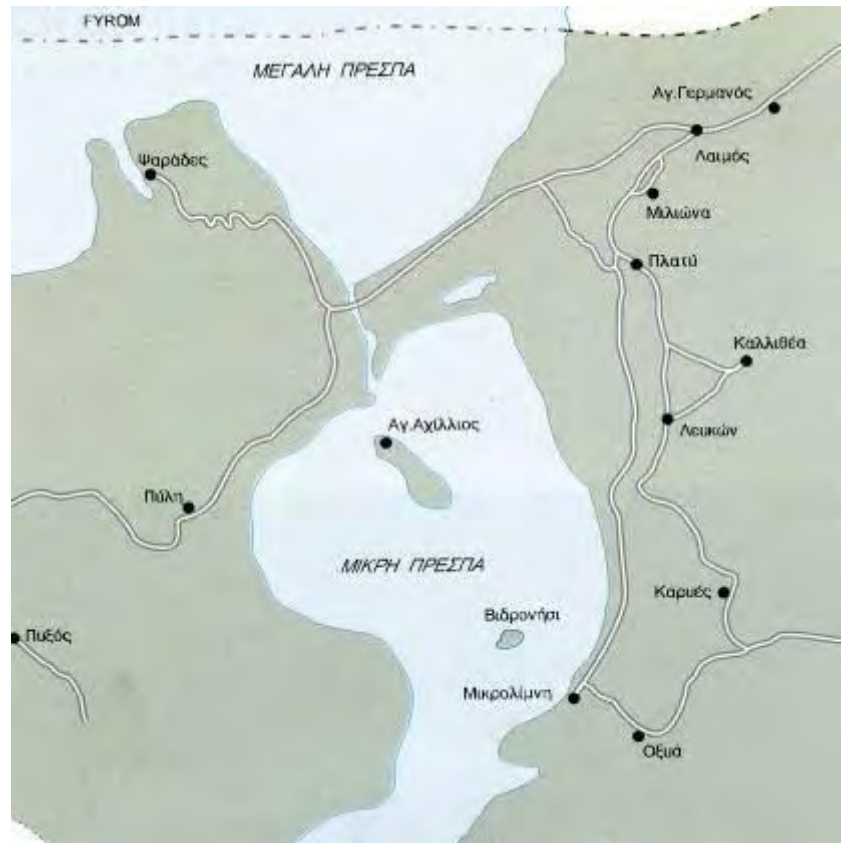

5. Χάρτης της Δυτ. Μακεδονίας με σημειωμένη τη θέση της Αιανής

6. Η Αιανή και η ευρύτερη περιοχή της

7. Το νησί του Αγ.Αχιλλείου στη Μικρή Πρέσπα.

8. Χάρτης της αρχαίας πόλης της Θάσου στη θέση Λιμένας.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ & ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

1. Λιλιμπάκη – Ακαμάτη 2004, 18, εικ. 7.
2. http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%BF:Pella_House_atrium.jpg.
3. α. Λιλιμπάκη – Ακαμάτη 2009, 34, εικ. 12.
β. εικόνα στην ιστοσελίδα
<http://www.pischools.gr/lessons/aesthetics/eikastika/afises/idex.php?id=10&v=1> και
- γ. Λιλιμπάκη – Ακαμάτη 2004, 25, εικ. 25.
4. Παντερμαλής 1999, εικόνα στη σ. 202.
5. Αδάμ – Βελένη 2009, 6, εικ.2.
6. Καραμήτρου – Μεντεσίδη-Θεοδώρου 2011, 119, εικ. 9
7. Καραμήτρου – Μεντεσίδη-Θεοδώρου 2011, 119, εικ. 9
8. α-β Καραμήτρου – Μεντεσίδη-Θεοδώρου 2011, 124, εικ. 14.
9. α-β Καραμήτρου – Μεντεσίδη-Θεοδώρου 2011, 125, εικ. 15.
10. Καραμήτρου – Μεντεσίδη-Θεοδώρου 2011, 95, εικ. 21.
11. Καραμήτρου – Μεντεσίδη 1996, 13, εικ. 26.
12. α –β Καραμήτρου – Μεντεσίδη 1996, 34, εικ. 34 · Σιγανίδου – Ακαμάτη 1988 (*Λεύκωμα Αρχαία Μακεδονία*), 363.
13. Καραμήτρου –Μεντεσίδη 1999, 322, εικ. 23.
14. Καραμήτρου –Μεντεσίδη 1999, 324, εικ. 28.
15. α-δ Καραμήτρου –Μεντεσίδη 1999, 325-7, εικ. 30-33.
16. Στεφανή 2004β, 556, εικ.11.
17. Στεφανή 2004β, 556, εικ.12.
18. Αδάμ –Βελένη 2000, εικ.39.
19. α-β Αδάμ –Βελένη 2000, 62, εικ.44 και 63, εικ.45.
20. Ζιώτα – Μοσχάκης 1999, 52, εικ.5.

21. Ζιώτα – Μοσχάκης 1999, 52, εικ.7.
22. Μακαρόνας 1967β, πιν. 467
23. Σιγανίδου – Ακαμάτη 1988 (*Λεύκωμα Αρχαία Μακεδονία*), 346, αρ.305
24. Μακαρόνας 1962, Πιν. 62 α
25. Μακαρόνας 1962, Πιν. 64 α
26. Μακαρόνας 1962, Πιν. 64 β
27. Σιγανίδου – Ακαμάτη 1988 (*Λεύκωμα Αρχαία Μακεδονία*),306
28. Λιλιμπάκη – Ακαμάτη –Ακαμάτης – Χρυσοστόμου Α. – Χρυσοστόμου Π. 2011, εικ. σελίδας 117.
29. Σιγανίδου 1983, Πιν. 58 β.
30. Λιλιμπάκη – Ακαμάτη 2009, 32, εικ.8.
31. Σιγανίδου 1982, 33, εικ.3.
32. α-β Σιγανίδου 1987, Πιν. 128 β-γ.
33. α-β Σιγανίδου 1983, Πιν. 59 α· Σιγανίδου 1982, 33, εικ.3
34. Σιγανίδου 1987, Πιν. 128 στ.
35. Σιγανίδου 1983, Πιν. 60 β.
36. α-β. Σιγανίδου 1988, Πιν.225 β-γ.
37. Χρυσοστόμου 2000, Πιν. 55 α.
38. Χρυσοστόμου 2000, Πιν. 56 α.
39. Χρυσοστόμου 2000, Πιν. 59 δ
40. α-ζ. Χρυσοστόμου 2000, Πιν. 57 α-ζ.
41. Χρυσοστόμου 2000, Πιν. 57 η-θ.
42. Χρυσοστόμου 2000, Πιν. 61 α-β
43. α-δ. Χρυσοστόμου 2000, Πιν. 61 γ-ε και Πιν. 62 α
44. Χρυσοστόμου 2000, Πιν. 62 γ.
45. Χρυσοστόμου 2000, Πιν. 55β.
46. Χρυσοστόμου 2000, Πιν. 63 γ.

47. Χρυσοστόμου 2000, Πιν. 64 α.
48. Τζαναβάρη – Φίλης 2005, 162, εικ. 9.
49. Λαζαρίδης 1984, Πιν. 32β.
50. α-β Περιστέρη-Ζωγράφου-Νταράκης 2008, 169, εικ. 12 α –β.
51. Μάλαμα –Σαλονικιός 2004, 154, εικ.1.
52. Μάλαμα –Σαλονικιός 2004, 154, εικ.2.
53. Μάλαμα –Σαλονικιός 2004, 154, εικ.6.
54. Μάλαμα –Σαλονικιός 2004, 154, εικ.5.
55. α-δ. Μάλαμα –Σαλονικιός 2004, 155, εικ.7-10.
56. Μάλαμα –Σαλονικιός 2004, 155, εικ.12.
57. Μάλαμα –Σαλονικιός 2004, 155, εικ.11.
58. Ζωγράφου 2010,369, εικ. 13.
59. Ζωγράφου 2010,369, εικ. 11.
60. Σαλωνίδης 1999, 583, εικ.3.
61. Κουκούλη-Χρυσανθάκη1985, 283-5, Πιν. 136 α.
62. Δεσποτίδου –Γερμένης 2011, 413, εικ.2.
63. Δεσποτίδου –Γερμένης 2011, 413, εικ.3.
64. α-β Δεσποτίδου –Γερμένης 2011, 417, εικ.16-17.
65. Αναγνωστοπούλου – Χατζηπολυχρόνη 2006, 83, εικ. 6.
66. Αναγνωστοπούλου – Χατζηπολυχρόνη 2006, 83, εικ. 7.
67. Αναγνωστοπούλου – Χατζηπολυχρόνη 2006, 83, εικ. 8 και 84, εικ. 9.
68. Τζαναβάρη – Φίλης 2009, 172, εικ. 15.
69. Τζαναβάρη – Φίλης 2009, 172, εικ. 14.
70. Τζαναβάρη – Φίλης 2002, 167, εικ. 8.
71. Τζαναβάρη 2001, 374, εικ. 6
72. Τζαναβάρη – Φίλης 2002, 166, εικ. 5.
73. Τζαναβάρη – Φίλης 2002, 166, εικ. 6.

74. Παντερμαλής 1999, εικόνα στη σ. 217.
75. Παντερμαλής 1999, εικόνα στη σ. 221.
76. Παντερμαλής 1998, 172, εικ.1
77. α-γ .Παντερμαλής 1999, εικόνα στη σ. 192 και 77 δ εικόνα στη σ. 152.
78. Παντερμαλής 1999, εικόνα στη σ. 186.
79. Παντερμαλής 1999, εικόνα στη σ.189.
80. Παντερμαλής 1999, εικόνα στη σ. 187.
81. Παντερμαλής 1999, εικόνα στη σ. 191.
82. Παντερμαλής 1999, εικόνα στη σ. 197.
83. Παντερμαλής 1999, εικόνες στις σσ. 200-1.
84. Κεφαλίδου –Μοσχάκης 1998, 46, εικ. 1.
85. Κεφαλίδου –Μοσχάκης 1998, 46, εικ. 4.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ & ΠΗΓΕΣ ΣΧΕΔΙΩΝ

1. Σιγανίδου 1982, 32, εικ.2.
2. Εικόνα στην ιστοσελίδα του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού
<http://pella.virtualreality.gr/en.html>.
3. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου –Γερμένης 2011, 411, σχ.1.
4. Αδάμ- Βελένη 2009, 175, σχ.4.
5. Καραμήτρου – Μεντεσίδη-Θεοδώρου 2011, 338, σχ.4.
6. Αδάμ- Βελένη 2003, 171, σχ.2
7. Αδάμ- Βελένη 2009, 380, εικ. 9
8. Αδάμ – Βελένη 2009, 382, εικ.11
9. Καραμήτρου – Μεντεσίδη-Θεοδώρου 2011, 115, σχ.2.
10. Καραμήτρου – Μεντεσίδη-Θεοδώρου 2011, 116, σχ.3.
11. Καραμήτρου – Μεντεσίδη-Θεοδώρου 2011, 96, σχ. 6
12. Καραμήτρου – Μεντεσίδη-Θεοδώρου 2011, 94, σχ. 5
13. Καραμήτρου – Μεντεσίδη 1996, 18, εικ.6
14. Καραμήτρου –Μεντεσίδη 1999, τοπογραφικό σχέδιο αρ.3.
15. Στεφανή 2004β, 551,σχ.3 .
16. Αδάμ – Βελένη 2000, 31,σχ. 3.
17. Αδάμ – Βελένη 2000, 31, σχ.4.
18. Αδάμ – Βελένη 2000, 57 σχ.5γ.
19. Ζιώτα – Μοσχάκης 1999,49, σχ.2.
20. Μακαρόνας 1967 β, 413, σχ.1.
21. Σιγανίδου 1982, 32, σχ.2.
22. Χρυσοστόμου 2000,198, σχ.1.
23. Χρυσοστόμου 2000, 200, σχ.2.

24. Τζαναβάρη – Φίλης 2005, σχ.1.
25. Αδάμ- Βελένη 2003, 169, σχ.1.
26. Περιστέρη-Ζωγράφου-Νταράκης 2008, 168,σχ. 2.
27. Λιούλιας 2010, πιν. 4. (πρωτότυπη κάτοψη της οικίας χωρίς την αρίθμηση των χώρων στο Μαλαμα – Σαλονικιός, 147, σχ.2)
28. Ζωγράφου 2010,370, εικ.14.
29. Ζωγράφου 2010,364, σχ.2.
30. Σαλωνίδης 1999, 575, σχ.1
31. Αναγνωστοπούλου – Χατζηπολυχρόνη 2006, 75, σχ. 1.
32. Τζαναβάρη – Φίλης 2005, 161, σχ.2.
33. Τζαναβάρη – Φίλης 2002, 154, σχ.1
34. Τζαναβάρη – Φίλης 2002, 159, σχ.5
35. Τζαναβάρη – Φίλης 2002, 157, σχ.4
36. Κεφαλίδου –Μοσχάκης 1998, 41, σχ.1.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ & ΠΗΓΕΣ ΧΑΡΤΩΝ

1. <http://www.e-yliko.gr/htmls/istoria/maps/files/mapsn2/Mac1.jpg>
2. Τουράτσογλου 1996, 8-9, χαρ. 1.
3. Τουράτσογλου 1996, 31, χαρ. 35.
4. Καραμήτρου – Μεντεσίδη-Θεοδώρου 2011, 113, εικ. 4.
5. Καραμήτρου – Μεντεσίδη 1996, οπισθόφυλλο.
6. Καραμήτρου – Μεντεσίδη 1996, 6, εικ. 2
7. Τουράτσογλου 1996, 452, χαρ. 578.
8. Τουράτσογλου 1996, 385, σχ. 489.

I. Θεοί και Ήρωες στην οικιακή λατρεία της Μακεδονίας των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων

Θεοί	Θέση	Αστικό Συγκρότημα Κτηρίων	Αστικό Κτήριο	Αστική Οικία	Αστική Έπαυλη	Αγροικία - Αγροτικό Συγκρότημα	Αγροτική Έπαυλη	Χώρος Εύρεσης	Χρονολόγηση
Άγνωστη Θεότητα	Αγ. Κωνσταντίνος Δήμητρας Γρεβενών					X (αρ. κατ. 5.1)		βοηθητικός χώρος οπτανίου Ια-Ιβ	ελληνιστική περίοδος
	Νησί Αγ. Αχιλλείου Φλώρινας							οικιακό(;) ιερό (αρ. κατ. 5.7)	»»»
	Πέτρες Φλώρινας			X «Σπίτι του Ιόλλα» (αρ. κατ. 5.8)				οικιακό ιερό	»»
	Φιλώτας Φλώρινας					X (αρ. κατ. 5.9)		υπαίθριος χώρος (αποθέτες)	»»
	Πέλλα			X Οικία Ι-4 (αρ. κατ. 5.10)				κινητά ευρήματα οικίας	»»
	Πέλλα			X (αρ. κατ.				κάτω από τοίχο αποθήκης οικίας	»»

			5.11)				(αποθέτης)	
Πέλλα			X (οικ. Γ. Παπά) (αρ. κατ. 5.16)				στοά αύλειου χώρου (αποθέτες με αγγεία και πιθανώς άγαλμα ανδρικής μορφής)	»»»
Παναγιά Διπόρου Γρεβενών						X (αρ. κατ. 5.2)	ημιυπαίθριος χώρος (αποθέτης)	υστεροελληνιστι κή – ρωμαϊκή περίοδος
Αμφίπολη			X (οικόπεδο Κυπριανίδη) (αρ. κατ. 5.21)				ανδρώνας και αρχικά πιθεώνας που μετατράπηκε σε δωμάτιο με θρησκευτικό χαρακτήρα	ελληνιστική- ρωμαϊκή περίοδος
Αμφίπολη			X (οικόπεδο Τομπουλίδη) (αρ. κατ. 5.22)				κινητά ευρήματα οικίας	ρωμαϊκή περίοδος
Παλατιανό Θεσσαλονίκης			X (Κτίσμα VI) (αρ. κατ. 6.5)				βορειοανατολικό δωμάτιο (αποθέτης)	»»»
Δίον				X «Σπίτι του			οικιακό ιερό(;) νοτιοανατολικό δωμάτιο	»»»

					Ζωσά» (αρ. κατ. 6.11)			(λατρευτική κόγχη με βάθρο για την τοποθέτηση αγαλματίου)	
	Δίον				X «Έπαυλη του Διονύσου» (αρ. κατ. 6.14)			ναΐσκος με δύο κορινθιακούς κίονες στη βόρεια στοά του πολυτελέστερου τετράστυλου αιθρίου	»»»
Αθηνά	Πολύμυλος Κοζάνης	X (αρ. κατ. 5.4)						οικιακό ιερό***	ελληνιστική περίοδος
	Πέλλα			X Οικία I-4 (αρ. κατ. 5.10)				κατάστημα ή οικιακό ιερό (;)***	»»»
	Αμφίπολη	X (οικιστικό συγκρότημα) (αρ. κατ. 5.20)						χώρος αποθήκευσης και προπαρασκευής για τις καθημερινές ανάγκες των ενοίκων	»»»
Άρτεμις	Αμφίπολη			X (οικόπεδο Κυπριανίδη) (αρ. κατ. 5.21)				χώρος 4 νοτίως της αυλής και δωμάτιο (χώρος 8)	ελληνιστική- ρωμαϊκή περίοδος
	Αρχαία Κασσάνδρεια Χαλκιδικής				X (αρ. κατ.6.3)			οικιακό ιερό (;) σε στοά περιστυλίου αύλειου χώρου που περιέβαλε το impluvium***	ρωμαϊκή περίοδος

				X (οικόπεδο Κυπριανίδη) (αρ. κατ. 5.21)				διάδρομος εξωτερικά του ανδρώνα	ελληνιστική- ρωμαϊκή περίοδος
Ασκληπιός	Λιμένας Θάσου		X (οικόπεδο Τσούπρα) (αρ. κατ. 5.23)					κινητά ευρήματα κτηρίου	»»»
	Δίον			X «Οικία της Υδραύλεως» (αρ. κατ. 6.13)				κινητά ευρήματα οικίας	ρωμαϊκή περίοδος
	Πέλλα			X «Οικία των Κονιαμάτων» (αρ. κατ. 5.13)				βόρεια στοά περιστυλίου αύλειου χώρου***	ελληνιστική περίοδος
Αφροδίτη	Αμφίπολη			X (αρ. κατ. 5.19)				επίσημο δωμάτιο διακοσμημένο με το α' πομπηιανό στυλ	»»»
	Πέλλα			X (οικ. Γ. Παππά) (αρ. κατ.				δωμάτιο (Α)	»»»

				5.16)					
	Αρχαία Λητή	X (αρ. κατ. 6.8)						σε κινητά ευρήματα οικιών	ρωμαϊκή περίοδος
Διόνυσος	Μικρή Σάντα Ημαθίας					X (αρ. κατ. 5.6)		υπαίθριος χώρος (αποθέτης)	ελληνιστική περίοδος
	Πέλλα			X (οικ. Γ. Παππά) (αρ. κατ. 5.16)				δωμάτια (Α, Β***, Δ***)	»»»
	Δίον				X «Έπαυλη του Διονύσου» (αρ. κατ. 6.14)			δωμάτιο -οικιακό ιερό αφιερωμένο στο Διόνυσο(;)	ρωμαϊκή περίοδος
Εκάτη	Πέλλα			X				οικιακά ιερά	ελληνιστική περίοδος
Ερμής	Πέλλα			X				οικιακά ιερά	»»»
	Παλατιανό Θεσσαλονίκης			X (κτίσμα X) (αρ. κατ. 6.7)				υπαίθριος χώρος	ρωμαϊκή περίοδος
Ερμής	Άσπρη Πόλη	X						κινητά ευρήματα	»»»

Κερδώς		(αρ. κατ. 6.15)						κτηριακού συγκροτήματος	
Έρωτας	Πέλλα				X «Οικία των Κονιαμάτων» (αρ. κατ. 5.13)			βόρεια στοά περιστυλίου αύλειου χώρου***	ελληνιστική περίοδος
	Αμφίπολη	X (οικιστικό συγκρότημα) (αρ. κατ. 5.20)						χώρος αποθήκευσης και προπαρασκευής για τις καθημερινές ανάγκες των ενοίκων	»»»
	Δίον				X «Έπαυλη του Διονύσου» (αρ. κατ. 6.14)			βόρεια πτέρυγα έπαυλης	ρωμαϊκή περίοδος
Εστία* (εστίες)	Πολύμυλος Κοζάνης	X (αρ. κατ. 5.4)						οικιακό ιερό***	ελληνιστική περίοδος
	Αγ. Κωνσταντίνος Δήμητρας Γρεβενών					X (αρ. κατ. 5.1)		οπτάνιο	»»»
	Αιανή Κοζάνης			X «Σπίτι με τις Σκάλες» (αρ. κατ. 5.3)				τροφοπαρασκευαστικός- αποθηκευτικός χώρος	»»»

	Πέλλα				X «Οικία των Κονιαμάτων» (αρ. κατ. 5.13)			δύο αίθουσες με τετράγωνες εστίες στο κέντρο τους	»»»
Ζευς Έρκειος - Εστία (βωμοί)**	Πέλλα			X «Οικία Ποσειδώνα» (αρ. κατ. 5.12)			αύλειος χώρος (βωμός;)	»»»	
	Πέλλα			X «Οικία των Κονιαμάτων» (αρ. κατ. 5.13)			αύλειος χώρος	»»»	
	Αμφίπολη			X (οικόπεδο Κυπριανίδη) (αρ. κατ. 5.21)			χώρος 15 βορείως της αυλής	ελληνιστική- ρωμαϊκή περίοδος	
	Λιμένας Θάσου			X (κτήριο Α) (αρ. κατ. 6.1)			αύλειος χώρος	ρωμαϊκή περίοδος	
	Λιμένας Θάσου		X (κτήριο Β) (αρ. κατ. 6.2)				έξω από τη βορειοδυτική πλευρά του κτηρίου. (τετράγωνος βωμός – εσχάρα(;))	»»»	

	Αρχαία Κασσάνδρεια Χαλκιδικής				X (αρ. κατ. 6.3)			impluvium κεντρικής αυλής (βάση περιρραντηρίου ή βωμού)	»»»
	Παλατιανό Θεσσαλονίκης			X (Κτίσμα V) (αρ. κατ. 6.4)				αύλειος χώρος	»»»
	Παλατιανό Θεσσαλονίκης			X (Κτίσμα IX) (αρ. κατ. 6.6)				βορειοδυτικό δωμάτιο	»»»
Ζευς Ύψιστος	Πολύμυλος Κοζάνης	X (αρ. κατ. 5.4)						οικιακό ιερό***	ελληνιστική περίοδος
	Αρχαία Λητή	X (αρ. κατ. 6.8)						τρία τμήματα πλαστικών λαβών – αετών από μη σωζόμενα σήμερα τελετουργικά αγγεία σε κινητά ευρήματα οικιών	ρωμαϊκή περίοδος
Ηρακλής	«Μπουφάρι» ή Άγιος Αθανάσιος Απιδέας Βοΐου			X (αρ. κατ. 5.5)				εσωτερική βορειοανατολική γωνία της μεσαίας οικίας	ελληνιστική περίοδος
	Φιλώτας Φλώρινας					X (αρ. κατ. 5.9)		κινητά ευρήματα οικίας και περιβόλου	υστεροελληνιστική-ρωμαϊκή περίοδος

				X οικ. Σγουράκη (αρ. κατ. 5.14)				κινητά ευρήματα οικίας	υστεροελληνιστική περίοδος
	Δίον				X «Έπαυλη του Διονύσου» (αρ. κατ. 6.14)			δωμάτιο με ψηφιδωτό δάπεδο με κεφαλή Μέδουσας	ρωμαϊκή περίοδος
	Αρχαία Κασσάνδρεια Χαλκιδικής					X (αρ. κατ. 6.3)		οικιακό ιερό(;) σε στοά περιστυλίου αύλειου χώρου που περιέβαλε το impluvium***	»»»
	Άσπρη Πόλη	X (αρ. κατ. 6.15)						δωμάτιο νοτίως της κεντρικής αυλής και σε κινητά ευρήματα συγκροτήματος	»»»
Θεότητες γονιμότητας και καρποφορίας	Ασπροβάλτα Θεσσαλονίκης					X (αρ. κατ. 5.18)		υπαίθριος χώρος (αποθέτης) που περιβάλλεται από κυκλική αργολιθοδομική κατασκευή	υστεροκλασική – πρώιμη ελληνιστική περίοδος
Ίσις	Δίον				X «Σπίτι της			δύο πορτραίτα παιδιών- οπαδών Ίσιδος-	ρωμαϊκή περίοδος

					Λήδας» (αρ. κατ. 6.12)			σε κινητά ευρήματα έπαυλης	
Κυβέλη	Αιανή Κοζάνης			X «Σπίτι με τις Σκάλες» (αρ. κατ. 5.3)				αποθηκευτικός- εργαστηριακός χώρος	ελληνιστική περίοδος
	Πέλλα			X Οικία I-4 (αρ. κατ. 5.10)				κινητά ευρήματα ανασκαφής	»»»
	Αμφίπολη			X (οικόπεδο Τομπουλίδη) (αρ. κατ. 5.22)				δωμάτιο (χώρος 1)	»»»
	Αρχαία Λητή						X (Αγροικία Δ) (αρ. κατ. 6.10)	κινητά ευρήματα έπαυλης	ρωμαϊκή περίοδος
	Αμφίπολη			X (οικόπεδο Κυπριανίδη) (αρ. κατ. 5.21)				χώρος 4*** νοτίως της αυλής και ανδρώνας	ελληνιστική- ρωμαϊκή περίοδος
	Πέλλα			X				κινητά ευρήματα οικίας	ελληνιστική

				Οικία I-4 (αρ. κατ. 5.10)					περίοδος
Μητέρα των Θεών ή Άρτεμη - Εν(ν)οδία	Αρχαία Λητή			X (Κτήριο Α) (αρ. κατ. 6.1)				δυτικό δωμάτιο	»»»
Μητέρα των Θεών	Αρχαία Λητή						X (Αγροικία Α) (αρ. κατ. 6.9)	κινητά ευρήματα έπαυλης	ρωμαϊκή περίοδος
	Αρχαία Λητή						X (Αγροικία Δ) (αρ. κατ. 6.10)	κινητά ευρήματα έπαυλης	»»»
Ποσειδών	Πέλλα			X «Οικία του Ποσειδώνα» (αρ. κατ. 5.12)				οικιακό ιερό	ελληνιστική περίοδος
Σάτυρος	Φιλώτας Φλώρινας					X (αρ. κατ. 5.9)		κινητά ευρήματα οικίας και περιβάλλου ***	ελληνιστική-πρώιμη ρωμαϊκή περίοδος
	Πέλλα			X Οικία I-4 (αρ. κατ. 5.10)				κατάστημα ή οικιακό ιερό (;) *** και στα κινητά ευρήματα της ανασκαφής της οικίας	ελληνιστική περίοδος

	Πέλλα			X (οικ. Γ. Παππά) (αρ. κατ. 5.16)				στοά αιθρίου αύλειου χώρου	»»»
Σιληνός	Πέλλα				X «Οικία των Κονιαμάτων» (αρ. κατ. 5.13)			κινητά ευρήματα οικίας	»»»
Σύμβολα Διονύσου	Πέλλα			X οικ. Σγουράκη (αρ. κατ. 5.14)				κινητά ευρήματα οικίας	υστεροελληνιστι κή περίοδος
	Πέλλα			X (οικ. Γ. Παππά) (αρ. κατ. 5.16)				δωμάτιο (Α)***	ελληνιστική περίοδος
Θεότητα - σύντροφος Διονύσου (Αφροδίτη ή Περσεφόνη)	Πέλλα			X (οικ. Γ. Παππά) (αρ. κατ. 5.16)				δωμάτια (Β και Δ***)	»»»
Χθόνια Θεότητα	Παλατιανό Θεσσαλονίκης			X (Κτίσμα VI)				κινητά ευρήματα οικίας	ρωμαϊκή περίοδος

				(αρ. κατ. 6.5)					
--	--	--	--	-------------------	--	--	--	--	--

* Επειδή η εστία εκτός από σύμβολο της ομώνυμης θεάς, χρησιμοποιείται και ως κατασκευή παρασκευής φαγητού και θέρμανσης του χώρου, ενέταξα στα συγκεκριμένα πεδία του πίνακα μόνο τα δωμάτια με εστία στα οποία υπήρχαν και άλλες αρχαιολογικές μαρτυρίες οικιακών ιεροπραξιών .

** Ο βωμός του σπιτιού ήταν κατασκευή στην οποία προσφέρονταν θυσίες στην Εστία, στον Ζευ Ερκείο -στην περίπτωση που ήταν τοποθετημένος στον αύλειο χώρο της οικίας- και σε άλλες θεότητες.

*** Στον συγκεκριμένο χώρο εντοπίζεται η λατρεία περισσότερων του ενός θεού.

Π. Χώροι οικιακών ιεροπραξιών στη Μακεδονία των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων

Είδη χώρων	Θέση	Αστικό Συγκρότημα Κτηρίων	Αστικό Κτήριο	Αστική Οικία	Αστική Έπαυλη	Αγροικία - Αγροτικό Συγκρότημα	Αγροτική Έπαυλη	Χώρος Εύρεσης	Χρονολόγηση
Υπαίθριοι /Ημιυπαίθριοι χώροι	Ασπροβάλτα Θεσσαλονίκης					X (αρ. κατ. 5.18)		υπαίθριος χώρος	υστεροκλασική – πρώιμη ελληνιστική περίοδος
	Μικρή Σάντα Ημαθίας					X (αρ. κατ. 5.6)		υπαίθριος χώρος	ελληνιστική περίοδος
	Φιλότας Φλώρινας					X (αρ. κατ. 5.9)		υπαίθριος χώρος	»»»
	Παναγιά Διπόρου Γρεβενών					X (αρ. κατ. 5.2)		ημιυπαίθριος χώρος	υστεροελληνιστική – ρωμαϊκή περίοδος
	Λιμένας Θάσου		X (κτήριο Β) (αρ. κατ. 6.2)					χώρος έξω από τη βορειοδυτική πλευρά του κτηρίου	ρωμαϊκή περίοδος

Αύλειοι χώροι	Πέλλα			X «Οικία Ποσειδώνα» (αρ. κατ. 5.12)					ελληνιστική περίοδος
	Πέλλα				X «Οικία των Κονιαμάτων» (αρ. κατ. 5.13)				»»»
	Πέλλα			X (οικ. Γ. Παππά) (αρ. κατ. 5.16)			στοά αιθρίου αύλειου χώρου		»»»
	Αμφίπολη			X (οικόπεδο Κυπριανίδη) (αρ. κατ. 5.21)			αυλή και αίθριο		ελληνιστική- ρωμαϊκή περίοδος
	Λιμένας Θάσου			X (κτήριο Α) (αρ. κατ. 6.1)					ρωμαϊκή περίοδος
	Αρχαία Κασσάνδρεια Χαλκιδικής				X (αρ. κατ.6.3)			impluvium κεντρικής αυλής και πιθανό οικιακό ιερό σε στοά περιστυλίου	»»»

								αύλειου χώρου που περιέβαλε το impluvium	
	Παλατιανό Θεσσαλονίκης			X (Κτίσμα V) (αρ. κατ. 6.4)					»»»
	Δίον				X «Έπαυλη του Διονύσου» (αρ. κατ. 6.14)			ναΐσκος στη βόρεια στοά του πολυτελέστερου τετράστυλου αιθρίου	»»»
Οικιακά ιερά	Πέλλα			X «Οικία του Ποσειδώνα» (αρ. κατ. 5.12)					ελληνιστική περίοδος
	Πέλλα			X Οικία I-4 (αρ. κατ. 5.10)				κατάστημα ή οικιακό ιερό (:)	»»»
	Πέτρες Φλώρινας			X «Σπίτι του Ιόλλα» (αρ. κατ. 5.8)					»»»
	Πολύμυλος Κοζάνης	X (αρ. κατ. 5.4)							»»»

	Νησί Αγ. Αχιλλείου Φλώρινας							οικιακό(;) ιερό (αρ. κατ. 5.7)	»»»
Επίσημο Δωμάτιο	Αμφίπολη			X (αρ. κατ. 5.19)					»»»
Ανδρώνας	Αμφίπολη			X (οικόπεδο Κυπριανίδη) (αρ. κατ. 5.21)					ελληνιστική-ρωμαϊκή περίοδος
Οπτάνιο	Αγ. Κωνσταντίνος Δήμητρας Γρεβενών					X (αρ. κατ. 5.1)		οπτάνιο και ο βοηθητικός του χώρος (Iα-Iβ)	ελληνιστική περίοδος
Αποθηκευτικοί – εργαστηριακοί χώροι	Αμφίπολη	X (οικιστικό συγκρότημα) (αρ. κατ. 5.20)						χώρος αποθήκευσης και προπαρασκευής για τις καθημερινές ανάγκες των ενοίκων	»»»
	Αιανή Κοζάνης			X «Σπίτι με τις Σκάλες»					»»»

				(αρ. κατ. 5.3)					
	Πέλλα			X (αρ. κατ. 5.11)				αποθέτης κάτω από τοίχο αποθήκης οικίας	»»»
Γυναικωνίτες	Πέτρες Φλώρινας			X Οικίες (αρ. κατ. 5.8)					»»»
Πιθεώνας	Αμφίπολη			X (οικόπεδο Κυπριανίδη) (αρ. κατ. 5.21)				αρχικά πιθεώνας που μετατράπηκε σε δωμάτιο με θρησκευτικό χαρακτήρα	ελληνιστική- ρωμαϊκή περίοδος
Δωμάτια αδιευκρίνιστου χαρακτήρα	Πέλλα			X (οικ. Γ. Παππά) (αρ. κατ. 5.16)				δωμάτια (Α, Β, Δ)	ελληνιστική περίοδος
	Πέλλα				X «Οικία των Κονιαμάτων» (αρ. κατ. 5.13)			δύο αίθουσες με τετράγωνα εστίες στο κέντρο τους	»»»
	Αρχαία Λητή			X (Κτήριο Α)				δυτικό δωμάτιο	»»»

				(αρ. κατ. 6.1)					
	Αμφίπολη			X (οικόπεδο Κυπριανίδη) (αρ. κατ. 5.21)				χώρος 4 νοτίως της αυλής και χώρος 15 βορείως αυτής	ελληνιστική-ρωμαϊκή περίοδος
	Άσπρη Πόλη	X (αρ. κατ. 6.15)						δωμάτιο νοτίως της κεντρικής αυλής	ρωμαϊκή περίοδος
	Δίον				X «Έπαυλη του Διονύσου» (αρ. κατ. 6.14)			δωμάτιο με ψηφιδωτό δάπεδο με κεφαλή Μέδουσας	»»

III. Κατασκευές και αντικείμενα με τελετουργική χρήση στην οικιακή λατρεία της Μακεδονίας των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων

Κατασκευές και αντικείμενα με τελετουργική χρήση	Θέση	Αστικό Συγκρότημα Κτηρίων	Αστικό Κτήριο	Αστική Οικία	Αστική Έπαυλη	Αγροικία - Αγροτικό Συγκρότημα	Αγροτική Έπαυλη	Χώρος Εύρεσης	Χρονολόγηση
Τελετουργικές πυρές	Αμφίπολη			X (οικόπεδο Κυπριανίδη) (αρ. κατ. 5.21)				κεντρική αυλή, χώρος 4 νοτίως αυλής, αίθριο	ελληνιστική-ρωμαϊκή περίοδος
Βωμοί	Πέλλα			X «Οικία Ποσειδώνα» (αρ. κατ. 5.12)				αύλειος χώρος	ελληνιστική περίοδος
	Πέλλα				X «Οικία των Κονιαμάτων» (αρ. κατ. 5.13)			αύλειος χώρος	»»

	Αμφίπολη			X (οικόπεδο Κυπριανίδη) (αρ. κατ. 5.21)				χώρος 15 βορείως της αυλής	ελληνιστική- ρωμαϊκή περίοδος
	Λιμένας Θάσου			X (κτήριο Α) (αρ. κατ. 6.1)				αύλειος χώρος	ρωμαϊκή περίοδος
	Αρχαία Κασσάνδρεια Χαλκιδικής				X (αρ. κατ. 6.3)			impluvium κεντρικής αυλής (βάση περιρραντηρίου ή βωμού)	»»»
	Παλατιανό Θεσσαλονίκης			X (Κτίσμα V) (αρ. κατ. 6.4)				αύλειος χώρος (βάση βωμού)	»»»
	Παλατιανό Θεσσαλονίκης			X (Κτίσμα IX) (αρ. κατ. 6.6)				βορειοδυτικό δωμάτιο (βάση βωμού ή εστίας)	»»»
Βωμός- Εσχάρα	Λιμένας Θάσου		X (κτήριο Β) (αρ. κατ. 6.2)					έξω από τη βορειοδυτική πλευρά του κτηρίου.	»»»
Βωμός- Εστία	Πολύμυλος Κοζάνης	X (αρ. κατ. 5.4)						οικιακό ιερό	ελληνιστική περίοδος
Λατρευτικές κόγχες- αψίδες	Αμφίπολη			X (οικόπεδο Κυπριανίδη)				χώρος 4 νοτίως της αυλής	ελληνιστική- ρωμαϊκή περίοδος

				(αρ. κατ. 5.21)					
	Πέλλα			X Οικίες				δωμάτια διαμονής	ελληνιστική περίοδος
	Δίον				X «Σπίτι του Ζωσά» (αρ. κατ. 6.11)			νοτιοανατολικό δωμάτιο (οικιακό ιερό;)	ρωμαϊκή περίοδος
	Δίον				X «Επαυλη του Διονύσου» (αρ. κατ. 6.14)			δωμάτιο -οικιακό ιερό(;) αφιερωμένο στο Διόνυσο	»»
Ναΐσκος	Δίον				X «Επαυλη του Διονύσου» (αρ. κατ. 6.14)			βόρεια στοά του πολυτελούς τετράστουλου αιθρίου	»»
Αποθέτες	Ασπροβάλτα Θεσσαλονίκης							αποθέτης σε υπαίθριο χώρο που περιβάλλεται από κυκλική αργολιθοδομική κατασκευή	υστεροκλασική – πρώιμη ελληνιστική περίοδος
	Μικρή Σάντα Ημαθίας						X (αρ. κατ. 5.6)	υπαίθριος χώρος	ελληνιστική περίοδος

	Πέλλα			X (αρ. κατ. 5.11)				κάτω από τοίχο αποθήκης οικίας	»»»
	Φιλώτας Φλώρινας					X		υπαίθριος χώρος	»»»
	Πέλλα			X (οικ. Γ. Παππά) (αρ. κατ. 5.16)				στοά αύλειου χώρου	»»»
	Παναγιά Διπόρου Γρεβενών					X		ημιυπαίθριος χώρος (αποθέτης)	υστεροελληνιστική – ρωμαϊκή περίοδος
	Αμφίπολη			X (οικόπεδο Κυπριανίδη) (αρ. κατ. 5.21)				αρχικά πιθεώνας που μετατράπηκε σε δωμάτιο με θρησκευτικό χαρακτήρα (εντός του αποκαλύφθηκαν αποθέτες ειδωλίων)	ελληνιστική- ρωμαϊκή περίοδος
	Παλατιανό Θεσσαλονίκης			X (Κτίσμα VI) (αρ. κατ. 6.5)				βορειοανατολικό δωμάτιο	ρωμαϊκή περίοδος
Ερμαϊκές Στήλες	Πέλλα			X Οικίες				οικιακά ιερά	ελληνιστική περίοδος
Τράπεζα προσφορών	Πέλλα			X «Οικία του				οικιακό ιερό	ελληνιστική περίοδος

				Ποσειδώνα» (αρ. κατ. 5.12)					
Προτομές	Μικρή Σάντα Ημαθίας					X (αρ. κατ. 5.6)		υπαίθριος χώρος (αποθέτης)	ελληνιστική περίοδος
	Πέλλα			Οικία I-4 (αρ. κατ. 5.10)				κατάστημα ή οικιακό ιερό (:)	ελληνιστική περίοδος
	Πέλλα			X (Οικ. Δεληγιαννάκη) (αρ. κατ. 5.15)				κινητά ευρήματα οικίας	»»
	Πέλλα			X (οικ. Γ. Παππά) (αρ. κατ. 5.16)				δωμάτια (Β και Δ) και στοά αύλειου χώρου	»»
	Πέλλα				X «Οικία των Κονιαμάτων» (αρ. κατ. 5.13)			πιθανόν αποκαλύφθηκε σε δωμάτιο με τετράγωνη εστία	»»
	Φιλώτας Φλώρινας					X (αρ. κατ. 5.9)		υπαίθριος χώρος (αποθέτες)	»»
	Αρχαία Λητή			X (Κτήριο Α) (αρ. κατ. 6.1)				δυτικό δωμάτιο	»»
Προσωπείο	Παλατιανό Θεσσαλονίκης			X (Κτίσμα VI) (αρ. κατ. 6.5)				βορειοανατολικό δωμάτιο	ρωμαϊκή περίοδος
Ειδώλια	Μικρή Σάντα					X		υπαίθριος χώρος	

	Ημαθίας					(αρ. κατ. 5.6)		(αποθέτης)	»»»
	Αγ. Κωνσταντίνος Δήμητρας Γρεβενών					X (αρ. κατ. 5.1)		οπτάνιο	»»»
	Πέτρες Φλώρινας			X Οικίες (αρ. κατ. 5.8)				γυναικονίτες οικιών	»»»
	Πέτρες Φλώρινας			X «Σπίτι του Ιόλλα» (αρ. κατ. 5.8)				οικιακό ιερό	»»»
	«Μπουφάρι» ή Άγιος Αθανάσιος Απιδέας Βοΐου			X (αρ. κατ. 5.5)				εσωτερική βορειοανατολική γωνία της μεσαίας οικίας	»»»
	Αιανή Κοζάνης			X «Σπίτι με τις Σκάλες» (αρ. κατ. 5.3)				αποθηκευτικός- εργαστηριακός χώρος	»»»
	Αμφίπολη			X (οικόπεδο Τομπουλίδη) (αρ. κατ. 5.22)				δωμάτιο (χώρος 1)	»»»
	Αμφίπολη			X (αρ. κατ. 5.19)				επίσημο δωμάτιο διακοσμημένο με το α' πομπηϊανό στυλ	»»»
	Αμφίπολη	X						δύο χώροι	»»»

		(οικιστικό συγκρότημα)						αποθήκευσης και προπαρασκευής για τις καθημερινές ανάγκες των ενοίκων	
	Πέλλα			X (αρ. κατ. 5.11)				αποθέτης κάτω από τοίχο αποθήκης οικίας	»»»
	Πέλλα			X Οικία I-4 (αρ. κατ. 5.10)				κατάστημα ή οικιακό ιερό (;) και κινητά ευρήματα οικίας	»»»
	Πέλλα				X «Οικία των Κονιαμάτων» (αρ. κατ. 5.13)			βόρεια στοά περιστυλίου αύλειου χώρου	»»»
	Πέλλα			X (οικ. Γ. Παππά) (αρ. κατ. 5.16)				δωμάτια(A, B) και στοά αύλειου χώρου	»»»
	Πέλλα			X Οικίες				οικιακά ιερά	»»»
	Παναγιά Διπόρου Γρεβενών						X	ημιυπαίθριος χώρος (αποθέτης)	υστεροελληνιστική – ρωμαϊκή περίοδος
	Πέλλα			X				κινητά ευρήματα	υστεροελληνιστική

			(οικ. Σγουράκη) (αρ. κατ. 5.14)				οικίας	κή περίοδος
Φιλώτας Φλώρινας					X (αρ. κατ. 5.9)		κινητά ευρήματα οικίας και περιβόλου	ελληνιστική- πρώιμη ρωμαϊκή περίοδος
Αμφίπολη			X (οικόπεδο Κυπριανίδη) (αρ. κατ. 5.21)				αύλειος χώρος, ανδρώνας	ελληνιστική- ρωμαϊκή περίοδος
Αρχαία Λητή	X (αρ. κατ. 6.8)						κινητά ευρήματα οικιών	ρωμαϊκή περίοδος
Αρχαία Λητή						X (Αγροικία Α) (αρ. κατ. 6.9)	κινητά ευρήματα έπαυλης	ρωμαϊκή περίοδος
Αρχαία Λητή						X (Αγροικία Δ) (αρ. κατ. 6.10)	κινητά ευρήματα έπαυλης	»»»
Παλατιανό Θεσσαλονίκης			X (Κτίσμα V) (αρ. κατ. 6.4)				κινητά ευρήματα οικίας	»»»
Παλατιανό Θεσσαλονίκης			X (Κτίσμα VI) (αρ. κατ. 6.5)				κινητά ευρήματα οικίας	»»»
Παλατιανό Θεσσαλονίκης		X (κτίσμα X)					υπαίθριος χώρος	»»»

			(αρ. κατ. 6.7)						
	Αρχαία Κασσάνδρεια Χαλκιδικής				X (αρ. κατ.6.3)			κινητά ευρήματα οικίας	»»»
	Άσπρη Πόλη	X (αρ. κατ. 6.15)						δωμάτιο νοτίως της κεντρικής αυλής και κινητά ευρήματα συγκροτήματος	»»»
Θυματήρια	Πέλλα			X (οικ. Γ. Παππά) (αρ. κατ. 5.16)				στοά αύλειου χώρου	ελληνιστική περίοδος
	Αγ. Κωνσταντίνος Δήμητρας Γρεβενών					X (αρ. κατ. 5.1)		οπτάνιο (ΙΑ), βοηθητικός του οπτανίου χώρος (Ια-Ιβ) και στα κινητά ευρήματα οικίας	»»»
	«Μπουφάρι» ή Άγιος Αθανάσιος Απιδέας Βοΐου			X (αρ. κατ. 5.5)				εσωτερική βορειοανατολική γωνία της μεσαίας οικίας	»»»
	Νησί Αγ. Αχιλλείου Φλώρινας							οικιακό(;) ιερό (αρ. κατ. 5.7)	»»»
	Πέλλα			X (αρ. κατ. 5.11)				αποθέτης κάτω από τοίχο αποθήκης οικίας	»»»

				X					»»»
Τελετουργικά αγγεία	Πέλλα			X Οικίες					
	Αρχαία Λητή	X (αρ. κατ. 6.8)						τρία τμήματα πλαστικών λαβών – αετών από μη σωζόμενα σήμερα τελετουργικά αγγεία σε κινητά ευρήματα οικιών	ρωμαϊκή περίοδος
Μικρογραφικό αγγείο	Αμφίπολη			X (οικόπεδο Τομπουλίδη) (αρ. κατ. 5.22)				δωμάτιο παρασκευής ή προσφοράς φαγητού (χώρος 14)	ελληνιστική περίοδος
Άγαλματα	Πέλλα			X «Οικία του Ποσειδώνα» (αρ. κατ. 5.12)				έξω από την είσοδο προδόμου οικιακού ιερού	»»»
	Αμφίπολη			X (αρ. κατ. 5.19)				επίσημο δωμάτιο διακοσμημένο με το α' πομπηϊανό στυλ	»»»
	Λιμένας Θάσου		X (οικ. Τσούπρα) (αρ. κατ. 5.23)					σε είσοδο κτηρίου ήρθαν στο φως δύο ανάγλυφες βάσεις αγαλμάτων και	»»»

								τμήμα (χέρι) γυναικείου αγάλματος.	
	Πέλλα			X (οικ. Γ. Παππά) (αρ. κατ. 5.16)				στοά αιθρίου αύλειου χώρου	»»»
	«Μπουφάρι» ή Άγιος Αθανάσιος Απιδέας Βοΐου			X (αρ. κατ. 5.5)				εσωτερική βορειοανατολική γωνία της μεσαίας οικίας	»»»
	Αμφίπολη			X (οικόπεδο Κυπριανίδη) (αρ. κατ. 5.21)				αγαλμάτιο σε διάδρομο εξωτερικά του ανδρώνα και δεύτερο αγάλμα στο χώρο 4 νοτίως της αυλής	ελληνιστική- ρωμαϊκή περίοδος
	Δίον				X «Οικία της Υδραύλεως» (αρ. κατ. 6.13)			κινητά ευρήματα οικίας	ρωμαϊκή περίοδος
	Δίον				X «Επαυλη του Διονύσου» (αρ. κατ. 6.14)			δωμάτιο με ψηφιδωτό δάπεδο με κεφαλή Μέδουσας, δωμάτιο - οικιακό ιερό(ς)	»»»

								αφιερωμένο στο Διόνυσο βόρεια πτέρυγα έπαυλης	
	Δίον				X «Σπίτι της Λήδας» (αρ. κατ. 6.12)			δύο κεφαλές πορτραίτων σε κινητά ευρήματα έπαυλης	»»»
	Αρχαία Κασσάνδρεια Χαλκιδικής				X (αρ. κατ.6.3)			στοά περιστυλίου αύλειου χώρου που περιέβαλε το impluvium	»»»
Αναθηματικά Γλυπτά	Λιμένας Θάσου		X (οικόπεδο Τσούπρα) (αρ. κατ. 5.23)					κινητά ευρήματα κτηρίου	ελληνιστική-ρωμαϊκή περίοδος
Αναθηματικά Ανάγλυφα	Πολύμυλος Κοζάνης	X (αρ. κατ. 5.4)						οικιακό ιερό	ελληνιστική περίοδος
	Λιμένας Θάσου		X (οικόπεδο Τσούπρα) (αρ. κατ. 5.23)					κινητά ευρήματα κτηρίου	ελληνιστική-ρωμαϊκή περίοδος
	Αρχαία					X		στοά περιστυλίου	ρωμαϊκή

	Κασσάνδρεια Χαλκιδικής					(αρ. κατ.6.3)		αύλειου χώρου που περιέβαλε το impluvium	περίοδος
Ελάσματα	Νησί Αγ. Αχιλλείου Φλώρινας							οικιακό(;) ιερό (αρ. κατ. 5.7)	ελληνιστική περίοδος
Αποτροπαϊκό Ειδώλιο	Αρχαία Λητή	X (αρ. κατ. 6.8)						κινητά ευρήματα ανασκαφής	ρωμαϊκή περίοδος
Περίαπτα	Πέλλα				X «Οικία των Κονιαμάτων» (αρ. κατ. 5.13)			κινητά ευρήματα οικίας	ελληνιστική περίοδος
	Αμφίπολη			X (οικόπεδο Κυπριανίδη) (αρ. κατ. 5.21)				δωμάτιο (χώρος 8)	ελληνιστική- ρωμαϊκή περίοδος
Πέλεκυς	Πέλλα			X (Οικ. Γ. Παππά) (αρ. κατ. 5.16)				δωμάτιο (Α)	ελληνιστική περίοδος
Πήλινο ομοίωμα βωμού	Αμφίπολη			X (οικόπεδο Κυπριανίδη) (αρ. κατ. 5.21)				ανδρώνας	ελληνιστική- ρωμαϊκή περίοδος

IV. Κατασκευές και αντικείμενα καθημερινής χρήσης στην οικιακή λατρεία της Μακεδονίας των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων

Κατασκευές/ Αντικείμενα	Θέση	Αστικό Συγκρότη μα Κτηρίων	Αστικό Κτήριο	Αστική Οικία	Αστική Έπαυλη	Αγροικία - Αγροτικό Συγκρότη μα	Αγροτική Έπαυλη	Χώρος Εύρεσης	Χρονολόγηση
Εστίες	Πέλλα				X «Οικία των Κονιαμάτων» (αρ. κατ. 5.13)			δύο αίθουσες με τετράγωνα εστίες στο κέντρο τους	ελληνιστική περίοδος
	Αγ. Κωνσταντίνος Δήμητρας Γρεβενών					X (αρ. κατ. 5.1)		οπτάνιο	»»»
	Αιανή Κοζάνης			X «Σπίτι με τις Σκάλες» (αρ. κατ. 5.3)				τροφοπαρασκευα στικός- αποθηκευτικός χώρος	»»»
Πύραυνο	Αμφίπολη			X (οικόπεδο Κυπριανίδη) (αρ. κατ. 5.21)				κινητά ευρήματα οικίας	ελληνιστική- ρωμαϊκή περίοδος

Θρανία	Πέλλα			X (οικ. Γ. Παππά) (αρ. κατ. 5.16)				δωμάτιο (B)	ελληνιστική περίοδος
	Παλατιανό Θεσσαλονίκης			X (Κτίσμα ΙΧ) (αρ. κατ. 6.6)				βορειοδυτικό δωμάτιο	ρωμαϊκή περίοδος
Ψηφιδωτό δάπεδο	Δίον				X «Έπαυλη του Διονύσου» (αρ. κατ. 6.14)			δωμάτιο - οικιακό ιερό(;) αφιερωμένο στο Διόνυσο (ψηφιδωτό δάπεδο με απεικόνιση ένθρονου Διονύσου)	»»»
Αγγεία	Πέλλα			X (οικ. Γ. Παππά) (αρ. κατ. 5.16)				σε δωμάτια (Α, Δ) και σε βαθύνσεις του εδάφους στον αύλειο χώρο της οικίας	ελληνιστική περίοδος
	Αγ. Κωνσταντίνος Δήμητρας Γρεβενών					X (αρ. κατ. 5.1)		οπτάνιο	»»»
Περιρραντήρια	Πολύμυλος Κοζάνης	X (αρ. κατ. 5.4)						οικιακό ιερό	»»»

	Πέλλα			X (αρ. κατ. 5.11)				σε αποθέτη κάτω από τοίχο αποθήκης οικίας	»»»
	Πέλλα			X (οικ. Δεληγιαννάκη) (αρ. κατ. 5.15)				κινητά ευρήματα οικίας	»»»
	Λιμένας Θάσου		X (οικόπεδο Γσούπρα) (αρ. κατ. 5.23)					κινητά ευρήματα κτηρίου	ελληνιστική- ρωμαϊκή περίοδος
	Αρχαία Κασσάνδρεια Χαλκιδικής				X (αρ. κατ.6.3)			impluvium κεντρικής αυλής (βάση περιρραντηρίου ή βωμού)	ρωμαϊκή περίοδος
Λύχνοι	Αμφίπολη			X (οικόπεδο Κυπριανίδη) (αρ. κατ. 5.21)				ανδρώνας και δωμάτιο με θρησκευτικό χαρακτήρα που ήταν αρχικά πιθεώνας	ελληνιστική- ρωμαϊκή περίοδος
	Παλατιανό Θεσσαλονίκης			X (Κτίσμα VI) (αρ. κατ. 6.5)				βορειοανατολικό δωμάτιο	ρωμαϊκή περίοδος
	Αμφίπολη			X				κινητά ευρήματα	»»»

				(οικόπεδο Τομπουλίδη) (αρ. κατ. 5.22)				οικίας	
Κουδουνάκια	Πέτρης Φλώρινας			X «Σπίτι του Ιόλλα» (αρ. κατ. 5.8)				οικιακό ιερό	ελληνιστική περίοδος
	Πέλλα			X Οικία I-4 (αρ. κατ. 5.10)				κινητά ευρήματα οικίας	»»»
	Πέλλα			X (οικ. Γ. Παππά) (αρ. κατ. 5.16)				δωμάτιο (B)	»»»
	Πέτρης Φλώρινας			X Οικίες				γυναικονίτες	»»»
	Αμφίπολη			X (οικόπεδο Κυπριανίδη) (αρ. κατ. 5.21)				ανδρώνας και δωμάτιο με θρησκευτικό χαρακτήρα που ήταν αρχικά πιθεώνας	ελληνιστική- ρωμαϊκή περίοδος